

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 8/ Sayı: 24

ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

EYLÜL 2021

Cilt:8 Sayı:24

KURUCU FOUNDER
Prof. Dr. Yusuf Tekin

EDİTÖR EDITOR
Doç. Dr. Hilmi ÇOBAN

ALAN EDİTÖRLERİ FIELD EDITORS

İLETİŞİM VE MEDYA COMMUNICATION AND MEDIA
Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS
Doç. Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

KAMU VE ÖZEL HUKUK PUBLIC AND PRIVATE LAW
Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR
Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

İKTİSADİ, İDARİ VE SİYASİ BİLİMLER ECONOMIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL SCIENCES
Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

İLÂHİYAT DIVINITY
Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN
Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

TİCARET VE TURİZM COMMERCE AND TOURISM
Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA
Prof. Ramazan Pars ŞAHBAZ

DİL, EDEBİYAT VE SOSYAL BİLİMLER LANGUAGE, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES
Prof. Dr. Erdal AKSOY
Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR
Doç. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS
Arş.Gör. Fatih ÇELİK
Arş.Gör. Kadirhan ÖZDEMİR

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT
Arş. Gör. Göktehan EKMEKÇİ

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara
Tel: (0312) 202 8303
asbider@hbv.edu.tr

asbider
AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DANIŐMA KURULU INFORMATION BOARD

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŐİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hafez ABDO	Sheffield Hallam University
Prof. Dr. Halil Rahman ACAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit COŞKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŐAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. IŐıl ÖZYILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TOSUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özden YALÇINKAYA ALKAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĐLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tülen SANER	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BARBAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKKUTAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Efe EFEOĐLU	Adana Alparslan Türkeő Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Ioannis KARRAS	Ionian University
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hulusi AKKAŐ	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ FURTUNA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel KAYNAKCI	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nevfel BOZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Ezgi Su DAĞABAK, Aslı Özlem TARAKCIOĞLU	400-416
EDITING PROCESS OF THE TRANSLATED TEXT AS A MEANS TO RECOVER THE INTERTEXTUAL GAP: FROM SOUL MUSIC TO RUH MÜZİĞİ	
Metinlerarası Boşluğu Kapatma Yöntemi Olarak Çeviri Metnin Editoryal Düzenleme Süreci: Soul Music'ten Ruh Müziği'ne	
Özlem ÖZAN	417-433
ARKTİK'TE SİLAHLANMA YARIŞI: RUSYA VE NATO	
Armament Race in The Arctic: Russia and NATO	
Begüm KURT	434-448
ÖKSÜZ KIZ MASALININ MAX LÜTHİ'NİN STİL ANALİZİ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	
The Evaluation of The Öksüz Girl's Tale According to Max Luthi's Style Analysis Method	
Senem ÜSTÜN KAYA	449-458
DÜNYA EDEBİYATLARINDA RÜYA MOTİFİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	
Dream Motif in World Literature: A Comparative Analysis	
Ece SERRİCAN KABALCI	459-474
İTALYAN KIZI ROMANINDA METİN DIŞI GÖNDERMELER	
Out of Text References in The Italian Girl Novel	
Mustafa Fırat GÜL	475-491
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SICAĞINDA HAFİZ HAKKI PAŞA-SÜLEYMAN NAZİF TARTIŞMASI	
Hafız Hakkı Pasha-Süleyman Nazif Debate in the First World War	
Muhammed ÇETİN, Ahmet ÖZKAYA	492-509
POSTMODERNİZM VE JEOMORFOLOJİ İLİŞKİSELLİĞİNE KUANTUM MEKANİĞİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ	
A Perspective of Post Modernism And Geomorphology Relationship In Terms Of Quantum	
Umut Barış USTABULUT, Furkan BAYRAK, Yavuz Kaan KONUK	510-531
İNGİLİZ GRAVÜR SANATININ ÖNCÜSÜ THOMAS BEWİCK'İN HAYATI VE CHICAGO SANAT ENSTİTÜSÜ'NDE SERGİLENEN ESERLERİ	
The Life of Thomas Bewick, the Forerunner of British Engraving and His Works Exhibited at the Art Institute of Chicago	
Meltem YAŞDAĞ	532-550
BİR ŞEHRİN TARİHİNİ YAŞAMAK: BELFAST MÜZELERİ	
Living the History of a City: Belfast Museums	

Pero Duygu DUMANGÖZ, Ramazan SANLAV

551-561

SPOR LİSELERİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ İLE GELECEK BEKLENTİLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Investigation of the Relationship Between Personal Characteristics and Future Expectations of Students Studying
in Sports High Schools

Ali DEĞİRMENDERELİ, Leyla DURUKAN

562-577

ENERJİ VERİMLİLİĞİ KAPSAMINDA KONUTLARA YÖNELİK VERGİ TEŞVİKLERİ:
BİR VERGİ TEŞVİK MEKANİZMASI ÖNERİSİ

Tax Incentives For Housings Within The Scope Of Energy Efficiency: A Tax Incentive Mechanism Proposal

EDITING PROCESS OF THE TRANSLATED TEXT AS A MEANS TO RECOVER THE INTERTEXTUAL GAP: FROM SOUL MUSIC TO RUH MÜZİĞİ*

Metinlerarası Boşluğu Kapatma Yöntemi Olarak
Çeviri Metnin Editoryal Düzenleme Süreci: Soul Music'ten Ruh Müziği'ne

Ezgi Su DAĞABAK¹, Aslı Özlem TARAKCIOĞLU²

ÖZET

Bir terim olarak Julia Kristeva tarafından ortaya konan metinlerarasılık kavramı, hiçbir metnin kendisinden önce veya kendisiyle aynı dönemde yazılmış diğer metinlerden tamamen bağımsız olamayacağı nosyonu üzerine kuruludur. Bu fikirden yola çıkarak, yazar ve her bir okurun birbirinden farklı deneyim ve okuma geçmişleri nedeniyle her metnin sonsuz sayıda anlamda yorumlanabileceği sonucuna varmak mümkündür. Bu çalışmada Terry Pratchett'ın Soul Music adlı eserinin Delidolu Yayınları tarafından Ruh Müziği adıyla basılan çevirisi incelenmektedir. Çalışma kapsamında genellikle kabul edildiği şekilde çeviri yoluyla metinlerarası boşluğun daha da açılmasından ziyade, kapatılmasının mümkün olabileceği ileri sürülmektedir. Çalışma Terry Pratchett'ın Soul Music adlı kitabının 2019 yılında Delidolu Yayınları tarafından Ruh Müziği adıyla basılmış olan çevirisini analiz etmektedir. Eserde gerçek hayatta yer alan müzik gruplarının, ünlü kişilerin, film sahnelerinin ve çeşitli edebî eserlerin yanı sıra, kitabın ait olduğu seri olan Diskdünya'nın diğer kitaplarına da çok sayıda gönderme bulunmaktadır. Metinlerarası ilişkileri bu kadar yoğun olan bir eserin diller arası çevirisi hedef ve kaynak dil ve kültürler arasındaki kültürel ve dilsel farklılıklar nedeniyle "diğer metinler"le olan bağlarını yitirme tehdiidi altındadır. Bu bağlamda, söz konusu metinlerarası ilişkilerin korunması, eşdeğerliğin bir çeviri elde edilmesi açısından azami önem taşımaktadır. Bu çalışma, çeviri sürecinde yaşanan metinlerarası ilişki kayıplarını incelemekte ve bu kayıpları gidermenin olası yollarına ilişkin çözüm aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Terry Pratchett, Ruh Müziği, Bakhtin, Çeviribilim.

ABSTRACT

The concept of intertextuality, as coined and defined by Julia Kristeva, may be explained as an intersection of textual surfaces in which there are many meanings embedded in one text and any text consists of many references to other texts; thus, it is possible to assert that the possible interpretations of any text is limitless due to the different backgrounds of the author and each reader, and also due to the different intertextual comprehensions regarding their different past readings or the various interpretations of the same readings. This study analyzes the problem of intertextual losses in translated literary texts due to cultural and linguistic differences, and possible compensation for these losses with the in-text additions during the editing step. The study is based on the case book titled Soul Music by Terry Pratchett, published in 2019 by Delidolu Publishing under the title Ruh Müziği. The interlingual translation of an intertextually rich text is under the risk of losing its connection with "other source texts" due to cultural and linguistic differences between different cultures. In this regard, preservation of such references is an obligation in order to achieve an equivalent translation. This study examines such transfer problems in translation process and their possible solutions to compensate for the loss of meaning.

Keywords: Intertextuality, Terry Pratchett, Soul Music, Bakhtin, Translation Studies.

1. ORCID: 0000-0003-4113-0816

2. ORCID: 0000-0001-8353-5526

1. Research Assistant, Ankara Hacı Bayram Veli University, ezgisudagabak@gmail.com

2. Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, aslioz67@gmail.com

Bu makale 26.06.2020 tarihinde AHBV Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu'nda (GEBSİS) sunulmuştur.

*DAĞABAK, S. E. ve TARAKCIOĞLU, Ö. A. (2021). "Editing Process of The Translated Text As A Means to Recover The Intertextual Gap: From Soul Music to Ruh Müziği", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.400-416.

Makale Geliş Tarihi: 12 Ağustos 2020 Kabul Tarihi: 1 Temmuz 2021

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Julia Kristeva tarafından Mikhail Bakhtin'in çalışmalarına dayanarak ortaya konan metinlerarasılık kavramı, hiçbir metnin kendisinden önce veya kendisiyle aynı dönemde yazılmış diğer metinlerden tamamen bağımsız olamayacağı nosyonu üzerine kuruludur. Kristeva'ya göre, her bir metin sabit bir anlam taşıyan sabitlenmiş noktalar olmaktan ziyade, yazar, okur, karakterler ve içinde bulunulan kültürel bağlam arasında çok katmanlı bir diyalog içerisinde anlam kazanan unsurlardır. Bakhtin'in heteroglossia ve dialogism gibi kavramlarından da yola çıkarak, Kristeva her metni kendisinden önce yazılmış olan metinlerden meydana gelen bir mozaığe benzetmiştir. Kristeva'nın düşüncesinden yola çıkarak metinlerin birden fazla anlam taşıyabileceği ve her metnin birden fazla metne gönderme içerdiği fikri göz önünde bulundurulduğunda, yazar ve her bir okurun farklı artalanlardan gelmesi ve farklı okuma geçmişlerine sahip olmasından kaynaklı olarak bir metnin sonsuz farklı şekilde yorumlanabileceği sonucuna varmak mümkündür. Bu bağlamda, aynı kişi dahi bir metni ikinci kez okuduğunda birebir aynı anlamı çıkarmaz, çünkü artalanına o metnin ilk okuması da eklenmiştir. Benzer bir bakış açısından yola çıkarak, Derrida da metnin anlamının sabitlenmesi nosyonunu yapısöküme uğratar ve en basit görünümlü metinlerde dahi anlamın sabitlenmesinin mümkün olmadığını ileri sürer. Çünkü her metinde yazar tarafından bilinçli olarak metne dahil edilmemiş olsa dahi, okurun/dinleyicinin kendi deneyimlerinden ve okumalarından yola çıkarak metinlerarası bağlar kurması mümkündür. Bu bağlamda, Roland Barthes yazarı azat ederek anlamın yorumlanması konusundaki tüm yetkiyi okura verir. Yukarıda değinildiği üzere, metinler arasındaki ilişkileri tanımlamak ve analiz etmek için birçok düşünür çok sayıda fikir ortaya koymuştur. Kısaca özetlemek gerekirse, metinlerarasılık bir metnin başka metinlerle olan bağlantılarını gözetken, metinlerin yorumlanma sürecinde bireylerin farklı deneyim ve okumalarını yapısökümcü bir bakış açısıyla ele alarak birbirinden çok farklı anlamların üretilebileceği fikrine dayanan bir kavramdır. Dil içi alımlamada dahi alt kültür dilleri ve art alan bilgisinin neden olduğu farklı metinlerarası ilişkiler, diller arası çeviri sürecinde metinlerarası ilişkilerin aktarılmasını iki kat problematik bir duruma dönüştürmektedir. Bu çalışmada Terry Pratchett'ın rock & roll müziği tarihine nazire minvalinde yazmış olduğu bir kurgu roman olan Soul Music kitabının Delidolu Yayınları tarafından Ruh Müziği adıyla basılan çevirisinde yer alan dipnot ve sonnotlar incelenmektedir. Metnin orijinalinde çok sayıda müzik grubu, film sahnesi, ünlü kişiler, şarkı sözleri ve tarihsel anekdotların yanı sıra, kitabın ait olduğu Diskdünya serisinin diğer kitaplarına da çok sayıda gönderme vardır. Metinlerarası ilişkilerin bu kadar yoğun biçimde yedirildiği bir metinde, söz konusu göndermeleri çeviri esnasında yitirmemek adına, çeviri esere çok sayıda dipnot ve eserin sonuna gönderme yapılan şarkılar listesi eklenmiştir. Metne yapılan bu eklemeler metinlerarası boşluğu kapatmak yönünde orijinal dilde dahi yazarın ve yayınevinin okura sağlamadığı bir imkânı sağlama eğilimindedir. Buradan hareketle, genel geçer olarak inanıldığı şekilde çeviri yoluyla metinlerarası boşluğun daha da açılmasından ziyade, kapatılmasının mümkün olduğu ileri sürülebilir. Bu çalışma, çeviri sürecinde meydana gelen aktarım süreçlerinin neden olduğu dilsel ve kültürel kayıplara, yine çeviri sürecinde gerçekleşen editoryal müdahale ile çözüm bulma imkânlarını incelemektedir.

INTRODUCTION

The concept of intertextuality as a literary term is first coined by Julia Kristeva in her “Word, Dialogue and Novel”, however her ideas regarding this issue are widely built upon the concepts proposed and explained by Mikhail Bakhtin such as discourse in novel, genre, heteroglossia and dialogism. So as to explain the term, Kristeva (1986: 36) refers to it as “an intersection of textual surfaces rather than a point (a fixed meaning), as a dialogue among several writings: that of the writer, the addressee (or the character) and the contemporary and earlier cultural context”. Depending on the grounds of Bakhtinian thought, Kristeva asserts that there is at least double meaning in any text, which paves the way for multiple interpretations of meaning. She proposes that “any text is constructed as a mosaic of quotations; any text is the absorption and transformation of another” (Kristeva, 1986: 37). Supposing that there are many meanings embedded in one text and any text consists of many references to other texts, it is possible to assert that the possible interpretations of any text is limitless due to the different backgrounds of the author and each reader, and also the different intertextual comprehensions regarding their different past readings or the various interpretations of the same readings.

With a similar approach to the Kristeva in terms of the definition of intertextuality, Graham Allen writes in his book *Intertextuality* that:

“the act of reading (...) plunges us into a network of textual relations. To interpret a text, to discover its meaning, or meanings, is to trace those relations. Reading thus becomes a process of moving between texts. Meaning becomes something which exists between a text and all the other texts to which it refers and relates, moving out from the independent text into a network of textual relations. The text becomes the intertext.” (Allen, 2000: 1)

Departing from a similar approach to interpreting a meaning, Derrida deconstructs the whole notion of fixing a meaning in any text and asserts that:

“No element can function as a sign without referring to another element which itself is not simply present. This interweaving results in each ‘element’ ... being constituted on the basis of the trace within it of other elements of the chain or system. This interweaving, this textile, is the text produced only in the transformation of another text. (...) There are only, everywhere, differences and traces of traces.” (Derrida, 1972: 26)

In other words, Derrida believes that the meaning cannot be fixed in any text, even in the most simple-looking situations. There are always references to other texts and meanings in the eye of the listener, the receiver that is unintended by the author, the sender.

Discussing the matter from a different perspective, Roland Barthes takes the emphasis from the author and places it on the interpretation of each reader as “the reader is the space on which all the quotations that make up the writing are inscribed without any of them being lost; a text’s unity lies not in its origin but in its destination... the birth of the reader must be at the cost of the death of the Author” (Barthes, 1977: 148).

As compiled and briefly discussed above, there are many different approaches to define and analyze the intertextuality and intertextual relations between texts. To provide a short explanation, the term may be referred to as a post-structuralist concept that appreciates the external references of a text with other texts and contexts in a deconstructionist manner considering the past experiences and readings

of individuals that allows unrelated interpretations. Intertextuality concept provides the reader with an opportunity to interpret and comprehend a text in limitless possible ways.

This study analyzes the problem of intertextual losses in translated literary texts due to cultural and linguistic differences, and possible compensation for these losses with the in-text additions during the publishing process based on the case book titled *Soul Music* by Terry Pratchett, published in 2019 by Delidolu Publishing under the title *Ruh Müziği*, which is the first example of intertextual loss due to translation process as the Turkish title cannot transfer the reference to the music genre “soul music” while conveying the basic meaning. *Soul Music* is a book written as a salutation to the history of music in general, and rock music in specific. The book consists of countless references to real life music bands, groups, famous people, movie scenes, and literary works, including references to the other books in the “Discworld” series of the same author, some of which are explicit and some of which are implicit. One can read the book on one level without taking the hints to any of the references without any loss on the basic course of events in the book. However, it is the references that enhances the joy of reading and denotes the mastery behind the writing process. Thus, it can be alleged that a person who hasn’t invested in every one of the included artistic environments, s/he cannot grasp every reference included in the book, even if s/he is native English speaker due to the sub-cultural differences such as different background information and jargon of rock & roll sub-culture. When it comes to translation of the work, it becomes even more difficult to transfer such references, allusions and reference word-plays due to the limitations of linguistic usages and similarities, let alone the lack of cultural background information on the source culture and sub-cultures. The translation of an intertextually intervened text, which is basically every text as for scholars, is under the risk of losing its connection with “other source texts”. In this regard, preservation of such references is an obligation in order to obtain an equivalent translation. This study examines such transfer problems in publishing process and their possible solutions to compensate for the loss of meaning with the help of editorial interventions to the text.

1. Theoretical Framework

The analysis of the case book in terms of intertextual references and their compensation in translation and publishing process is based on the intertextuality types of Robert S. Miola who is a professor of English and classics. In his article titled *Seven Types of Intertextuality*, Miola (2004) focuses on the intertextuality based on the relation between different texts rather than the double-voiced narration or heteroglossia within the same text. He categorizes the types of intertextuality into seven main titles under three categories:

1. Direct mediation, verbal echo
2. Tradition; based on similarities that creates the same expectations in the audience
3. What audience brings into the reception of the text, rather than what the author intends

Category 1 consists of 4 sub-categories: revisions, translations, quotations and sources. Revisions refers to the texts that are in close relationship with anterior texts. It may be applied by the author or the external forces due to many reasons including but not limited to adaptation, censorship, explanations etc. Alternatively, the revision may simply reflect an author’s subsequent wishes. As another alternative, the reviser may present another set of problems in the text. The second type included under the first category is translation. As translation inevitable carries the text “across” and creates another text, it is the ultimate intertextuality. The text experiences a cultural and linguistic transformation, in which the cultural differences gets widened in terms of cultural references. Third

type of intertextuality is quotation. In this type, the anterior text exactly transfers a quotation from a previous text as a whole or in a way distorting some structures or changing some words in phrases. Fourth one is the intertextuality out of sources. Many texts utilized as source provide different elements for later texts such as plot, characters or style.

The second category includes two sub-categories: conventions and configurations, and genres. The authors grow up in cultures in which their characters, identities, lifestyles, perspectives and thought styles are shaped. Thus, their productions are consciously or unconsciously affected from the traditions to which they are exposed. This environmental effect refers to the conventions and configurations type. The other sub-category is related to the literary parallel of convention effect on literary works. The genre utilized by the author affects the author's style and the work.

The third category has one sub-category called paralogues. They refer to other texts written based on a literary work such as commentaries of the audience or writings of critics. Within the scope of this study, the footnotes and the list of references attached by the publishing house may be regarded as in-text paralogues revealing all the references categorized under the remaining 6 intertextuality categories of Miola.

As for the reasoning to introduce these in-text paralogues, the concepts of intertextual gap by Bauman and ungrammaticality by Riffaterre. Bauman's intertextual gap is related to the author's "linking of his own current performance to prior performances and his manipulation of the intertextual tension between replication and the purposeful construction of an intertextual gap" (Bauman, 2004: 11). Ungrammaticality in Riffaterre's theory, on the other hand, refers to the intertextual gap that should be filled by the reader. Ungrammaticality is an intertextual reference to another text that is unknown in the current text. However, this means that the mentioned ungrammaticality is a grammaticality in the other text. In order to eliminate the referential losses in the current text, the reader has to make retro-active readings, which refer to acquisition of existing literary and cultural knowledge (Riffaterre, 1978).

This study claims that these intertextual gaps are filled by the paralogues attached as footnotes and end-list in the case book. In order to provide a brief and clear examination, the analysis focuses on the references and their explanations provided by the publisher.

2. Analysis of the Case Book: *Ruh Müziği*

Within the scope of this study, the references included by the author Terry Pratchett in the case book *Soul Music* are examined based on its Turkish translation *Ruh Müziği* along with the footnotes and end-list attached by the publisher. As for Miola (2004) the translation, which is also a type of intertextuality, causes an intertextual impossibility due to the losses encountered during translation process resulting from linguistic and cultural differences between the source and target languages and cultures. This observation of Miola may be deemed accurate observing in the case book that the translator chooses to carry out a word-for-word translation without any effort to reveal the underlying intertextual references. There is not any preface, footnote or endnote attached by the translator in any regard. Thus, from this point on, this study examines the additions included by the editorial staff with the objective of revealing the intertextual references in the original text and presenting the Turkish audience with an annotated translation.

2.1. Revision

As both the source text and the Turkish translation remains faithful to the original story, there is not any revisionary type of intertextuality related to the plotline in the examined case book.

The only revisionary intertextual addition to the history of music references is presented on the cover of the Turkish translation. As can be seen in the Figure 1 presented below, the M letter of the *Ruh Müziği* is written in the logo of the metal music band *Metallica*, which is not existent in the original cover pictures of the case book. It is added as a complementary salutation to the author's intention of making references to the music history and music bands.

Figure 1: Title Font of the Turkish Translation

Pratchett, 2019a, Front Cover

2.2. Translation

As the case book examined within the scope of the study is the translated version of *Soul Music* by Terry Pratchett, in essence the whole study is built upon the intertextuality caused by the translation type. Miola refers to the question of fidelity in translation, which is generally discussed in terms of word-for-word translation, paraphrase, metaphrase and sense-for-sense translation in translation studies. However, when it comes to intertextual relations in a text, the distinctions between the two languages and cultures as the source and the target becomes more challenging in transferring the whole meaning and also the references due to the “the unbridgeable cultural and linguistic spaces” (Miola, 2004: 16). According to Miola (2004: 17), “to varying extents all translations exhibit this kind of intertextual impossibility”. However, this study asserts that the translated version compensates for the intertextual gap between the author and readers due to the additional information provided through footnotes and end-list by the editorial staff. Though there is not any alteration, addition, wordplay or any kind of intervention by the translator as can be observed in the translation, the editing process gets involved in the translation process and contributes to the translation through the mentioned attachments to the translated text. Thus, it reverses the notion of intertextual impossibility thanks to the fact that the translated version provides the required bridge between sub-cultural knowledge gaps through publisher's attachments without interfering in the original text.

2.3. Quotation

As mentioned in the theoretical framework, this type of intertextuality refers to the direct or altered quotations to other texts. As the original book is a salutation to music history, Pratchett makes references to many song lyrics embroidered into the book as lines from characters' daily lives.

Example 1:

Source Text (ST):

“Do you know you're shaking all over?” he said. ‘Moving around on your seat like you got a pant full of ant.’ (Pratchett, 2013: 112)

Target Text (TT):

“Tepeden tırnağa titrediğinin farkında mısınız?” dedi. “Pantolonuna karınca dolmuş karınca gibi kıpırdanıp duruyorsun.”⁷ (Pratchett, 2019a: 134)

Editor’s Endlist Item:

⁷ *I Got Ants in My Pants* - James Brown, 1973

In the source text, the author makes an implicit reference to James Brown’s song *I Got Ants in My Pants*. It is possible for a foreign reader to miss this reference without the indication by the editor’s endlist item. It may even be unlikely for a native reader to comprehend this reference unless they know the song.

Example 2:**ST:**

‘And then go down to the docks and hire a troll and tell him to stand in the corner and if anyone else comes in and tries to play . . .’ he paused, and then remembered, ‘Pathway to Paradise, I think they said it’s called . . . he’s to pull their head off.’

‘Shouldn’t he give them a warning?’ said Gibbsson.

‘That will be the warning.’ (Pratchett, 2013: 180)

TT:

“Sonra rıhtıma in, bir trol tut ve söyle ona, gelip dükkânın köşesinde dursun ve içeri girip... şeyi... hangisiydi... şeyi çalıp söylemeye...” Duraksadı, ama sonra hatırladı: “Hah, *Cennete Patika*¹³ demişti sanırım... O şarkıyı çalmaya kalkın olursa, onun kafasını koparsın.”

“İlk önce uyarsa daha iyi olmaz mı?” dedi Gibbsson.

“Uyarı *bu* olacak işte.”* (Pratchett, 2019a: 214)

Editor’s Footnote:

“*Wayne’in Dünyası isimli rock komedisi filminden bir sahne: Wayne, enstrüman dükkânında *Stairway to Heaven*’ı çalmaya yeltenir ama görevli onu durdurup duvardaki yazıyı gösterir; o şarkı yasaktır. Gitarı eline alan herkesin hemen en ünlü şarkıları çalmaya çalışması ve tüm o yanlış notalar yüzünden kafası şişen dükkân sahipleri yüzünden elbette.”

Editor’s Endlist Item:

¹³ *Stairway to Heaven* - Led Zeppelin, 1971

In this example, the author makes references to a song and a scene from a movie through the same song. Considering that the audience does not know the song or the movie, it is most likely that they miss these references. Thus, here both the endlist item and the footnote provided in the translation compensates for any possible intertextual gap.

Example 3:

ST: 'OK, you lot, come over here. So you want to be Music With Rocks In stars, do you?' 'Yes, sir!' 'Then listen here to what I say . . .' (Pratchett, 2013: 250)
TT: "Siz! Buraya gelin. Demek siz de içinde taşlar olan müzik yıldızı olmak istiyorsunuz?" "Evet efendim!" "O zaman beni iyi dinleyin..." ¹⁹ (Pratchett, 2019a: 294)
Editor's Endlist Item: ¹⁹ "So you want to be a rock 'n' roll star? / Then listen now to what I say..." <i>So You Want to Be a Rock 'n' Roll Star</i> - The Byrds, 1967

In this example, the given dialogue is a reference to the lyrics of the song, *So You Want to Be a Rock 'n' Roll Star*, by the band named The Byrds. As the lyrics are embedded into a dialogue rather than giving as a direct quotation, it would even be difficult for a native speaker to grasp this reference. Thus, the endlist item provided by the editor closes the intertextual gap better than the original text.

Example 4:

ST: She leaned closer. 'It's the new boy working there,' she said. 'I'd <i>swear</i> he's elvish.' (Pratchett, 2013: 360)
TT: "Orada çalışan şu yeni oğlan yüzünden," diye ekledi sessizce. "Yemin ederim ki... acayip <i>elfsi</i> biri." ⁴⁵ (Pratchett, 2019a: 421)
Editor's Endlist Item: ⁴⁵ There's a Guy Works Down the Chip Shop, Swears He's Elvis - Kristy MacColl, 1981

The author uses the word *elvish* to describe a character throughout the book, which is a reference to the world-famous rock and roll star Elvis Presley. In the end of the book, the author makes a rather explicit reference to Elvis Presley using the lyrics of a Kristy MacColl song. However, it would not be likely for a Turkish reader to apprehend the Elvis Presley reference throughout the whole book even after reading the lyrics reference. For a native English speaker, it may be easier to comprehend the reference to Elvis Presley. However, the Turkish translation *elfsi* is not easily understandable as an Elvis Presley reference without the endlist item provided by the editor.

2.4. Source

In this part, the references to the characters from other texts, plotlines, real-life musicians and music groups are analyzed as the source type of intertextuality in the case book.

Example 1:

<p>ST:</p> <p>This is also a story about sex and drugs and Music With Rocks In.</p> <p>Well . . .</p> <p>. . . one out of three ain't bad. (Pratchett, 2013: 2)</p>
<p>TT:</p> <p>Bu aynı zamanda seks, uyuşturucu ve içinde taşlar olan müzik¹ hakkında da bir hikâye.</p> <p>Ve... eh...</p> <p>...üçte bir, hiç de fena değil.² (Pratchett, 2019a: 6)</p>
<p>Editor's Footnote</p> <p>¹ Ve bu kitap da, içinde rock müzik olan bir kitap. O yüzden, muhtelif yerlerdeki sayıları görünce, 426. sayfadaki Çalma Listesine bir göz atabilirsiniz.</p>
<p>Editor's Endlist Item</p> <p>² Two Out of Three Ain't Bad - Meat Loaf, 1977**</p> <p>** Bu albümün kapağı, Ruh Müziği'nin kapağına da doğrudan ilham vermiştir.</p>

In this example, there are many references explained as footnotes and as endlist item. The author uses the word *Music With Rocks In* as a reference to rock and roll music. The endnote provides an information regarding the relation of *çinde taşlar olan müzik* to rock and roll by stating in the footnote that “and this is a book with rock music in”. Furthermore, the same footnote also mentions the fact that there is a playlist in the end of the book consisting of all the song and music band references provided in the source text. As the original writing of the author does not provide such a reference list, it may be claimed that the translated version closes the intertextual gap better than the original version.

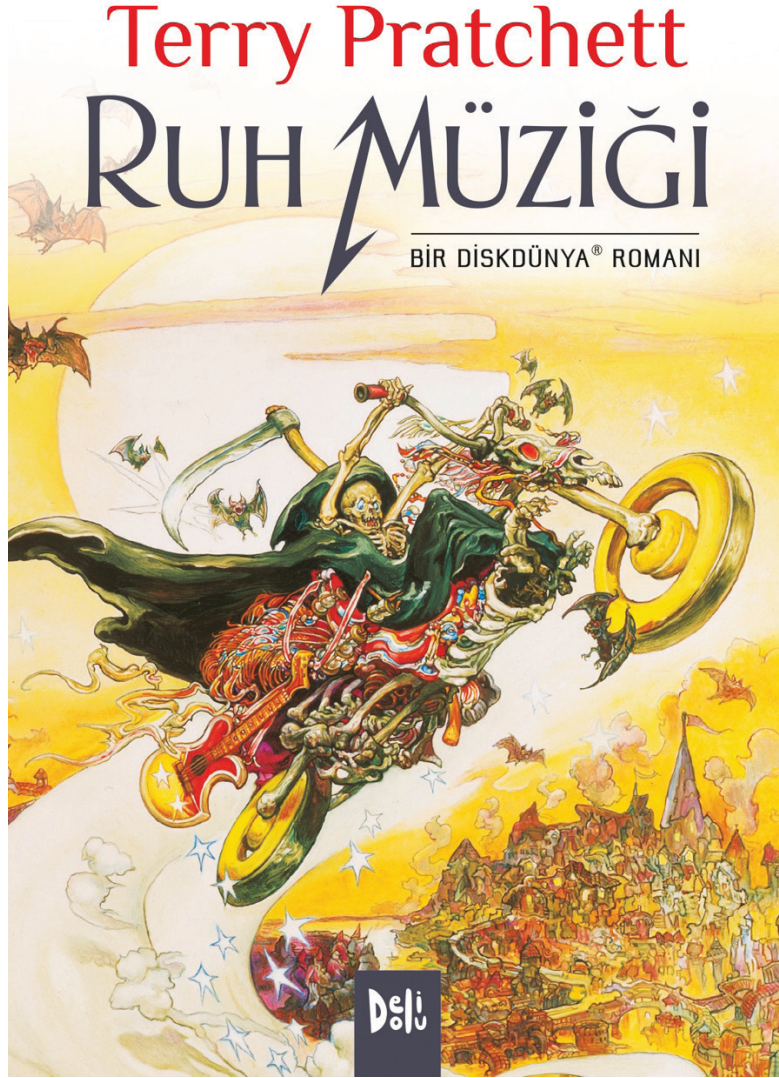
The footnote to the endlist item written by the editor also provides an additional information that the book cover is a direct reference to the music album cover of the band *Meat Loaf*, which is also hard to grasp for a person who is not knowledgeable in rock and roll music.

Figure 2: Album Cover that Inspired the Book Cover of Soul Music

Corben, 1977, *Bat Out of Hell* Album Cover

Figure 3: Book Cover of the Turkish Translation

Pratchett, 2019a, Book Cover

The mentioned album cover and the cover of the translated book is presented respectively as Figure 2 and Figure 3. The original book cover is kept untouched except for the book title font analyzed above

Example2:

<p>ST:</p> <p>A finger pointed at the Dean.</p> <p>I NEED YOUR CLOTHES.</p> <p>The Dean backed away.</p> <p>‘What?’</p> <p>GIVE ME YOUR COAT. (Pratchett, 2013: 334)</p>
<p>TT:</p> <p>Bir parmağını Dekan’a uzattı.</p> <p>GİYSİLERİNE İHTİYACIM OLACAK.</p> <p>Dekan geriledi.</p> <p>“Ne?”</p> <p>CEKETİNİ BANA VER.* (Pratchett, 2019a: 391)</p>
<p>Editor’s Footnote:</p> <p>* Terminatör 2’deki ünlü bar sahnesinden. Tabii, filmde o sahnede çalan şarkının Bad to the Bone⁴² [Kemiklerime/İliklerime Dek Kötüyüm] oluşu, apayrı bir hoşluk...</p>
<p>Editor’s Endlist Item:</p> <p>⁴² <i>Bad to the Bone</i> - George Thorogood & The Destroyers, 1982</p>

This example presents a reference to a song by *George Thorogood & The Destroyers* titled *Bad to the Bone*, which is a reference to the character named Death, described as a skeleton. The dialogue written in the original book is a reference to a movie scene, during which the mentioned song is played. Thus, it may be claimed that this is a rather implicit reference and would be almost impossible to be comprehended even by the native English speakers unless they know the mentioned scene and remember the background song. Thus, this is another good example where the translation compensates for the intertextual gap better than the original writing.

Example 3:

<p>ST:</p> <p>‘It just means “small shoot”,’ said Imp. ‘You know. Like a bud.’</p> <p>‘Bud y Celyn?’ said Glod. ‘Buddy? Worse than Cliff, in my opinion.’</p> <p>‘I . . . think it sounds right,’ said Imp. (Pratchett, 2013: 112)</p>

TT:

“Cücük Çobanpüskülü?” dedi Atlın. “Cliff”ten bile kötü bence. Ama dur biraz; bunun bizdeki karşılığı, ‘Bud y Holly’ oluyor.”

“*Bud y* ha? Yani kısaca *Buddy*,” dedi Imp. “Fena olmadı sanki?”

“Bence berbat bir isim,” dedi Atlın.* (Pratchett, 2019a: 134)

Editor’s Footnote:

* 50’li yılların rock ikonu, çok erken yaşta hayatını kaybeden Buddy Holly’nin adının aksine tabii.

In this example, the name of the character is translated from *Llademos* language, which can be referred a local language in the Discworld, to *Ankh-Morporkian*, which can be referred as a widely used language in the Discworld. After this translation, the name of *Imp y Celyn* becomes *Bud y Celyn*. For native English speakers, it may be easy to grasp the reference as long as they know that *celyn* means *holly* in Welsh language. The Turkish translation gives the exact correspondence of the related reference, which reminds the readers of the rock icon, Buddy Holly as can be seen in the footnote provided by the editor.

Example 4:**ST:**

‘Where is it, then?’ said Glod.

‘Are you ready for this?’

They blinked at him. Dibbler beamed and blew a cloud of greasy smoke.

‘The Cavern!’ (Pratchett, 2013: 187)

TT:

“Neresi orası?” dedi Atlın.

“Duymaya hazır mısınız?”

Gözlerini kırıştırtarak ona baktılar.

Dibbler gülümsedi ve yapış yapış bir duman bulutu üfledi. “Mekânın adı, Mağara!..”* (Pratchett, 2019a: 221)

Editor’s Footnote:

* The Beatles’ın da ilk canlı performansını sergilediği, Liverpool’un tarihi barlarından biri.

In this example, the author makes a reference to a real place located in Liverpool, in which *The Beatles* gave their first live concert. This is a rather specific information even for a native English speaker. Thus, this is another good example that demonstrates how the additions in a translated version would provide better understanding in terms of intertextual references in a book.

2.5. Convention and Configuration

TT:

“Onlar *ne*?” dedi. Ve sonra, hafızasının derinliklerinden, korkunç bir yanıt yüzeye çıktı. Ancak çok özel bir tür, böyle isimlere sahip olabilirdi.

“Öğrenciler mi?”

“Şey. Evet?” dedi Ponder gerileyerek. “Sorun olmaz, değil mi? Yani, sonuçta burası bir üniversite ve...”

Rektör Ridcully kulağını kaşdı. Adam haklıydı elbette. Etrafta o tiplerden olması *gerekliyordu*, bundan kaçınmak mümkün değildi. Gerçi Ridcully ve öğretim üyelerinin geri kalanı ellerinden geldiğince kaçınıyordu onlardan. Arada bir, bir tanesini gördüklerinde, hemen aksi yöne doğru koşuyorlar veya kapıların arkasına saklanıyorlardı. Çağdaş Rünler Okutmanı, ders vermektense kendini gardırobuna kilitlemesiyle tanınırdı. (Pratchett, 2019a: 203)

Klavye Sürçmesi:

İlkokulu sevmezdim. Hep geç kalan çocuktum ben. Gerçek bir “kalın kafalı” değildim ama koyundan ziyade de bir keçiydim. Okul müdürü H. W. Tame, altı yaşında bir çocuğun hangi ortaokula gideceğini tahmin edebildiğine inanıyordu anlaşılan; ve ben keçi olduğumdan beni işe yaramaz bir öğrenci olarak yaftaladı. Annem bunu Kabul etmedi elbette ve bu yüzden pek çok annenin yaptığı şeyi yaptı: çevreden, bana yardım edecek bir öğretmen buldu.

İlkokul bitirme sınavı sonuçlarının geldiği günü hatırlıyorum... H. W. Tame, sınıfta dolaşarak, her birimize nereye gideceğimizi söylüyordu yine. Sonunda, ben sandalyemden kalkıp dışarıda bekleyen ebeveynlerime haber verirken sınıfta mutlak bir sessizlik hâkimdi; çünkü sınıfını geçen tek keçi bendim. (Pratchett, 2019b: 226)

Holtspur İlkokulu’na dair anılarımın çok güzel anılar olduğunu söyleyemem aslında ama muhtemelen bunun sebebi, haylaz bir hayalperest olmamdı. Neyse ki o okuldan sağlam kurtuldum ve görünen o ki, kontrol altına alındığımda hayalperestliğim olağanüstü faydalı çıktı. Sizi öldürmeyen şey sizi güçlendirir. (Pratchett, 2019b: 227)

The first quotation is from the book *Ruh Müziği*, and the second one is from *Klavye Sürçmesi* which is a book consisting of many writings of the same author, Terry Pratchett regarding his ideas on literature, life and death. In the second quotation, it is observed that Pratchett does not have a high opinion of formal education, which is reflected in his writings as can be observed through the degrading comments towards the lecturers and the rector in the first quotation. There are many other references that can be analyzed under this type of intertextuality. However, as this study is based on the compensation for the intertextual gap through publisher’s footnotes and endlist, this type requires further research and examination.

2.6. Genre

As the book is a pioneering member of the fantastic literature and also written in a humorous style, it includes many features related to this genre and writing style. The supernatural elements such as the wide use of magic, the personification of the Death as a character and the time travel can be regarded as strong indicators to its relation to the fantastic literature genre. However, as mentioned in the 3.5. *Conventions and Configurations*, this type also falls out of the scope of this study and requires further research.

2.7. Paralogue

As seen in the box below, the translated version of the case book consists of many footnotes and an endlist in order to compensate for the intertextual gap resulting from many intertextual references included in the original text.

Editor's Footnote

¹ Ve bu kitap da, içinde rock müzik olan bir kitap. O yüzden, muhtelif yerlerdeki sayıları görünce, 426. sayfadaki Çalma Listesine bir göz atabilirsiniz.

In this study, these footnotes and the endlist is regarded and analyzed as in-text paralogues as they are not a part of the original text, but rather a commentary written subsequently by the editor as a reader of the book.

CONCLUSION

As observed in the analysis part of the study, the intertextual gap stemming from the differences in cultural and sub-cultural differences which are caused by the lack of information utilized in the writing to create word-plays and extra-textual references to the real world in the source text *Soul Music* is compensated by the endlist consisting of the references to song lyrics and music band names which are profoundly utilized in the original text so as to salute the history of music. In this case, this compensation does not occur in the translation process, but in the editorial process. Thus, it can be deduced from this observation that a translation is not only the product of a translator, but a product created by a group of publishing agents varying in power and number based on the publishing houses. This observation brings a new insight regarding the translation analyses, proving that editing process has as much responsibility and effect on the final product as the translation process during the translation and publishing of a literary work.

It is observed in the analysis that the references regarding musicians or places related to musical anecdotes, and other artistic genres such as literature and movies are explained in the footnotes provided by the editor. Thus, it can be claimed that the intertextual gap is closed in the translation. At this point, many scholars may contradict with these additions as they may seem over-intervention to the text. For example, Antoine Berman (2000) explicitly objects to any kind of addition to the texts during translation procedures as he explains in his 12 deforming tendencies. However, the additions in the forms of endnotes, footnotes and attached lists may be excused from being regarded as such due to the fact that they are not directly embedded within the course of the text. On the other hand, there are also some scholars, such as Nabokov (1992), promoting the utilization of prefaces, endnotes and footnotes for contextual equivalence in translations.

Though Miola (2004) asserts that the translation type of intertextuality creates an intertextual impossibility due to the losses encountered during translation process resulting from linguistic and cultural differences between the source and target languages and cultures as mentioned above, the Turkish translation of the case book, *Ruh Müziği* provides extensive explanations on the intertextual references, which are not explained in the case book. Thus, it can be claimed through this analysis that the intertextual gap as proposed by Bauman, or the ungrammaticalities as proposed by Rifaterre do not necessarily gets widened through the process of translation. On the contrary, many strategies such as footnotes and annotations in the form of endlists attached to the text assists the reader with appreciating the intertextual references even better than the original text, thus closing the mentioned intertextual gap without retroactive readings.

When it comes to the reception by the readers, it may be asserted that the annotated style of the Turkish translation provides a better insight for the wholesome comprehension of the original book. Due to

the fact that the casebook bears so many intertextual references within itself which are not limited to basic linguistic references, even the native speakers of the source language may fail to notice each and every one of the intertextual references in case they are not highly invested in many fields such as history of music, music bands, song lyrics, movies, certain movie scenes, history and evaluation of rock and roll genre along with many other historical anecdotes. When it comes to the readers of the Turkish translation, this difficulty turns into a double-fold hardship as there also occurs the change in the linguistic and cultural environment. Turkish readers, however knowledgeable in the mentioned fields in their own language and culture, encounters with elements of another culture and language. Even when they are familiar with the foreign histories, cultural items, music bands and many other items that are included in the book in the forms of intertextual references, the Turkish readers may face with linguistic barriers as they may not make the required connection between the translation and the original song if they are not competent in the original language. Thus, the reception of the translated text readers depends on many factors from their foreign language competency to their knowledge in the fields that are utilized in the books. That said, it should also be mentioned that the individual intertextual backgrounds also bear a major importance in the reception of the translated text, as each person has their own intertextual references based on their personal backgrounds of any kind. It is possible for some to notice all references without needing any kind of annotation and explanation for some, while some experiences difficulty in comprehending the intertextual relations even with the help of the endlists and footnotes. In this regard, the reception of the readers relating to the comprehension of the intertextual relations in the translated literary works requires further analysis consisting of the readers commentaries.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %65; İkinci Yazar: %35

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ALLEN, G. (2000). *Intertextuality*. New York: Routledge.
- BARTHES, R. (1977). *Image – music – text* (S. Heath, Trans.). London: Fontana.
- BAUMAN, R. (2004). *A world of others' words: cross-cultural perspectives on intertextuality*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- BERMAN, A. (2000). Translation and the Trials of the Foreign. In: Lawrence Venuti (ed.), *The translation studies reader* (pp. 284-297). London: Routledge.
- CORBERN, R. (1977). Bat Out of Hell Album Cover [Online Image]. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bat_out_of_Hell.jpg
- DERRIDA, J. (1972). Semiology and Grammatology: Interview with Julia Kristeva. In Lucy Burke, Tony Crowley, Alan Girvin (Eds.), *Positions*, Chicago: University of Chicago Press.
- KRISTEVA, J. (1986). Word, dialogue and novel. In T. Moi (Ed.), *The Kristeva reader* (pp. 34-61). New York, NY: Colombia University Press.
- MIOLA, R. S. (2004). Seven types of intertextuality. In M. Marrapodi (Ed.), *Shakespeare, Italy, and intertextuality* (pp.13-25). Manchester: Manchester University Press.
- NABOKOV, V. (1992). Problems of translation: Onegin in English. In R. Schulte & J. Biguenet (Eds.), *Theories of translation: an anthology of essays from Dryden to Derrida* (pp. 127-143). Chicago: University of Chicago Press.
- PRATCHETT, T. (2013). *Soul music*. London: Victor Gollanz Ltd.
- PRATCHETT, T. (2019a). *Ruh müziği* (N. Elçi, Trans.). İzmir: Delidolu Yayınları.
- PRATCHETT, T. (2019b). *Klavye sürçmesi* (N. Elçi, Trans.). İzmir: Delidolu Yayınları.
- RIFFATERRE, M. (1978). *Semiotics of poetry*. Bloomington: Indiana University Press.

ARKTİK’TE SİLAHLANMA YARIŞI: RUSYA VE NATO***Armament Race in the Arctic: Russia and NATO**Özlem ÖZAN¹**ÖZET**

Son yıllarda küresel iklim değişikliğinden en fazla etkilenen alanlardan biri Kuzey Kutbu olarak da bilinen Arktik Bölgesi olmuştur. İklim değişikliğinin etkisiyle Arktik Bölgesi’ndeki buzulların erimesi, erişilemeyen alanlara ulaşılmasını kolaylaştırmıştır. Böylece, Arktik Okyanusu’nun tabanındaki enerji kaynaklarına erişim kolaylaşmış ve yeni deniz yolları açılmıştır. Buzulların erimesiyle ortaya çıkan bu fırsatlar, Arktik’in jeopolitik ve jeostratejik önemini arttırmıştır. Özellikle Arktik’in ekonomik ve ticari potansiyelinin artması, kıyıdaş devletlerin Arktik üzerindeki egemenlik iddialarını güçlendirmelerine ve bu devletler arasındaki anlaşmazlıkların artmasına neden olmuştur. Arktik’teki fırsatlar üzerindeki bu mücadele ortamı, kıyıdaş devletlerin güvenlik yaklaşımlarını değiştirmelerine neden olmuştur. Arktik’te en uzun kıyı şeridine sahip devlet olan Rusya’nın Arktik’teki hem enerji kaynaklarını hem de yeni deniz yolları üzerindeki ulusal çıkarlarını korumak amacıyla güvenlik önlemlerini arttırması, diğer kıyıdaş devletler tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu da diğer kıyıdaş devletlerin Rusya’ya karşı NATO çatısı altında biraraya gelmelerine neden olmuştur. Bu durum Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi NATO’nun Rusya’nın silahlanması karşısında yeniden güçlü ve etkili bir aktör olarak bölgedeki etkinliğini arttırması ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın konusu, NATO’nun Arktik’te Rusya karşısında barışın ve istikrarın korunmasında etkili olup olmadığının incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmada, “NATO, Rusya’ya karşı bölgedeki varlığı ile istikrarın korunmasında ve çatışmaların önlenmesinde etkili bir aktör müdür?” sorusuna yanıt aranması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arktik, NATO, Rusya, Silahlanma, Askerileşme.

ABSTRACT

In recent years, Arctic Region has been the one of the areas most affected by global climate change, also known as the North Pole. The melting of the glaciers in the Arctic Region with the effect of the climate change has made easier to reach inaccessible areas. Thus, access to energy resources on the Arctic Ocean floor has been facilitated and new sea routes have opened. These opportunities, which emerged with the melting of the glaciers, increased the geopolitical and geostrategic importance of the Arctic. In particular, the increase in the economic and commercial potential of the Arctic has caused the coastal states to strengthen their sovereignty claims on the Arctic Ocean and to increase the conflicts between them. The struggle over the opportunities in the Arctic caused to change of the security approach of the coastal states. Russia, which has the longest coastline in the Arctic, increased the security measures in order to protect its national interests on both natural resources and new sea routes was perceived as a threat by other coastal states. This caused to the other coastal states come together under the umbrella of NATO against Russia. This situation resulted in NATO’s increasing effectiveness in the region as a powerful and effective actor against Russian militarization as it was in the Cold War years. In this context, the subject of the study is to examine whether NATO is effective in preserving peace and stability against Russia in the Arctic. Within this framework the study will seek to answer the following question: “Is NATO an effective actor against Russia with its presence in the Arctic region in maintaining stability and preventing conflicts?”

Keywords: Arctic, NATO, Russia, Armament, Militarization.

1. ORCID: 0000-0003-1828-3654

1. Araştırma Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlem.ozan@hbv.edu.tr

Bu çalışma 25.06.2020 tarihinde AHBV Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu’nda (GEBSİS) sunulmuştur.

*ÖZAN, Ö. (2021). “Arktik’te Silahlanma Yarışı: Rusya Ve Nato”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.417-433.
Makale Geliş Tarihi: 23 Ağustos 2020 Kabul Tarihi: 11 Ağustos 2021

EXTENDED ABSTRACT

Melting of glaciers with the effect of climate change has facilitated access to underground resources and paves the way for the use of new sea routes in international trade in the Arctic Region. The increasing demand on energy resources at global level in recent years has caused to increase the importance of the energy resources in the Arctic. Although the transportation on new sea routes open only in the summer season, provides a great advantage in terms of time and cost in trade between Asia and Europe. In this context, coastal states (United States of America, Canada, Russia, Norway and Denmark) have reshaped their domestic and foreign policies by including Arctic in their national security policies. However these security-oriented policies have led to the deepening of conflicts between coastal states. Thus, Arctic became a region that witnessed conflicts of national interest of coastal states. On the other hand, there are three developments in this process that led to an increase in the power struggle in the Arctic. Also, this power struggle has caused to the expansion of the measures taken by coastal states to ensure national security. Firstly, during a scientific study conducted in 2007, the Russian flag was planted on the Arctic Ocean seabed outside of the Russian continental shelf boundaries. This showed that Russia will continue to prove its claims on the Arctic Ocean. This flag is regarded as a turning point in terms of Arctic politics. Another development that changed the security approaches in the Arctic is considered to be the Ukrainian Crisis. During the Ukrainian Crisis, Russia continued to strengthen its military presence in the Arctic. Russia was subjected to various Western sanctions due to its aggressive policies in Ukraine. Both the imposed sanctions and NATO's presence in the region did not create a deterrent effect in Russia's military capacity, but rather strengthened it. The increasing tension between Russia and NATO during this period caused the parties to expand their radar coverage areas, increasing the number of nuclear submarines and ships patrolling on the sea. The latest development that changed security approaches in the Arctic is NATO's strengthening of its presence in the Arctic. Russia, which is the only non-NATO member country between the coastal states in the Arctic, NATO's Arctic policy and its mobility in the region have been a major concern for Russia. At this point, the environment of mutual distrust between the Russia and NATO has changed the dimension of security concerns with the inclusion of Arctic policies and strategies in NATO's official documents. These developments have led to increased security concerns between Russia and NATO, and increased military mobility in the Arctic. The military exercises carried out increased security concerns and misunderstandings between the parties. By increasing the number of troops in the Arctic, building new military bases and expanding the scope of its exercises, the Russia protects its national and economic interests in both energy resources and in the Northern Sea Route (NSR). NATO stands against the Russia by organizing joint military exercises with other Arctic states. As a result, the melting glaciers turn the Arctic into a potential armed conflict area where the security interests of the coastal states clash. Instead of solving sovereignty and security problems through diplomatic means, coastal states use their military forces as a deterrent threat. This situation resulted in NATO's increasing effectiveness in the region as a powerful and effective actor against Russian militarization as it was in the Cold War years. So, NATO is an effective actor in preserving peace and stability against Russia in the Arctic today.

GİRİŞ

Kuzey Kutbu ve çevresindeki buz kütleleri ile kaplı alan olarak bilinen Arktik Bölgesi, son yıllarda iklim değişikliğinin etkilerinin dünya üzerinde en fazla görüldüğü alan olarak ön plana çıkmaktadır. Buz kütlelerindeki erime ve azalma, Arktik'te bilimsel çalışmaların yapılmasını kolaylaştırmış ve sualtındaki alanlarda kapsamlı çalışmaların yapılmasına imkân vermiştir. Yapılan bu çalışmalarda dünyadaki keşfedilmemiş enerji kaynaklarının ve minerallerin bir kısmının Arktik'te bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca su yüzeyindeki ve altındaki buz kütlelerinin erimesi, deniz araçlarının geçişini kolaylaştırmış ve yeni deniz yollarında taşımacılık yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu fırsatlar hem bölge devletlerinin hem de bölge dışındaki devletlerin ilginin çekmiş ve Arktik'in jeopolitik ve jeostratejik önemini arttırmıştır.

Arktik'in jeopolitik ve jeostratejik öneminin artması, kıyıdaş devletlerin benzer bölgelerde hem enerji kaynakları hem de yeni deniz yolları üzerinde egemenlik iddia etmelerine neden olmuş ve aralarındaki rekabeti arttırmıştır. Bu kapsamda, kıyıdaş devletler iç ve dış politika belgelerinde Arktik'teki ulusal çıkarların korunması ve ulusal güvenliğin sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapmış ve yeni Arktik stratejilerini belirlemişlerdir. Arktik'te güvenlik politikalarının değişmesi ise, Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi Arktik'teki güvenlik önlemlerinin arttırılmasına, askerî üslerin kurulmasına ve nükleer silahların yeniden konumlandırılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Arktik'te askerî etkinliğin artması da hem küresel hem de bölgesel düzeyde yeni bir güvenlik sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle bu bölgede önemli bir nüfusunun yaşaması, ekonomik olarak bölgeden elde edilen gelirlerin fazla olması ve kıyılarından yeni deniz yollarının açılması Rusya'nın Arktik'te önceki dönemlerden daha aktif olmasına neden olmuştur (Kılıçbeyli, Sochneva ve Sochneva, 2021: 227). Arktik kıyılarında deniz taşımacılığının gelişmesi ve bu nedenle ortaya çıkan güvenlik endişeleri ile bölgede Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve NATO'nun varlığının Rusya için tehdit olması Rusya'nın askeri varlığını güçlendirmeye yönelik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur (Klimenko, 2019: 9).

Bu gelişmeler, Arktik Okyanusu'na kıyıdaş devletlerden ABD, Danimarka, Kanada ve Norveç'in de üyesi olduğu NATO ile NATO üyesi olmayan Rusya arasında, silahların karşılıklı olarak birbirine doğrultulduğu bir alana dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda tartışmaların yapılmasına ve bu tartışmaların İngilizce dilinde ilgili alan yazında en çok irdelenen konular arasında yer almasına neden olmuştur (Bouléque 2019; De Buitrogo, 2019; Klimenko, 2016; Wilhelmsen ve Gjerde, 2018). Ancak son yıllarda Türkiye'deki akademik çalışmalarda da Arktik ile ilgili konulara yer verildiği ve yapılan çalışmalar ile Türkçe alan yazının da gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu konuda Türkçe literatürde yapılan çalışmalarda daha çok Arktik'in jeopolitik önemi, hukuki statüsü, deniz yetki alanlarının paylaşımı ve ihtilafli alanlara odaklanılmıştır (Ateş, 2017; Çalık, 2021; Dal, 2020a; Dal, 2020b; Kavas, 2019; Sancak, 2019; Singil, 2020; Vardar Tutan ve Arpalier, 2020). Aynı zamanda bazı çalışmalarda enerji kaynakları ve yeni deniz yolları gibi ortaya çıkan yeni fırsatlar çerçevesinde Rusya ve ABD'nin Arktik politikalarının karşılaştırılmasının yapıldığı ve bu fırsatlar bağlamında aralarındaki rekabetin değerlendirildiği görülmektedir (Güçlü Akpınar, 2018; Yıldız ve Çelik, 2019). Bu noktada Türkçe alan yazında yapılan çalışmalarda Arktik'te Rusya ve NATO arasındaki rekabetin ve silahlanmanın tartışılmadığı görülmekte ve bu çalışmada, bu konu ele alınarak alan yazına katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Çalışmanın konusu ise NATO'nun Arktik'te Rusya karşısında barışın ve istikrarın korunmasında etkili olup olmadığının incelenmesi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmada, *"NATO, Rusya'ya karşı bölgedeki varlığı ile istikrarın korunmasında ve çatışmaların önlenmesinde etkili bir aktör müdür?"* sorusuna yanıt aranacaktır. Böylece, Rusya'nın Arktik'te silahlanması karşısında NATO'nun istikrarın korunmasında ve çatışmaların önlenmesinde etkili bir aktör olduğu ifade edilecektir.

Bu kapsamda çalışmanın konusu ve ele alınan dönem bağlamında bazı sınırlandırmalar yapılmıştır. İlk olarak, çalışma zaman açısından Vladimir Putin'in Rusya'nın devlet başkanı olarak göreve

başladığı 2000 yılı ile 2020 yılları arasındaki dönem ile sınırlandırılmıştır. İkinci olarak, Arktik'e kıyıdaş olan ABD, Danimarka, Kanada ve Norveç'in kendi içlerinde Arktik Okyanusu'nda çeşitli deniz yetki alanlarında sınır uyuşmazlıklar ve hak iddiaları olmasına karşın, çalışmanın konusu kapsamında NATO üyesi oldukları için Arktik'te bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu nedenle Rusya'nın Arktik'te silahlanma faaliyetleri karşısında ABD, Danimarka, Kanada ve Norveç NATO çatısı altında tek bir aktör olarak değerlendirilmiş ve çalışmanın konusu bu bağlamda belirlenmiştir. Son olarak, iklim değişikliğinin etkisiyle Arktik'te ortaya çıkan fırsatlar sadece bölge devletlerinin değil, bölge dışında bulunan diğer devletlerin de dikkatini çekmektedir. Özellikle bölgeye coğrafi açıdan herhangi bir sınırı olmayan Çin'in geliştirdiği Arktik politikaları ve kıyıdaş devletleri ile ilişkileri, Arktik'te yaşanan gelişmeler üzerinde de etkili olmuştur. Ancak bu çalışmada Çin'in bölge politikalarına ve silahlanma yarışına etkisi kapsam dışarısında bırakılmıştır.

Bu kapsamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Arktik Bölgesi'nin hukuki statüsü, iklim değişikliğinin etkisiyle ortaya çıkan fırsatlar ve bu bölgenin jeopolitik önemi analiz edilecektir. İkinci bölümde, Arktik'in Rusya'nın ulusal çıkarları için önemi ve ulusal strateji belgelerinde Arktik politikasının nasıl şekillendiği analiz edilecektir. Son bölümde ise, Arktik'teki güvenlik yaklaşımlarının değişmesinde etkili olan faktörler incelenerek NATO'nun yapılan tatbikatlar ve geliştirilen politikalar ile Rusya'nın silahlanması karşısında istikrarın korunmasında ve çatışmaların önlenmesinde nasıl etkili olduğu ele alınacaktır.

1. Arktik Bölgesi ve İklim Değişikliğinin Etkisi ile Ortaya Çıkan Fırsatlar

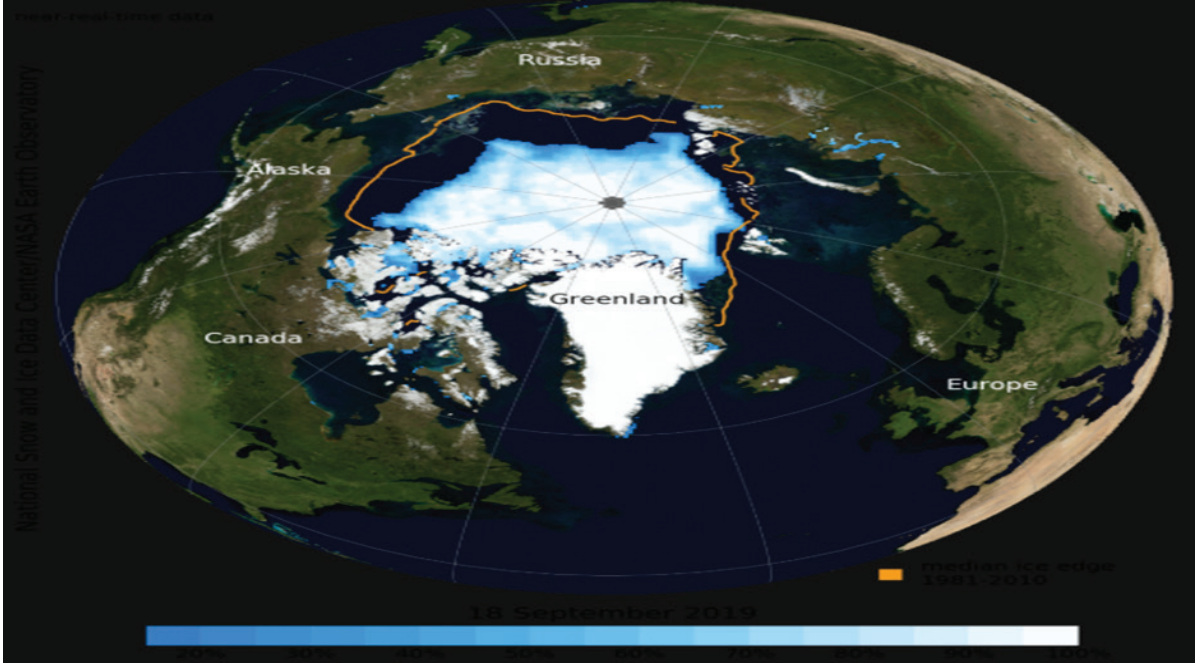
Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Arktik" terimi "Kuzey Kutbu'yla ilgili, Kuzey Kutbu yakınında olan" olarak tanımlanmaktadır (TDK). Coğrafi olarak ise Arktik Bölgesi, 66° 33' 44" Kuzey Enlemi'nin (Kuzey Kutup Dairesi'nin) kuzeyinde kalan alan olarak belirtilmektedir (Hund, 2014: 54). Bu kapsamda Arktik Bölgesi, Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarının kuzeyinde kalan Arktik Okyanusu ve çevresindeki ada ve takımadalardan oluşmaktadır (Nuttall, 2005: 117). Dünyanın en küçük okyanusu olan Arktik Okyanusu, 5,4 milyon metre kare alan kaplamaktadır (World Wild Life). Buna göre, yeryüzünün yaklaşık %6'sını kaplayan Arktik'in üçte birini ise buzullar oluşturmaktadır (Hund, 2014: 54). Bu tanımlamalar ışığında Arktik Bölgesi Rusya, Finlandiya, Norveç, İsveç, İzlanda, Danimarka, Kanada ve ABD olmak üzere sekiz ülkenin kara ve deniz alanlarını kapsamaktadır. Bu ülkelerden Arktik Okyanusu'na kıyısı olan Rusya, Norveç, Kanada, Danimarka ve ABD, Arktik Beşlisi (The Arctic Five) olarak adlandırılmaktadır (Kuersten, 2016: 390). İzlanda, İsveç ve Finlandiya'nın Arktik Okyanusu'na sınırı olmayıp Kuzey Kutup Dairesi'nin kuzeyinde kara parçaları olması nedeniyle sadece bölge devleti olarak kabul edilmektedir.

Arktik Okyanusu'ndaki iç sular, karasuları, kıta sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) gibi deniz alanlarında kıyı devletinin yetkileri ve sorumlulukları gibi konularda temel hukukî kaynak Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) olarak kabul edilmektedir. 1982 yılında imzaya açılan bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği ilk Arktik devleti, 1996 yılında Norveç olmuş ve Norveç'i sırasıyla 1997'de Rusya, 2003'te Kanada, 2004'te Danimarka takip etmiştir (United Nations Oceans & Law of the Sea, 2020). ABD'de ise BMDHS'nin ABD'nin denizlerdeki ve okyanuslardaki ulusal güvenlik çıkarlarını korumadığı görüşü baskın olmuş ve BMDHS yürürlüğe girmemiştir (Pedrozo, 2013: 759). BMDHS'nin yürürlüğe girdiği Arktik devletleri deniz yetki alanlarında kendilerine verilen yetkileri kullanmaya ve bu alanlarda ulusal çıkarlarını korumaya başlamıştır.

XXI. yüzyılın en önemli küresel sorunlarından biri olarak kabul edilen iklim değişikliğinin etkilerinin en fazla görüldüğü alanlar buzullar ile kaplı olan Arktik Bölgesi ve Antarktika'nın çevresi olmuştur. Buzullar ile kaplı bu alanlarda mevsimlere göre buz kalınlığı ve kapladığı alan farklılık göstermektedir. Kış mevsiminin ardından Mart ayının ilk günlerinde buz kütlesi ve kapladığı alan maksimum düzeye ulaşırken; ilkbahar ve yaz mevsimlerinde sıcaklık artışı ile Eylül ayında minimum düzeye düşmektedir (Lindsey, 2012). Örneğin, 18 Eylül 2019 tarihinde yapılan ölçümlerde elde edilen

veriler, son kırk bir yılda buz seviyesinin en düşük olduğu yıllar sıralamasında 2019'un ikinci sırada yer aldığını göstermektedir (National Snow & Ice Data Center, 2019). Bundan hareketle Arktik deniz buz miktarının gösterildiği Resim 1.1.'de turuncu çizgi ile gösterilen son kırk bir yılın buz düzeyi ortalaması ile 18 Eylül 2019 tarihinde ölçülen buz düzeyi arasındaki fark, iklim değişikliğinin Arktik Bölgesi'ni ne kadar fazla etkilediğini gözler önüne sermektedir.

Resim 1.1. 18 Eylül 2019 tarihinde Arktik minimum buzul düzeyi

National Snow & Ice Data Center. (23 Eylül 2019). Arctic Sea Ice at Minimum Extent for 2019. Erişim Adresi: <https://nsidc.org/news/newsroom/arctic-sea-ice-minimum-extent-2019#:~:text=Arctic%20sea%20ice%20likely%20reached,the%20University%20of%20Colorado%20Boulder.>

İklim değişikliği etkisiyle eriyen buzullar, bu bölgedeki canlıların yaşam alanları için büyük bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Ancak bir diğer yandan buzulların erimesiyle bölgenin erişilebilirliğinin artması, enerji kaynaklarına erişimi ve deniz yollarından geçişi kolaylaştırması nedeniyle önemli bir fırsat olarak görülmektedir. ABD Jeoloji Araştırmaları Merkezi (*U.S. Geological Survey, USGS*) tarafından 2008 yılında yapılan çalışmalarda, Arktik'te toplam 90 milyar varil petrol ve 1,669 trilyon kübik fit doğalgaz bulunduğuna yönelik veriler elde edilmiştir (Bird vd., 2008). Bu veriler ışığında, dünya üzerindeki keşfedilmemiş petrol rezervlerinin %13'ünün ve keşfedilmemiş doğal gaz rezervlerinin %20'sinin Arktik'te olduğu tahmin edilmektedir (Bird vd., 2008).

Bir diğer yandan daha önceleri geçişin mümkün olmadığı alanlardaki buz tabakalarının erimesi, Arktik Okyanusu üzerinde gemilerin geçişini ve deniz yolu taşımacılığı yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece diğer geleneksel deniz yolları üzerinden yapılan ulaşım ile kıyaslandığında, Amerika, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ulaşım Arktik Okyanusu üzerinden daha kısa sürede ve daha az maliyet ile yapılabilmektedir (Dalaklis, Drewniak ve Schröder-Hinrichs, 2018: 135). Arktik Okyanusu üzerinde ulaşım yapılabilen ve yakın gelecekte ulaşım yapılabilecek olan Kuzey Deniz Yolu (KDY), Kuzeybatı Geçidi (KBG), Kuzeydoğu Geçidi (KDG), Transpolar Deniz Yolu (TDY) ve Arktik Köprüsü (AK) olmak üzere beş farklı deniz yolu bulunmaktadır (Guy ve Laserre, 2016: 296). Bu deniz yollarından, Rusya'nın Arktik kıyıları üzerinden Atlantik ve Pasifik Okyanusu'nu birbirine bağlayan KDY özellikle petrol ürünlerinin daha kısa sürede taşınması açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır (Pettersen, 2016).

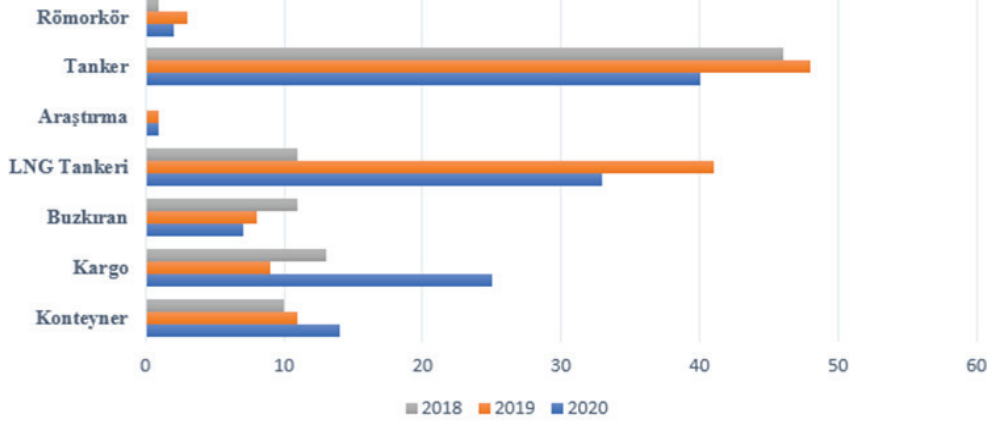
İklim değişikliğinin etkisiyle ortaya çıkan bu fırsatların, Arktik'in jeopolitik önemini arttırdığı görülmektedir. Bu fırsatlar başta Arktik Beşlisi olmak üzere diğer bölge devletlerinin de ilgisini çekmektedir. Özellikle Arktik Beşlisi, Arktik'e yönelik hedeflerine uygun olarak iç politikalarını şekillendirmektedir. Dış politikalarında ise enerji kaynakları ve deniz yolları üzerindeki yetkilerini arttırmak için sınırları dışında kalan alanlardaki hak iddialarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu hak iddiaları Arktik Okyanusu'nun hukukî statüsü hakkında yapılan tartışmalara neden olmuştur. Hukukî statü tartışmalarına son vermek amacıyla Arktik Beşlisi, 2008 yılında imzaladıkları Ilulissat Deklarasyonu'nda Arktik'teki sorunların ve anlaşmazlıkların çözümünde BMDHS'ye bağlı kalacaklarını kabul etmiş ve onaylamıştır (Arctic Portal, 2008). Böylece Arktik Beşlisi, BMDHS'nin Arktik Okyanusu için yeterli ve kapsamlı bir hukukî belge olduğunu kabul etmiştir.

2. Rusya'nın Arktik Bölgesi'ndeki Ulusal Çıkarları ve Arktik Politikası

Rusya, Arktik Okyanusu boyunca sahip olduğu 24.140 kilometre (km) uzunluğundaki kıyı şeridi ile toplam kıyı şeridinin %53'ünü kaplamaktadır (The Arctic Institute, 2020). Bu verilere göre, Arktik Okyanusu'na kıyıdaş olan devletler arasında kıyı şeridinin en uzun olduğu devletin Rusya olduğu görülmektedir. Rusya'nın kıyıları doğuda Okhotsk Denizi'nden batıda ise Bering Denizi'ndeki Norveç sınırına kadar olan alanda bulunan Doğu Sibirya Denizi, Laptev Denizi, Kara Deniz ve Barents Denizi'ni kapsamaktadır (The Arctic Institute, 2020). Bu denizlerde iklim değişikliğinin etkisiyle ulaşım yapılabilmesinin kolaylaşması, Rusya'nın dünyadaki diğer okyanuslar ile doğrudan bağlantı kurmasına imkan vermektedir. Bu da Arktik Okyanusu'nun, Rusya için Atlantik ve Pasifik Okyanusu'na ulaşımı açısından da önemli olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve Çiftçi, 2013: 11). Bu noktada Rusya'nın Arktik kıyı uzunluğunun fazla olması, iklim değişikliğinin etkisiyle ortaya çıkan fırsatlardan daha fazla yararlanabileceğini göstermektedir.

Bir diğer yandan buzullardaki erimeler, Rusya'nın kıyılarındaki zengin enerji kaynaklarını ortaya çıkarmış ve bu alanlarda taşımacılığın yapılmasını kolaylaştırmıştır. Enerji kaynaklarına erişim ve yeni deniz yollarının açılmasıyla ortaya çıkan bu fırsatlar, Rusya'nın Arktik'e yönelik ilgisini arttırmıştır. Özellikle, 2008 yılında USGS tarafından yapılan araştırmada Arktik'teki enerji kaynaklarının nerede ve ne kadar bulunduğu açıklanmasıyla Rusya, Arktik'teki enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi ile ilgili çalışmalara başlamıştır. USGS tarafından yayımlanan raporda Arktik'te bulunan doğalgaz kaynaklarının %70'inin Batı Sibirya, Doğu Barents ve Alaska'da olduğu belirtilmiştir (Bird vd., 2008). Bu rapordan iki yıl sonra yayınlanan bir diğer raporda ise Batı Sibirya'nın, 2.2 milyon metre karelik alanda sahip olduğu 8 milyar varil petrol, 670 trilyon kübik fit doğalgaz ve 21 milyar varil sıvılaştırılmış doğalgaz (*liquefied natural gas, LNG*) ile dünyadaki en büyük havza olduğu açıklanmıştır (USGS, 2010). Ayrıca Arktik, Rusya'nın keşfedilmiş doğalgaz kaynaklarının %80'ini barındırarak, Shtokman ve Yamal gibi büyük hidrokarbon yataklarının bulunduğu kıyı gerisindeki (*onshore*) ve açık deniz (*offshore*) alanlarına da ev sahipliği yapmaktadır (Kefferpütz, 2010: 4).

Rusya, Arktik kıyılarındaki zengin enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen bu kaynakların çıkarılması ve işlenmesi sürecinde başta iklim koşulları olmak üzere bazı zorluklar ile karşılaşmaktadır. Rusya ve Rus enerji şirketleri, enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi için soğuk iklim koşullarına dayanıklı araç ve gereçlere sahip olmasına rağmen özellikle açık deniz alanlarındaki sondaj faaliyetlerinde teknoloji ve uzmanlık alanlarında Batılı devletlerin ve enerji şirketlerinin gerisinde kalmıştır. Rusya'nın karşılaştığı bir diğer zorluk ise Arktik'te açık deniz alanlarındaki enerji kaynaklarının geliştirilmesinde sadece devletin yönetiminde bulunan Rosneft ve Gazprom'un çalışmasına izin veren yasal sınırlamalardır. Bu sınırlamalar özel petrol ve doğalgaz şirketlerinin yeterli teknoloji ve mali kaynaklara sahip olsalar bile bu alanlarda yatırım yapmalarına engel olmaktadır (Kefferpütz, 2010: 4-5).

Grafik 2.1. 2018, 2019 ve 2020 yılları Haziran ayında KYD'den Geçen Gemi Çeşitleri ve Sayıları

North Sea Route Information Office. (2020). NSR Shipping Traffic – Activities in June 2020. Erişim Adresi: <https://arctic-lia.com/nsr-shipping-traffic-activities-in-june-2020/>.

Arktik, zengin enerji kaynakları haricinde bu enerji kaynaklarının ve diğer ticari ürünlerin Avrupa ve Asya kıtaları arasında taşınmasında da Rusya'nın uluslararası ticaret kapasitesinin artmasını sağlayan KDY'ye de ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda, Grafik 2.1.'de 2018, 2019 ve 2020 yılları Haziran ayında KDY'den geçen gemi sayıları ve çeşitleri gösterilmiştir. Grafiğe göre, KDY'yi kullanan gemilerin büyük bir çoğunluğunu tankerlerin ve LNG tankerlerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu verilere göre, KDY'nin daha çok enerji kaynaklarının taşınmasında tercih edildiği ortaya çıkmaktadır. KDY'yi kullanan kargo ve konteyner gemilerin sayısında özellikle 2020 yılında artış olmasına rağmen tankerler ile kıyaslandığında sayıların oldukça az olduğu görülmektedir. Bu durum KDY'nin uluslararası ticari taşımacılığa açık olması noktasında sınırlılıklarını ortaya çıkararak, KDY üzerindeki liman yapımı ve altyapı yatırımlarına önem verilmesi gerektiğini göstermiştir (Kefferpütz, 2010: 5).

Rusya, Arktik'te en uzun kıyı şeridinde sahip devlet olarak hem bu alanlardaki enerji kaynaklarındaki hem de KDY'deki ulusal çıkarlarını koruyabilmek için Arktik'teki güvenliğini arttırmaya yönelik adımlar atmaya başlamıştır. 2008 yılında yapılan Rusya'nın Arktik'teki Ulusal Çıkarlarının Korunmasına İlişkin Rusya Güvenlik Konseyi toplantısında Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Arktik'in Rusya'nın gayri safi yurtiçi hasılasının %20'sini ve ihracatın %22'sini karşıladığını ifade etmiştir. Ayrıca Medvedev, Batı Sibirya, Timmo-Pecheskaya ve Doğu Sibirya'daki petrol ve doğal gaz üretim alanlarının Rusya'nın ulusal güvenlik ve enerji güvenliği açısından çok önemli bölgeler olduğunu vurgulamıştır (President of Russia, 2008).

Bu bilgiler ışığında, Arktik'in Rusya için sadece ekonomik açıdan değil, güvenlik açısından da önemli bir bölge olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Rusya, Arktik'teki ulusal çıkarlarını korumak ve Arktik güvenliğini sağlamak için Arktik'e yönelik politik, ekonomik ve askerî hedeflerini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Bu hedeflerin şekillenmesinde Rusya'nın diğer Arktik devletleri ile ilişkilerinin yanı sıra kendi iç politikasındaki gelişmelerin de etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Arktik politikası 2001-2020 yılları arasında yayınlanan ulusal strateji ve politika belgeleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

2.1. Ulusal Strateji ve Güvenlik Belgeleri Çerçevesinde Rusya'nın Arktik Politikası

Soğuk Savaş yıllarında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) ve ABD'nin coğrafi olarak birbirlerine en yakın olduğu alanlardan biri Arktik olmuştur. İki süper güç nükleer silahlarını, denizaltı araçlarını ve balistik füzelerini Arktik'te birbirine karşı konumlandırarak ulusal güvenliklerini sağlamaya çalışmıştır. SSCB'nin ve ABD'nin Arktik'teki güvenlik yaklaşımları Arktik'in jeopolitik önemini artmasına ve bölgenin en çok silahlandırılan alanlardan biri olmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Arktik'in silahlardan arındırılmasına yönelik çalışmalar başlamış ve karşılıklı antlaşmalar imzalanmıştır. Ancak 1990'lı yıllarda hem Rusya'nın hem de ABD'nin kendi iç sorunlarına odaklanması Arktik'in arka planda kalmasına neden olmuştur (Huebert, 2019: 1-2).

Arktik, 2000 yılında Vladimir Putin'in devlet başkanı olarak göreve başlamasıyla yeniden Rusya'nın öncelikli politika başlıkları arasında yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda Putin, 2001 yılında Denizcilik Doktrini'ni onaylayarak Rusya'nın deniz gücüne verdiği önemi göstermiştir (Parnemo, 2019: 47). Bir diğer yandan, 2001 yılında kıta sahanlığının genişletilmesine yönelik BM Kıta Sahanlığı Sınırları Komisyonu'na (KSSK) ilk başvurusunu yapması da Putin'in Rusya'nın denizlerdeki gücünü arttırmaya yönelik çalışmalara devam ettiğini göz önüne sermektedir. Bu başvuruya KSSK'nın 2002 yılında verdiği yanıtta bilimsel verilerin yeterli olmadığı ifade edilmesiyle, Rusya Arktik'teki bilimsel çalışmalarını arttırarak daha kapsamlı araştırmalar yürütmeye başlamıştır.

2008 yılında Putin'in yerine göreve gelen Medvedev'in, 18 Eylül 2008 tarihinde "*Russian Federation's Policy for the Arctic to 2020*" başlıklı politika belgesini onaylaması, Arktik politikalarına verilen önemin devam ettiğini göstermektedir. Bu belgede Rusya'nın Arktik politikası 2008-2010, 2010-2015 ve 2015-2020 olmak üzere üç döneme ayrılarak, her bir dönemin hedefleri belirlenmiştir. Buna göre, 2008-2010 yılları arasındaki ilk dönemde, Arktik'teki hak iddialarını güçlendirmek için bilimsel kanıtların toplanması, uluslararası alanda işbirliğinin geliştirilmesi ve Arktik'teki altyapı yatırımlarının arttırılması hedeflenmiştir. 2010-2015 yıllarını kapsayan ikinci dönemde, Rusya'nın Arktik sınırlarının uluslararası alanda tanınmasının sağlanması, kaynakların çıkarılması ve taşınmasının geliştirilmesi ve KDY'deki altyapı ve iletişim sistemlerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. 2015-2020 yılları arasında kapsayan son dönemde ise Arktik'in Rusya'nın önde gelen kaynak üslerinden birine dönüştürülmesi planlanmıştır (Arctic Portal, 2010).

12 Mayıs 2009 tarihinde kabul edilen "*National Security Strategy of the Russian Federation to 2020*" başlıklı belgede Rusya'nın Arktik politikası ile ilgili olarak, Barents Denizi ve Arktik'teki enerji kaynaklarının önemli olduğu, bu alanlardaki savunmanın arttırılması gerektiği ve Arktik'te ulaşım, enerji, askerî alanlarda da altyapı çalışmalarının yapılacağı açıklanmıştır (Embassy of the Russian Federation in the Kingdom of Thailand, 2009). Putin, 2012 yılında yeniden devlet başkanı olduktan sonra da Rusya'nın Arktik'teki hedeflerine yönelik politikalar geliştirmeye devam etmiştir. Bu bağlamda 23 Şubat 2013 tarihinde "*The Development Strategy of the Russian Arctic and the Provision of the National security for the Period Until 2020*" başlıklı belgeyi onaylamıştır (Devyatkin, 2018). Bu belgede 2008 yılında belirlenen hedeflerin kapsamı genişletilmiş ve detaylandırılmıştır. Öncelikle Rusya'nın Arktik'teki ulusal çıkarlarının korunmasının Arktik politikaları için önemli olduğu için güvenlik odaklı politikalar yürütüleceği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Arktik'te deniz, hava ve kara ordusunun bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca buzkıran filosunun geliştirilmesi, hava alanlarının modernleşmesi ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

23 Şubat 2013 tarihinde onaylanan belgede Rusya'nın Arktik'teki ulusal çıkarlarını korumak için güvenlik merkezli politikalar uygulayacağı ve silahlanma faaliyetlerine önem verileceği ifade edilmiştir. Bu da Rusya'nın Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi Arktik'teki askeri varlığını güçlendirmeye başladığını göstermektedir. Ancak, 25 Aralık 2014 tarihinde Putin tarafından onaylanan Rusya Askeri Doktrini'nde, Arktik'teki askeri faaliyetler ile ilgili bir bilgi verilmemiş sadece Rusya'nın Arktik'teki ulusal çıkarlarının korunması gerektiği vurgulanmıştır (The Embassy of the Russian Federation to the

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, 2014). 2015 yılının Temmuz ayında onaylanan “*Maritime Doctrine of the Russian Federation*” başlıklı denizcilik faaliyetleri ile ilgili yeni belgede, Arktik denizcilikte öncelikli alanlar arasında yer almış ve buradaki stratejiler kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır (Russia Maritime Study Institute, 2015). Bu kapsamda Arktik’in Rusya’nın güvenliği ve KDY’nin sürdürülebilir kalkınması için önemli bir bölge olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca bu belge ile Arktik’teki güvenlik tehditlerin azaltılması, KDY’nin güçlendirilmesi, kıta sahanlığındaki kaynakların araştırılması için ekonomik kaynakların artırılması, nükleer buzkıran gemisi yapılması, Kuzey Filosu’nun (*Northern Fleet*) güçlendirilmesi ve bölge devletleri ile işbirliğinin artırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Rusya, Arktik’te 16 liman, 13 hava alanı ve 10 hava savunma radar istasyonu inşa etmeye başlamıştır (Bender, 2015).

2008 yılında Medvedev tarafından onaylanan Arktik politikasına yönelik belgenin 2020 yılına kadar olan dönemi kapsamaması, 2020 sonrasındaki dönem için yeni bir Arktik belgesi hazırlanmasını gerektirmiştir. 5 Mart 2020 tarihinde Putin, “*The Principles of Russian Federation State Policy in the Arctic to 2035*” başlıklı yeni Arktik stratejisini onaylamıştır (President of Russia, 2020). Bu belge Arktik’te ulusal çıkarların korunması için hazırlanmış stratejik bir planlama belgesi olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Arktik’teki ulusal çıkarlar, Rusya’nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak; Arktik’in barış bölgesi olarak kalmasını sağlamak; Arktik’i Rusya’nın kaynak üssü olarak geliştirmek ve KDY’yi geliştirmek olarak tanımlanmıştır.

Özetlemek gerekirse Soğuk Savaş’ın sona erdiği ilk yıllarda, Rusya daha çok kendi iç sorunlarını çözmeye odaklanmış ve Arktik Rusya’nın öncelikli politika alanları arasında yer almamıştır. Ancak 2000 yılında Putin’in devlet başkanı olmasıyla Rusya’nın hem ekonomik hem de siyasî alanda gücünü arttırdığı yeni bir dönem başlamıştır. Putin, öncelikle Rusya’nın deniz alanlarında gücünü arttırmaya önem vermiştir. Bu süreçte kabul edilen politika ve strateji belgelerinde de görüldüğü gibi Rusya, Arktik’teki ulusal çıkarlarını daha kapsamlı bir şekilde tanımlamaya başlamıştır. Kısacası, Rusya’nın Arktik politikasında enerji kaynakları ve KDY’deki ulusal çıkarları merkezinde yer almış ve bu alanların güvenliğinin Rusya’nın ulusal güvenliği ve enerji politikaları için stratejik bir öneme sahip olduğunun altı çizilmiştir.

3. Arktik’te Güvenlik Yaklaşımlarının Değişmesinde Etkili Olan Gelişmeler ve NATO’nun Arktik Politikası

Kıyıdaş devletlerinin Arktik’teki zengin enerji kaynakları ve ticarî potansiyeli oldukça yüksek olacağı tahmin edilen yeni deniz yolları üzerindeki hak iddiaları, aralarındaki anlaşmazlıkların artmasına neden olmuştur. Böylece Arktik’teki barış ortamı yerini rekabete bırakmaya başlamıştır. Kıyıdaş devletler arasındaki rekabet ise Arktik’te güvenlik algılarının değişmesine ve Arktik’in yeniden silahlandırılan bir bölge olmasına neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan bazı gelişmeler Arktik’teki güç mücadelesinin artmasına ve ulusal güvenliğin sağlanması için alınan önlemlerin genişletilmesine yol açmıştır. Özellikle Rusya, Arktik güvenliğine yönelik politikasını yeniden şekillendirmiş, Soğuk Savaş bittikten sonra Arktik’ten kaldırılan silahları yeniden konumlandırmış ve yeni askerî üsler açmıştır (Yıldız ve Çelik, 2019). Rusya’nın Arktik’in silahlandırılmasına yönelik bu uygulamaları, diğer kıyıdaş devletler tarafından Arktik’teki barış ortamına zarar veren gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle diğer kıyıdaş devletler de Arktik politikalarında güvenlik odaklı stratejiler geliştirmeye ve uygulamalar yapmaya başlamıştır. Örneğin, Kanada’nın 2007 yılından itibaren düzenli olarak her yıl askerî tatbikatlar yapması, bölgede askerî unsurlarının da ön plana çıkmaya başladığını gösteren gelişmelerden biri olmuştur (Sancak, 2019: 28). Bu bağlamda Arktik’teki güvenlik yaklaşımlarının değişmesinde etkili olan gelişmelerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

İlk olarak, 2007 yılında yapılan bir bilimsel çalışma sırasında Rusya’nın kıta sahanlığı sınırlarının dışarısında kalan bir alanda Arktik Okyanusu tabanına titanyum bir Rus bayrağının dikilmesi, Rusya’nın bu alanlarda hak iddialarını kanıtlamaya devam edeceğini ve bu konuda diğer kıyıdaş devletler ile

anlaşmanın kolay olmayacağını sinyallerini vermiştir (Matz-Lück, 2009: 236-255). Diğer kıyıda devletler bu olay karşısında eleştirilerini ifade ederken, bu durum Rusya’da devlet adamları ve medya tarafından gurur verici bir olay olarak değerlendirilmiştir (Faulconbride, 2007). Bu olay karşısında Kanada Dışişleri Bakanı Peter Mackay yaptığı açıklamada, Rusya’nın XV. yüzyılda olduğu gibi dünyanın herhangi bir yerine bayrak dikerek orada hak iddia edemeyeceğini ifade etmiştir (Chivers, 2007). Rusya’nın uluslararası hukuka uygun olmayan bu davranışının kıta sahanlığını genişletmeye yönelik iddialarını yansıtan politik bir sembol olduğu açıkça görülmektedir (Matz-Lück, 2009: 243). Rus Siyaset Bilimci Dmitri Trenin (2010: 8), bayrak dikilmesi olayının Rusya’nın Kuzey Amerika ve Avrupa ile ilişkilerinin bozulmasına ve Batı’nın Arktik’teki devriyelerinin arttırılması, buzkıran filolarının güçlendirilmesi ve askeri varlıklarının güçlendirilmesi için harekete geçmelerine neden olduğunu ancak Rusya’nın bu davranışının yanlış anlaşıldığını iddia etmektedir.

Rusya’nın Arktik Okyanusu tabanına bayrak dikmesi olayı Arktik politikaları açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte ve “*yeni bir Soğuk Savaş*” ihtimalinin kanıtı olarak gösterilmektedir (Exner-Pirot, 2019: 2). Aynı zamanda bu dönemde Rusya’nın Arktik’teki hava devriyelerinin sayıca artması ve 2008 yılında Arktik’e yönelik hazırlanan politika belgesi, Arktik’te yayılmacı ve saldırgan politikalar izlendiğine yönelik iddiaları güçlendirmiştir (Heinien, Sergunin ve Yarovoy, 2014: 4). Bu bağlamda Rusya’nın Arktik’teki faaliyetleri, diğer Arktik devletleri ve NATO için güvenlik endişelerine neden olmuştur.

Arktik’teki güvenlik yaklaşımlarını değiştiren bir diğer gelişme ise Ukrayna Krizi olmuştur. 18 Mart 2014 tarihinde resmî olarak Kırım’ın Rusya’ya katılmasının onaylanması, Rusya ve Batı arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine ve bu gerginliğin diğer Arktik devletleri ile ilişkileri de olumsuz yönde etkilemesine neden olmuştur (Kristensen ve Sakstrup, 2016: 14). Kırım’ın Rusya’ya katılması, Rusya ve NATO arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine, Rus petrol ve doğalgaz endüstrisine karşı yaptırımlara, Rus enerji kaynaklarının özellikle ABD tarafından boykot edilmesine ve Arktik devletlerinin bölgesel toplantılara katılmamasına yol açmıştır (Davis, 2016; Heinien, Sergunin ve Tarovoy, 2014). Ayrıca bu dönemde Rusya, ABD ve Norveç’in katılımıyla iki yılda bir yapılan “*Northern Eagle*” deniz tatbikatının da iptal edilmesi, ekonomik ve siyasi yaptırımların bir parçası olarak görülmektedir (Pettersen, 2014). Özellikle ekonomik yaptırımların petrol fiyatlarının düşmesi ile aynı dönemde olması Rusya’nın ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir (Rywkin, 2015: 98). Bu yaptırımların bir diğer olumsuz etkisi ile Rusya’nın Arktik’teki petrol ve doğalgaz çıkarılması ve işletilmesi için Batılı petrol şirketleri ile kurdukları ortaklıklarının zarar görmesi olmuştur. Bu bağlamda ABD’nin en büyük petrol şirketlerinden biri olan Exxon Mobil, Rusya’da devlet yönetimindeki şirketlerden bir olan Rosneft ile Arktik’te petrol çıkarılmasına yönelik ortaklıktan çekileceğini açıklamıştır (Crowley, 2018). Exxon Mobil’in Arktik’teki ortaklıktan çekilmesi Rusya’nın petrol sondajı için özellikle teknoloji ve bilgi kaynakları açısından yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Arktik’teki güvenlik yaklaşımlarını değiştiren son ve en önemli gelişme ise Rusya karşısında diğer kıyıda devletlerin NATO ile işbirliklerini geliştirmesi ve NATO’nun Arktik’teki askerî varlığını güçlendirmesi olmuştur (Breitenbauch, Kristensen ve Groesmeyer, 2019: 46-47). Arktik’te NATO üyesi olmayan tek ülke olan Rusya için, NATO’nun Arktik politikası ve bölgedeki hareketliliği büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Bu bağlamda NATO’nun hem bir uluslararası aktör olması hem de diğer Arktik devletlerinin NATO üyesi olması Rusya tarafından tehdit olarak algılanmıştır (Savaş Cazala, 2016: 174). Bu nedenle Arktik’teki Rusya ve NATO arasındaki silahlanma yarışı Arktik’te “*Yeni Soğuk Savaş*”ın başlaması olarak nitelendirilmiştir (Shea, 2019; Roberts, 2010: 957-976). Bu noktada Rusya ve NATO arasında ortaya çıkan karşılıklı güvensizlik ortamı, NATO’nun resmî belgelerinde de Arktik politikalarına ve stratejilerine yer verilmesiyle güvenlik endişelerinin boyutunu değiştirmiştir (Kulesa, 2016).

NATO’nun Arktik güvenliği hakkında 2017 yılında yayımladığı “*NATO and Security in the Arctic*” başlıklı raporda, Rusya’nın Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü ihlal etmesinin diğer Arktik

devletleri tarafından endişe ile karşılandığı ifade edilmiştir. Arktik'teki kıyıdaş devletlerin benzer bölgelerde hak iddialarında bulunmaları, aralarındaki anlaşmazlıkların çatışmalara dönüşebileceğine yönelik endişelere neden olmuştur. Bu raporda Rusya'nın en büyük kıyıdaş devlet olarak, enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak için Arktik'teki askerî varlığını güçlendirmesinin diğer bölge devletleri ile çatışma riskini arttırdığının da altı çizilmiştir. Ayrıca Rusya'nın Arktik'teki askerî üslerini modernleştirilmesi ve yeni üslerin inşa edilmesinin KDY'de yapılan taşımacılık ve ticarî faaliyetler için de güvenli bir geçiş ortamı sağlamadığı belirtilmiştir (NATO, 2017).

Sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde Arktik devletleri arasındaki barış ve işbirliği temelinde inşa edilen ilişkiler, Rusya'nın 2007 yılında Arktik Okyanusu tabanına Rus bayrağı dikmesi, Ukrayna Krizi'nin diğer kıyıdaş devletlerin Arktik'teki güvenlik endişelerini arttırması ve NATO'nun Arktik'teki varlığını resmî belgelere dayandırarak güçlendirmesi gibi gelişmeler nedeniyle zarar görmeye başlamıştır. Rusya ve NATO arasındaki karşılıklı güvenlik endişeleri Arktik'teki askerî hareketliliğin artmasına neden olmuştur. Yapılan tatbikatlar ise taraflar arasındaki güvenlik endişelerini ve yanlış anlaşılmaları arttırmıştır. Bu bağlamda bir sonraki bölümde, Rusya ve NATO'nun Arktik'teki askeri yapılanması ve hareketliliği son yıllarda Arktik'te yapılan tatbikatlar bağlamında tartışılacaktır.

3.1. Arktik'te Rusya ve NATO Arasındaki Silahlanma Yarışı

Son yıllarda yaşanan küresel ve bölgesel gelişmeler, hem Rusya'nın hem de NATO şemsiyesi altında diğer Arktik devletlerinin Arktik'teki ulusal çıkarlarını korumaya yönelik güvenlik önlemlerini arttırmalarına neden olmuştur. Rusya, Arktik'teki askerî sayısını arttırarak, yeni askerî üsler inşa ederek ve tatbikatlarının kapsamalarını genişleterek hem enerji kaynaklarını hem de KDY'deki ulusal ve ekonomik çıkarlarını korumaktadır. NATO ise diğer Arktik devletleri ile ortak askerî tatbikatlar düzenleyerek, Rusya'nın karşısında durmaktadır. Bu nedenle Rusya, Kremlin'den baktığında Arktik'te Rusya sınırları dışında kalan her yeri NATO olarak görmektedir. Bu bakış açısı da Rusya'nın NATO'nun Arktik'teki her tatbikatında kendisini "*kuşatılmış bir kale*" olarak görmesine ve hemen tepki vermesi gerektiğine yönelik yanlış bir algıya yol açmaktadır. Bu durum NATO'nun tatbikatlarını takiben Rusya'nın Arktik'teki askerî etkinliğini arttırmasına neden olmaktadır (Boulégué: 2019: 24).

Rusya ve NATO'nun karşılıklı olarak yürüttükleri tatbikatlar haricinde Arktik'teki askerî güçlerini göstermesi açısından sahip oldukları askerî araçların da değerlendirilmesi gerekmektedir. Tablo 3.1.'de Rusya, NATO ve ABD'nin Arktik'teki deniz ve hava gücünü gösteren araçlar ve sayıları verilmiştir. Bu bağlamda Rusya ve ABD karşılaştırıldığında bazı araçlarda Rusya'nın bazılarında ise ABD'nin üstünlüğü göze çarpmaktadır. Bir diğer yandan bu araçlar Rusya ve NATO'nun Arktik'te hedefleri ve güvenlik yaklaşımları çerçevesinde değerlendirildiğinde balistik füze taşıyan denizaltı sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca NATO'nun Rusya'dan sayısal olarak oldukça üstün araçlara sahip olması açısından bir değerlendirme yapıldığında, bölgedeki güvenlik ve barış ortamını tehdit eden Rusya karşısında NATO'nun güçlü bir aktör olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3.1. 2010’lu yıllarda Rusya ve NATO’nun Arktik’teki askeri gücü

	Rusya	NATO	ABD
Denizaltı	30	85	33
Balistik Füze Taşıyan Denizaltı	7	8	6
Devamlı Devriye Gezen Balistik Füze Taşıyan Denizaltı	1-2	-	6-8
Uçak Gemisi	1	-	39
Büyük Gemi	17	6	4
Yardımcı Gemi	33	100	49
Uçak	100	-	14
Helikopter	40	200	360

Konyshev, V. ve Sergunin, A. (2014). Is Russia a revisionist military power in the Arctic?. *Defense & Security Analysis*, 30(4), 323-335.

2014 yılında Kırım Rusya’ya katıldıktan sonra hem Rusya hem de diğer Arktik devletleri ve NATO’nun Arktik’teki askerî tatbikatlarının kapasitesini ve sıklığını arttırmıştır (Byers, 2017: 385). Örneğin, 25 Mayıs-5 Haziran 2015 tarihleri arasında yapılan “*the Arctic Challenge*” tatbikatına hem NATO üyesi olan ülkeler hem İsveç ve Finlandiya gibi NATO üyesi olmayan ülkeler de katılmıştır (O’Dwyer, 2015). Buna karşılık Rusya, Kola Yarımadasındaki Arktik Tugayı da dahil olmak üzere 12.000 asker ve 250 uçağı Kuzey ve Batı üslerine doğru harekete geçirmiştir (O’Dwyer, 2015). Burada da görüldüğü gibi Rusya, NATO tehdidine karşı her zaman hazırlık olduğunu göstererek Arktik’teki ulusal çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Rusya’nın 2018 yılında düzenlediği “*VOSTOK 2018*” tatbikatı da bu kapsamda yapılmıştır. 17 Eylül 2018 tarihinde tamamlanan yaklaşık üç ay süren ve kullanılan askerî kapasite nedeniyle Rusya’nın son yıllarda gerçekleştirdiği en büyük tatbikat olan VOSTOK 2018 tatbikatında 300.000 askerî personel, 1000 hava aracı, 80 gemi ve diğer askerî araçlar kullanılmıştır (Johnson, 2018). Rusya’nın bu tatbikatı ile ilgili olarak NATO Sözcüsü Dylan White, her ülkenin tatbikat yapma hakkının bulunduğunu ancak önemli olanın tatbikatın şeffaf ve öngörülebilir bir şekilde yapılması gerektiği olduğunu vurgulamış ve VOSTOK 2018’in Rusya’nın savunma bütçesini arttırdığının önemli bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir (Woody, 2018). Ayrıca Vostok tatbikatı, gereken koşullarda Rusya’nın askeri araçlarını Arktik’in yakınlarına konuşlandırabileceğini de göstermiştir (Kavas, 2019: 32).

NATO, VOSTOK 2018 tatbikatının ardından 25 Ekim- 7 Kasım 2018 tarihleri arasında Soğuk Savaş’tan sonraki dönemde NATO’nun en büyük tatbikatı olan “*Trident Juncture 2018*” tatbikatını yapmıştır. Norveç ve İzlanda arasında yer alan bir bölgede yapılan bu tatbikata 50.000 asker, 65 gemi, 250 hava ve 10.000 kara taşıtı katılmıştır. Harekatta zorlu iklim koşullarında askerî yeteneklerin geliştirilmesi, yeni teknolojik araçların denenmesi ve herhangi bir tehdide karşı hazırlıklı olunması amaçlanmıştır (NATO, 2018).

NATO'nun Arktik'te düzenlediği son tatbikat "*NATO Cold Response 2020*" tatbikatı olmuştur. Tatbikata ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda, Belçika, Almanya, Danimarka, Norveç, Finlandiya ve İsveç'in aralarında bulunduğu on ülkeden 15.000 üzerinde asker, 20 deniz taşıtının, 100 üzerinde diğer taşıtların ve 50 hava aracının katılacağı açıklanmıştır. Bu tatbikat ile soğuk iklim koşullarında savaş deneyimi kazanılması amaçlanmıştır. Yapılan bu hazırlıklar çerçevesinde tatbikatın Norveç'in kuzey bölgelerinde ve 2-18 Mart 2020 tarihleri arasında yürütülmesi planlanmıştır (Norwegian Armed Forces, 2020). Ancak 11 Mart 2020 tarihinde yapılan açıklamada tatbikatın koronavirüs salgını nedeniyle iptal edildiği ilan edilmiştir (Snow ve Corell, 2020).

Koronavirüs salgını nedeniyle tamamlanamayan NATO Cold Response 2020 tatbikatı hakkında açıklama yapan Tatbikat Sözcüsü Albay Ivar Moen, bu tatbikata katılan kuvvet sayıları ve malzeme miktarının Arktik'teki istikrarın korunmasına katkıda bulunmak için şeffaf bir şekilde açıklandığını vurgulamıştır. Rusya'nın tatbikata karşı vereceği tepki hakkında da değerlendirmelerde bulunan Moen, Rusya'nın tatbikatı uluslararası hava sahasından ve uluslararası sulardan izleyebileceğini ifade etmiştir. Araştırmacı Julie Wilhelmsen ise Rusya'nın son beş altı yıldır Kuzey'de yaşanan gelişmelere çok önem verdiğini belirterek, Rusya açısından NATO'nun bölgedeki tatbikatlarının tehdit olarak algılandığını ve Batı'nın kendilerini çevrelediğini düşünmelerine neden olduğunu vurgulamıştır (Danilov, 2020).

SONUÇ

İklim değişikliğinin etkisiyle buzullardaki erimelerin ortaya çıkardığı fırsatlar, kıyıdaş devletlerin Arktik'teki ulusal çıkarlarını korumaya yönelik güvenlik politikalarını yeniden şekillendirmelerine neden olmuştur. Özellikle, en uzun kıyı şeridine sahip devlet olarak Rusya'nın Arktik'teki askerî faaliyetleri diğer kıyıdaş devletlerin ulusal çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu durum Arktik'in hem Rusya tarafından hem de diğer dört kıyıdaş devletin üye olduğu NATO tarafından bir güvenlik meselesi olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, Rusya ve NATO arasındaki güvenlik önlemleri birbirlerine tepki olarak genişletilmiş ve arttırılmıştır. Bu dönemde özellikle Rusya'nın Arktik Okyanusu'na bayrak dikmesi olayı ve Ukrayna Krizi'ndeki tutumu diğer kıyıdaş devletlerin güvenlik endişelerini arttırmış ve NATO'nun Arktik'te daha aktif bir rol oynamasına neden olmuştur. Rusya da tıpkı NATO'nun kendisini tehdit olarak algıladığı gibi, NATO'nun Arktik'teki varlığını tehdit olarak algılamıştır. Bu durum Rusya ve NATO'nun Arktik'teki askerî kapasitelerini geliştirebilmek için daha fazla tatbikat yaparak olası bir saldırıya karşı hazırlıklı olmak için savunma stratejilerini geliştirmelerine daha fazla önem vermelerine neden olmuştur.

Sonuç olarak eriyen buzulların Arktik'i, kıyıdaş devletlerin güvenlik çıkarlarının çatıştığı potansiyel bir çatışma alanına dönüştürdüğü görülmektedir. Kıyıdaş devletler, aralarındaki sınır sorunlarını ve güvenlik meselelerini diplomatik yollar ile çözmek yerine askerî güçlerini caydırıcı bir tehdit unsuru olarak kullanmaktadır. Ancak bu durum günümüzde caydırıcı bir tehdit unsuru olsa da Arktik'te silahlanma yarışına neden olmaktadır. Günümüzde herhangi bir şekilde sıcak çatışma yaşanmamış olsa da iklim değişikliğinin etkisiyle her geçen yıl buzul kütlelerindeki azalmanın getirdiği fırsatlar, yakın gelecekte Arktik'in sıcak çatışmalara sahne olması ihtimalini arttırmaktadır. Bu bilgiler ışığında, Rusya'nın silahlanma faaliyetlerine karşısında bölgedeki varlığı ile Arktik'teki istikrarın korunmasında ve çatışmaların önlenmesinde NATO'nun etkili bir aktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da mecburi olarak çalışmaya dahil edilmemiş bazı noktalar bulunmaktadır. Bu eksikliklerden ilki ABD, Kanada, Norveç ve Danimarka'nın NATO çatısı altından bir bütün olarak analiz edilmesidir. Gelecek çalışmalarda bu ülkelerin Arktik'teki güvenlik ve silahlanma politikalarının birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesiyle bu alandaki eksikliğin giderilmesi mümkündür.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ARCTIC PORTAL. (2008). *The Ilulissat Declaration*. Erişim Adresi: <https://arcticportal.org/images/stories/pdf/Ilulissat-declaration.pdf>.
- ARCTIC PORTAL. (2010). *Russian Federation's Policy for the Arctic to 2020*. Erişim Adresi: https://icr.arcticportal.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1791%3.
- ATEŞ, A. (2017). Arktika Bölgesi'nin Enerji Kaynakları ve ABD'nin Arktika Politikası". İçinde Harun Gümrükçü vd. (Ed.), *Küresel Bakışla Kutup Çağı-3*, (ss. 60-85). Ankara: Efil Yayınevi.
- BENDER, J. (14 Ocak 2015). Russia Is Reinforcing 3 Crucial Geopolitical Frontlines. *Business Insider*. Erişim Adresi: <https://www.businessinsider.com.au/russia-reinforcing-geopolitical-frontlines-2015-1#:~:text=Russian%20President%20Vladimir%20Putin%20signed,for%20the%20country%20on%20Dec.&text=The%20new%20doctrine%2C%20beyond%20explicitly,part%20of%20its%20existential%20security>.
- BIRD, K. J. ve diğerleri. (2008). Circum-Arctic Resource Appraisal: Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle. *USGS*. Erişim Adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/fs2008-3049.pdf>.
- BOULÉGUE, M. (2019). Russia's Military Posture in the Arctic: Managing Hard Power in a "Low Tension" Environment. *Chatham House*. Erişim Adresi: <https://www.chathamhouse.org/publication/russia-s-military-posture-arctic-managing-hard-power-low-tension-environment>.
- BREITENBAUCH, H., KRISTENSEN, K. S. ve GROESMEYER, J. (28 Kasım 2019). Military and Environmental Challenges in the Arctic. *Carnegie Europe*. Erişim Adresi: <https://carnegieeurope.eu/2019/11/28/military-and-environmental-challenges-in-arctic-pub-80424>.
- BYERS, M. (2017). Crises and International Cooperation: An Arctic Case Study. *International Relations*, 31(4), 375-402.
- CHIVERS, C. J. (3 Ağustos 2007). Russians Plant Flag on the Arctic Seabed. *The New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2007/08/03/world/europe/03arctic.html>.
- CROWLEY, K. (1 Mart 2018). Exxon to Quit Russian Oil Ventures Frozen by U.S. Sanctions. *Bloomberg*. Erişim Adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-28/exxon-quitting-russian-oil-ventures-frozen-by-u-s-eu-sanctions>.
- ÇALIK, A. G. (2021). Arktik Bölgesi'nde Yaşanan Güncel Sorunlar ve İkili Anlaşmazlıklar. *International Journal of Politics and Security*, 3(1), 99-128.
- DAL, A. (2020a). Jeoekonominin Yükselişi: Enerji Kaynakları Bağlamında Arktika ve Doğu Akdeniz Bölgelerinin Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), 66-84.
- DAL, A. (2020b). Kuzeydeki Asırlık Çatışma: Arktik Bölgesi'ndeki Çıkarlar Algılaması ve Egemenlik Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30(2). 287-304.
- DALAKLIS, D., DREWNIAK, M.L. ve SCHRÖDER-HINRICHS, J. (2018). Shipping Operations Support in the "High North": Examining Availability of Icebreakers Along the Northern Sea Route. *WMU J Marit Affairs*, 17, 129-147. <https://doi.org/10.1007/s13437-018-0142-7>.
- DANILOV, P. B. (10 Mart 2020). Cold Response 2020 Exercise is On. *High North News*. Erişim Adresi: <https://www.highnorthnews.com/en/cold-response-2020-exercise>.
- DAVIS, C. M. (2016). The Ukraine Conflict, Economic-Military Power Balances and Economic Sanctions. *Post-Communist Economies*, 28(2). 167-198.
- DE BUITROGO, S. R. (2019). Risk Representation and Confrontational Actors in the Arctic. *Journal of Strategic Security*, 12 (3), 13-36. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.12.3.1739>.
- DEVYATKIN, P. (2018). Russia's Arctic Strategy: Military and Security (Part II). *The Arctic Institute*. Erişim Adresi: <https://www.thearcticinstitute.org/russias-arctic-military-and-security-part-two/>.
- EMBASSY OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE KINGDOM OF THAILAND. (2009). *National Security Strategy of the Russian Federation to 2020*. Erişim Adresi: <http://thailand.mid.ru/en/national-security-strategy-of-the-russian-federation#:~:text=The%20national%20security%20strategy%20of,term%20development%20of%20the%20state>.

- EXNER-PIROT, H. (2019). Between militarization and disarmament: Constructing peace in the Arctic. *Arctic Year Book*. Erişim Adresi: https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2019/Briefing-Notes/1_AY2019_COM_ExnerPirotdf.
- FAULCONBRIDE, G. (2 Ağustos 2007). Russian sub plants flag under North Pole. *Reuters*. Erişim Adresi: [https://www.reuters.com/article/idINIndia-28784420070802#:~:text=MOSCOW%20\(Reuters\)%20%2D%20Russian%20explorers,energy%20riches%20of%20the%20Arctic](https://www.reuters.com/article/idINIndia-28784420070802#:~:text=MOSCOW%20(Reuters)%20%2D%20Russian%20explorers,energy%20riches%20of%20the%20Arctic).
- GUY, E. ve LASSERRE, F. (2016). Commercial Shipping in the Arctic: New Perspectives, Challenges and Regulations. *Polar Record*, 1(3), 1-11.
- GÜÇLÜ AKPINAR, B. (2018). Uluslararası Hukuk Çerçevesinden Arktik Güvenliği Politikalarının Analizi: Rusya ve ABD Örneği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(2), 83-118.
- HEINIEN, L., SERGUNIN, A. ve YAROVOY, G. (2014). Russian Strategies in the Arctic: Avoiding A New Cold War. *Valdai Discussion Club Grantees Report*. Erişim Adresi: https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2019/Briefing-Notes/1_AY2019_COM_ExnerPirotdf.
- HUEBERT, R. (2019). A New Cold War in the Arctic?! The old one never ended!. *Arctic Year Book 2019*. Erişim Adresi: https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2019/Briefing-Notes/2_AY2019_COM_Huebert.pdf.
- HUND, A. J. (2014). Arctic, Definitions of. İçinde A. J. Hund (Ed.), *Antarctica and the Arctic Circle: A Geographic Encyclopedia of the Earth's Polar Regions* (ss. 54-55). California: ABC-CLIO.
- JOHNSON, D. (20 Aralık 2018). VOSTOK 2018: Ten Years of Russian Strategic Exercises and Warfare Preparation. *NATO Review*. Erişim Adresi: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/12/20/vostok-2018-ten-years-of-russian-strategic-exercises-and-warfare-preparation/index.html>.
- KAVAS, A. Y. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Arktika Bölgesi Jeopolitiği ve Bölgesel İş Birliği Potansiyeli. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2019 Özel Sayısı, 25-44.
- KEFFERPÜTZ, R. (2010). On Thin Ice? (Mis)interpreting Russian Policy in the High North. *CEPS Policy Brief*, (405), 1-10. Erişim Adresi: <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2013/02/PB205%20Keffertputz%20on%20Russia%20Arctic%20e-version.pdf>.
- KILIÇBEYLİ, E. H., SOCHNEVA, I. ve SOCHNEVA, O. (2021). Russia's Arctic Policy: Economic Development, Regional Priorities and Territorial Sea. *International Journal of Politics and Security*, 3(1), 218- 243.
- KLIMENKO, E. (2016). Russia's Arctic Security Policy: Still Quiet in the High North, *Stocholm International Peace Research Institute*, (45), 29-33. Erişim Adresi: <https://www.sipri.org/publications/2016/sipri-policy-papers/russias-arctic-security-policy-still-quiet-high-north>.
- KLIMENKO, E. (2019). The Geopolitics of a Changing Arctic. *SIPRI Background Paper*. Erişim Adresi: https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-12/sipribp1912_geopolitics_in_the_arctic.pdf.
- KONYSHEV, V. ve SERGUNIN, A. (2014). Is Russia a revisionist military power in the Arctic?. *Defense & Security Analysis*, 30(4), 323-335.
- KRISTENSEN, K. S. ve SAKSTRUP, C. (2016). Russian Policy in the Arctic After the Ukraine Crisis. *Centre for Military Studies University of Copenhagen*. Erişim Adresi: https://cms.polsci.ku.dk/english/publications/russian-policy-in-the-arctic/Russian_Policy_in_the_Arctic_after_the_Ukraine_Crisis.pdf.
- KUERSTEN, A. (2016). The Arctic Five Versus the Arctic Council. *Arctic Year Book 2016*. Erişim Adresi: <https://arcticyearbook.com/arctic-yearbook/2016/2016-briefing-notes/205-the-arctic-five-versus-the-arctic-council>.
- KULESA, L. (2016). Towards a New Equilibrium: Minimising the Risks of NATO and Russia's New Military Postures. *European Leadership Network*. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/resrep06727?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- LINDSEY, R. (2012). Arctic Sea Ice: 2012 Record Low Was 18% Smaller Than Previous Record, Nearly 50 Percent Below Average. *NOAA*. Erişim Adresi: <https://www.climate.gov/news-features/featured-images/arctic-sea-ice-2012-record-low-was-18-smaller-previous-record-nearly>.
- MATZ-LÜCK, N. (2009). Planting the Flag in Arctic Waters: Russia's Claim to the North Pole. *Göttingen Journal of International Law*, 1(2), 235-255.
- NATIONAL SNOW & ICE DATA CENTER. *Arctic Sea Ice at Minimum Extent for 2019*. Erişim Adresi: <https://nsidc.org/news/newsroom/arctic-sea-ice-minimum-extent-2019#:~:text=Arctic%20sea%20ice%20likely%20reached,the%20University%20of%20Colorado%20Boulder>.
- NATO. (2017). NATO and Security in the Arctic. *NATO Parliamentary Assembly Political Committee Report*. Erişim Adresi: <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-11/2017%20-%202017%20PCTR%2017%20E%20rev.1%20fin%20-%20NATO%20AND%20SECURITY%20IN%20THE%20ARCTIC.pdf>.
- NATO. (2018). Trident Juncture 2018. Erişim Adresi: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/157833.htm>.
- NORTH SEA ROUTE INFORMATION OFFICE. (2020). *NSR Shipping Traffic – Activities in June 2020*. Erişim Adresi: <https://arcticlio.com/nsr-shipping-traffic-activities-in-june-2020/>.
- NORWEGIAN ARMED FORCES. (2020). Facts About Exercise Cold Response 2020. Erişim Adresi: <https://www.evenes.kommune.no/selvbetjening/dokumentarkiv/informasjon/1249-fakta-cold-response-eng/file.html>.

- NUTTALL, M. (2005). Arctic Definitions and Boundaries. İçinde M. Nuttall (Ed.), *Encyclopedia of Arctic* (ss. 117-121). New York ve Londra: Routledge.
- O'DWYER, G. (31 Mayıs 2015). Tensions High as Russia Responds to Exercise. *Defense News*. Erişim Adresi: <https://www.defensenews.com/global/europe/2015/05/31/tensions-high-as-russia-responds-to-exercise/>.
- PARNEMO, L. K. (2019). Russia's Naval Development — Grand Ambitions and Tactical Pragmatism, *The Journal of Slavic Military Studies*, 32(1), 41-69.
- PEDROZO, P. P. (2013). Arctic Climate Change and U.S. Accession to the United Nations Convention on the Law of the Sea. *International Law Journal*, 89, 757-775. Erişim Adresi: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=ils>.
- PETTERSEN, T. (15 Ekim 2016). Cargo record on Northern Sea Route. *Barents Observer*. Erişim adresi: <https://barentsobserver.com/en/business/cargo-record-northern-sea-route-15-10>.
- PETTERSEN, T. (5 Mart 2014). USA Cancels Joint Exercises with Russia. *Barents Observer*. Erişim Adresi: <https://barentsobserver.com/en/security/2014/03/usa-cancels-joint-exercises-russia-05-03>.
- PRESIDENT OF RUSSIA (17 Eylül 2008). *Speech at Meeting of the Russian Security Council on Protecting Russia's National Interests in the Arctic*. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/48304>.
- PRESIDENT OF RUSSIA. (5 Mart 2020). *Vladimir Putin Approved Basic Principles of State Policy in the Arctic*. Erişim Adresi: <http://atpu.ru/en/news/putin-approved-the-basics-of-state-policy-in-the-arctic/>.
- ROBERTS, K. (2010). Jets, Flags, and a New Cold War? Demystifying Russia's Arctic Intentions. *International Journal*, 65(4), 957-976.
- RUSSIA MARITIME STUDY INSTITUTE. (2015). *Military Doctrine of the Russian Federation*. Erişim Adresi: https://dnnlgwick.blob.core.windows.net/portals/0/NWCDepartments/Russia%20Maritime%20Studies%20Institute/Maritime%20Doctrine%20TransENGrus_FINAL.pdf?sr=b&si=DNNFileManagerPolicy&sig=fqZgUUVVRrKmSFNMOj%2FNarNawUoRdhdpvFJj7%2FpAkM%3D.
- RYWKIN, M. (2015). Russia: An Adventure to Restore the Empire. *American Foreign Policy Interest*, 37, 95-99.
- SANCAK, K. (2019). Deniz Hukukuna İlişkin Temel Egemenlik Alanları Bağlamında Arktik'teki İhtilafı Alanlar ve Hukuki Durum. *International Journal of Economics and Administrative Studies*, (23), 17-34.
- SAVAŞ CAZALA, M. (2016). Rusya'dan Arktik Güvenliğine Bakışlar: Yeni Bir Soğuk Savaşı Tartışmak. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 10(21), 163-185.
- SHEA, N. (2019). A Thawing Arctic Heating up a New Cold War. *National Geographic*. Erişim Adresi: <https://www.nationalgeographic.com/adventure/2019/08/how-climate-change-is-setting-the-stage-for-the-new-arctic-cold-war-feature/>.
- SINGIL, N. (2020). Arktik Bölgesi'nin 1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Çerçevesi'nde Değerlendirilmesi. *Public and Private International Law Bulletin*, 40(2), 1023-1051.
- SNOW, S. ve CORELL, D. S. (11 Mart 2020). On Major Arctic Military Exercise Canceled Over Coronavirus Fears. *Military Times*. Erişim Adresi: <https://www.militarytimes.com/flashpoints/2020/03/11/major-arctic-exercise-canceled-over-coronavirus-fears/>.
- TDK. (2021). Erişim Adresi <https://sozluk.gov.tr/>.
- THE ARCTIC INSTITUTE. *Russia*. Erişim Adresi: <https://www.thearcticinstitute.org/countries/russia/>.
- THE EMBASSY OF THE RUSSIAN FEDERATION TO THE UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND NORTHERN IRELAND. (2014). *The Military Doctrine of the Russian Federation*. Erişim Adresi: <https://rusemb.org.uk/press/2029>.
- TRENIN, D. (2010). The Arctic: A Front for Cooperation not Competition. İçinde Dimitri Trenin ve Pavel K. Baev (Ed.) *The Arctic: A View From Moscow*, (ss. 3-12). Washington: Carnegie Endowment. Erişim Adresi: https://carnegieendowment.org/files/arctic_cooperation.pdf.
- UNITED NATIONS OCEANS & LAW OF THE SEA. (2020). *Chronological lists of Ratifications of, Accessions and Successions to the Convention and the Related Agreements*. Erişim Adresi: https://www.un.org/depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm.
- USGS. (2010). *Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the West Siberian Basin Province, Russia, 2010*. Erişim Adresi: <https://pubs.usgs.gov/fs/2011/3050/pdf/fs2011-3050.pdf>.
- VARDAR TUTAN, E. ve ARPALIER, S. (2020). Uluslararası İlişkilerde Yeni Rekabet Alanı Olarak Arktik. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 8(1), 21-59.
- WILHELMSEN, J., GJERDE, K. L. (2018). How the New Cold War Travelled North (Part I): Norwegian and Russian Narratives. *Norwegian Institute of International Affairs*, (14), 1-4, Erişim Adresi: <https://nupi.brage.unit.no/nupi-xmlui/handle/11250/2576536>.
- WOODY, C. (28 Ağustos 2018). Russia is getting ready for its biggest war games since the Cold War — a potential sign they're worried about NATO. *Business Insider*. Erişim Adresi: <https://www.businessinsider.com/russia-preps-for-vostok-2018-military-exercise-amid-tensions-with-nato-2018-8>.
- WORLD WILD LIFE. *How Big is the Arctic Ocean? And eight other Arctic facts*. Erişim Adresi: <https://www.worldwildlife.org/stories/how-big-is-the-arctic-ocean-and-eight-other-arctic-facts>.
- YILDIZ, G. ve ÇELİK, H. (2019). Yeni Bir Egemenlik Mücadelesi Alanı Olarak Arktika: ABD-Rusya Rekabeti. *Güvenlik Çalışmaları*

Dergisi, 21(1), 57-77.

YILMAZ, N. ve ÇİFTÇİ, A. (2013). Arktika Bölgesi'nin Siyasal Önemi ve Siyasal ve Hukuksal Statüsünün Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 1-16.

ÖKSÜZ KIZ MASALININ MAX LÜTHİ’NİN STİL ANALİZİ YÖNTEMİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of The Öksüz Girl’s Tale According to Max Luthi’s Style Analysis Method

Begüm KURT¹

ÖZET

Masallar; geçmişte üretkenleri ve anlatıcıları bilinen ürünlerken anonim haline gelmiş, zamana direnerek sözlü gelenekte aktarım bulmaya devam etmiş, icra ortamı ve iletime bağlı olarak anlatıldıkları toplumun iç dünyasının ve bilinçaltının içine sindiği, ifadeye somutlaştırma eğilimi olmakla birlikte soyut olanın yansıma bulduğu ürünlerdir. Dünyada pek çok yerde ve toplulukta anlatım bulan öksüz bir kız, kıskanç bir üvey anne ve onu kötü yaşamından kurtaran bir prensin anlatım bulduğu masalın farklı kültürlerde birçok eş metni bulunmaktadır. Masallar arasında, bilinen en eski örneği Çin’e ait olan İngilizce Cinderella, Almanca Aschenputtel, Fransızca Cendrillon ve Rusça Zolushka adlarıyla bilinen Külkedisi masalı farklı kültürlerde birçok eş metne sahip olmakla özel bir yere sahiptir. Bu masal varyantları ait olduğu geleneğe dair yerel motifler içerse de masalarda bulunan evrensel değerlerin aktarımı, bu müsterek ifade türünün benzer metinlerle farklı kültürlerde var olmasına neden olmuştur. Söz konusu metinlerden biri de Öksüz Kız masalıdır. Bu çalışmada Türk masal hazinesinden yola çıkarak dünya masal kaynakları arasındaki değerinin tespitine katkı sağlamak ve masalın fonksiyonlarını belirlemek amacıyla Öksüz Kız masalının Max Lüthi yöntemine göre tahlili yapılmıştır. Böylece aynı mesaj için değişik çevre karakterlerinin eylemde bulunduğu Külkedisi ve Öksüz Kız masallarından hareketle farklı dünya görüşü ve yaşam algısı olan toplumların masallar aracılığıyla sıradan olana ne şekilde olağanüstülük özelliği yükledikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Masal, Öksüz Kız, Külkedisi, Max Lüthi Yöntemi, Tahlil.

ABSTRACT

Tales are products that have become anonymous while their producers and narrators were known in the past, have continued to find transmission in the oral tradition by resisting time, in which the inner world and subconscious of the society in which they are told, depending on the performance environment and transmission, have a tendency to concretize in the expression, but the abstract finds reflection. The tale, in which an orphan girl, a jealous stepmother and a prince who saved her from her bad life find narration in many places and communities around the world, has many wife texts in different cultures. Among the fairy tales, the oldest known example is Cinderella in English, Aschenputtel in German, Cendrillon in French, and Zolushka in Russian, and the Cinderella tale has a special place by having many equivalent texts in different cultures. Although these fairy tale versions contain local motifs of the tradition, the transfer of universal values found in fairy tales has caused this common type of expression to exist in different cultures with similar texts. One of the texts in question is the Orphan Girl tale. In this study, in order to contribute to the determination of the value of the fairy tale sources in the world and to determine the functions of the fairy tale based on the fairy tale treasure of the Turkish world, the analysis of the fairy tale Orphan Girl was made according to Max Luthi method. Thus, it was evaluated how societies with different world views and perceptions of life, in which different environmental characters act for the same message, attribute the feature of extraordinary to the ordinary through fairy tales.

Keywords: Fairy Tale, Orphan Girl, Cinderella, Max Lüthi Method, Analysis.

1. ORCID: 0000-0002-4509-5125

1. Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
begumkurt@windowlive.com

*KURT, B. (2021). “Öksüz Kız Masalının Max Lüthi’nin Stil Analizi Yöntemine Göre Değerlendirilmesi”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.434-448.

Makale Geliş Tarihi: 7 Eylül 2020 Kabul Tarihi: 1 Ağustos 2021

EXTENDED ABSTRACT

Some studies have been done on the subjects and sources of fairy tales, and different opinions have been put forward. A series of studies conducted around theories by researchers who focus on the birthplace of the fairy tale, the culture as its starting point and the qualities of the first examples, do not reveal clear and compact information, although they evaluate the geographical sources and narrative roots of the fairy tales. It can be seen that any tale text takes place similarly in different geographies and different cultures. With the partnership brought by the nature of mankind, he has created similar products in distant geographies, with different cultural universes. On the other hand, culture is a spreading phenomenon. For this reason, it is usual for different cultures to be affected by each other. Among the fairy tales, the Cinderella tale known as Cinderella in English, Aschenputtel in German, Cendrillon in French and Zolushka in Russian, the oldest known example of which belongs to China, has a special place with its numerous versions. Although the tales known as Sırmalı Pabuç, Küllü Fatma or Öksüz Kız in the tradition of telling Turkish fairy tales contain different motifs depending on the culture, they are basically similar to the Cinderella fairy tale. At this point, it is an important issue to reveal the characteristics and qualities of Turkish tales with comparative studies. One of the methods applied on Turkish fairy tales is the method developed by Max Luthi. In this study, the Orphan Girl, which can be regarded as a version of Cinderella, has been analyzed according to the features of unidimensionality, superficiality, abstract form, separation and commitment to everything, sublimation and embracing the world in line with the method that evaluates tales in terms of style and functions. In this framework, it was questioned to what extent the tale contained Max Lüthi's views. It has presented a content that can be examined in the context of the method that Max Lüthi put forward with his studies on European centered tales and framed it with five basic principles. These five interlocking items provided the opportunity to analyze the stereotype of the tale. The fact that it contains signs of old belief makes the tale a universal narrative type, but culturally specific and local. The wise old man, who has been seen since the myths and solved the insoluble secrets and troubles in response to the wise type, shows how the religious motifs were skillfully adapted to the world of fairy tales. It is possible to say that angels, as another extraordinary spiritual being, act as intermediaries between God and man instead of the fairy in European tales, in connection with the beliefs of the geography where the tale is told. As in other similar versions, there is a reunion and marriage in the fairy tale that ends with a happy ending, but it does not occur in accordance with Max Luthi's superficiality clause. The numerous versions of the Cinderella tale each stimulate different attention and allow the message to be interpreted from different perspectives.

GİRİŞ

Masalların konuları ve kaynakları üzerine birtakım çalışmalar yapılmış, değişik görüşler öne sürülmüştür. Masalın doğuş yeri, çıkış noktası olan kültür ve ilk örneklerin nitelikleri üzerine eğilen araştırmacıların teoriler etrafında gerçekleştirdiği bir dizi çalışma, masalların coğrafi kaynaklarını, anlatı köklerini değerlendirmekle birlikte net ve derli toplu bir bilgi ortaya çıkarmaz. Herhangi bir masal metninin farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde benzer şekilde yer aldığı görülebilmektedir. İnsanoğlu tabiatının getirdiği ortaklıkla, uzak coğrafyalarda, değişik özelliklerde kültürel evrenler oluşturmakla birlikte, birbirine benzer ürünler yaratmıştır. Diğer yandan kültür yayılım gösteren bir olgudur. Bu nedenle farklı kültürlerin birbirinden etkilenmesi olağandır. Bu duruma yönelik farklı izahlar söz konusudur.

Kültürel ödüncleme teorisine göre; “milletlerarasındaki ortak ve benzer masalların kaynağı milletlerarasındaki kültürel ve tarihi ilişkilerdir. Farklı dil ailelerine mensup olsalar da aralarında masallarda olduğu gibi benzerlik ve ortaklıklar vardır” (Çobanoğlu, 2002: 105). Kültürel Ödüncleme teorisine karşıt görüşler ortaya atılmış ve farklı kültürlerde ortaya çıkan benzer masal metinlerine ilişkin birbiriyle ilişkisi olduğu bilinmeyen toplumlardaki benzer kültürel unsurların bulunması *Gelişme ve Yayılma* kuramlarına bağlı olarak da açıklanmıştır (Baş vd. , 2015: 41) Gelişme kuramının en önemli iddiasına göre; insan ruhu her yerde bir ve aynıdır ve bu özelliği dolayısıyla zaman içinde, birbirinden habersiz olarak gereksinim duyduğu anda benzer ürünler yaratacaktır (Ekici, 2004: 86). Dolayısıyla masallardaki bu benzerliğin nedeni toplumların benzer yaşamları olduğu düşüncesidir.

Masallar arasında, bilinen en eski örneği ve kaynağı Çin’e ait olduğu ifade edilen (Bettelheim, 2019: 303); İngilizce Cinderella, Almanca Aschenputtel, Fransızca Cendrillon ve Rusça Zoluşka adlarıyla bilinen Külkedisi masalı, çok sayıda varyantla özel bir yere sahiptir. Türk masal anlatma geleneğinde *Sırmalı Pabuç*, *Küllü Fatma* veya *Öksüz Kız* isimleriyle bilinen masallar, kültüre bağlı olarak farklı motifler içerse de temelde Külkedisi masalının benzeri yapıdadır. Bu noktada Türk masallarının karşılaştırmalı çalışmalar ile özelliklerinin ve niteliklerinin açığa çıkarılması önemli bir husustur.

Uzun bir süre sözlü gelenekte yaşayan Türk masalları üzerine derleme çalışmaları 19. yüzyılın başında gerçekleştirilmiştir. “Türk masallarını içine alan en eski derlemenin Fransa Kralı XVI. Loui’nin tercümanı ve sekreteri olan Digeon’a ait olduğu, 1781 tarihinde yazılan eserin ikinci cildinde üç Türk masalının yer aldığı ifade edilmiştir” (Günay, 1975: 13). Saim Sakakoğlu’na göre ise Türk masallarını ilk derleyen isim Rus Türkolog Radloff’tur. Radloff’un 1866 ile 1907 yılları arasında Asya Türklerinden derlediği masallar on cilt olarak yayımlanmıştır (Sakaoğlu, 1999: 27).

Dolayısıyla bu ilk çalışmalardan başlayarak Albert Wesselski, George Jakob, Thedor Menzel, Warren Walker, Friedrich Giese, Kunos, Otto Spies, Eberhard, Pertev Naili Boratav, Ziya Gökalp, Eflatun Cem Güney, Hamit Zübeyr Koşay, Yusuf Ziya, Tahir Alangu, Naki Tezel, Saim Sakaoğlu, Umay Günay, Ali Berat Alptekin, Muhsine Helimoğlu Yavuz, Bilge Seyidoğlu, Esmâ Şimşek, Öcal Oğuz, Zekeriya Karadavut, Mehmet Aça, Metin Ergun, Mehmet Naci Önal, Mustafa Arslan, Nedim Bakırcı, Behiye Köksel, Evrim Ölçer, Mustafa Gültekin, Özlem Sezer gibi yerli ve yabancı çok sayıda araştırmacının gerçekleştirdiği çalışmalarla Türk masal bilimine yarar sağlanmıştır.

Türk masalları üzerine tatbik edilen yöntemlerden biri Max Lüthi’nin geliştirdiği yöntemdir. Bu çalışmada masalları üslup ve fonksiyonları bağlamında değerlendiren söz konusu yöntem doğrultusunda, bir Külkedisi varyantı sayılabilecek Öksüz Kız masalı, tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, ayrışma ve her şeye bağlılık, yüceltme ve dünyayı içine alma (Lüthi, 1986; Gümüş, 2017a: 69-123) özelliklerine göre tahlil edilmiştir. Bu çerçevede masalın Max Lüthi’nin görüşlerini ne ölçüde içerdiğinin sorgulaması yapılmıştır.

Çalışmaya konu olan Öksüz Kız masalı Malatya yöresinde anlatılmaktadır. Aynı isimli başka bir

Külkedisi varyantı daha önce Umay Günay tarafından derlenmiş ve 1973 yılında *Elazığ Masalları* isimli doktora çalışmasında yayınlanmış ve daha sonra Propp yöntemine göre çözümlenmiştir. Elazığ ve Malatya örnekleri ana çatısı benzer olmakla birlikte birbirinden farklı özellikler ve unsurlarla bezenmiştir. 2011 yılında yüksek lisans çalışmamız sırasında alandan derlediğimiz Malatya varyantının motiflerini daha iyi koruduğu ve sakladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra batı varyantlarına uygun bir olay örgüsü sergilediği söylenebilir. Malatya varyantında, masal dünyasına has olağanüstülükler göze çarparken Elazığ varyantında nispeten gerçekçi kullanılan masal motifleri bulunmaktadır. Bunu bir tablo ile şöyle ifade edebiliriz (Günay, 2011: 256-258; Kurt, 2012: 539-540; Perrault, 2019: 1-16):

Tablo 1. Külkedisi Masal Varyantlarının Karşılaştırılması			
Masal	Külkedisi	Öksüz Kız (Malatya Varyantı)	Öksüz Kız (Elazığ Varyantı)
Masal kişileri	Külkedisi, baba, üvey anne, iki üvey kardeş, prens, hizmetçi	Öksüz kız, baba, üvey anne, iki üvey kardeş, yakışıklı delikanlı	Öksüz kız baba, üvey anne, bir üvey kardeş, padişahın oğlu
Hayvanlar	Fare, sıçan, kertenkele	Sarı inek, kara inek, horoz	İnek
Olağanüstülükler	Sihirli değnekle değişen varlıklar	Boynuzlarından tatlı süt ve bal akıtan inek, konuşan horoz	Pamuk yiyip iplik eğiren inek
Yiyecek	-	Külden ekmek	Arpa ekmek
Olağanüstü varlıklar ve yardımcı unsurlar	Peri	Aksakallı dede İki melek	- Tuz satıcısı/ Kalbur satan gurbetler
Sihirli unsurlar ve dönüşümler	Balkabağı Arabacı, araba, at	Kesilen sarı kızın ayakları ve derisi; elbise, gümüşten kemer, yıldızlı ayakkabı	Kesilen ineğin kemikleri; altın işlemeli elbise atlar, ayakkabı
Ceza ve Tehdit	Ev işleri	Ev işleri Teşleri gözyaşıyla doldurmak/eski tandıra konup yakma Dayak	Ev işleri Kazanı gözyaşı ile doldurmak/Bir teneke karıştırılmış buğday ve mercimek tanelerini ayırmak Açık tehdit yok

1. Masal Araştırmaları ve Max Lüthi Yöntemi

Masallar, “hem sözlü hem yazılı olarak yaratılan, çeşitli seviyelerde anlatma yeteneğine sahip anlatıcılar tarafından aktarılan, anlattıklarına inandırmak iddiası olmamakla birlikte, toplumun farklı kesimlerinden oluşan dinleyicilerde gerçek etkisi yaratabilen, kahramanları insan, hayvan veya olağanüstü varlıklar olan, bazı örneklerinde yaşanması mümkün olmayan olağanüstü olayları, bazı örneklerinde ise yaşanması muhtemel gerçekçi olayları konu edinen, anlatılan olaylar bakımından

gerçeküstü, fakat ifade ettiği anlam bakımından hayatın gerçekliğiyle yakından ilgili, başında ortasında ve sonunda kalıp ifadelerle yer verilen, dinleyicileri eğlendirmek, eğitmek, öğüt vermek ve kıssada hisse çıkarmak olan anlatım türü” (Fedakar, 2011: 74) olarak tanımlanmaktadır. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere insanoğlunun ortak anlatı tarzlarından birini ifade eden masallar, birçok fonksiyonu yerine getirebilen bir değer iletim aracıdır. Bağlı olduğu geleneğe dair yerel motifler içerse de masallarda bulunan evrensel değerlerin aktarımı, bu müşterek ifade türünün benzer metinlerle farklı kültürlerde var olmasına neden olmuştur. Masal varyantları değerlendirildiğinde, bu durumun temel sebeplerinden bir diğerinin sözlü kültür ürünlerinin doğasında olan yayılma ve sirayet etme özelliğinin etkinliği gösterilebilir. Dolayısıyla her kültürde var olan benzer anlatıların varlığı olağandır.

Çünkü “kültür alışverişinin milliyet ve sınırı yoktur. Her millet, münasebette bulunduğu diğer milletlerle kültür alışverişinde bulunur. Bu alışveriş belirli bir kurala da bağlı değildir ve kendiliğinden olur. Zaten tarih bir tekerrürden ibaret ise kültürlerimiz de dünden bugüne gelen medeniyetlerin miras kalıntılarıdır. Bu bakımdan; aynı konuları ayrı milletlerin de kendilerine mahsus motiflerle, fakat farklı varyantlarla anlatmaları mümkündür“ (Akkoyunlu, 1996: 1). Bu sebeple herhangi bir masal metninin çok sayıda varyantı olabilir. Saim Sakaoğlu'nun konu üzerindeki “masalların kaynağı olarak hiçbir coğrafyayı, kültürü ve dini temel olarak ele almamak gerekir. Masalların bir bütün olarak değil de tek tek ele alınması halinde belki bazılarını belirli bir coğrafyaya, kültüre veya dine bağlayabiliriz. Örneklerde görülen değişme ne kadar büyük boyutta olursa olsun her masalda aslından gelen bir iz, bir kalıntı mutlaka bulunacaktır (Sakaoğlu, 1999: 9) şeklindeki açıklaması masalların bağlı olma özelliğine dayanaktır.

Masal anlatmak ve masal dinlemek itiyatının çok eski birer eylem olduğu görülmektedir. “Hikâye etme eğilimi ve onu dinleme ihtiyacı, anlatıyı uygarlık tarihi boyunca insanların doğal yoldaşı yapmıştır. Anlatılar kendilerini herhangi bir yöresel ve sosyal havaya uyarlayabilirler. Geçmişe dayalıdır ve önemlidir ama aynı zamanda yeni ve günceldirler” (Degh, 1998: 111). Böylece masallar geçmişten günümüze var olup farklı coğrafyalar ve farklı toplumsal ve kültürel atmosferler içerisinde kendisine yer bulmuştur. Türk masallarının oldukça geniş bir coğrafya üzerinde yaratılmış ve pek çok kültürle etkileşimde bulunduğu açıktır. Bütün bu kültürler arası aksiyon bir tarafa bırakılacak olursa, yaratıcısının izini taşıyan her sanatsal üründe olduğu gibi da masallar da Türk duyuş ve düşüncesi ile yoğrulmuş ve Türk toplumunun hayatından kesitlerle bezemiştir. Bu bağlamda “*masal, içinde barındırdığı kodlar nedeniyle bir kültürel gen haritası gibidir*” (Özünel, 2011: 60).

Türk masallarının derlenmesi çalışmalarının tarihi, diğer yazılı ve sözlü edebiyat örneklerinde olduğu gibi, Yeni Çağ döneminin başlarına kadar uzar. XV-XVI. yüzyıllardan itibaren bilim adamları, şairler, edebiyatçılar, dilciler, hocalar ve bütünlükte aydınlar tarafından düzenlenen çeşitli tezkirelerde ve yazmalarda masallarda yer almaktadır (Musaoğlu, 2015: 491). 19. yüzyıldan itibaren yerli ve yabancı çok sayıda bilim insanının yürüttüğü çalışmalar ile Türk masalları üzerine yapılan çalışmaların bir disiplin yaratılacak şekilde düzen kazandığı görülmektedir. Halk bilimi alanında incelemeye konu olan temel türlerin başında gelerek kayda geçirilmeleriyle birlikte, içerik, biçim ve yapı analizi yapan metin merkezli çalışmalar ve sonrasında bağlam merkezli yöntemlerle incelemeye tabi tutulmuş; masalların araştırmacılara zengin bir içerik sunduğu ve önemli bilgilere ulaşıldığı görülmüştür.

Bu bağlamda masalların kökeni ve kaynaklarına ya da ana vatanlarını saptamaya yönelik çalışmalar da önem taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda Türk masallarının eskiliği ve yarattığı etkileşimin göz önünde bulundurulmalıdır. Söz gelimi *masal tetkikleri sırasında bazen zamanımızda yaşayan bir masalın, bugünkü ilim kaideleri ve her türlü ihtimaller göz önde tutulduğu takdirde bile, yüzyıllar önce yazılanlardan “daha yaşlı” olduğu görülmektedir. İşte böyle bir olgu da modern bir Türk masalının en az 900 yıl önce yazılmış bir Hint edebî masalından daha eski olduğu* (Ruben, 1942: 1) gerçeği ile karşılaşmak mümkündür. En eski varyantının Çin'e ait olduğu söylenen Külkedisi masalı da bu açıdan irdelenmelidir.

Peri masalları arasında değerlendirilen Külkedisi masalının zaman seyrinde sözlü kültür ürünleri içerisinde oldukça uzun bir geçmişe sahip olarak anlatılageldiği görülmektedir. Masal geçmişten günümüze yabancı kaynaklı birçok çalışmaya da konu olmuştur. Dünya üzerinde epey geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Külkedisi masalının Türk masal külliyyatı içerisinde varyant sayısı bilinmemekle birlikte hatırı sayılır bir yabancı varyanta sahip olduğu ifade edilmektedir.

Marian Roalfe Cox, 1893'te yayımladığı *Cindrella: Three Hundred and Forty-five Variants of Cindrella, Catskin, and Cap o'Rushes, Abstracted and Tabulated, With a Discussion of Mediaeval Analogues, and Notes* adlı çalışmasında 345 farklı Külkedisi versiyonuna yer vermiş, 1907'de Folklore dergisinde yayımladığı bir makalesinde bunlara 20 yeni versiyon ekleyerek bu çalışmayı genişletmiştir. Anna Birgitta Rooth, 1951'de yayımladığı *The Cindrella Cycle* adlı doktora tezinde yaklaşık 700 Cindrella varyantından bahsetmektedir. Heidi Anne Heiner, *Cindrella Tales From Around the World* adlı çalışmasında tam bir sayı vermenin imkân olmadığını vurgulayarak yaklaşık 1000'den fazla Cindrella varyantının olduğunu tahmin edildiğini, hatta bu sayının iki katı da olabileceğini belirtmektedir (Parmaksız, 2017: 15).

Görüldüğü üzere varyantların çokluğu ve sayısının bilinmezliği, söz konusu masalın, masal anlatma geleneği içindeki gücünün, etkisinin ve kazandığı şöhretin göstergesidir. Masallar iletisi olan ürünler olarak vermek istediği mesaja duyulan ihtiyaçla bellekte yer edinen ve sözlü kültürde yayılan anlatılardır. Sabır, cesaret, çalışkanlık, dürüstlük, fedakârlık, iyilik gibi vasıflar ödüllendirilirken; kıskançlık, açgözlülük, hırs, yalancılık, tembellik gibi davranışlar cezalandırılmıştır. Masalın vermek istediği ileti bu açıdan nettir.

Masal dinleyicilerini, iyilik yapmaya teşvik etmekte, eğiticilik ve ders verme özelliklerini barındırmaktadır (Şimşek 2001: 5). Külkedisi masalı Alman Filozof Wilhelm Wundt tarafından *mutluluk masalları* olarak nitelendirilmiştir. Mutluluk verici durum; aşk, statü ve eş seçimi şeklinde karşımıza çıkar, Külkedisi masalı statü ve eş seçimini mutlu sonla bitiren bir masaldır. Peri masalları, saflık, bağlılık, dürüstlük, doğruluk, iyilik, tanrı vergisi ruh ve fiziksel güzellik gibi durumları yüceltirler (Deghi, 1998: 119). Kahraman bu üstünlüğünden dolayı önceleri zorluk çekse de masalın sonunda ilahi adalet yerini bulur ve iyi olan kazanır (Çevirme, 2006: 25). Peri masalları korkunun bastırılmasıyla ve bütün arzuların karşılandığı bir dünyayla ilgilidir. Bu mutluluk, aşkta tatmin, refah ve statü getiren şeyler, eş seçimi ve çok değişik şekillerde olduğu gibi, aynı zamanda mütevazı bir hisse ile haline şükretme şeklinde de olabilir (Röchrich, 1998: 102).

Külkedisi masalının çok sayıdaki varyantının her biri farklı dikkatleri uyarmakta ve verdiği iletinin değişik bakış açıları ile yorumlanabilir özellik göstermesine imkân tanımaktadır. Örneğin "Charles Perrault'un Külkedisi masalında *iyi olmak* motifinden çok *kan asaletinin* önemine vurgu yapılmaktadır. Külkedisi bu versiyonda soylu bir kontun kızıdır. Masalın sonunda güzelliği, iyiliği ve özellikle soylu oluşu nedeniyle prensle evlenerek gerçek yerini bulur. Grimm versiyonunda Külkedisi'ne yardım eden bir iyilik perisi vardır. İyilik perisi balkabağını saray arabasına, Külkedisini ise büyüyle elde ettiği elbiselerle bir prensese dönüştürür. Günümüz anlayışına göre şu mesajı da verebilir: *Ne zaman balkabağı bir saray arabası olur, o zaman hizmetçi kız da prenses olabilir*. Hangi bakış açısına sahip olursak olalım iyilik kavramı bilinçaltından, bilinç üstüne külkedisi masalında ortaya en güzel haliyle çıkmıştır. Masallar insanlığın uğradığı tehlikeler, sıkıntılar, korkular, özlemler ve umutların simgesel olarak yaşatıldığı türlerdir" (Çevirme, 2006: 26).

Külkedisinin Türk masal hazinesindeki benzer varyantları da birçok düşünce ve mesaj içermektedir. Annesiz olmanın, anne şefkatinden yoksun olmanın babanın korumacılığından da mahrum bırakacağı fikrinin beraberinde kötülerin daima cezasını bulacağı, iyilerin hak ettiği mutluluğa er geç kavuşacağı düşüncesini içermektedir. İyi huylu olan fiziksel özellikleri ile de üstündür. İyi olana yardımcı tükenmez; bu yardımcıları çeşitli yeteneklere sahip hayvanlar, aksakallı bir dede ya da hiç tanımadığı, sokaktan geçerken derdine şahit olmuş biri dahi olabilir. Kötü olanın eline bir şey geçmez, kötü üvey

annenin zulümlerinden ve hıyanetinden iyi kalarak kurtulan Öksüz Kız sonunda bunun mükâfatını evlilikle kazanır. Evlilik Öksüz Kıza verilen hediyedir. Bu şekilde masal toplumsal kabullere bağlı olarak varlık bulduğu kültürün kılıfına girmiştir.

Tüm mitlerde olduğu gibi güçlü bir iletkenlik özelliğine sahip olan masal, göç ettiği coğrafyada asimile olarak yerel ihtiyaçları karşılamak üzere dönüşür. Aslında Afrika ve Kızılderili masallarının özel durumu dışında, masalların tüm dünya için ortak bir hazinede biriktiğini, büyük bir çoğunluğunun birbirinin yerel versiyonları olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Külkedisi İran'a göçe ettiğinde Fatma Hanım ismini alıverir, yan öğeler de Fatma Hanım'ın atmosferine uymak üzere değişir (Sezer, 2019: 12). Masalın yerel evrene uyarak dönüştüğü coğrafya bağlamında da değerlendirilmesi gerekir. Masal kahramanlarının taşıdıkları semboller, hitap ettiği topluluk ve o topluluğun karakteri masal çözümlemelerinde yadsınamaz bir gerçeklik sunar. Bu bakış açısı Lüthi'nin Avrupa masallarını biçimsel açıdan çözümlemeye çalışırken ilintili bir gelişim gösterir.

Masallara metin merkezli bir yaklaşım sunan Lüthi, yöntemini bilim dünyasına ilk kez 1947 yılında *Avrupa Halk Masalları, Şekil ve Yapı* adlı yapıtında duyurmuş ve Propp'un yapı analizine karşı stil analizini öne sürmüştür (Gümüş, 2017a: 385). Olağanüstü masallardan yola çıkarak masalların değişmez ve yinelenen öğeleri olduğunu ifade eden Propp, aynı eylemleri yapan değişik kişilerin masalın olay örgüsünün akışı içinde taşıdığı anlam açısından tanımlanmış eylemlerini yapısal açıdan değerlendirirken (Propp, 2011: 22-27) Lüthi'ye göre masalın biçimi işlevine uygun olmalıdır. Masalın görünümü, onun fonksiyonu olarak kanıtlar sunmalıdır. Bu tür olağanüstü, geniş yayımlı sanat eserinin biçimi iki faktör tarafından belirlenir. Bu, onu ne tür kişinin oluşturduğuna ve geliştirdiğine bağlıdır. Sadece bu tür ihtiyaçları karşılayan bir tür, büyük popülerlik ve geniş yayılmayı elde edebilir (Lüthi, 1986: 81; Gümüş, 2017a).

İsviçreli edebiyat kuramcısı Max Lüthi, geliştirdiği masal çözümleme yöntemi odağında, masalların ortak yapısını ortaya çıkarmayı hedefleyen beş ilke belirleyerek bu beş ilkenin masalların kurgusal yapısını inşa eden unsurlar olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır (Çiçek ve Aslan, 2021: 507). Tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, tecrit ve her şeye bağlılık, yüceltme ve dünyayı kapsama biçiminde ifade edilen maddeler, masalı inşa eden unsurlar olarak türe özgü bir formun ortaya çıkmasını sağlamıştır. "Bu beş temel kavramla sadece, tamamen aynı masal şeklinin karakteristiğine değil, aynı zamanda insanların kendi psikososyal izolasyon ve eş zamanlı ilişki yeteneklerindeki oluşumu aydınlatan bir varlık tanımlaması da yapar. Lüthi masalı, hem morfolojik hem de idealist açıdan *gerçek manzum eser*, yani *içsel bir gerçeği* içeren ve bir *dünya macerası görüntüsüne* izin veren *şairâne son şekil* olarak yorumlamaktadır" (Gümüş, 2015: 51).

Lüthi'ye göre "Masalda derinlik yoktur. Her şey aynı düzlemde anlatılmaktadır. Kahramanın ailesi, kardeşleri ve diğer akrabalarının isimleri sadece masalın olay örgüsünde önem kazandıkları takdirde geçerler; masallardaki eşyalar iki boyutludur; bunlar daha çok belli durumlarda sadece bir defa kullanılırlar" (Oruç, 2014: 252). Lüthi'nin üzerinde durduğu gibi masallara hâkim olan *yüzeysellik* ve *tek boyutluluk* onu standart bir çizgiye hapseder. Uzun yolu kısa etmek için sıralanan *az gitmiş uz gitmiş, altı ay bir güz gitmiş, gelip bir memlekete çatmış* ya da güzelliği anlatmak için kullanılan *doğan aya sen doğma, ben doğacağım der* gibi formel ifadelerle ayrıntıya girmeden, betimlemeye mümkün olduğunca yer vermeden geçen masal; daha sıradan olaylara, günlük hayatın değişmez rutinlerine yer vererek, bizi bir kez daha şaşırtır ve kendisine hayran bırakır (Türkan, 2009: 164).

Lüthi'nin analiz yöntemindeki diğer bir ilke olan *soyut biçim*; masallardaki soyut kavram ve olguları somutlaştırma eğilimini ya da bir başka deyişle somut ifade biçimiyle soyut değer ve yargıları ifade etmeyi açıklamaktadır. Soyut olan izah edilirken, somut tanımlamalarla düzenek kurulur ve masalın bulunduğu tablo bulanık bırakılmaz. Somut varlıklar soyut yönleri ile anlam kazanırlar. *Tecrit ve her şeye bağlılık* maddesi ise masal unsurlarının dış dünyadan ayrı tutulma özelliğini ifade eder. Bu ilkeye masal kahramanlarına, masal mekânlarına hem her şeyden tecrit edilen olma hem de her

şeyin merkezinde olma niteliği verilir. Gerçek dünyayla paralel olarak bulunduğu kendine ait gerçek dışı mekân kahramana, masal dünyasının geniş olanaklarından yararlanma imkânı sunar. Özellikle olağanüstü varlıkların buldukları mekânların ayrı bir yerde tutuldukları görülür. Masal kahramanın bu olağanüstü varlığın mekânına kazara dahi karışması, uğraşması gereken sorunu, aşması gereken engeli işaret etmektedir:

...Oğlum, baban tarlada çüt sürüyor. Al bu yemeği babana götür; yesin. Ama giderken arkana hiç bakma. Sakın bu sözümü de unutma.” Diyerek onu sıkı sıkı tembihlemiştir. Ali Küçük, annesinden yemeği almış ve yola koyulmuş. Yolda giderken annesinin sözleri aklına gelmiş ve neden bu kadar kesin sözler söylediğini merak etmiş, dayanamayıp dönüp arkasına bakmış ve dev gibi bir elma bahçesi görmüş. Bu bahçe deve aitmiş. Dallarda sarkan güzelim elmaları gören Ali Küçük dayanamamış ve bir tane almış yemiştir. Bu sırada dev Ali Küçük’ü görmüş ve ona seslenmiştir. Ali Küçük bana da bir tane elma at.” Demiştir. Ali Küçük de atmıştır. Sonra bir tane daha atmasını istemiştir. Ali Küçük tam elma atıyormuş ki dev onu yakalamış ve pantolonun cebine koymuştur. Dev evine gitmiştir... (Kurt, 2012: 543).

Görüldüğü üzere evin bulunduğu mekân tecrit edilmiştir. Evinden çıkıp giden Ali Küçük’ün arkasından geldiği yer, yani kendi evi yerine arkasına baktığı takdirde deve ait elma bahçesi görülür. Bu dev elma bahçesinin peyda olması da Ali Küçük’ün arkasına bakmasına bağlıdır. Max Lüthi yöntemin son ilkesi *yüceltme* ve *dünyayı içine alma/tüm kapsayıcılık*; sıradan yaşamda karşılaşılabilecek sorunlar ve olağan durumlar ile bazı imkânsızlıkların masal potası içinde eritilişini, sıradanlaştırılışını ifade etmektedir. Tilkiyle konuşarak anlaşabilmek, kendisine âşık olan ayıyla evlenip bir sürü çocuk sahibi olmak, soğan kabuğundan pilav pişirebilmek, yılan doğuran bir insan olmak, evlenilen yılan beyin yakışıklı bir delikanlıya dönüşmesi gibi olağanüstülükler içinde masal kahramanlarının iyiliklerinin ödüllendirilmesi, niteliklerinin yüceltilmesi söz konusudur.

Dolayısıyla butemel ilkelerin Avrupa masalları üzerinde yapılan değerlendirmelerle sistemleştirilmesine dayanan söz konusu görüş, Türk masalları üzerine uygulanabilir yapıdadır. Bunu gösteren; Türk masalları üzerine Lüthi yöntemi ile ortaya konmuş birkaç çalışma vardır. Bunlardan ilki Mehmet Naci Önal ve Aysun Dursun’un 2009 yılında birlikte kaleme aldıkları araştırmadır. Yöntem, *Zümrüdü Anka* masalına uygulanmış ve masalın Max Lüthi’nin görüşlerini yansıtan bir masal olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir çalışma Talha Çiçek ve Celal Aslan’a aittir. 2021 yılında; *Tilki ile Değirmenci Sado, Hünerli Keçi, Bir Çift Göze Bir Deste Gül, Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban ve Oduncunun Üç Kızı* isimli beş Van masalı üzerinde inceleme yapılmıştır. Max Lüthi yönteminin kullanıldığı en kapsamlı çalışma ise İbrahim Gümüş’e aittir. Gümüş, 2017 yılında *Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi* isimli çalışmada 70 Türk masalı üzerinde tetkikte bulunmuştur. Çalışmada Max Lüthi’nin tek boyutluluk, yüzeysellik, soyut biçim, ayrışma ve her şeye bağlılık, yüceltme ve dünyayı içine alma gibi beş temel bölümden oluştuğunu belirttiği masalların birbiri ile bağlantılı bu bölümler üzerine şekillenmiş olduğu ifade edilmiştir.

Bu çalışmada ise ilk kez bir Külkedisi masal varyantı olan, Malatya yöresine ait *Öksüz Kız* masalına uygulanmıştır. Max Lüthi, masalları metin odaklı bir çalışma yöntemiyle; bahsi edilen beş temel nitelikte biçimlenmiş anlatılar olarak değerlendirmiş, masallardaki müşterek yapıyı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Avrupa masallarını karşılaştırmalı olarak yorumlayıp, üslup özelliklerini, biçimsel durumunu inceleyerek masalın kendine özgü dünyasıyla izah etmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak *Öksüz Kız* masalını Lüthi’nin yaklaşımı ile değerlendirdiğimizde elde ettiğimiz bulgular aşağıdaki bölümde açıklanmıştır.

2. Öksüz Kız Masalının Max Lüthi Yöntemine Göre Tahlili

Tek boyutluluk: Masalarda sıradan olanla sıra dışının iç içe, bununla birlikte oldukça olağan şekilde bir arada yer aldığı görülmektedir. Bu olağanüstülük masal dünyası içerisinde o kadar alışıldıktır ki masal kahramanları da çevreleri de bunun karşısında şaşkınlığa ve korkuya kapılmaz. Olağanüstü varlıklar ya da olağanüstü vaziyetler öyle bir anda yaşanır ki çözümsüzlükler çözüme kavuşur. Max Lüthi bunu şöyle açıklar: *Halk masalları öbür dünyaya ait olarak kabul edilen pek çok varlıktan bahseder; büyücü kadınlar, periler, gaipten haber veren kadınlar, fevkalade ölümler, troller, devler, cüceler, iyi ve kötü sihirbazlar, ejderhalar ve esrarengiz hayvanlar. Başlangıçta tamamıyla sıradan görünebilen varlıklar, karıncalar, kuşlar, balıklar, ayılar veya foklar aniden konuşmaya olağanüstü yetenekler sergilemeye başlar* (Lüthi, 1996b: 148). Masal; içindeki yaratıklarla, cin, peri vb. şeylerle, insanı büyüleyebilir ve bu arada kolaylıkla aşama aşama ilerleyebilir (1997: 66). Olağanüstü ve sıradan dünyanın birleşimi masaldaki biçimse anlamdaki tek boyutlu yapıyı göstermektedir.

İncelenen masalda özel bir ismi olmayan, annesini kaybetmesinin ad alışına sebep olduğu ifade edilen masal kahramanı Öksüz Kız, güzel bir kızdır. *Bir zamanlar güzel bir kız varmış* ifadesiyle tanıtılır. Onunla ilgili yapılan tek tanımlama budur. Öksüz Kız'la ilgili olarak bilinenler bu derece kısıtlıdır. Masalın tek boyutluluk ilkesinin işlev kazandığı bu kurulumda kahramanın güzel olmasının dışında ya da güzelliğinin derecesi hakkında fazla bilgi verilmez. Sadece fiziksel değil ruhsal açıdan da tanıtıcı bilgiler yer almaz. Çünkü masal kahramanı zaten başlı başına soyut kavramların somut göstergesi konumundadır. Sabrın, sükûnetin ve yumuşak başlılığın temsilcisidir. Aynı şekilde masalın diğer kahramanları üvey anne ve kardeşler ile delikanlı hakkında da fiziksel özelliklerini tasvir eden bilgiler yoktur. Delikanlı sadece yakışıklıdır, kötülüğün sembolü üvey anne ise zalimdir.

Öksüz Kız masalında olaylar sıradan bir dünyada sıra dışı varlıkların masal başkahramanına olan etki ve temasları ile gelişir. Eşini kaybeden adam yeniden evlenmiş ve böylece anasız kalan kıza üvey anneyle birlikte iki üvey kız kardeş getirmiştir. Masalın ana kahramanın hayatıyla ilgili sadece bu bilgiyi elde ederiz. Öksüz Kız'ın nerede ve ne zaman doğduğu, nasıl bir çocuk olduğuna dair bilgiler masalda yer almaz. Öksüz Kızın babasının biri sarı, diğeri kara iki ineği ile inekleri bakması için gönderildiği bir tarlası vardır. Buraya kadar masal kırsalda yaşayan sıradan bir aile tablosu çizer. Ancak bu noktada olağanüstü olan şey yardımcı unsurlardan sarı kız denilen ineğin üvey annesi tarafından külden ekmeği yemek zorunda bırakılan Öksüz Kız için boynuzlarından tatlı süt ve bal akıtarak beslemesidir.

Türk halk inanışlarında ve anlatılarında özel bir yeri olan aksakallı dedenin rüya motifi içerisinde masala dâhil olması ve masalda Öksüz Kız'ın rüyasına girerek onu besleyen sarı kızın kesileceğini haber vermesi ve Öksüz Kız'ın kaderini değiştirecek öğütlerde bulunması öteki dünyaya ait varlıklardan biri olarak masal içinde fonksiyon yaratmasını sağlamıştır. Farklı varyantlarda genellikle sihirli nesne ile yapılan yardım burada bilge kişinin sözlerine uyulması ile aktif hale gelir ve aracılık eder. Aksakallı dedenin sözüne uyarak kesilen sarı kızın ayakları ve derisini saklayan Öksüz Kız, onların çok güzel bir elbise, gümüşten bir kemer, yıldızlı ayakkabıyla dönüşmesiyle kendisini yaşadığı zorbalık ve kötü hayattan kurtaracak eğlenceye uygun ve yakışıklı delikanlıya beğendirecek görünüme kavuşur.

Masalın öteki dünyadan gelen olağanüstü yardımcı unsurlarından bir diğeri meleklerdir. Kızlarını alarak düğüne giden ve giderken de Öksüz Kız'ın önüne koyduğu iki testi gözyaşlarıyla doldurma cezası verilen ve aksi halde dayakla tehdit edilen Öksüz Kız'ın çıkmazını melekler birden peyda olarak çözerler. Testi su ile doldurup bu suya tuz karıştırarak gözyaşı yapması fikrini vererek kolay bir kurtuluş reçetesi sunarlar.

Masalda konuşma yeteneği göstererek Öksüz Kız'ın hayatını kurtaran hayvan kahraman horozdur. Düğünde görüp âşık olduğu ve peşine düştüğü öksüz kızın evine gelen yakışıklı delikanlıya göstermemek için tandıra atılır. *Öksüz Kız yanıyor* diyerek orada olduğunu haber verir ve onu yanmaktan

kurtarır, dolayısıyla masalın sıradanın içindeki olağanüstülüğünü tek boyutluluk bağlamında sergiler.

Yüzeysellik: Halk masalları sadece olağanüstü dünyayı günlük dünyadan ayıran derinlik duygusundan yoksun değil esasında her anlamda derinlik boyutundan da yoksundur. Masalın karakterleri esası olmayan, iç dünyası ve çevreleri olmayan şahsiyetlerdir, geçmiş ve gelecekle herhangi bir ilişkileri yoktur (Lüthi, 1996a: 81). Masallardaki yüzeysellik özelliğinin en belirgin nedeni olay örgüsünün hayal unsuru niteliklere çok fazla sahip olmasıdır. Masalların başlangıcından günümüze kadar konu olarak gerçek dünyaya tam anlamıyla ayna tutarak yansıtılmamıştır. O gerçek dünyayı olay örgüsü içinde farklı formlara dönüştürerek kendi evrenine dâhil edip sihirli ve olağanüstü bir dünya yaratır (Gümüş, 2017a: 79).

İncelediğimiz masal, Max Lüthi yönteminin yüzeysellik maddesince değerlendirildiğinde birtakım veriler sunmaktadır. Masal kişilerinin duygu durumları hakkında gülmek, ağlamak, kaygılanmak, âşık olmak gibi eylemler yer alsada esas anlamda ruh halleri hakkında ayrıntılı ifadelere rastlamak mümkün değildir. Dolayısıyla bu duygular yüzeysel olarak ifade edilmiştir. Bu yüzeysel duyguların da devamlılığı olmamıştır. Örneğin Öksüz Kız sarı ineğin kesilmesine çok üzülür çok ağlar ama rüyasında gördüğü aksakallı dedenin tembihini tutarak sarı kızın ayaklarını ve derisini ister.

Düğüne giden Öksüz Kız üvey annesine yakalanmadan evine varabilmek için koşarken yakışıklı bir delikanlıya rastlar, yakışıklı delikanlı Öksüz Kız'a görür görmez âşık olur, aceleyle düşürdüğü ayakkabısını bulur ve peşine düşer. Ancak Öksüz Kız'ın duygularını öğrenemeyiz. Aynı şekilde bir babanın olduğunu öğreniriz ancak etkin bir baba figürü yoktur. Babanın yaşananlar üzerinde tesiri bulunmaz, kızının çektiklerini görmez ya da kız bütün bunları yaşarken ses etmez, üvey anneye karşı gelmez sadece masalın doğası gereği sonunda cezalandırıldığı görülür. Cezayı veren de yakışıklı delikanlı olur. Kötülere karşı bir karşı koyuş yoktur. İyiler ve kötüler başından sonuna aynı özelliktedir, kötü üvey anne yaptıklarından pişman olmaz. Süreç değil, net duygu ifadeleri, yaşanan sonucu oluşan duygu atmosferi dile getirilir.

Masalda Öksüz kız eğlenceye götürülmez. Evde tešti gözyaşıyla doldurma cezasıyla bırakılır, ancak Öksüz Kız güzel giysiler içinde karşılarına çıktığında önce şaşırılır, ardından onun olamayacağı düşünülerek eğlencelerine kaldıkları yerden devam ederler. Yaşanan şaşkınlık ve inanmayış son derece yüzeyseldir:

... Öksüz kız eğlence yerine gitmiş, analığı ve üvey kardeşleri öksüz kızı görmüşler, çok şaşırılmışlar ama onun olduğuna inanmamışlar: "Ne işi var o olamaz bu güzel kız, o böylesi güzel elbiseleri bulamaz." Demişler ve eğlenmeye devam etmişler. Düğün bitimine yakın öksüz kız analığına yakalanmadan eve dönmek için koşarak düğün yerinden çıkmış, tam çıkarken de yakışıklı bir delikanlıya rastlamış... (Kurt, 2012: 540).

Ruhsal yüzeyselliğin dışında zaman ve mekân da derin bir biçimde işlenmemiştir. Masal kahramanlarının yaşadıkları veya olayların gerçekleştiği mekânlar hakkında bir betimleme bulunmamaktadır. Zaman kavramına dair masalın o belirsiz atmosferini gösteren, bir zamanlar, günlerden gün ya da düğün bitimine yakın, günler günleri kovalamış ifadeleriyle yüzeysellik söz konusudur.

Öksüz kızın çok güzel olmasını, eğlencedeki herkesin dikkatini çekmesini sağlayan güzel elbise, gümüşten kemer, yıldızlı ayakkabı sadece bir defa işlevde bulunur ve sonrasında saklanır ve bir daha kullanılmaz. Aksakallı derviş ve melekler bir daha ortaya çıkmaz. Masal içinde üzerlerine düşen görevi yerine getirir ve bir daha görünmezler. Bu motifler Lüthi'nin sözünü ettiği kesik motiflerdir. Kesik motifler masal içinde önemli işlevlere sahip olan ancak bir kez kullanım bulan motifleri ifade etmektedir. (Lüthi, 1986: 60).

Soyut Biçim: Masallardaki simgeci anlatımda derinlik ve ayrıntı verilmez. Çoğu zaman kişilerin adı bile görülmez. Padişahın en küçük oğlu, yeraltı padişahının kızı gibi (Önal-Dursun, 2009: 5). Öksüz Kız masalında da masalın hemen başında anlatıcı tarafından “*Bir zamanlar güzel bir kız varmış. Annesi ölünce güzel kızın adı artık Öksüz Kız olmuş.*” denilerek kısa biçimde annenin hikâyesi ve ölüm sebebine değinilmeden kahramanın adlandırması yapılmıştır. Çünkü önemli olan Öksüz Kız’ın yaşadıklarıdır.

Yüzeysellik masala gerçeklerden uzak olma özelliği kazandırırken belirli figür ve eşyalar kesin hatlarla ve renk farklılıklarıyla birbirinden ayrılırlar. Masal figürleri (kahramanları), masal boyunca mekân değiştirirler ve bu sırada olup biten olaylar, tasvire boğulmadan verilir. Aynı şekilde masalda sadece bir şahsın, ya da bir olayın özellikleri, nitelikleri vurgulanmaz. Böylece olayların hızlı bir biçimde ilerlemesi sağlanır (Oruç, 2014: 251; Önal-Dursun, 2009: 5).

Masaldaki renk simgeçiliğinin bir tezahürü olarak biri sarı diğeri kara iki inekten Öksüz Kız’a fayda sağlayanı sarı inektir. Kara ineğin herhangi bir fonksiyonu yoktur. Varlıkların niteliğinin anlaşılmasında renklerin önemi vardır. Olağanüstü vasıflara sahip olan ineğin Türk halk anlatılarında sıkça karşılaştığımız sarı ile nitelendirilmesi kültürel renk anlayışına bir atıftır. Sarı inek kesildikten sonra dahi fayda sağlamaya devam eder. Derisi ve ayakları işe yarar, dönüşüme uğrayarak kızın kötü üvey annenin elinden kurtulmasının kapılarını açan eğlenceye katılmasını sağlar.

Masaldaki tek formel sayı 40’tır. Öksüz Kız ile onu yanmaktan kurtaran yakışıklı delikanlı evlenirler ve kırk gün kırk gece düğün yaparlar. Türk kültüründe mitolojik temelli kutlu sayılardan biri olan kırk geleneksel bir şekilde masalarda sıkça kullanılmıştır. Elde edilen mutluluğun yıkılmazlığının, devamlılığının ifadesidir. Bu sayının dışında olayların akışına ahenk veren herhangi bir formel sayı kullanımı ve ifade tekrarı bulunmamaktadır.

Kahramanların nitelikleri abartılmamış, olağanüstülük kılıfına sokulmamıştır. Öksüz kız güzel, genç delikanlı ise yakışıklıdır. Birbirine bu bakımdan denktirler. Kötü kalpli üvey anne acımasız bir zorba, Öksüz Kız ise her şeye katlanan bir mazlumdur. İki zıt değer söz konusudur ve iyi olan her zaman kazanır, masalın sonunda cezalandırılan üvey anne mutlu olan Öksüz Kız olur. Kötü kahramana iyi olması ve dönüşüm yaşaması için şans tanınmaz. Ancak güçlüdür, evdeki otoritedir, eşinden korkmaz, çekinmez.

Tecrit/Ayrışma ve her şeye bağlılık: Masallardaki ayrışma karakterlerin soyut tarzı üzerinde belirgin bir şekilde görülür. Masal nadir, kıymetli, diğerinden farklı olan yani tecrit edilmiş karakterleri ve nesnelere sever, ön plana çıkarır. Altın, gümüş, inci, mücevher gibi değerli elementler gerçek dünyada da nadir bulunduğu için masalda çok sık kullanılır. Yine tek çocuk, üvey anne, üvey çocuk, yetim kız gibi normal aile yapısından farklı olan karakterler de değerlidir (Gümüş, 2017a: 100).

İncelenen masalda başkahraman ve anti kahraman bu bağlamda soyut biçimde tecrit edilmiş karakterler olarak tipik birer örnek sunarlar. Öksüz Kız’ın gittiği düğünde göz alıcı olmasını sağlayan eşyalardan gümüşten kemer ve yaldızlı ayakkabılar onu ayarıştıran unsurlar olarak devreye girer. Görevini tamamlayan bu eşyalar bir daha kullanılmaz ve saklandığı yerden çıkarılmaz. İyinin olduğu yer olağanüstülükler açıktır. Masalın gerçek hayatla ayrışmayan yönleri de bulunmaktadır. Öksüz Kız’ı arayıp bulan ve ona görünmeyen delikanlı kızı istemek için anne babasını getirmeye gider. Geldiklerinde üvey anne yakışıklı delikanlıya kendi kızlarını vermek ister, misafirlere kendi kızlarını hizmet ettirir.

Yüceltme ve dünyayı içine alma/tüm kapsayıcılık: Masal kahramanları sıradandır, ancak sahip oldukları sıradanlık içinde gerçek üstü ya da zor rastlanır cinsten, temsil ettikleri vasıflarıyla yüceltilerek iyi niyet abidesi olurlar. “Masal motiflerinin içlerinin boşaltılması hem avantaj hem de dezavantaj sağlar. Somut olma, gerçeklik ve deneyimi aktarma gibi bazı şeyleri tam anlamıyla

aktaramazsınız. Ancak konu sade, açık ve net bir şekilde ilerler. Bir şeyin içinin boşaltılması onun yüceltilmesini de sağlar. Masal unsurları saf ve saydam bir hale dönüşür. İnsanı ilgilendiren bütün konularını kapsar ve karşılıklı bir etkileşime sokar. Böylelikle masal farklı dünyaları birleştirebilir” (Gümüş, 2017b: 2405).

Masalda esas atraksiyon Öksüz Kız’ı külden ekmekle besleyen üvey anneye karşı boynuzlarından tatlı süt ve bal akıtan sarı inek tarafından doyurulması ile başlar. Bu olağanüstülüğü diğerleri takip eder. Aksakallı dede, melekler, ayakkabı, elbise ve kemere dönüşen hayvan ayakları ile yaşanan olağanüstülükler sıralanır. Masalın sihirsiz unsurları ve olağanüstü motifleri bunlardır. Tekrarı olan herhangi bir eylem bulunmamaktadır. Olağanüstü yaşantı tek seferliktir, aynı şekilde tekrar edilmemiş, ihtiyaç durumunda yeni bir mucize daha yaşanmıştır. Bu aynı zamanda Öksüz Kızın olağanüstü yardımcıları olmadan zorlukları aşmadığını, masal kahramanı için akıl ve zekâ faktörünün ya da güçlü bir iradenin etken olmadığını göstermektedir. Müşkül anında birden beliren melekler ve aksakallı dede birer ilahi nitelikte destek sağlayıcı varlık olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa varyantlarındaki perinin yerini alan melekler iyilik simgesi olarak ait oldukları dünyanın fonksiyonlarını yerine getirirler.

SONUÇ

Masallar geçmişte üretenleri ve anlatıcıları bilinen ürünler iken anonim haline gelmiş, zamana direnerek sözlü gelenekte aktarım bulmaya devam etmiş, icra ortamı ve iletime bağlı olarak anlatıldığı toplumun iç dünyasının ve bilinçaltının içine sindiği, ifadede somutlaştırma eğilimi olmakla birlikte soyut olanın yansıma bulduğu ürünlerdir. Dünyada pek çok yerde ve toplulukta anlatım bulan öksüz bir kız, kıskanç bir üvey anne ve onu kötü yaşamından kurtaran bir prensin anlatım bulduğu masalın farklı kültürlerde birçok eş metni bulunmaktadır. Evrensel masal geleneğinin parçası olarak, bilinen ismiyle Kulkedisi, yerel ismiyle Öksüz Kız masalının varyantları arasında birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte hikâyenin ana çatısının birbirine benzer olduğu görülmektedir. İncelediğimiz varyant ise Türk kültürüne özgü motifler içeren özel bir yapıdadır.

Bununla birlikte Max Lüthi’nin Avrupa merkezli masalları üzerine yapılan çalışmalarla ortaya koyduğu ve beş temel esasa çerçevlendirdiği yöntem bağlamında da incelenebilir bir içerik sunmuştur. Birbirine kenetli bu beş madde masalın kalıp ifade tarzını çözümlene fırsatı sunmuştur. Eski inanç emareleri içermesi masalı evrensel bir anlatı türü olmakla birlikte kültüre özgü ve yerel kılmaktadır. Mitlerden itibaren görülen ve bilge tipinin karşılığı olarak çözümlene sırları ve dertleri çözüme kavuşturan *aksakallı dede* mistik varlık olarak inançsal motiflerin masal dünyasına ustalıkla nasıl adapte edildiğini göstermektedir. Bir başka olağanüstü ruhsal varlık olarak meleklerin de masalın anlatıldığı coğrafyanın inançları ile bağlantılı olarak Avrupa masallarındaki perinin yerine Tanrı ile insan arasında aracı olan varlıklar olarak görev yaptığını söylemek mümkündür. Diğer benzer varyantlarda olduğu gibi mutlu sonla noktalanın masalda bir kavuşma ve evlilik söz konusudur ancak Max Lüthi’nin yüzeysellik maddesine uygun bir biçimde tam anlamıyla bir aşktan söz etmek mümkün değildir ya da ifade edilen aşkta bir tutku yoktur, en azından Öksüz Kız son derece pasiftir. Etken olan erkek kahramandır. Anlatıda yaşanan evlilik olması gereken sonudur ve cinsellik içermez. Soyut biçim niteliği taşıyan 40 formeli 40 gün 40 gece yapılan düğünle yüceltme ve geniş kapsamlılık ilkesi doğrultusunda geleneklere uygun bir söylemdir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar % 100
Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKKOYUNLIP, Z. (1996). Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri. PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, 1-12.
- BAŞ, Ö. , TUNCAY, A. A. ve ŞAHİN, A. E. (2015). Asya-Avrupa Kökenli Masalların İlköğretimde Yapısal Bir Metinlerarasılık Perspektifinde Kullanılması. Bilig, 73, 39-62.
- ÇEVİRME, H. (2006). Külkedisi Masalı Üzerine Bir Araştırma. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 6, 25-28.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BETTELHEİM, B. (2019). *Masalların Büyüsü: Masalların İşlenişi, Önemi ve Psikanalitik Anlamları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- ÇİÇEK, T. ve ASLAN, C. (2021). Van Masallarının Max Lüthi Yöntemine Göre Çözümlemesi. Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı, 503-522.
- DEGH, L.(1998). Halk Anlatısı. (Çev. Zerrin Karagülle). Milli Folklor, 39, 11-129.
- EKİCİ, M. (2004). Araştırma Yöntemleri. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı içinde (s. 86-87). Ankara: Akçağ Yayınları.
- FEDAKAR, S. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*. İzmir: Egetan.
- GÜMÜŞ, İ. (2015). Türk Masallarının Max Lüthi Yaklaşımıyla Çözümlemesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜMÜŞ, İ. (2017a). *Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- GÜMÜŞ, İ. (2017b). Nardaniye Hanım Masalının Max Lüthi Yöntemine Göre Çözümlemesi. İdil, 37, 2397- 2408.
- GÜNAY, U. (1975). *Elazığ Masalları-İnceleme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- GÜNAY, U. (2011). *Elazığ Masalları ve Propp Metodu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURT, B. (2012). Malatya İli Doğanşehir İlçesi Halk Kültürü Araştırması (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- LÜTHİ, M. (1986). *The European Folktale Form And Nature*. Çev. John D. Niles. Bloomington&Indianapolis: Indiana University.
- LÜTHİ, M. (1996a). Halk Masallarında Yüzeysellik. (Çev. F. Gülay Mirzaoğlu). Milli Folklor, 29-30, 81-90.
- LÜTHİ, M. (1996b). Halk Masallarında Tek Boyutluluk. (Çev. F. Gülay Mirzaoğlu). Milli Folklor, 31-32, 147-151.
- LÜTHİ, M. (1997). Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı. Milli Folklor, 36, 66-68.
- MUSAOĞLU, M.(2015). Türk Masal Araştırmalarında Derleme ve Diyalektoloji Çalışmalarının Yeri ve Önemi. Türk Dünyası Masal Araştırmaları içinde (s. 481-499), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- ÖNAL, M. N. ve DURSUN, A. (2009). Zümrüdüanka Masalı Üzerine Bir İnceleme. CAFT-Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Edebiyat ve Dil Öğretimi Kongresi Bidirileri içinde (s. 225-237), Ankara.
- ORUÇ, Ş. (2014). Avrupa Masallarının Üslup Özelliklerini İnceleyen Bir Masal Araştırmacısı: Max. Lüthi. Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II içinde (s. 251-256), Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- ÖZÜNEL, E. Ö. (2011). Yazının İzinde Masal Haritalarını Okuma Denemesi: Masal Tarihine Yeniden Bakmak. Milli Folklor, 91, 60-71.
- PARMAKSIZ, A. (2017). *Freud Bana Masal Anlatsa Masal Üzerine Psikanalitik Bir İnceleme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- PERRAULT, C. (2019). *Sindrella*. İstanbul: Sis Yayıncılık.
- PROPP, V. (2011). *Masalın Biçimbilimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- RÖCHRİCH, L. (1998). Halk Anlatımı Araştırmasında Anlam Arayışı. (Çev. Kürşat M. Korkmaz). Milli Folklor, 39, 97-106.
- RUBEN, W. (1942). Hint-Türk Masal Münasebetleri. AÜDTCF Dergisi, 1, 49-60.
- SAKAOĞLU, S. (1999). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEZER, M. Ö. (2019). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Kor Yayınları.
- ŞİMŞEK, E. (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*. C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKAN, K. (2009). Türk Masallarında Mimari: Hamam ve İşlevleri. Milli Folklor, 84, 162-174.

EK:

Öksüz Kız Masalının Özeti

1. Bir zamanlar güzel bir kız varmış. Annesi ölünce güzel kızın adı artık Öksüz Kız olmuş.
2. Bir gün Öksüz Kız'ın babası evlenmiş, ona analık ve iki üvey kardeş getirmiş.
3. Öksüz Kız'ın babasının biri sarı, diğeri de kara iki ineği varmış. Analığı sürekli Öksüz Kız'ı inekleri tarlada gütmeye gönderirmiş, kendi kızlarına güzel yemekler yapar yedirir, onlara çok iyi bakar, Öksüz Kız'a da külden ekme yapar yedirirmiş, kıza türlü zulümler yaparmış.
4. Derken bir gün analığın dikkatini çekmiş, çok çalıştırıp külden ekme yedirdiği halde Öksüz Kız çok güzelmiş.
5. Bir gün analık kendi kızlarını tarlaya inek bakmaya göndermiş. İnekler kızları görünce onları sevmemiş, durmamış huysuzlanmışlar. Kızlar da ağlayarak eve dönmüşler. Analık şaşırılmış.
6. Ardından Öksüz Kız'ı tarlaya göndermiş, kendi de onun peşinden izlemeye gitmiş. Öksüz Kız öğlene kadar inekleri otlatmış, öğlen olunca da analığın yaptığı külden ekmeği atmış. Sarı ineğin bir boynuzundan tatlı süt, bir boynuzunda bal akarmış Öksüz Kız da bunlara beslenirmiş, böylece güzelleşirmiş. Analık bunları görmüş ve sarı ineği kesmeye karar vermiş.
7. Öksüz kıza rüyasında aksakallı bir dede: "Senin sarı kız kesilecek, sen ayaklarıyla derisini iste, onları al ve sarı kızın yatığı yere göm." Demiş.
8. Gerçekten de analık sarı ineği kestirmiş. Öksüz Kız da sarı ineğinin kesilmesine çok üzülmüş, ağlamış. Gördüğü rüya aklına gelmiş ve analığından sarı kızın ayaklarını ve derisini istemiş. Analığı Öksüz Kız'a gülmüş ve küçümseyerek: "Al ne yaparsan yap!" Demiş.
9. Öksüz kız da tam rüyasında gördüğü gibi onları almış ve sarı ineğin yattığı yere gömmüş. 10. Günlerden bir gün bir eğlence

düzenlenmiş ve analık da kendi kızlarını alıp götürmüş, giderken Öksüz Kız'ın da önüne iki teşt koymuş: "Biz gelene kadar bu teşleri gözyaşınla doldur, yoksa seni döveriz." Demiş.

11. Öksüz Kız da ağlamış, sızlanmış teştleri dolduramayacağını ve dayak yiyeceğini düşünürken öksüz kızın yanında iki melek belirmiş.

12. Melekler Öksüz Kız'a: "Hani sen sarı kızın derisiyle ayaklarını gömmüştün, git çıkar onları." Demişler. Öksüz kız da: "Yapamam, analığım bu teştleri gözyaşınla doldurmam için bıraktı, eğer dolduramazsam beni dövecek." Demiş. Melekler de Öksüz Kız'a: "Bu teştleri suyla doldur, içine tuz at ve karıştır." Diyerek Öksüz Kız'a gözyaşı yapmasını söylemişler.

13. Sonra Öksüz Kız sarı kızın yattığı yeri aramış, gömdüklerini çıkarmış bir de bakmış ki deriden çok güzel bir elbise, gümüşten kemer, yıldızlı ayakkabı çıkmış. Öksüz Kız elbisesini ve ayakkabılarını giymiş, gümüş kemerini takmış. Melekler Öksüz Kız'a: "Şimdi eğlenmeye gidebilirsin." Demişler.

14. Öksüz Kız eğlence yerine gitmiş, analığı ve üvey kardeşleri Öksüz Kız'ı görmüşler, çok şaşırılmışlar ama onun olduğuna inanmamışlar: "Ne işi var o olamaz bu güzel kız, o böylesi güzel elbiseleri bulamaz." Demişler ve eğlenmeye devam etmişler.

15. Düğün bitimine yakın Öksüz Kız analığına yakalanmadan eve dönmek için koşarak düğün yerinden çıkmış, tam çıkarken de yakışıklı bir delikanlıya rastlamış.

16. Yakışıklı delikanlı Öksüz Kız'a âşık olmuş.

17. Öksüz Kızın acelesinden ayakkabısı dereye düşmüş, Öksüz Kız telaşla aramış ama bulamamış geç kalmamak için de eve doğru koşmaya devam etmiş.

18. Yakışıklı delikanlı Öksüz Kız'ın ayakkabısını nereye düşürdüğünü görmüş ve onu bulmuş.

19. Eve varan Öksüz Kız hemen güzel elbisesini, gümüş kemerini çıkarmış ve ayakkabısının tekiyle birlikte saklamış. Bir taraftan da yaldızlı ayakkabısının kaybettiği tekini düşünüp üzülmüş.

20. Çok geçmeden Öksüz Kız'ın analığı ve üvey kardeşleri bir hışımla eve gelmiş ama Öksüz Kız'ı teştin başında ağlarken görünce: "Sana da anca bu yakışır, güzel kıyafetler giyip düğüne gidecek halin yok ya, ne alakası var o kızla bunun, bu pislik hala burada, o güzel kız bu çirkin şey olamaz ya!" Diyerek Öksüz Kız'ın haline kahkahalarla gülmüşler.

21. Günler günleri kovalamış, yakışıklı delikanlı her yerde Öksüz Kız'ı arıyormuş.

22. Derken bir gün Öksüz Kız'ı iş yaparken görmüş ama kendini göstermemiş ve hemen onu istemek için anne babasını getirmeye gitmiş.

23. Öksüz Kız'ın analığı yakışıklı delikanlıya kendi kızlarını vermek istemiş. Misafirlere kendi kızlarını hizmet ettirmiş. Bu yüzden Öksüz Kız'ı görmesinler diye eski tandıra koymuş.

24. Öksüz Kız'ı göremeyen yakışıklı delikanlı şüphelenmiş.

25. Analığın ne yaptığını gören horoz: "Öksüz Kız yaniyor!" Diye bağırmaya başlamış.

26. Yakışıklı delikanlı hemen eski tandıra koşmuş ve Öksüz Kız'ı yanmaktan kurtarmış ve analığını cezalandırmış.

27. Öksüz Kız ve yakışıklı delikanlı evlenmişler, kırk gün kırk gece düğün yapmışlar (Kurt, 2012: 539-540).

DÜNYA EDEBİYATLARINDA RÜYA MOTİFİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ*

Dream Motif in World Literature: A Comparative Analysis

Senem ÜSTÜN KAYA¹

ÖZET

Psikanalizde bireyin bilinçaltındaki düşüncelerini açıklayan temel unsurlardan biri olarak kabul edilen rüyalar, edebiyatta önemli bir yere sahiptir. İkel dönemlerde, rüyaların, Tanrı tarafından gelen kehanet, ilahi bir ses veya ruhun bedeni terk etmesi ve başka âlemlere gitmesi (Yücesoy, 2001: 74-75) olduğuna inanılmıştır. Modern dönemlerde, özellikle Freud ve Jung gibi psikanalistlerin çalışmaları sayesinde, rüyaların sebepleri, yorumlanmaları ve işlevleri insanoğlu için daha açıklayıcı ve kabul edilebilir hale gelmiştir. Edebî metinlerde sıklıkla karşılaştığımız “rüya” motifinin birçok amacı vardır. Rüya motifi, önseme veya ilahi uyarı; içsel yolculuk veya bilinçaltının dışı vurumu ve yazarın mesajlarını okuyucuya aktarmak adına kullandığı estetik bir araç olarak yorumlanır. Psikanalizde, bireyin psikolojik yapısını anlamak için kullanılan “rüya”, edebî metinlerde de eserlerin bağlamsal ve içerik olarak yorumlanmasına yardımcı olur. Bu çalışma, edebî eserlerde sıklıkla kullanılan “rüya” motifini Karşılaştırmalı Edebiyat analizleri çerçevesinde inceler. Bu bağlamda, belirli edebiyat eserlerindeki “rüya” motifleri Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung’un rüya üzerine yaptıkları psikanaliz söylemleri doğrultusunda açıklanmıştır. Çalışmanın ilk kısmında, “rüya” ve edebiyatta motif olarak kullanım amaçları açıklanmaktadır. İkinci kısımda, dünya edebiyatlarından örnekler kullanılarak farklı kültürlerdeki rüya motifi karşılaştırılmıştır. Analizleme bölümünü, Nathaniel Hawthorne’un “Doğum Lekesi” (“The Birthmark”) hikayesi, David Herbert Lawrence’ın *Tilki* (*The Fox*) novellası, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Aydaki Kadın* romanı ve “Rüyalar” öyküsü, Charles Dickens’in “Bir Noel Şarkısı” (“A Christmas Carol”) hikayesi, Anton Çehov’un “Kunduracı ile İblis” öyküsü ve Halide Edip Adıvar’ın *Handan* romanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada, “rüya” kavramının edebiyatta birçok işlevi olduğu ve farklı kültürlerden birçok yazar tarafından farklı amaçlar için tercih edildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Karşılaştırmalı Edebiyat, Motif.

ABSTRACT

Accepted as one of the major elements of psychoanalysis, which explains the subconscious thoughts, dreams have an important place in literature. In ancient times, dreams were oracles deriving from God, a divine voice, or the soul’s journey towards different worlds while the body was sleeping (Yücesoy, 2001: 74-75). In modern periods, due to the studies of psychoanalysts as Sigmund Freud and Carl Gustav Jung, the causes, interpretations, and functions of dreams became more accurate and acceptable. Frequently observed in literary works, as a motif, “dreams” have many aims. Dream motif is foregrounded in stylistic analyses and is interpreted as foreshadowing or God’s warning, inner journey or reflection of subconsciousness, and the aesthetic device used by the writer to convey the messages to the readers. “Dream,” used in psychoanalysis to comprehend an individual’s psychological state, provides the interpretation of texts in terms of cohesion and context. This study examines the “dream” motif in significant literary works in world literature within Comparative Literary Analysis. Within this scope, the “dream” motif in certain literary texts is explained following the psychoanalytical discourse of dreams by Sigmund Freud and Carl Gustav Jung. The first part of the study involves “dream” and its functions in literature. In the second part, the dream motif is comparatively analyzed via samples from the world literature. Nathaniel Hawthorne’s story, “The Birthmark”, David Herbert Lawrence’s novella *The Fox*, Ahmet Hamdi Tanpınar’s novel *Aydaki Kadın* (*The Woman in the Moon*) and short story “Rüyalar” (“Dreams”), Charles Dickens’s story “A Christmas Carol”, Anton Chekhov’s short story “The Shoemaker and the Devil” and Halide Edip Adıvar’s novel *Handan* constitute the analysis part. The study concludes that “dream” has many functions as a motif and is vastly preferred by writers for various purposes in different cultures.

Keywords: Dream, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Comparative Literature, Motif.

1. ORCID: 0000-0001-6537-9769

1. Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, efesenem@yahoo.com

Bu makale 26.06.2020 tarihinde AHBV Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu’nda (GEBSİS) sunulmuş-

*ÜSTÜN, KAYA, S. (2021). “Dünya Edebiyatlarında Rüya Motifi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.449-458.

Makale Geliş Tarihi: 29 Ocak 2021 Kabul Tarihi: 17 Haziran 2021

EXTENDED ABSTRACT

Accepted as one of the major factors of psychoanalysis, which explains the subconscious thoughts, dreams have an important place in literature. Deriving from “ra-e-ye” (rü’yet) in Arabic language (Çelebi, 2008: 306; Sarıkaya, 2016: 346), dream refers to “imagining” (Tatçı ve Çeltik, 1995: 13) or “a series of events in human’s mind” (Tuğlacı, 1972: 2442) in general. Although the causes and meanings of dreams were never fully explained in ancient times, they had a crucial place in people’s lives. They were considered oracles deriving from God, a divine voice, or the soul’s journey towards different worlds while the body was sleeping (Yücesoy, 2001: 74-75). In modern periods, due to the studies of psychoanalysts and scholars as Sigmund Freud and Carl Gustav Jung, the causes, interpretation, and function of dreams became accurate and acceptable since explained through science and the human mind. Freud thinks that the repressed desires and thoughts reveal in dreams, which indicated animal instincts (Fromm, 1997: 190). However, according to Jung, dreams were the human mind’s outcomes, resembling a window for the soul. Unlike Freud, who believed that dreams were the changing visions of human drives and oppressed feelings, Jung stated that they were the natural and objective representations of personality (Sambur, 2005: 114). Involving symbols, which require interpretation (Jung, 2016: 17), dreams are also prophetic devices warning the dreamer about the future through divine messages. Dreams are essentially related to literature in modern periods when human psychology and science are underscored. As a motif, “dreams,” frequently observed in literary works, involve certain aims: foreshadowing (God’s warning), inner journey or reflection of unconsciousness, and an aesthetic device used by the writer to convey messages. Many authors have preferred dreams as a motif to enrich the text, to present his/their messages through symbols inductively, and narrate the stories aesthetically. Therefore, readers become active receivers, who are expected to analyze, question, and interpret the symbols in characters’ dreams to reach the authors’ messages. This study examines the dream motif in significant literary works in world literature based on Comparative Literary Studies. Within this scope, the “dream” motif in certain literary texts is explained following notable psychiatrists Sigmund Freud and Carl Gustav Jung. The first part of the study involves “dream” and its functions in literature. In the second part, the dream motif is comparatively analyzed via samples from world literature. Nathaniel Hawthorne’s story, “The Birthmark,” David Herbert Lawrence’s novella *The Fox*, Ahmet Hamdi Tanpınar’s novel *Aydaki Kadın* (*The Woman in the Moon*) and the short story “Rüyalar” (“Dreams”), Charles Dickens’ story “A Christmas Carol,” Anton Chekhov’s short story “The Shoemaker and the Devil” and Halide Edip Adıvar’s novel *Handan* constitute the analysis part. As a conclusion, based on the findings, it would not be wrong to state that the dream motif is used as foreshadowing or messages from divine power, as stated by Jung, to warn the characters within narration in Nathaniel Hawthorne’s “The Birthmark” and Anton Chekhov’s “The Shoemaker and the Devil.” Freud’s idea of dreams as the revelation of repressed inner desires of the subconscious level is apparently observed in D. H. Lawrence’s *The Fox*, Ahmet Hamdi Tanpınar’s *Aydaki Kadın* and “Rüyalar” and Halide Edip Adıvar’s *Handan*. Finally, in “A Christmas Carol” by Charles Dickens, *Aydaki Kadın* by Ahmet Hamdi Tanpınar, *The Fox* by Lawrence and “The Shoemaker and the Devil” by Chekhov, dreams are also used as aesthetic device based on symbols flowing in narration as defined by Freud (2009: 150). The study concludes that “dream” is a notable motif preferred by authors, who intend to provide a puzzle for their readers and characters in literary texts.

GİRİŞ

Psikanalizde bireyin bilinçaltındaki düşüncelerini açıklayan temel unsurlardan biri olarak kabul edilen rüya, edebiyatta önemli bir yere sahiptir. Edebiyat ve psikoloji arasındaki bağlantı sonucu biçem analizlerinde rüyalar, işlevleri ve yorumları ön plana çıkmaktadır. Psikanalizde, bireyin psikolojik yapısını anlamak için kullanılan “rüya”, edebî metinlerde de eserlerin bağlamsal ve içerik olarak yorumlanmasına yardımcı olur.

Edebî metinlerde sıklıkla karşılaştığımız “rüya” motifinin birçok amacı vardır: **önseme** (foreshadowing) veya **ilahi uyarı** (God’s warning); **içsel yolculuk** veya **bilinçaltının dışa vurumu** veya yazarın mesajlarını okuyucuya aktarmak adına kullandığı **estetik bir araç**. Bu bağlamda, edebî eserlerin biçem analizlerinde rüya motifinin açıklanması ve yorumlanması, eseri daha iyi anlamak amacı ile ön plana çıkmaktadır. Psikanalizde bireyin psikolojik yapısını anlamak için incelenen “rüya”, edebî metinlerde de eserlerin bağlamsal ve içerik olarak yorumlanmasına yardımcı olur. Bu çalışmanın amacı, dünya edebiyatlarındaki önemli eserlerde yer alan “rüya” motifini Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmaları çerçevesinde incelemektir. Çalışmanın ilk kısmında, “rüya” ve edebiyattaki yeri açıklanmıştır. İkinci kısımda, dünya edebiyatlarından örneklerle farklı kültürlerdeki rüya motifi karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, “rüya” kavramının edebiyatta birçok işlevi olduğu ve motif olarak farklı kültürlerde önemle tercih edildiği yargısına varılmıştır.

1. Rüyanın Tanımı ve Tarihçesi

Rüya kelimesi, Arapçada “ra-e-ye” (rü’yet) kökünden gelir (Çelebi, 2008: 306; Sarıkaya, 2016: 346) ve gerçekleşmesi umut edilen; “düş görmek” (Tatçı ve Çeltik, 1995: 13) veya “bir kimsenin zihninden geçen hayal dizisi” (Tuğlacı, 1972: 2442) anlamına gelir. Uykuda görülen, bilinç dışı hayaller, imgeler, kişiler ve olay bütünü rüyanın genel tanımlarından biridir: “Rüyaların sonunda elde edilecek maksimum düzeyde tamamlanmış bir tablo, rüyanın arkasındaki bilinçaltı faktörlerini anlamaya yardımcı olmaktadır” (İmamoğlu, 2010: 28). Köksal’a göre rüya, “Misal âlemindeki kaderle alakalı levhaların, aynen veya değişik yansımalar halinde uyku halinde ruhumuza aksetmesidir” (2008: 36).

Adler (1973: 63), rüyaları insanın “uyuduğu sırada ortaya çıkan önemli ve anlamlı faaliyet” olarak tanımlarken, Akot (2010: 231), dinlenmemizi sağlayan uyku sırasında görülen rüyaların, insanoğlunun bilinçdışı var olan çoğu zaman kendisinin bile fark edemediği düşüncelere ayna tuttuğunu savunur. Farabi, rüyaları, uykuda ya da uyanırken, hayal gücünün akılla birleşen bir vahiy olayı olarak tanımlamıştır (İmamoğlu, 2004: 17-18).

Ortaçağdan beri rüyaların ve rüya yorumlarının toplum içinde önemli bir yeri olmuştur. Eski çağlarda, çoğunlukla, rüyanın bir kehanet olduğuna ve ilahi bir sesin rüyayı gören kişiyi uyardığına inanılmıştır. Sokrates, rüyaların vicdanın sesi olduğunu ve rüyayı gören kişinin bu sese göre hareket etmesi gerektiğini savunur (Fromm, 1997: 159). Platon ise rüyaları, gizli dünyamızdaki arzu ve isteklerin dışa vurumu olarak değerlendirir (Fromm, 1997).

Sigmund Freud (1856-1939), rüyayı “akıl kendisine saldıran uyarılara uyku durumunda tepki veriş biçimi” (Freud, 1998: 105) olarak tanımlamıştır. Freud, psikanaliz alanında insan kişiliğinin gizli kalmış yanları olarak tanımladığı rüyaların, bastırma (repression) mekanizmasından kaynaklandığını öne sürmüştü ve rüyaların kaynağının içimizdeki hayvani duygular olduğunu savunmuştur (Fromm, 1997: 190). Bir başka deyişle, bilinç dışı zihinsel işleyişin sonucu (Brenner, 1998: 160) olan rüyalarda, bilinçaltı düşünceler, sansürlenmiş semboller olarak ortaya çıkar ve zihinde yansır (Geçtan, 2005) ve “düş içinde yeniden üretilmiş ya da anımsanmış” (Freud, 2009: 62) olur. Kısacası, Freud, rüyaları şöyle özetler: “Arzu doyurma, halüsinatör bir nitelik taşıma, halüsinasyonları ve rüyaları içeren geri planda kalmış bir durumu temsil etme, motor bir paralizinin varlığı, savunma mekanizmasının var oluşu” (Akt. Ersevimi, 2002: 495).

Carl Gustav Jung (1875-1961) ise rüyaları aklın yeteneklerinin sonucu olarak değerlendirir (Fromm, 1997: 190) ve düşleri ruhun dışı açılan penceresi olarak tanımlar (Jung, 2001: 18). Freud'un aksine Jung, rüyaları kılık değiştirmiş içgüdüler veya bastırılmış duygular olarak değil, kişinin psikolojik durumunun en doğal ve objektif yansıması olarak görmüştür (Sambur, 2005: 114). Bu bağlamda, birey, bilinçsizce hayal âleminde semboller üretir ve "genel bir kural olarak, bir olayın bilinçdışı yönü rasyonel bir düşünce değil sembolik bir imaj olarak bize rüyalarda gösterilir" (Jung, 2016: 17).

Ayrıca, Jung (1997: 33), rüyaların kaynağını ilahi bir ses veya depolanan yaşanmış olayların ve duyguların zihin dinlenirken ortaya çıkması olarak açıklar ve düşlerin kaynağını tanrısal bir bilgiğe dayandırırken, gelecek ile bağlantısı olduğunu da savunur:

Bilincimiz bir geçiş yeridir. Bu nedenle, iki yöne doğru da açıktır. Bir yandan bize geçmişteki olayları göstermekte, ama öte yandan da, geleceğimiz hakkında oluşturduğumuz bilinci ve bilgimizi vurgulamaktadır. Bu sonuca varabilmek için bilincimizin, geleceği kendi başına yarattığına inanmamız gerekmektedir (Jung, 1960: 205).

Tarih boyunca, masallar, mitoslar, destanlar ve kutsal kitaplarda önemli bir yeri olan rüyalar, özellikle modern edebiyatta estetik bir araç olarak ön plana çıkmıştır. İlkel dönemlerde, ruhun bedeni terk etmesi ve başka âlemlere gitmesi (Yücesoy, 2001: 74-75) olarak açıklanmış olan rüyalar, tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanmıştır. 20. yüzyılda Freud ve Jung'un etkisi ile rüyalar ve işlevleri insanoğlu için daha açıklayıcı ve kabul edilebilir hale gelmiştir.

2. Rüya ve Edebiyat

Rüyalar ve edebiyat arasındaki bağlantı modern ve post modern dönemlerde, düşünürlerin de etkisi ile yeni bir çalışma konusu yaratmıştır. Edebî eserlerde, yazarlar "rüya" motifine birçok sebepten ötürü yer vermiş ve bu sayede rüya ve edebî eser ilişkisi güçlenmiştir. Okuyucuya vermek istediği mesajları, karakterlerin rüyalarına semboller ve imgeler yoluyla gizleyen yazarlar, okuyucunun bu ipuçlarını kullanarak aktif, sorgulayan ve yorumlayan alıcılar olmasını sağlamışlardır. Rüya motifleri aracılığıyla, okuyucu eserdeki karakterler hakkında daha derin bilgiye ulaşır çünkü psikanalizde de açıklandığı gibi rüyalar, kişinin bilinçaltının dışı vurumdur: "uykudayken bedenimizi terk eden ruhumuzun, gerçek yaşantısını yansıtan, akıldışı arzularımızın bir tatmin arayışıdır" (Fromm, 1997: 49). Anlatım içerisinde açık bir şekilde kendini ifade edemeyen karakterlerin gizemli dünyası, düşünceleri ve bastırılmış duyguları rüyalar aracılığıyla ortaya çıkar. Nasıl ki, rüyalar, bireyin iç dünyasını tanımlayan olgular ise, yazarlar, sanatçılar ve şairler de eserlerinde paylaşmak istedikleri mesajlarını okuyucularına rüya motifinde kullandıkları semboller aracılığı ile yöneltir ve yorumlamayı okuyucuya bırakır.

İç dünyanın farklı imgelerle ortaya çıkmasına en çok sanatçılarda rastlandığı yadsınamaz bir gerçektir. Sanat eserleri ve edebî eserler, sanatçının ve yazarın iç dünyasının dışı vurumu olarak yorumlanabilir:

Mademki yazarı yazmağa iten açığa vuramayıp bastırmak zorunda kaldığı istekleridir, o halde bunlar bir yolunu bulup kılık değiştirerek kendilerini eserlerde belli edeceklerdir; tıpkı hepimizin rüyalarında kendilerini gösterdikleri gibi. Bundan ötürü bir sanat eserine, yazarın bilinçaltında kalmış isteklerinin, korkularının vb. sembollerini taşıyan bir belge gibi bakabiliriz (Moran, 1988: 134).

Freud'a göre, edebiyatta, "rüya" motifi yazarlar tarafından bir kurgu malzemesi ve estetik bir araçtır: "Yaratıcı yazarların yazdığı çoğu yapay düş bu türden bir simgesel yorum için düzenlenmiştir: yazarın düşüncelerini düşlerin bilinen nitelikleriyle uyumlu sayılabilecek bir kılık içinde sergilerler" (Freud, 2009: 150). Bu bağlamda, sanat eserleri ve edebî metinler, sanatçılar ve yazarların iç dünyalarının yansıması olarak da kabul edilir: "Psikanalistler yaratma eylemini psikolojik bir etkinlik olarak görür ve sanatçının eseriyle arasındaki ilişkiyi ortaya koyarlar. Psikanaliz sanatçının bilinçaltına inerek

eserin neden ve nasıl yazıldığını dair ipucu arar” (Karabulut, 2011: 974).

3. Edebi Eserlerde Rüya Örnekleri

Sembolizm ve imgebilim sayesinde, modern ve post modern dönemde, rüya motifi bir araç olmaktan çıkmış, anlatım içerisinde önemli bir yapıya dönüşmüştür. Mesajlarını okuyucuya rüyalar aracılığı ile aktaran yazarlar, hem kendi iç dünyalarını açığa çıkarır hem de estetik açıdan metni zenginleştirir.

Rüya motifi, edebî eserlerde, çoğu zaman ilahi bir uyarı, karakterlerin bilinçaltının yansıması veya yazarın semboller aracılığıyla okuyucuya mesajlarını aktarmak için kullandığı estetik bir araç olarak açıklanmaktadır. Çalışmanın analiz kısmının amacı, rüya motifinin yukarıda vurgulanan işlevlerinin dünya edebiyatlarındaki örneklerini göstermektir.

Amerikalı yazar, Nathaniel Hawthorne’un “Doğum İşareti (“The Birthmark”) (1843) hikâyesi bir bilim adamı olan Aylmer’in karısı Georgiana’nın yüzündeki doğum lekesinden kurtulmaya ve eşini mükemmel bir varlığa dönüştürmeye çalışmasını anlatır. Eşinin yanağında bulunan el şeklindeki doğum lekesi, Aylmer için mükemmelliği bozan bir işarettir ve Alymer’a, Tanrı’nın ölümsüzlüğüne karşı insanın ölümlü olduğu gerçeğini hatırlatır. Kendini Tanrı ile kıyaslayan bu bilim adamı için Georgiana’nın doğum lekesi bir takıntı halini alır. Doğum lekesini yok etmek için deneyler yapan Aylmer, bir gece rüyasında Georgiana’yı görür.

Rüyasında, Aylmer, Georgiana’nın doğum lekesini keser, ancak, bu kesik onun kalbine kadar iner ve rüyanın sonunda Georgiana ölür. Howard (2012: 134), Aylmer’in rüyasını, bilinçaltının dışı vurumu ve bir bilim adamının Tanrı olma yolundaki hırs, gurur ve inadının yansıması olarak tanımlar. Ertesi gün eşine rüyasını anlatırken hatasını anlayıp utanç duysa da Aylmer’in gerçek hisleri, hem Georgiana hem de okuyucu için semboller aracılığıyla rüyalar kılığında ortaya çıkar (Hawthorne, 1998: 178-179).

Daha önce de belirtildiği gibi, Carl Gustav Jung (1997: 33), rüyaların ilahi bir ses veya uyaran bir elçi olduğunu savunmuş ve gelecek ile bağlantısı olduğuna inanmıştır. “Doğum Lekesi” hikâyesinde de bu rüya, Aylmer için ilahi bir uyarıdır ve okuyucuya hikâyenin sonu hakkında ipucu verir. Uyarıyı umursamayan Alymer, hikâyenin sonunda ameliyat masasında eşini kaybeder.

İngiliz yazar David Herbert Lawrence’ın novellası *Tilki (The Fox)* (1922), Birinci Dünya Savaşı sonrası, iki kadının Berkshire kasabasında bir çiftlikteki yaşamlarını konu alır. Hikâyenin başında uyum içinde yaşayan March ve Banford, erkeklerin savaşa gitmesi sonucu, hayatlarını zorluklara rağmen devam ettiren iki bekâr kadındır. İdame ettirdikleri çiftliğin görev dağılımını yapmış ve uyum içinde yaşamaktadırlar. March, marangozluk, tamir ve çiftliği korumak gibi erkeğe özgü işleri yaparken Banford ev işlerinden sorumludur. Onlar için tek tehlike tavuklarını öldüren tilkidir ve tilkiyi öldürme görevi March’a aittir.

Tilki hikâyesinde, March iki önemli rüya görür. İlk rüyası tilki ve yaklaşan tehlike ile ilgilidir. March, rüyasında dışardan gelen bir şarkıyı takip ettiğini ve şarkı söyleyenin bir tilki olduğunu görür. Yaklaştığında, tilki birdenbire onun bileğini ısırır ve kuyruğu ile yüzüne tokat atar (Lawrence, 1942: 32). Rüyadan acı çekerek uyanan March, çiftliklerine gelen asker Henry’nin rüyasındaki tilki olduğunu hisseder. Bu bağlamda, bu rüya, önseme (ilahi uyarı) olarak algılanmaktadır ve Henry tehlikesinin sinyali vermektedir.

Çiftliğe gelen Henry’nin asıl amacı, dedesinin çiftliğini geri almaktır. Bu amaç için, March’ı evlenmeye ikna etmek planının ilk adımı olmuştur. Henry’nin ilgisinden etkilenen ve ona inanan March, Banford’un uyarılarına rağmen, onunla evlenmeyi kabul eder, ancak aynı gece bir başka rüya görür:

O gece, March, başka bir rüya gördü. Rüyasında, Banford ölmüş ve March, bütün kalbi ve ruhu ile ağlamaya başlamıştı. Sonra, Banford'u tabuta koymak icap etmiş ve tabut ta ocağın yanında bulunup içine mutfak hırdavatı veya ağaç yongası konulan kaba saba bir sandık olmuştu. ...March, ümitsizlik içinde, sandığı düzeltmek, muntazam bir hale koymak, zavallı ve sevgili ölüsünü örtmek çarelerini arıyordu... Aramakla eline geçirebildiği yegâne şey, bir tilki postu idi (Lawrence, 1942: 72-73).

Lawrence, rüya motifleri ile *Tilki* hikâyesini şekillendirmiş ve okuyucuyu da March'ın içsel yolculuğunun içine çekerek öyküsü için estetik bir biçim kazandırmıştır. March'ın rüyaları, önseme olarak yorumlanabilir: tilki Henry'dir ve çiftlikte tehlike yaklaşmaktadır. Henry ve Banford arasındaki çekişmeden rahatsız olan March, ikinci rüyasında bastırılmış olduğu korkuları görmüştür. Aslında, Henry'den korkmakta ve Banford için endişe duymaktadır. Rüyaların, "aklın kendisine saldıran uyaranlara uyku durumunda tepki veriş biçimi" (Freud, 1998: 105) olarak tanımlanması savı, March'ın rüyalarını açıklamaktadır. İç dünyasında bastırıldığı arzu, düşünce ve korkular, rüyasında bir tilki sembolü olarak karşısına çıkar.

Aynı zamanda, Freud'un rüyaları "yazarın düşüncelerini düşlerin bilinen nitelikleriyle uyumlu sayılabilecek bir kılık içinde" (2009: 150) tanımladığı düşüncesi doğrultusunda, Lawrence'ın hikâyesindeki March'ın rüyaları, kurguyu zenginleştirmiş ve okuyucuyu da anlatımın içine çekmeyi başarmıştır.

Türk Edebiyatında "rüya" motifini biçim ve içerik açısından kullanan ilk yazarlardan biri Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Freud ve Jung'un rüya konusundaki görüşlerinden etkilenmiş (Tanpınar, 2013: 28) ve eserlerinde "rüya" motifini estetik bir araç olarak kullanmıştır. Tanpınar'ın eserlerindeki rüyalar, kahramanların hayatını esir alır ve kişiliklerini böler. Hafıza, hatıralar, bilinçaltı ve gündelik yaşantılar, Tanpınar'ın eserlerinde iç içedir (Okay, 2010) ve yazar, rüyaları şu şekilde açıklar: "Herkes kendi varlığının karanlıklarında rüyalarının sırrını gizler. Bu demektir ki eserlerimizde, benzerliğimizin bir köşesinde, bizim için bilinmeyen bir dip tabakada hapsedilmişlerdir" (Tanpınar, 1969: 21).

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Aydaki Kadın* (1987) romanında, Selim'in gördüğü rüyalar, kişinin bilinçaltına sakladığı düşünce ve duygularının dışa vurumun en çarpıcı örnekleridir. Selim, çocukluğunun geçtiği köşkün satılmasından bir gece önce rüyasında, köşkü kaybedecek olmaktan dolayı bastırıldığı hüznü ve kararsızlığı görür:

Büyük bir kalabalık bir pencerenin önünde toplanmışlar, ne olduğunu, kimin olduğunu bilmediği çok güzel ve parıltılı bir şeyi elden ele geçirerek muayene ediyorlardı. Selim durmadan 'Verin artık!' der gibi elini uzatıyor, fakat bir türlü tutamıyordu. Ev şimdi her tarafta yapılan o çıplak arsalı banka evlerine benziyordu... Sonra birden bire her şey kaybolmuş. Selim bir boşlukta kendini tek başına bulmuştu (Tanpınar, 1987: 14-15).

Bir başka deyişle, Selim'in açıkça ifade edemediği hüznü ve kaygısı rüyasında okuyucuya aktarılır. Freud'a göre, rüyaların içeriğini ise, baskılanmış arzuların (repressed memories) dışa vurumu oluşturur. Selim bastırıldığı duygu ve kaygıları rüyası sırasında, Freud'un açıkladığı gibi, "düş içinde yeniden üretilmiş ya da anımsanmış" (Freud, 2009: 62) olur.

Bir başka öyküsünde, Tanpınar, karakterini rüya ve gerçek arasında resmetmiştir. "Rüyalar" adlı hikâyedeki Cemil, rüyaların peşini bırakmadığı (Tanpınar, 1983: 112) bir adamdır ve yazar, hikâyedeki rüya olgusunu şu şekilde açıklar:

Bazen, şüphesiz gündelik işlerin, kendi mazisine ait şeylerin de rüyalarına karıştığı olurdu. Zaten Cemil'i asıl şaşırtan da bu idi. Çünkü bu iki cins rüya birbirinden adeta farklıydı. Birincisine bir nevi sır, içinden gelen bir duygu refakat ederdi; rüyadan ayrı bir şey... Ötekiler ise kendi

gelişmeleriyle uykumuzun şekline göre gece hayatımızı yapan şeylerdi (Tanpınar, 1983: 110).

“Hakikatte hep rüyalarıyla meşgul[dü]” (Tanpınar, 1983: 117) olan Cemil, Tanpınar’ın diğer kahramanları gibi “önce rüya görür[ler], sonra da gördükleri her rüyayı yaşar[lar]” (Şahin, 2012: 461). Bu bağlamda, Freud’un açıkladığı bastırılmış duygu ve düşünceler, Cemil’in alt benliğini yansıtan düşlerde semboller aracılığı ile ortaya çıkar.

İngiliz yazar, Charles Dickens’in “Bir Noel Şarkısı” (“A Christmas Carol”) (1843) öyküsündeki başkarakter Scrooge, taş yürekli, yaşlı ve sevgiden yoksun bir adamdır. Noel arifesinde, ziyaretine gelen üç hayalet ile geçmiş, şimdi ve geleceğe doğru hayali bir yolculuğa çıkar. Scrooge, bu rüyaları, “hazımsızlık” sonucu kâbus görme olarak düşünse de, anlatımda hem onun için hem de okuyucu için hayal ve gerçek birbirine karışmıştır. Hikâyenin ilk kısmında, “Marley’in Hayaleti” (“Ghost of Marley”), geçmişe gösterecek olan hayalet ile birlikte karşımıza çıkar ve Scrooge, bunun bir rüya olup olmadığını anlamaya çalışır:

Marley’s Ghost bothered him exceedingly. Every time he resolved within himself, after mature enquiry, that it was all a dream, his mind flew back again, like a strong spring released, to its first position, and presented the same problem to be worked all through, “Was it a dream or not?” (Dickens, 1995: 25).

[Marley’in Hayaleti onu çok rahatsız ediyordu. Enine boyuna düşünüp olanların bir düş olduğuna kendini ikna ettiği her seferinde, akli tekrar başa dönüyor ve o ilk soruyu tekrarlıyordu: “Bu bir düş müydü, değil miydi?” (Dickens, 2010: 54)]

Birinci bölümün sonunda, geçmişten gelen ruh, Scrooge’a bunun sadece bir rüya olduğunu ve uyanınca mutlu olacağını söylerken yaşananların rüya olup olmadığı hem Scrooge için hem de okuyucu için muammadır. Charles Dickens, bu bağlamda, “rüya” motifini hem hikâyenin kurgusu olarak hem de karakter analizi için kullanmıştır. Scrooge’un gördüğü üç rüya geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek ile ilgili bilgi verirken aynı zamanda Scrooge’un huysuzluğunun sebeplerini yansıtan estetik bir araçtır. Geçmişe ait olan hayalet, Scrooge’un çocukluğunun yalnızlık ve çaresizlik içinde geçişini göstererek okuyucuyu aydınlatır. Bu sayede, okuyucu, Scrooge ile çıktığı hayali yolculuklar arasında karakter analizini daha objektif yapabilir. Freud’un açıkladığı gibi, Scrooge’un düşleri “simgesel yorum için düzenlenmiştir” (Freud, 2009, s. 150) ve yazarın düşünceleri bu simgelere gizlenmiştir.

Çoğu yazar, okuyucusuna anlatmak istediğini doğrudan aktarmak yerine, sembollerden ve imgelerden oluşan rüyaların içinde verir. Rus yazar, Anton Çehov’un hikâyesi “Kunduracı ile İblis” (1888) buna en güzel örneklerden biridir. Öykünün açılışında, hayatından bezmiş, yoksul bir kunduracının isyanı vardır. Yılbaşı arifesinde çalışmak zorunda kalan, yoksul ve zenginlere haset eden kunduracı Fiodor, yorgunluktan olsa gerek uykuya dalar ve rüyasında şeytanla pazarlık yapar. Hayatta sahip olmak istediği her şeyi vermeyi vadeden şeytana ruhunu satmayı kabul eder ve hayal ettiği hayata kavuşur. Zengindir, mutludur, yeni karısı ve kasada altınları vardır. Ancak, kiliseye gittiğinde ve Tanrı’ya dua okuyamadığını fark ettiğinde pişmanlık duyar ve cehennem ateşi ile yanar. Karakterin rüya gördüğünü okuyucu hikâyenin sonunda Fiodor ile birlikte anlar:

Derken, her şey ansızın oldu. Fiodor gözlerini açtı, eski masasını, diktiği çizmeleri, is tutmuş teneke lambayı gördü. Lambanın camı kapkara olmuştu, fitilin minik alevinden pis kokulu dumanlar çıkıyordu. Masanın yanında mavi çerçeveli gözlüklü müşteri duruyor, öfkeyle bağırıyordu (Chekhov, 2019: 289).

Çehov, hikâyesini Fiodor’un rüyası üzerine kurgulamıştır. Amacı, simgesel yorumları (Freud, 2009: 150) kullanarak, karakterin, günlük hayatta bastırmak zorunda kaldığı hırs ve haset duygularını açığa çıkarmaktır. Hikâyenin sonunda bu kâbusun gerçek olmaması, Fiodor için bir epifani, okuyucu için de bir derstir. Çehov, şeytanın insanı her an kandırmak için beklediği gerçeğini bir düş olarak verirken,

aynı zamanda okuyucu da aydınlatır. Bu bağlamda, Fiodor'un düşü, Jung'un tanımıyla hem ilahi bir uyarı hem de Freud'un tanımladığı bir kurgu malzemesidir.

Bilinçaltının dışı vurumun en iyi rüya motifi örneklerinden biri de Halide Edip Adıvar'ın *Handan* (2007) romanında karşımıza çıkar. Romanın başkahramanı Handan, mutsuz bir evlilik yapmış ve kendisini başka kadın için terk eden kocasının ardından menenjit geçirmiştir. Kuzenine sığınan Handan'ın en büyük destekçisi kuzeninin eşi Refik Cemal'dir. Handan ile yakından ilgilenen Refik Cemal ona âşık olur, ancak, her ikisi de aşklarını kalplerine gömerler ve romanın sonunda Handan ölür.

Dickens'in karakteri Scrooge gibi, Handan da gördüğü rüyayı, hastalığına sebep olarak yorumlasa da aslında bastırıldığı iç dünyası ve Refik Cemal'e dair arzularının yansımasıdır gördüğü düş: "Yalnız bir sıra fena rüyalar gördüm. Hararetim vardı, dimağım hasta idi" (Adıvar, 2007: 231). Rüyasında Refik Cemal ile aşk yaşadığını gören Handan, bu rüyadan dolayı utanç duysa da bir daha "o güzel rüyayı" (Adıvar, 2007: 231) görmeyeceğine yemin eder.

Sigmund Freud'un inkâr etme (supresyon) ve bastırma (represyon) kavramları Handan'ın rüyalarını açıklamaktadır. İç dünyasında yaşadığı aşkın toplum tarafından kabul edilebilir ve ahlaki olmaması bilincinde yer etmişse de, uyku sırasında açığa çıkar.

SONUÇ

Tarih boyunca, her kültürde, insanlar için en gizemli olaylardan biri rüyalar. Kişinin uyku sırasında zihninden geçen hayali olaylar olarak tanımlanan "rüya", önceleri açıklanamayan hayal olarak tanımlansa da, Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung gibi psikanalistler sayesinde, modern dünyada, bilimsel bir yöntem ve yaklaşımla açıklanmıştır.

Edebî metinlerde yer alan rüyalar, sadece karakterlerin değil aynı zamanda, yazarın da iç dünyasını yansıtır: "Herkes kendi varlığının karanlıklarında rüyalarının sırrını gizler. Bu demektir ki eserlerimizde, benzerliğimizin bir köşesinde, bizim için bilinmeyen bir dip tabakada hapsedilmişlerdir" (Tanpınar, 1969: 21). Rüyalar, bastırılmış duyguların dışı vurumu olarak tanımlanırken, çoğunlukla, insan karakterinin ve ruhunun içyüzü veya gizlenen arzuların dışı vurumu olarak da kabul edilmektedir. Edebiyat ve psikoloji alanının etkileşimi sonucu rüyalar, edebi eserlerde farklı amaçlar için kullanılan vazgeçilmez bir motif olmuştur. Öncelikle, karakterlerin iç dünyasının dışı vurumu (içsel yolculuk) veya estetik bir araç olarak tercih edilen rüyalar, edebi eserlerde, okuyucunun, karakter, tema ve mesaj çözümlemesi yapabilmesini sağlayan biçimsel bir araçtır.

Nathaniel Hawthorne'un hikâyesi "Doğum Lekesi" ("The Birthmark") ve Anton Çehov'un hikâyesi "Kunduracı ile İblis" hikâyelerindeki rüyalar, öncelikle özelliği taşır ve Jung tarafından aktarılan rüyanın ilahi bir elçi olarak tanımlanmasına uymaktadırlar. Freud'un rüya tanımı, yani toplum tarafından kabul görmeyen bastırılmış duygu ve düşüncelerin semboller aracılığıyla dışı vurumu, D. H. Lawrence'ın *Tilki* (*The Fox*) novellasında, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Aydaki Kadın* romanı ve "Rüyalar" hikâyesinde ve Halide Edip Adıvar'ın *Handan* romanında karşımıza çıkar. Rüyaların bir kurgu malzemesi olarak estetik bir amaç için kullanılması (Freud, 2009: 150), Charles Dickens'ın "A Christmas Carol", Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Aydaki Kadın* romanı, D. H. Lawrence'ın *Tilki* (*The Fox*) öyküsü ve Anton Çehov'un "Kunduracı ile İblis" hikâyesinde ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada incelenen edebi eserlerde, okuyucu rüyaları gören karakterler ile kurgulanan hikâyeleri yapboz gibi çözümler.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci yazar %100.
Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ADIVAR, H. E. (2007). *Handan*. (21. b.). İstanbul: Can Sanat Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1922).
- ADLER, A. (1973). *İnsan Tabiatını Tanıma*. (Çev. A Yörükán). Ankara: Tur Yayınları.
- AKOT, B. (2010). Freud'un Rüya Yorum Metodu. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(1), 213-235.
- BRENNER, C. (1998). *Psikanaliz Temel Kavramları*. (Çev. İ. Savaşır & Y. Savaşır). Ankara: HYB Yayınları (2. Baskı). (Orijinal yayın tarihi 1967).
- ÇEHOV, A. P. (2019). "Kunduracı ile İblis". (Çev. M. Özgül.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1888).
- ÇELEBİ, İ. (2008). Rüya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXV, 306- 309. İstanbul: TDV Yayınları.
- DICKENS, C. (1995). *Christmas Books*. Wordsworth Classics. (Orijinal yayın tarihi 1843).
- DICKENS, C. (2010). *Bir Noel Şarkısı*. (Çev. M. Camcı). İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1843).
- ERSEVİM, İ. (2002). *Psikanalizin Temelleri Üzerine*. İstanbul: Assos Yayınları.
- FREUD, S. (1988). *Ruh Çözümlemesine Giriş Konferansları*. (Çev. E.Kapkın & A. Kapkın). İstanbul: Payel Yayınevi.
- FREUD, S. (2009). *Düşlerin Yorumu I*. (Çev. E. Kapkın). İstanbul: Payel Yayınları.
- FROMM, E. (1997). *Rüyalar Masallar Mitoslar* (Çev. A. Arıtan & K. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- GEÇTAN, E. (2005). *Psikanaliz ve Sonrası*. (11. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- HAWTHORNE, N. (1998). "The Birthmark." In B. Harding (Ed.), *Nathaniel Hawthorne: Young Goodman Brown and Other Tales* (ss. 175-192). New York: Oxford UP. (Orijinal yayın tarihi 1843).
- HOWARD, J. (2012). Nathaniel Hawthorne's "The Birthmark". *The Explicator* 70(2), 133-136.
- İMAMOĞLU, A. (2004). *Psiko- Sosyal Açından Rüya ve İstihare*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- İMAMOĞLU, A. (2010). Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(22), 21-47.
- İNTERNET: http://tr.wikipedia.org/wiki/Astral_seyahat
- JUNG, C. G. (1960). *Psychogenesis in Mental Disease—The Collected Works* Vol. 3. H. Read, M. Fordham & G. Adler (Eds.). New York: Pantheon Boks.
- JUNG, C. G. (1997). *Din ve Psikoloji*. (Çev. C. Şişman). İstanbul: İnsan Yayınları (2. Baskı). (Orijinal yayın tarihi 1969)
- JUNG, C. G. (2001). *Anılar, Düşler, Düşünceler* (Çev. İ. Kantemir). İstanbul: Can Yayınları.
- JUNG, C. G. (2016). *İnsan ve Sembolleri*. (Çev. H. Mukaddes İlgün). İstanbul: Kabalıcı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1964)
- KARABULUT, M. (2011). Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirlerine Psikanalitik Bir Yaklaşım. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Tukic*, 6(3), 973-988.
- KÖKSAL, İ. (2008). Rüyaların Fıkhi Boyutu. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 35- 53.
- LAWRENCE, D. H. (1942). *The Fox (Tilki)* (Çev. F. N. Hansoy). İstanbul: İnkılap Kitabevi. (Orijinal yayın tarihi 1922)
- MORAN, B. (1988). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- OKAY, O. (2010). *Bir Hülya Adamının Romani, Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- SAMBUR, B. (2005). *Bireyselleşme Yolu-Jung'un Psikoloji Teorisi*. Ankara: Elis Yayınları.
- SARIKAYA, E. (2016). Eski Türk Edebiyatında İlk Edebî Rüya: Odgurmuş'ın Rüyası. *Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 345-370.
- ŞAHİN, İ. (2012). *Haz ve Günah*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (1969). Şiir ve Rüya I- II. *Edebîyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: MEB Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (1983). "Rüyalar". *Hikâyeler: Yaz Yağmuru-Abdullah Efendi'nin Rüyaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1943).
- TANPINAR, A. H. (1987). *Aydaki Kadın*. İstanbul: Adam Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2013). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. (Haz. İ. Enginün & Z. Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TATÇI, M. ve ÇELTİK, H. (1995). *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüya Tabirnameleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TUĞLACI, P. (1972). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Pars Yayınları.
- YÜCESOY, S. (2001). *Uykudaki Bilgelik Rüyalar*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

İTALYAN KIZI ROMANINDA METİN DIŞI GÖNDERMELER*

Out of Text References in The Italian Girl Novel

Ece SERRİCAN KABALCI¹

ÖZET

Çağdaş İngiliz felsefesi ve romanının temsilcilerinden Iris Murdoch, eserlerinin edebî derinliğini felsefe zeminine oturtan ve ahlaki kaygıları ön planda tutan bir yazardır. Sevgi ve iyilik temalarını yücelttiği eserlerinde kendi ahlak felsefesi üzerinden bireyin gerçekleştirdiği değişimi ön plana alır. Iris Murdoch tarafından yazılan *İtalyan Kızı*; karanlık sırlar, yasak ilişkiler ve utanç verici gerçeklerle örülü bir aile hikâyesini anlatır. Eserde, metinlerarası göndermelerden yararlanan yazar, metne görsel ve çok katmanlı bir estetik kazandırmıştır. Bu çalışmada, *İtalyan Kızı* adlı roman incelenerek yazarın söz konusu unsurları nasıl kullandığı ve metni hangi yönlerden zenginleştirdiği araştırılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda roman kişilerinin fiziki ve ruhî portrelerinin çizilmesinde, iç dünyalarına yönelik algı oluşturmada metni zenginleştirme yöntemi olarak metinlerarasılığın kullanıldığı görülmüştür. Bu amaçla, roman kişilerinin fiziki portrelerinin çizilmesinde Matthias Grünewald ve Gislebertus gibi sanatçıların eserlerinden, William Shakespeare'in *Fırtına* adlı oyunundaki Caliban'dan, Yunan mitolojisinden Medusa ve Hesperos'tan yararlanılmıştır. Romanda ruhî portrelerin belirgin hâle getirilmesi amacıyla dinî kadın figürlerden Rahibe Teresa, psikanalist ve yazar Lou Andreas Salome, *Alice Harikalar Diyarında*'dan Alice ile benzerlik kurulmuştur. Bunun yanı sıra, dinî göndermeler olarak *İncil*'den alıntılar ve Âdem ile Havva anlatısının kullanıldığı görülmüştür. Bu sayede Iris Murdoch'un, roman kişilerinin fiziksel değişimini ve ruhsal yolculuğunu görünür hâle getirdiği, kullandığı göndermelerin sözcüklerle kurulu edebî metni zenginleştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Iris Murdoch, *İtalyan Kızı*, Gönderme, Çağırışım.

ABSTRACT

One of the representatives of contemporary British philosophy and novel, Iris Murdoch is a writer who puts the literal depth of her works based on philosophy and puts moral concerns in the foreground. Author reflects her own moral philosophy in her works and glorifies the themes of love and goodness. *The Italian Girl*, written by Iris Murdoch tells a family story woven with dark secrets, forbidden relationships and embarrassing truths. In this novel, author who takes advantage of intertextual references brings a visual and multi-layered aesthetic. In this study, it is researched that how author uses the aforementioned referencing and in which sides she enriches the text by investigating *The Italian Girl* novel. As per outcomes of the research, it is observed that intertextuality is used as a text enriching method in creating perception, and portraying the physical and psychological situation of novel persons. In this end, author takes advantage of some artists' such as Matthias Grünewald and Gislebertus works, Caliban from William Shakespeare's play *The Tempest*, Medusa and Hesperos from Greek mythology while portraying physical outlook of novel persons. In the novel, Mother Teresa from the religious female figures, psychoanalyst and writer Lou Andreas Salome, and Alice from *Alice in Wonderland* are mentioned in order to make psychological portraits apparent. In addition to this, it is seen that Biblical quotes and the narrative of Adam and Eve are used as religious referencing. Thus, it is determined that Iris Murdoch makes novel persons' physical change and physiological journey apparent and enriches the text based on words thanks to the references she uses.

Keywords: Iris Murdoch, *The Italian Girl*, Referencing, Connotation.

1. ORCID: 0000-0002-3050-1717

1. Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, eceserrican@hotmail.com

*SERRİCAN, KABALCI, E. (2021). "İtalyan Kızı Romanında Metin Dışı Göndermeler", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.459-474.
Makale Geliş Tarihi: 29 Ocak 2021 Kabul Tarihi: 17 Haziran 2021

EXTENDED ABSTRACT

Iris Murdoch's novel *The Italian Girl*, published in 1964, is based on Edmund Narraway's life experiences. It tells a family story woven with dark secrets, forbidden relationships, and embarrassing truths. During the time that Edmund tries to escape from his house, he has to face with his past. The distorted relationships in the house of his childhood and the mother's authority, which he could not get rid of, appear as obstacles to Edmund. Once these obstacles are overcome and the complex network of relationships is dissolved, the life of the matured family members has taken a different direction. The text is given a visual and multi-layered aesthetics by using artistic references in *The Italian Girl*. Artists such as Matthias Grünewald, Gislebertus, Thomas Bewick, Edward Calvert, John Sell Cotman; Among the religious female figures, Mother Teresa, psychoanalyst and writer Lou Andreas Salome, Caliban from William Shakespeare's play *The Tempest*, Alice from *Alice in Wonderland*, Medusa and Hesperos from Greek mythology, Biblical quotes and the narrative of Adam and Eve are the references in the novel. At the beginning of the novel, Edmund likens his mother's body to Grünewald's Hermit Antony. Painter Matthias Grünewald has depicted St. Antonius on the right wing of the Isenheim Altar. In his work, he depicted the seduction of Saint Antonius by imaginary creatures in an atmosphere of chaos and fear. For Edmund, Lydia is a frightening figure just like them. His father, John Narraway, who is introduced as a faint personality next to his mother, is a wood carving master whose presence at home was not well understood when he was alive. He is a person who has seen the value that he did not see in the family with his works after his death, with his works compared to master names such as the wood engraver Thomas Bewick and Edward Calvert, and to the faded watercolor paintings that are equated with John Sell Cotman. Isabel, wife of Edmund's older brother Otto, is a spouse, who says she is suffering like Mother Teresa, is deceived and at the same time cheats. She uses the metaphors of "drawer in hell" and "dark cabinet" when describing her life. In the Christian faith, the ordeal to reach God is seen as worship. The state of closure experienced in this period is called "dark night". Isabel expresses her life and troubles with this analogy. But even though she sees herself as a woman who is deceived and suffering, her position cheating her husband contrasts with Edmund's view as Lou Andreas Salome of the small town. Otto is the stone carver, who cheats on Isabel with Elsa, the servant of the house, David's brother. He wants to make a figure like Eve existing on the door-top decoration in the Saint Lazare Cathedral of Autun in Gislebertus. Eve decoration that has been depicted as thin and with an extended neck, is actually Elsa with whom Otto had an illegitimate relationship. Compared to young girl's attractive appearance, Otto sees himself as Caliban who exists in William Shakespeare's play *The Tempest*, is a person who does not get his share of civilization, acts under the yoke of his nature and lacks conscience. Since he sees himself just like Caliban, Otto is also surprised that Elsa loves him. His body, which he saw as the evening star "the ruin of Hesperos", shines with her love. Maria Magistretti, a woman who is likened to a goddess by Edmund, is the only person who knows all the secrets in the family and watches quietly. Although Flora furiously cuts Maria's hair, she does not respond and keeps calm. With her hair resembling like a snake which refers to myth of Medusa she covers her face. In Greek mythology, Medusa's hair is covered with snakes and the likening of hair to a snake is a reference to this narrative. Biblical quotations are used in Edmund and David's discussion, who cannot keep their silence in the face of their experiences. This is an example of assembly technique. His other reference to the Bible occurs when he eats the apple that has been presented by Maggie instead of Isabel. This situation reminds the narrative of Adam and Eve. Just as Adam and Eve becomes aware of themselves after eating the forbidden fruit, Edmund attains himself and steps into happiness.

GİRİŞ

Gelişim süreci boyunca edebiyatın işlevinin ne olduğu ve ondan ne beklendiği konusundaki teoriler değişiklik göstermiştir. Bazı dönemlerde belli dünya görüşlerinin tanıtım aracı olan edebiyat, bazen de toplum gerçeklerini ortaya koyan bir görev üstlenmiştir. Kullanım amacı ne olursa olsun, sözle oluşturulan bir sanat olan edebiyat ve onun ürünü olan edebî eserin değerini belirleyen şey, işlediği konuya estetik bir boyut kazandırması olmuştur (Aytaç, 2012: 19-22).

Her metin, yazarın benimsediği edebiyat geleneğiyle şekillenir. Bu nedenle bir edebiyat türü ile o türde yazılmış eser arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Metin ve tür arasındaki bu ilişki, metne dair anlam ve yorumu da etkiler (Parla, 2012: 26-27). Geleneksel edebiyatın sınırları içindeki tüm türlerin dış dünyayı bire bir yansıtmaya yönelik estetik anlayışı, modernist edebiyat ürünlerinde kökten bir şekilde değişmiştir. Modernist estetik, Aristo'dan beri süregelen yansıtmacı/mimetik eğilimi ve etik/ideolojik/psikolojik amaçlara yönelik bakış açısını geride bırakmıştır. Bu aşamadan sonra gerçek, edebiyatın başat ögesi değildir. Yazar, bakışını somuttan soyuta, dıştan içe yöneltmiştir; iç dünyanın düşlerini/özlemlerini/kargaşasını kurgu düzlemine taşımanın yollarını aramaktadır (Ecevit, 2012: 97).

Modernist edebiyatın kurgu düzleminde başvurduğu ve metni zengin kılmayı amaçladığı yöntemlerinin başında metinlerarasılık kuramı gelir. Metinlerarasılık, başka yapıtlara ait unsurların bir eserde kullanılması sonucunda "söyleşim" sürecini başlatır. Daha önce oluşturulmuş metinden bir unsurun alınması ve bütün içerisine katılması, hem yazarın söylem sürekliliğini hem de okuyucunun ikili okuma sürecini gerektirir. Böylece alıntılanan kesit, ilk anlamından yeni dâhil olduğu metinde aldığı anlama doğru bir yenilenme sürecinden geçer (Aktulum, 2016: 7-8).

Bir metnin alıntı, gönderge, gizli alıntı ya da anırtırma gibi uygulamalarla başka bir metnin içinde yer alması, metinler arasında bir alış veriş doğurur. Bu durum, bir nevi yeniden yazma işi olarak kabul edilir. Mikhaıl Bakhtin, Julia Kristeva, Roland Barthes, Michael Riffaterre, Gérard Genette gibi eleştirmenlerin yazınsal çözümlemenin bir aşaması olarak gördükleri metinlerarasılık, iki ya da daha çok metnin birlikte var olma ilişkisidir. Böylece her yeni metin, eski metinlerin kesişim noktasını oluşturur ve bir bütün meydana getirir. Sınırsız anlam örgüleri yaratan metinlerarasılık, değişik metinleri üreten devingen bir uzam hâlini alır (Tilbe, 2019: 151-152).

Metinlerarasılık kavramında, özerk bir yapı olan metnin çok sesli özellikte olduğu ve metnin anlamının önceki metinlerden alınan kesitlerin iç içe geçmesiyle oluştuğu düşüncesi ön plana çıkar (Aktulum, 2000: 8) Böylece her metin, diğer metinlerden farklı düzeylerden alıntılar içererek yeni bir örüntü oluşturur (Aktulum, 2000: 56). Estetik seçim ya da etki olarak kabul edilen metinlerarasılık, metnin yazınsallığının bir ölçütü olarak kabul edilir (Aktulum, 2018: 235).

Edebî esere derinlik kazandıran ve farklı bakış açılarına kapı aralayan metinlerarasılığın yanı sıra edebiyatın çeşitli disiplinlerden de yararlandığı görülür. Bu disiplinlerden biri felsefedir. Felsefe ve edebiyat arasındaki alış verişin yoğun bir şekilde gözlemlendiği eserler veren yazarlar arasında İngiliz romancı Iris Murdoch (1919-1999) da yer alır. İngiliz romanının önde gelen isimlerinden olan Iris Murdoch, romanlarında özgürlük, iyilik, güzellik, sevgi, gerçeklik, din kavramlarına odaklanır ve realizmi benimser. Onun realizmi, hayranlık duyduğu 19. yüzyıl romanları çizgisinde yazmak değildir. Felsefi kaygısı ve taklidi reddeden üslubu, kendi uygarlığına yönelik yaratıcı bir dikkat gerektiren ayrıksı bir realizm ortaya çıkarır. Bu nedenle, katı ve inandırıcı bir toplum resmi sunmayı reddeder ve metnin ötesindeki gerçekliği göstermeyi amaçlar. Gerçek ve özgür karakterler yaratırken bir yandan da fantezilerini kontrol edemeyen insanlarla dolu romanlar yazar. Romanlarında gizemli figürlere, ezici tutkunun etkisi altına girenlere, garip olayları deneyimleyen kimsesizlere, mültecilere, büyücülere, şeytani karakterlere, bohemlere, sanatçılara ve entelektüellerden oluşan tuhaf karakterlere yer verir (Erkan, 2011: 54-56).

Iris Murdoch'un, romanlarında yer alan iyilik kavramını oluştururken etkilendiği filozof Platon'dur. Murdoch için iyilik, uzun bir yolculukla eş anlamlıdır ve bu yolculukta Platon'un mağara benzetmesini örnek alır. Platon'un anlatısında, mağaradaki tutsaklar ilk önce arkalarındaki ateşin gölgelerini, daha sonra ateşi ve en son da duvardaki yansımaları görür. Mağaradan kaçtıktan sonra dünyayı güneşin altında ilk kez görerek tüm gerçekliği kendi gözleriyle izlerler. Bu nedenle güneş, ışığıyla hakikati aydınlatan ve görünmez olanı açığa çıkaran bir yaşam kaynağı olarak kabul edilir. Murdoch da, Platon'un mağara benzetmesinde olduğu gibi görünüş ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi somutlamaya çalışır. Mağaranın dışına çıkma aslında gerçeklikle yüzleşmedir ve sancılı bir süreci başlatmaktadır. Roman kişilerine bu süreci yaşatmak isteyen yazar; onları, hayatın rastlantısallığını fark etmeleri ve gerçeği yakalamaları için uzun bir yolculuğa çıkarır. Böylece eserlerinde Platon'un mağara anlatısı, görünüşten gerçekliğe giden yolu aydınlatan ve iyiye, ahlaklı bir yaşama ulaştıran uzun süreli ruhsal bir yolculuğun rehberi konumunda yer alır (Erdoğan, 2020: 116-117).

Yazarın üzerinde durduğu bir diğer olgu ahlaktır. Murdoch'a göre, bireysel bilincin ürünü olan ahlak, düşünme ve diğer insanlarla olan ilişkilerde ilerleme eylemidir. Eylemle ilişkili olan ahlak, bencillikten uzak bir şekilde iyi ve doğru olmayı gerektirir. Bu nedenle onun felsefesinde iyilik ve ahlak birbirini etkileyen ve etkilenen iki kavram olarak bir arada yer alır. Ahlakın özünün kavranması içinse, iyiliğin yanı sıra sevginin de insan tabiatında yer alması gerekmektedir.

Ahlaki terimleri somut evrenseller olarak ele alan yazar, ahlaki faaliyetin esasen tekil olduğunu belirtir. Sevginin ise, temel ahlaki faaliyetlerden olduğunu vurgular (McBay Merritt, 2017: 10). İnsan tabiatında doğru ya da yanlış hareket etme eğilimi olduğunu belirten Murdoch; sevgi ve iyilik fikriyle insanoğlunun deneyimlerini birleştirdiğini, kendine hatta dünyaya dair bir görüş oluşturduğunu dile getirir. Çünkü onun ahlaki felsefesince iyilik, eskiden Tanrı'ya ait olan yeri alması gereken bir kavramdır ve tıpkı Tanrı gibi tarif edilemez, tek ve aşkın olarak bulunmaktadır (Ruokonen, 2008: 43-45). Yazar için sevgi ve iyilik, Tanrı'nın olmadığı bir dünyada dinî değerlerin yerini tutabilecek olan iki etkili güçtür (Rowe, 2007: 15). Dinî inanışlar yetersiz kaldığında, insanları iyiye ulaştıracak olan sanattır. Sevgiyle yaşayan ve eserlerini oluşturan sanatçı, insanlara öncü olacak kişilerdendir (Conradi, 1989: 7). Bu yüzden Murdoch için sanat, insanlara kendi ahlak felsefesinin doğasını gösterebileceği ve insanoğlunun karmaşık düşüncelerine açıklık kazandırılabilen bir araçtır. İyilik peşinde, özgür ve yaşanılabilir bir dünya arayışında olan Murdoch'un romanları da bu anlayışı yansıtır.

Iris Murdoch'un ahlak anlayışı, felsefe alanında kabul gören ahlakın üç düzleminden -normatif ahlak, meta ahlak ve uygulamalı ahlak- biri olan normatif ahlak anlayışıyla kesişmektedir. Normatif ahlak, "Nasıl yaşamalıyız?" sorusunu temel alır. "Hayatı ortaklaşa yaşarken karşılaşılan sorunları çözmek; doğru ve yanlışa ilişkin ölçütleri iyi öğrenip yerinde kullanma becerisini geliştirmek; benimsenmesi gereken iyi alışkanlıkları, yapılması gereken hareketleri, yerine getirilmesi gereken görevleri birbiriyle tutarlı bir tarzda davranışa dönüştürmek normatif ahlak tarafından kurallara bağlanan eylemlerimizdir." (Çelebi, 2003: 3) Yazar da eserlerinde bireyin eylem ve seçimlerine odaklanmış, bu yönüyle normatif ahlaka yakın bir tavır sergilemiştir. Ancak iradeye dayalı salt bir ben algısı yerine bilişsel bir yolculuk sonucunda ulaşılan ben idealini benimsemiştir. Bu nedenle, onun düşünce çizgisini, "(...) benliğin, kendi durumunun verileriyle belirleniminden başka, kendi eylemleri ve seçimleriyle kendi dünyasını kurduğuna inanan Kantçı gelenekteki düşünürler ile benliğin amaç ve ereklerinin aslında belirli topluluklardaki doğal, toplumsal ve tarihsel varoluşunun verileriyle kurulduğuna inanan Hegelci düşünürler arasında (...)" (Erkan, 2011: 73) konumlandırmak mümkündür.

Roman kişilerinin ruhsal gelişimine ve yaşamın gerçekleri üzerine yoğunlaşan Iris Murdoch, sevgiye dayalı bir ahlak anlayışı geliştirirken roman kişilerini belirgin kılmak adına açık ya da örtük göndermelerden yani metinlerarasılık yönteminden yararlanmıştır. Bu çalışmada, yazarın kullandığı açık göndermelerin neler olduğu incelenmiştir. Araştırma sonucunda açık göndermelerin, roman kişilerinin fiziki ve ruhî portrelerinin, iç dünyalarının daha anlaşılır kılınması bakımından kullanıldığı tespit edilmiştir. Okuma sürecine okuyucuyu da dâhil eden Murdoch'un, roman kişilerinin değişimini

anlatırken göndermelerden yararlandığı görülmüştür. Bu sayede anlattıklarını okuyucunun zihninde canlandırdığı ve böylece okuyucuya, romana birbirinden farklı bireysel bağlarla -geçmiş okumalar, estetik zevk, bilgi ve kültür birikimi gibi- bağlanma ve bambaşka pencerelerden bakma imkânı sunduğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler ışığında, yazarın kullandığı metinlerarasılık yönteminin, romanda kullanılan malzemeyi yeni bir bağlama kavuşturduğu ve metni belli bir olgunluğa ulaştırdığı sonucuna varılmıştır.

1. İtalyan Kızı

Iris Murdoch'un 1964'te yayımlanan *İtalyan Kızı*¹ adlı romanı, yazarın ahlaka dair düşüncelerinin, sevgi ve iyiliğe ulaşmada geçirilen aşamaların yer aldığı bir romandır. Yazarın kullandığı temel izleklerin roman kişileri üzerinden aktarıldığı eserde, betimlemelerin yanı sıra çeşitli göndermelerden yararlanılmış ve böylece görsel yönden bir somutlama gerçekleştirilmiştir.

Esere adını veren "İtalyan kızı", romanın başkahramanı olan Edmund Narraway'in ailesinin yanında çalışan Maria Magistretti'ye takılan bir addır. Aile içinde merkezî bir konumda olan ama görünmez bir kişiymiş gibi hareket eden Maria, evin hanımı Lydia'ya bağlı bir hizmetkârdır. Ev halkı tarafından Maggie diye seslenen, ufak tefek gövdeli, uzun örgülü kara saçlara sahip bir İtalyan kadınıdır. Kendisinden önce bu evde çalışan Giulia, Gemma, Vittoria ve Carlotta gibi kızların hatıralarıyla karışarak oluşmuş bir görünüme sahiptir. Herkese hizmet etmekle yükümlü olan Maggie, altı yıl sonra baba evine dönen Edmund tarafından şu şekilde betimlenmektedir:

Kemikli ve solgun yüzünde duru bir anlatım vardı; iri, koyu ve sert bakışlı gözleri soğandan hafifçe yaşarmıştı. Burun deliklerini çevreleyen bir kıvrım geniş ve ince ağzının kıvrımıyla birleşiyordu. Sert çizgili, zeki ama savunmasız bir yüzü vardı. Simsiyah ve parlak saçlarını geriye doğru taramış, sırtından aşağı bir örgü yapmıştı. Yüzünde hiç boya yoktu. (s. 95)

Edmund, Maggie'nin güven veren varlığının karşısında kendisini; abisi Otto, onun karısı Isabel ve kızı Flora, abisinin çırağı David Levkin ve onun kız kardeşi Elsa arasında yaşanan karmaşık ilişkiler ağı içinde bulur. Edmund'un babası John Narraway, yıllar önce ölmüş, evin idaresini annesi Lydia üstlenmiştir. Bu durum, Lydia'nın ölümüyle kesintiye uğradığından ev halkı, ailenin karanlık sırlarını ve kördüğümleri çözecek tek kişinin Edmund olduğuna inanarak onu geri çağırmıştır. Bu inancı Isabel şu sözlerle dile getirmiştir: "Sen çok şey yapabilirsin. İyi bir insansın çünkü. Hekimsin, yargıçsın, kurtarıcısın sen. Hepimizi aydınlığa kavuşturacaksın. Derleyip toparlayacaksın bizi, özgürlüğe kavuşturacaksın" (s. 37).

Murdoch, insanın kendisine ve dünyaya ilişkin fantezilerinin onu umutsuzluk ve beyhudelik girdabına sürüklediğini ve bunun sonucu olarak insanda bir boşluk duygusunun ortaya çıktığına inanır. Geçmişin travmalarının yankılandığı gündelik yaşamda insan, geçici tatminlerle teselli ararken yaşamın asıl anlamını kaçıır. Yazara göre bu durumdan kurtulmak, modern dünyaya ahlaki bir düzen getirmekle gerçekleşebilir. İnsanın ahlaki bir kimliğe sahip olması gerektiğini düşünen Murdoch, sanatın özellikle romanın, insan yaşamını ahlaki açıdan geliştirme kapasitesine sahip olduğuna inanır (Erkan, 2011: 10). Edmund'tan beklenen kurtarıcılık görevi ve ahlaki düzen getirme beklentisi, Murdoch'un bu düşüncesini örnekler niteliktedir. Bu sorumluluktan her zaman kaçmaya çalışan ve ailesinden sürgün edilen Edmund, uzaklaşmak istediği bu evde bulunduğu süre içerisinde geçmişiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Çocukluğunun geçtiği evde yaşanan çarpık ilişkiler ve bir türlü etkisinden kurtulamadığı anne otoritesi, aşılması gereken engeller olarak Edmund'un karşısına çıkmıştır.

¹ Iris Murdoch, *İtalyan Kızı*, Can Yayınları, İstanbul 2019. (Alıntılar, romanın bu baskısından aktarılmıştır.)

2. Göndermeler Mozaïği

Annesi Lydia'nın cenaze törenine katılmak için geri dönen Edmund, ilk olarak bu vedalaşmayı gerçekleştirmek ister ve annesinin naaşının bulunduğu odaya girer. Edmund, yıllardır görmediği annesinin ölü bedeni karşısında heyecana kapılır. Lydia, yüksek yastıklar arasında gözleri kapalı ve saçları darmadağınık şekilde Edmund'u karşılar. Edmund bu karşılaşmanın kendisinde bıraktığı izlenimi şu sözlerle dile getirir:

Yüzü sarı beyaz bir renge bürünmüş, daralmış, canlılığını bütünüyle kaybetmiş, ufalmıştı. Bir zamanlar tunç renginde olan, ama sonraları yer yer ağaran koyu kahverengi, uzun saçları ölüm haberini almamışlar gibi, canlı oldukları izlenimi bırakıyorlardı. (...) Ölü yüzünde, sağken taşıdığı o çılgın bakış, Grünewald'ın Ermiş Antony'sinde görülen o coşkun çılgınlık ve acı vardı. (s. 15)

Duygu, düşünce ve hayallerin yazı ile ifade bulduğu edebiyat, modernist bakış açısıyla farklı disiplinlerden beslenerek çok katmanlı yapısını zenginleştirmektedir. Özellikle okuyucunun geçmiş bilgilerini harekete geçirmek, onu da metnin bir parçası hâline getirmek ve zihinde canlandırmayı etkin kılmak adına edebî eser içerisinde farklı eserlere göndermelerde bulunulabilir. Metinlerarasılık adı verilen bu yöntem, yapının çoksesli bir kimliğe bürünmesini sağlar. Böylece metin dışından alınan küçük ya da büyük ayrışık unsurların bir araya gelmesiyle bir bütün oluşturulur. Bütün içerisinde yer alan bu unsurlar metin dışı unsurlara -basmakalıp sözler, klişeler, makaleler, afişler, başka metin parçaları, şarkılar, ilanlar, tablolar gibi- göndermede bulunur (Aktulum, 2016: 6-7). Alıntılanan bölümde, Lydia'nın canlı ve parlak saçları, beyaz ve çoktan kurumuş yüzü, Matthias Grünewald'ın eserindeki bir ermiş benzetilerek bu yöntem kullanılmıştır.

Hristiyanlığın münzevilerinden biri olan çileci Antonius, kendisini yoldan çıkarmak için saldıran demonlara karşı yaşamı boyunca verdiği mücadele ile bilinmektedir. Demon kelimesi, Eski Yunanlılar'da ikinci derecede Tanrılara verilen bir isim olan "daimon" sözcüğünden gelmektedir. Eski Yunan'da daimonlar, Tanrı tarafından yaratılmış olan, iyisi ve kötüsü bulunan varlıklardır. Batı dillerine geçen "demon" kelimesi ise Tanrı ile insan arasında aracılık yapan yarı Tanrı bir varlık anlamında kullanılmaktadır (Şahin, 1993: 5). Hristiyanlık inancında insanları Tanrı yolundan döndürmek isteyen şeytan ve demonlara karşı verilen mücadele, Aziz Antonius'un kişiliğinde ve yaşamında sembolleştirilmiştir. Onun demonlar tarafından taciz edilmesi ve ayartılmasının öyküsü; resim, edebiyat, müzik ve düşünce alanında da bir çekim gücü oluşturmuştur. Bu çekim gücüne kapılanlardan biri de ressam Matthias Grünewald'tır. Grünewald, Isenheim Sunağı'nın sağ kanadını oluşturan, "Aziz Antonius'un Ayartılması" (1513-16) isimli resminde bu tasvire yer vermiştir (Akın, 2014: 193). (EK Resim: 1)

Aziz Antonius'un düşsel yaratıklar tarafından baştan çıkarılmaya çalışıldığı bu tasvirde, dış görünüşleri bozularak resmedilen canavarlar ile kaos ve korku dolu bir atmosfer resmedilir. Onlara karşı koyan -ya da karşı koymaya çalışan- Aziz Antonius, Lydia ile özdeşleştirilmiştir. Ancak bu benzetme sadece fiziki görünüş ile sınırlı kalmıştır. Çünkü Lydia, tasvirdeki gibi zor bir durumda değildir. Onun ölü bedeninin bile korku saldığı kişi aslında Edmund'tur. Edmund'un, annesinin bulunduğu yeri "cehennem" olarak tanımlaması ise söz konusu resimdeki karanlık ortamı akla getirmektedir. Edmund, annesine karşı olan hislerini şu şekilde dile getirmektedir:

Ne sevgi ne acıma ne de üzüntüydü bu, korkuya benzer bir şeydi. Aslında Lydia'dan hiçbir zaman yakamı kurtaramamıştım. Benliğimi sarmış, varlığımın derinliklerine inmişti, onun bulunduğu yer karanlık bir cehenneme dönerdi. Belki de kendime duyduğum saygısızlığı Lydia. Ondan nefret ettiğim bile söylenemezdi, ancak bir başkasının boyunduruğuna girenler anlayabilirdi bunu. Şimdi artık onun öldüğünü, benimse yaşadığımı düşünmek varlığımı yükseltmiyordu; oradan, yattığı yerden beni yok edebileceğini sanarak kendimi kötürüm ve ölümlü duyuyordum. (s. 17)

Öfkeli ve yenik düşmüş bir biçimde annesinin odasından çıkan Edmund, dinlenmek için babasının eski odasına çekilir. Babasının yaptığı resimlerle dolu duvarlar, ustaca işlenmiş oymalar karşısında geçmişin duyarlılığını hissederken usta isimleri zikreder. Ahşap oymacısı Thomas Bewick ve Edward Calvert gibi usta isimlerle kıyaslanan babasının eserlerini ve John Sell Cotman’la bir tutulan solgun suluboya resimleriyle dolu duvarı görünce, o zamana kadar varlığı ve yokluğu arasında bir fark olmayan babasını anar: “Ansızın babamın yokluğunun acısını duydum; sanki annem değil de babamdı henüz ölen” (s. 19).

Karmaşık duygular içerisindeki Edmund’un, annesinin denetimi altındaki bu evde babasının acısını bile yaşayamadığı görülür. Baba John Narraway, yıllar önce kaybedilen fakat ölümünün farkına bile varılmayan bir adam olarak tanıtılır. Lydia, kocasının iyi bir insan olmadığını hatta pasif bir adam olduğunu söyleyerek çocuklarını ondan uzaklaştırmıştır. Bu nedenle, çocuklar babalarına karşı anlaşılmaz bir nefret duymuş, sonraları ise ona acımaya başlamıştır. Oysa John Narraway, “(...) sosyalist, özgür düşünceli, sanatçı, yetenekli, ermiş, gösterişsiz yaşayıştan ve emekten yana (...)” (s. 16) olan bir adamdır. Heykeltıraş, ressam, oymacı ve taş ustası olan John, ardında taş ustası Otto ile oymacı Edmund’u bırakmıştır.

Herkese sözünü dinletmeyi isteyen Lydia, buyurgan gözleriyle çevresindekileri denetim altında tutan bir kadındır. Ancak güçlü duruşuna rağmen çekingen birisidir. Çevresinin düşmanlarıyla kuşatıldığına, kalabalık bir ortamda herkesin kendisine baktığına ve onu kötülediğine inanan paranoyak bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, dış çevrede değil de ev içerisindeki hâkimiyetini devam ettirmek ister. Edmund’un evden ayrılmasına neden olan Lydia, tüm baskısını Otto ve karısı Isabel’e yönlendirir. En son torunu Flora ile kurduğu yakın ilişki dışında çevresindekileri yanına yaklaştırmayan Lydia’ya veda etmek, aslında tüm baskılardan kurtulmayı da temsil eder. Ancak aile fertleri, özgürlüğe kavuşmuş gibi hissetmezler. Bu durum, ölü bile olsa Lydia’nın üzerlerinde hâlâ etkili olduğunu gösterir: “Tabuta bakarak duygulanmaya çalıştımsa da, kaskatı kesilmekten öteye gidemedim. Sanki Lydia son bir defa bekliyor, bizse onun karşısında tedirgin, acınaklı, kendinden geçmiş tayfalar gibi, her zamanki boyun eğişimizle duruyorduk” (s. 23).

Lydia’nın cenaze töreninden hemen sonra geri dönmeyi planlayan Edmund, bu düşüncesini bir türlü gerçekleştiremez. Aslında aile içindeki sıkıntılara karışmak istemese de, olaylar onu yaşananların içyüzünü öğrenmeye zorlar. Özellikle Lydia yüzünden yıkıma uğradığını düşünen Isabel ile konuşmak ister. Bu görüşmede Isabel, tıpkı Ermiş Teresa gibi cehennemde bulunan karanlık bir dolapta yaşayan mutsuz bir kadın olduğunu söyler. Aynı benzetme, David’e olan aşkını Edmund’a itiraf ederken de tekrarlanır. Tüm yaşananların ardından kocası Otto’yla olan yaşantısına devam edeceğini söyler ve ekler: “Ermiş Teresa’nın cehennemindeki çekmecesini için ne demiştin, hatırlıyor musun? Abarttığımı sanmıştın, öyle değil mi” (s. 112).

Rahibe Teresa, önemli bir dinî kadın figürü olarak adından söz ettirmiş, kendi kurduğu bir cemaat aracılığıyla insanlara yardım etmiş ve 1979 yılında Nobel Barış Ödülü almış bir kişidir. Kendisini dinî bir hayata adanmış ve Mesih’i tanıtmak için ailesini geride bırakan Teresa, ilahi bir çağrıyı takip ettiğine inanmıştır. Yoksullara, çocuklara, yaşlı ve ölmek üzere olan kişilere yardım etmeyi istediği için her şeyi geride bırakıp onlar gibi yaşamayı göze almıştır (Atmaca, 2019: 5-14). Rahibe Teresa’nın ölümünün ardından yayınlanan mektuplarında geçen “karanlık” kelimesi; derin iç hesaplaşmasını, teselli bulamayışını, manevi yoksunluğunu ve Tanrı’ya olan özlemini ifade etmek için kullanılmaktadır. Onun bahsettiği bu karanlık boşluk, Katolik inancıyla göre tüm olanların onun isteğiyle gerçekleştiği Tanrı’dan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, acı çekmek de Tanrı’nın iyiliği içindir. Dua eden, ruhani bir şekilde dönüşümünü tamamlayan ve kendini tam anlamıyla ibadete adanmış kişi bu aşamayı başarılı bir şekilde geçmektedir. Rahibe Teresa, Katolik inancının tanımladığı “karanlık gece”ye farklı bir anlam katmıştır. Ona göre acı çekmek, acı çeken diğer insanlarla empati kurabilmesini sağlamıştır. İçinden gelen ve acı çekmesi gerektiğini söyleyen sesi, kişisel gelişimi için bir fırsat olarak kabul etmiştir (Atmaca, 2019: 88-90). Isabel’in işaret ettiği “karanlık dolap” ve “çekmece” kelimeleri, Tanrı’ya ulaşmak için çekilen çileyi ve bir ibadet olarak görülen kapanmayı yani “karanlık gece”yi

akla getirmektedir. Isabel de çektiği tüm sıkıntıları ve aldatılmanın verdiği acıyı sinesine çekerek Otto ile evliliğini sürdürür. Onun sınavı yani yaşadığı “karanlık gece”si, sevilmemektir.

Kocasından ilgi görmeyen ve eşine ihanet ederek mutluluk arayan Isabel, içine düştüğü bu boşluk duygusundan kurtulmasına Edmund’un yardım edeceğine inanır. Edmund’u kurtarıcı olarak gördüğünden, ona karşı gösterdiği ilginin ahlak sınırlarını aştığı anlar da yaşanır. Isabel, cinsel doyumsuzluğunu Edmund’a yansıttığında o bu durumdan tedirgin olur. Hatta bir gün Isabel karşısında soyduğunda ne yapacağını şaşırır. Isabel’in kendisini çok çekici bir kraliçe olarak gördüğüne şahit olan Edmund, eğer Isabel daha mutlu olsaydı kendisini küçük kasabanın Lou Andreas Salome’si olarak göreceğini düşünür.

Lou Andreas Salome, psikanalitik akımın geliştiği yıllarda Sigmund Freud’un çevresindeki tek kadın analisttir. 1912’de Freud ile karşılaştığında elli yaşlarında, güçlü düşünceleri olan, cesur, güzel ve tutkulu bir kadındır. Freud’un yanı sıra Nietzsche, Rilke gibi birçok önemli düşünür ve sanatçıyla yaşamını ve düşüncelerini paylaşmıştır (Abrevaya, 2006: 157). Isabel de kendi buhranından kurtulabilse, herkesi kendisine hayran bırakacağını düşünen bir kadındır. Bu nedende Edmund tarafından Lou Andreas Salome’ye benzetilmiştir.

Isabel’in zorla sürdürdüğünü söylediği evlilik birliğine bağlı kalmakta Otto da zorlanmaktadır. Otto evliliğin duygusal zararları olduğunu ve kendisini kötü bir insan hâline getirdiğini düşünür:

Bazen, bütün kötülüklerin nedeni kadınlardır, diye düşünüyorum. Durmadan hayallerin ardından sürükleniyorlar! Bana kalırsa, günah bir çeşit bilinçsizlik, bir çeşit bilgisizliktir. Kadınlarda da öyle, tıpkı şu şişe gibi. Autun’daki Havva’yı, o düşler arasında dalıp gitmiş, göz kamaştırıcı Gislebertus Havva’sını hatırlıyor musun? Ah, keşke ona benzer bir oyma yapabilseydim, oysa elimden taşrada mezar taşları kazımdan başka bir şey gelmiyor. (s. 42)

12. yüzyılda Fransa’da yaşamış olan heykeltıraş Gislebertus’un Autun şehrindeki Saint Lazare Katedrali’nde bulunan kapı üstü süslemesinde (EK Resim: 2), en dikkat çekici figür Havva’dır (EK Resim: 3). İnce ve boynu uzatılmış bir şekilde Gislebertus tarafından tasvir edilen Havva, Otto’nun da yapmak istediği dalgın gözlerle bakan Havva, aslında onun gayrimeşru ilişkisi olduğu Elsa’dır. Elsa’nın:

(...) uzun boyu, geniş burun delikleri ve anlamlı ağızıyla tuhaf bir görünüşü vardı. Dudakları ıslak ve kırmızıydı, kaşları kalın, siyah iki üçgeni andırıyordu, fazla makyaj yapmamıştı; teni, solgun ve cansız görünecek kadar solgun ve mattı. Bakır rengi saçları şimdi yeşile çalıyordu. Etrafına camgöbeği renginde kalem çekilmiş gözlerinin koyuluğu, saçlarını boyalı gibi gösteriyordu. (s. 61-62)

Havva benzetmesi, Isabel’in David ile olan ilişkisini Edmund’a itiraf ederken bir kez daha tekrarlanır. Edmund, Isabel’e; kızı Flora ile birlikte olan David ile tekrar birlikte olup olmayacağını sorarken aklından şu geçer: “Autun’daki dalgın bakışlı Havva’yı, Otto’nun bütün kötülüklerin kaynağına ilişkin sözlerini hatırladım. Anlaşılan, Isabel ne yaptığının farkında değildi” (s. 110).

Elsa’ya hem acıyan hem de onu kendi düşkünlüğü olarak gören Otto, genç kızı yıkıma sürüklediğini düşünür. Kendisini günahkâr bir insan olarak görse de, bir yandan da Elsa’nın sevgisi hoşuna gitmektedir. Onun gibi bir kızın kendisini sevmesine de şaşırır: “Galiba da gerçekten sevdiği ilk insan benim. Belki de ancak bir Caliban’ı sevebiliyordu kim bilir! Elsa’nın gözünde hem baba, hem kardeş, hem çocuk, hem sevgiliyim ben” (s. 78).

Otto’nun kendisini benzettiği Caliban, William Shakespeare’in Fırtına adlı oyununda yer alan kişilerden biridir. Oyunda, insanda değişimsiz var olan kötü tabiat ve iktidara şiddetle ulaşma eğilimi anlatılır. Caliban, uygarlıktan nasibini almayan, kendi tabiatının boyunduruğu altında hareket eden ve vicdandan yoksun biri olarak tanıtılır. Shakespeare eserinde Caliban’ı, “iblisin dölü, meşum

ananın oğlu, mendebur, kırbaç artığı musibet” olarak tanımlar. Oyunun kişiler listesinde Caliban, “yabani ve şekli bozuk bir köle” olarak betimlenir (Karaboğa, 2009: 32-33). İlkeliği temsil eden Caliban’ın Otto’ya benzetilmesi, onun genel davranışlarına uygun bir seçimdir. Otto’nun elleriyle yemek yemeyi sevmesi, davranışlarının hantallığı, anlama ve konuşma yeteneğinin çok gelişmiş olmaması ve Elsa’ya yönelik şehvet düşkünlüğüyle Caliban’ın sahip olduğu hayvani içgüdülerinin yansımaları gibidir. İlkel bir tabiata sahip olan Otto, Elsa ile olan ilişkisinde kendisini güzelleşmiş olarak hissetmektedir. Bu nedenle, Elsa’nın gökyüzünden inen bir armağan olduğunu düşünür: “İnanılmaz bir şey. Beni tepeden tırnağa değiştirdi. Bütün bedenim değişti. Belki de Hesperos’un bir yıkıntısıyım yalnızca, ama gövdem bir melek kadar pırıl pırıl” (s. 75).

Hesperos, Yunan mitolojisinde akşam yıldızıdır. Atlas’ın oğlu ya da kardeşi olarak bilinen Hesperos, Atlas dağının tepesine ilk çıkandır. Yıldızlara bakarken bir fırtına onu alıp götürmüştü ve bir daha yeryüzüne inmemiştir. Gökteki bir yıldız olan Hesperos, her akşam insanlara geceyi getiren yararlı bir yıldızdır (Erhat, 1996: 144). Otto’nun, kendisini bir akşam yıldızı olan Hesperos’un yıkıntısı olarak görmesi kendi gerçeğiyle yüzleşmesidir.

Isabel ve Otto’nun ihanet içindeki evliliklerinde sahip oldukları tek çocukları Flora’dır. Edmund’un, bir düş perisi olarak gördüğü Flora, 16-17 yaşlarında bir genç kızdır. Ancak onun masum ve güzel görünüşünün ardında bir sır saklanmaktadır. Flora, babasının çırağı olan David Levkin’den hamile kalmış ve sırrını anlattığı amcasından yardım istemiştir. Bu yardım, çocuğu aldırma için gerekli olan paradır. Çünkü Flora’nın gözünde içinde büyüyen bu çocuğun bir önemi yoktur: “İçimde bir canavar büyüyor sanki. Nefret ediyorum ondan. Doğsa bile öldürürüm herhâlde. Daha hayatın başlangıcında niçin yıkımlara sürükleneyim? Başımın belası bir piçle kim ister beni? Gencim daha. Gençliğimin, özgürlüğümün tadına varmak istiyorum. Şimdiden başıma bir de çocuk almak istemiyorum, hele bu korkunç yarattığı hiç” (s. 54).

Flora’nın bu sözleri anne arketipinin çift yönlü yapısı içinde yer alan olumsuz yanını yani yok edicilik özelliğini akla getirir. Şefkatin ve sevginin simgesi olan annelik olgusunun olumlu özellikleri olduğu kadar olumsuz özellikleri de vardır. Carl Gustav Jung tarafından şekillendirilen anne arketipi; bakıp büyüten, taşıyan ve besin sağlayan yönlerinin dışında karanlık, zehirleyen ve korku uyandıran özellikleri de barındırır (Jung, 2012: 22). Flora, gelecekteki hayatının önündeki engel olarak gördüğü bebeğini aldıracağı için anneliğin olumsuz bir özelliğini sergiler. Henüz yeni can bulan bir canlıyı vücudundan koparıp atmış ve yok edici bir anne olma özelliği sergilemiştir. Bu davranışından pişmanlık duymayan, Edmund’un bu olaya engel olmak için söylediği sözlerin namus masalları olduğunu söyleyen Flora, yeni bir hayata kavuşmanın mutluluğu içindedir: “Bazen insan içgüdülerini izlemek, içinden geldiği gibi davranmak zorunda kalır. Ben de o yarattığı gövdemden koparıp atmak istedim, doğsaydı mutlaka öldürürdüm. (...) O yaratığın ta içerisinde durması, gençliğini, mutluluğunu, özgürlüğünü, bütün geleceğini kemirmesi ne demektir bilemezsin” (s. 96-97).

Flora, sinirli bir şekilde bu sözleri söyledikten sonra amcası Edmund’a, kendi manastırına geri dönmesi gerektiğini belirtir. Burada gerçek hayata ve kadınlara rastladığı için baştan çıktığını söyler. Onu sakinleştirmek için yaklaşan Edmund, bir anda Flora’yı kucaklar ve yüzünü genç kızın altın rengi saçlarında gezdirir. Bu esnada kapıda beliren David Levkin’in varlığı bu durumu sona erdirir. Edmund, Flora’yı kucaklayışının verdiği utançla kendisini affettirmek ister. Ancak Flora, kendisinin Harikalar Ülkesi’ndeki küçük Alice olmadığını söyleyerek sert bir dille bu teklifi reddeder.

Alice Harikalar Diyarında adlı anlatıda yer alan Alice karakteri, kız çocuğu algısına yeni anlamlar yükleyen öncü bir kişidir. Küçük kız çocuklarına yönelik geleneksel bakış açısının kırılmasını ve dönemin baskılarına başkaldırılmasını temsil eden Alice, güçlü bir kız imajı çizer. Dönemi içinde ve günümüzde bir motif olarak kullanılan Alice imgesi, hem çocukluktan ergenliğe geçişte yaşanan bedensel değişimleri hem de toplumsal yaşama uyum sağlayıcı kişisel gelişim aşamalarını yansıtmaları açısından önemlidir (Eyigör Pelikoğlu ve Karaca, 2019: 666). Tıpkı Alice gibi gözü pek bir kız olan Flora, genel ahlak düzenine aykırı hareketlerinde bir sakınca görmez. Bu durum, değişimin başlaması

için girişilmesi gereken mücadelenin ilk adımını oluştururken, aynı zamanda Flora'nın yaşadığı duygu karmaşasının tepe noktasını işaret eder.

Murdoch, sevgiyi merkeze alan tutumuyla insanlar arası iletişimsizliğe ve bencillığe çözüm arar. Bu nedenle romanlarında bireyleri sınırlılıkları, zaafı ve bencillikleri içinde göstererek iyiye ulaşabilenlerden çok kötülük içinde bocalayanları okuyucuya sunar. Roman kişileri, rastlantısallığın farkına vararak olgunlaşır ve böylece gerçeğe bir adım daha yaklaşır (Erdoğan, 2020: 119). Flora da, kötülük içinde bocalayan bir genç kızdır. Ancak romanın sonunda yaşadığı değişimle babasının yanında kalıp onun bakımını üstlenecek alçakgönüllü bir kıza dönüşmüştür.

Flora'nın amcasıyla yaşadıklarına şahit olan David Levkin, Edmund ile olan tartışmasında İncil'den alıntılardığı göndermelerde bulunur. Bunların ilkinin söylerken, sözü edilen kendisi olduğunu belirtir: “Bu küçüklere kim saldırırsa, boynuna bir değirmen taşı bağlansın ve denizin derinliklerinde boğulsun” (s. 102). İkincisi: “Aranızda ilk taşı hiç günahı olmayanınız atsın” (s. 102). Söyledikleriyle Edmund'u iyice sinirlendiren Levkin, son olarak da vurması için iki yanağını birden uzatır: “Patlat patlatabilirsen, vur bakalım! Hem senin gibi bir adam bir yanağıma vursa, öbür yanağıma da uzatırım. Gör bak Edmund Amca, sana iki yanağıma birden uzatıyorum. Hadi!” (s. 103).

Metinlerarasılık kapsamında ele alınan montaj tekniği, metnin içeriğini zenginleştirmek ve verilmek istenen mesajı daha etkili kılmak için kullanılan bir tekniktir. Bu yöntemde, aynen aktarımlar ya da özetleme yoluyla önceden üretilmiş metin parçaları kullanılır. Montaj yöntemiyle alıntılanan parçalar metni doğrudan açabileceği gibi sezdirme yolunu da kullanabilir. Böylece okuyucu, simgesel anlamları çözerek metne bağlanabilir. Bu teknik sayesinde sembol dili kullanılarak metnin anlam boyutu zenginleşir (Yılmaz, 2011: 53). Romanda kullanılan montaj tekniği, diğer metinlerle bağ kurmanın ve yazarın vermek istediği düşüncüyü daha etkili kılmanın bir yoludur. Yukarıdaki alıntılarda, montajlanan parçaların İncil'den alındığı görülmektedir.

David'in dile getirdiği ilk cümle İncil'de Matta/18'de şöyle geçmektedir: “Ama kim bana iman eden bu küçüklerden birini günaha düşürürse, boynuna kocaman bir değirmen taşı asılıp denizin dibine atılması kendisi için daha iyi olur. İnsanı günaha düşüren tuzaklardan ötürü vay dünyanın hâline! Böyle tuzakların olması kaçınılmazdır. Ama bu tuzaklara aracılık eden kişinin vay hâline!” (İncil, t.y.). David de bir günahkâr olduğunu inkâr etmez. Cezası neyse Edmund tarafından verilmesini isterken alaycı bir üslup kullanarak bu alıntıyı yapar. Ancak onu günaha düşürenin Flora olduğunu da belirir. Eğer suçlu aranıyorsa kendi kadar Flora'nın da suçlu olduğu ortadadır. İkinci cümlesi ise İncil'de Yuhanna/8'de geçmektedir:

Din bilginleri ve Ferisiler, zina ederken yakalanmış bir kadın getirdiler. Kadını orta yere çıkararak İsa'ya, “Öğretmen, bu kadın tam zina ederken yakalandı” dediler. “Musa, Yasa'da bize böyle kadınların taşlanması buyurdu, sen ne dersin?” Bunları İsa'yı denemek amacıyla söylüyorlardı. O'nu suçlayabilmek için bir neden arıyorlardı. İsa eğilmiş, parmağıyla toprağa yazı yazıyordu. Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine doğruldu ve, “İçinizde kim günahsızsa, ilk taşı o atsın!” dedi. (İncil, t.y.)

David'in işaret ettiği bu söz, Edmund'un Flora'yı kucaklamasına bir göndermedir. Edmund her ne kadar David'i suçlasa da, kendisi de masum biri değildir. Bu nedenle, David'den hıncını almak istemesi yersizdir. Üçüncü cümle, İncil'de Matta/5'te geçmektedir: “Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin” (İncil, t.y.). David'in Edmund ile tartışırken sarf ettiği sözlerde geçen bu gönderme, ironik bir üslup oluşturmak için kullanılmıştır. Edmund ile alay eden ve Flora'nın odasında sürekli komik hareketlerle zıplayan David, amacına ulaşmış Edmund'u sinirlendirmiştir. Alaycı anlatımıyla Edmund'a sürekli “ihtiyar gergedan” diye seslenmiş ve yeğenine karşı sergilediği ahlaka aykırı davranışı hatırlatmıştır.

Murdoch'un romanlarındaki kişiler, yazarın savunduğu etik düşüncesine uygun olarak başkalarına ilişkin bir bilinç geliştirirler ve onlar aracılığıyla kendi benliklerine ayna tutarlar. Bu durum ancak başkasının farkına varma, başkasına dikkat ve sevgi ile yönelme sayesinde gerçekleşebilir. Murdoch'un roman kişilerinin de, bu amaca uygun olarak ayrılıklara ve zorlu yolculuklara katlanan karakterler olduğu görülür. Bireyin kendi farkındalığına olan yolculuğu, kaçınılmaz biçimde başkalarının yaşamlarıyla iç içe girmeyi gerektirmektedir (Erkan, 2011: 10-11). Edmund da, kendi ahlaki sorgulamalarını David üzerinden yaparak benliğine ayna tutar. Başlangıçta ona kızar, fakat evden gitme vakti gelen David'i uğurlarken ona sevgi göstermekten, iyilik yapma adına herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını sormaktan kendini alamaz. Bu durum, kendi farkındalığına ulaşan Edmund'un hayatına karışan David sayesinde gerçekleşir.

Aile içerisindeki tüm sırları bilen ve yaşananları sessizce izleyen tek kişi Maria Magistretti yani Maggie'dir. Edmund'a göre Maggie, bir kedi kadar yabancı ve içine kapanık bir kadındır. Esmer teni, alaycı gülümseyişi, ince güzel ağzı, yumuşak saçları ve hüznü gözleriyle yalın bir güzelliğe sahiptir (s. 119). Bir rahibeden çok, ilkel bir dinin ağırbaşlı tanrıçasını andıran Maggie, etrafında olanları hâkim bir bakış açısıyla gözlemlemiş, herhangi bir olaya müdahil olmadan yıllarca bu evin işlerini üstlenmiştir. Her şeyi derleyip toplayan, yemek yapan ve yaşam alanı olarak mutfağı seçen Maggie, içindeki tüm kızgınlıkla kendisine saldıran Flora'ya bile karşılık veremeyen bir konumdadır. Flora hiddetine engel olamayıp onun saçlarını kestiğinde bile sessizliğini korur. Kara bir yılan gibi kıvrılıp kalan saçlar karşısında "Maggie yüzünü Medusa'nın bakışlarından sakınırcasına örtmüş" (s. 123) bir şekilde kalakalır.

Yunan mitolojisinde Phorkys ile Keton'un canavar kızları Gorgolar olarak adlandırılır ve içlerinde en bilineni Medusa'dır. Ölümlü olan Medusa'nın saçları yılanlarla örülüdür, alından yaban domuzu dişleri fıskırır, tunç elleri vardır ve uçmak için altın kanatları bulunur (Erhat, 1996: 118). Flora'nın elinde kara bir yılan gibi duran saçların Medusa ile ilişkilendirilmesi, Yunan mitolojisinde yer alan bu anlatımdır.

Maggie'nin gölge gibi olan varlığı Lydia'nın vasiyetnamesi ortaya çıkınca tamamen değişir. Çünkü Lydia, tüm mal varlığını sadık dostu olarak tanımladığı Maria Magistretti'ye bırakmıştır. Aile fertleri, miras kaygısıyla bir araya gelerek durumu değerlendirmeye başlar. Odadan içeriye genç ve güzel bir kadın olarak giren Maggie, herkesi şaşırtır. Edmund'un Maggie'yi "tanrıça" olarak nitelendirdiği ve onu üstün bir konuma koyduğu ikinci durum budur:

İçeri kırmızı elbiseli genç bir kadın girdi. Kısa siyah saçları özenle taranmış; pürüzsüz gencecik bir yüzü, ciddi ve koyu gözleri vardı. Maggie dış görünüşüne ilk defa önem vermişti. O eski silikliği üzerinden atmıştı. Maggie'deki değişikliği hayretle seyrederken ansızın bir burukluk hissettim, çocukluğumun pırıltıları arasında çok daha genç ve çok daha esmer bir koruyucu tanrıça hatırladım. (s. 133)

Lydia'nın vasiyetnamesi ortaya çıktıktan sonra bütün aile fertleri Isabel'in odasında toplanarak ne yapacakları konusunda konuşmak isterler. O esnada Flora, tıpkı annesinin ihanetini babası Otto'ya anlatırken olduğu gibi delirmiş bir hâlde Elsa ile odaya girer. Onların gelişi odada bulunan herkesi şaşırtır. Isabel, yarı öfke yarı korkuyla Elsa'yı kovar. Bu esnada Elsa, hemen arkasında bulunan şömineye geriler ve buradan çıkardığı bir kütüğü odanın ortasına yuvarlar. Yaşanan arbede sonucunda çıkan yangında Elsa ölür. Tüm yaşananlar sonunda Isabel evden ayrılır, Otto kendi iç dünyasına çekilir. Flora'da değişim gözlenir ve babasının yanında kalmayı tercih eder. Aynı değişim Isabel'de de görülür. Edmund, gitmeden önce Isabel'i ziyaret eder. Karşısında kendisine çekidüzen vererek kendini bulan, bir anlamda benliğine kavuşan bir kadın bulur. Isabel, etrafındaki her şeyi artık görebildiğini, gerçekliğin farkına vardığını dile getirirken, David'ten hamile olduğunu da sözlerine ekler. Bu sözleri, onda gerçekleştiği söylenen değişimi bir anda tersine çevirir. Isabel, ilk tanıştıklarından beri Edmund'tan hoşlandığını söyleyerek kendisiyle evlenmesini teklif eder. Edmund bu teklifi geri çevirerek Isabel ile vedalaşır. Evden ayrılmadan İtalyan Kızı'nın odasına gider ve Maggie'nin henüz

ayrılmadığını görünce sevinir. Onun ışık altındaki görüntüsü, çocukluğundan hatırladığı bir tasvir gibidir. Ne yapacağını bilemeyen Edmund, pencerenin önünde duran meyve tabağından bir elma ister ve Maggie'nin elinden alır. Biraz önce Isabel'in ikram ettiği elmayı -yani günaha davet eden elmayı- almayan Edmund'un bu hareketi akla Âdem ve Havva anlatısındaki elmayı getirir.

Eden bahçesinde Tanrı ile birlikte yaşayan Âdem ile Havva, iyilik ve kötülüğü bilme ağacının yasak meyvesinden yedikten sonra buradan kovulmuştur. Önce Havva, yasak meyveyi yemiş daha sonra yemesi için Âdem'e vermiştir (Batuk, 2006: 55). Edmund, Havva'nın yerine geçeni olan Isabel'in günaha davetini kabul etmeyerek kendini yasak olanın cazibesinden korumuştur.

Edmund'un Maggie'ye karşı olan duyguları, daha önce genç kadının kaybettiğini söylediği bir çift ayakkabıyı odada görmesiyle gün yüzüne çıkar. Çünkü Maggie bu ayakkabıları kaybettiğini söylediği için Edmund onu eve kadar taşımıştır. Maggie, onları kaybetmediğini, cebine koyduğunu söyleyince Edmund gitmekten vazgeçer. Edmund'un kendisini korudan eve taşırken mırıldandığı "Maria" kelimesi, konuşmalarının tılsımı olur ve Edmund birbirleri için var olduklarını fark eder. Maggie, söylediği her sözün hatta ortaya çıkardığı vasiyetnamenin bile Edmund'un kendisini fark etmesi için olduğunu söyler. Kendisini yalnız ve basit bir yaşayışa mahkûm bir korkak olarak gören Edmund, bir yol ayırımında olduğunu anlar. Hayattan kaçmanın, kendi yaralarını yok saymanın mutluluk getirmediğini görür. Maggie'nin yüzü, uzun zamandır rastlamadığı ve özlemine çekmekten vazgeçmediği mutluluğun yüzü olur:

(...) Belki hayatımda ilk defa olarak bir süre için küçülmek, yalınlaşmak, bütün engelleri göze alarak bir başka insanla ilgilenmek istiyordum. Maggie sıradan bir kız, bir yabancı olduğu hâlde, dünyada bana en yakın insandı. Benim İtalyan kızımdı o, ama aynı zamanda, gözlerimi açan Âdem'in Havva'yı gördüğünde olduğu gibi, ilk kadındı da. (s. 173)

Edmund, Roma'ya dönmeyi planlayan Maggie ile birlikte gitmeye karar verir. Bu kararının ardından cebindeki elmayı çıkarıp yemeye başlar. Edmund'un da dile getirdiği Âdem ve Havva benzetmesi, elmanın yenilmesi ile birlikte gerçek anlamına kavuşur.

Âdem ile Havva anlatısında en önemli simgelerden biri, dallarından yasak meyvenin sarktığı iyilik ve kötülük bilgisi ağacıdır. Bu ağaç, elma ağacı olarak kabul edilir. Âdem ile Havva'nın ağacın yasak meyvesini yedikten sonra çıplaklıklarının farkına varışları, cinsel organlarını incir yapraklarıyla kapatışları ilk ısırıktan sonradır (Stone, 2000: 237-239). Edmund'un Maria karşısında kendisini mutlu ve güçlü hissetmesi, insanca yaşayabileceğini düşünmesi elmadan aldığı ilk ısırıkla birlikte mümkün olmuştur. Havva'ya benzediği Maria, onun gözlerini açmıştır.

Murdoch, insanın özünü ve yaşadığı yeri gerçekte bir yanılısama alanı olarak gördüğünden iyiliğin dışarıda aranması gerektiğini düşünür. Bu nedenle her romanında "iyi" idealini yakalamak için yeni bir girişimde bulunur (Erdoğan, 2020: 118-119). İtalyan Kızı'nda bu girişimin somut hâlini Edmund oluşturur. Roman boyunca Edmund, uzaklaşmak istediği baba evinde geçmişiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yaşanan çarpık ilişkiler ve bir türlü etkisinden kurtulamadığı anne otoritesi, Edmund'un karşısına aşması gereken engeller olarak çıkmıştır. Engeller aşıldığında ve karmaşık ilişkiler ağı çözüldüğünde aile bireylerinin ve Edmund'un yaşantısı farklı bir yöne gitmiştir. Özellikle Edmund'un romanın sonunda yaşadığı mutluluk, yazarın hedeflediği iyiliğe ve sevgiye ulaşmanın örneği olarak görülmektedir.

SONUÇ

Iris Murdoch'un romanlarından biri olan İtalyan Kızı, yazarın eserlerine yansıttığı felsefi ve ahlaki kaygıların bir aile hikâyesi etrafında şekillendirildiği bir eserdir. Romana görsel ve çok katmanlı bir estetik kazandıran ise, eser içerisindeki göndermelerdir. Bu çalışmada, okuyucuyu metnin bir parçası hâline getiren metinlerarasılık yönteminin eserde nasıl kullanıldığı ele alınmış ve tespit edilen açık göndermeler incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda eser içerisinde yer alan açık göndermelerin, roman kişilerinin fiziki ve ruhî portrelerinin çizilmesinde, iç dünyalarını aydınlatmada kullanıldığı tespit edilmiştir.

Roman kişilerinin fiziki portrelerinin çizilmesinde Matthias Grünewald ve Gislebertus gibi sanatçıların eserlerinden, William Shakespeare'in Fırtına adlı oyunundaki Caliban'dan, Yunan mitolojisinden Medusa ve Hesperos'tan yararlanılmıştır. Bu göndermeler, ilgili bölümlerde eser adları söylenerek gerçekleştirilmiş ve roman kişilerinin dış görünüşleri somut hâle getirilmiştir. Lydia'nın ölü yüzündeki acı, Grünewald'ın resmindeki Aziz Antonius'un; Elsa'nın göz alıcı görüntüsü Gislebertus'un heykelindeki Havva'nın, Otto'nun kaba tabiatı ve uygarlıktan nasibini almamış çirkinliği Shakespeare'in eserindeki Caliban'ın ve Hesperos'un, Maggie'nin kara bir yılan gibi kıvrılan saçları Medusa'nın adı anılarak anlatılmış ve okuyucunun zihninde görsel bir algı oluşturulmuştur. Böylece yazar, görünüş ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi somut hâle getirme amacını gerçekleştirmiştir.

İtalyan Kızı'nda ruhî portrelerin belirgin hâle getirilmesi amacıyla dinî kadın figürlerden Rahibe Teresa, psikanalist ve yazar Lou Andreas Salome, Alice Harikalar Diyarında'dan Alice ile benzerlik kurulmuştur. Isabel, Rahibe Teresa gibi çile çeken ve yaşadığı hayatı "cehennemdeki çekmece" ve "karanlık dolap" olarak tanımlayan bir kadındır. Bu benzetmeler, Hristiyan inancında Tanrı'ya ulaşmak için çekilen çileyi ve kapanma hâlini ifade etmek için kullanılır. Sıkıntılı bir hayat yaşayan ve aldatılan bir kadın olan Isabel, romanın devamında küçük kasabanın Lou Andreas Salome'sine benzetilir. Bu durum, başlangıçtaki çile çeken kadın imajında tamamen farklıdır. Çünkü Isabel, sadece aldatılan mağdur bir kadın, değil aynı zamanda aldatan bir kadındır. Okuyucuya göndermelerle sunulan bu tezatlık, katı ve inandırıcı bir toplum resmi sunmayı reddeden Iris Murdoch'un metnin ötesindeki gerçekliği sunmada kullandığı bir araçtır. Gerçekçi bir şekilde tüm yönleriyle anlatılan Flora; yazarın, uzun bir yolculukla birlikte ulaşılabileceğine inandığı sevgi ve iyiliğin temsilidir. Bireyin eylem ve seçimlerine odaklanan Iris Murdoch, genel ahlak düzenine aykırı hareketlerde bulunan ve Alice Harikalar Diyarında adlı anlatıda yer alan Alice karakteri gibi gözü pek bir kız olan Flora'nın tabiatının nasıl değiştiğini anlatmıştır. Romanın sonunda gerçekleşen bu değişim sonucunda Flora, sevgi ve iyiliğe ulaşmış ve babasının yanında kalmaya karar vermiştir.

Eserde, fiziki ve ruhî göndermelerin dışında dinî göndermelere de yer verilmiştir. Kutsal Kitaplar ve anlatılara yönelik gerçekleştirilen bu açık göndermelerde, İncil'den yapılan alıntılarla montaj tekniği kullanılmış, Adem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerine telmihte bulunulmuştur. Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemesinden sonra kendilerinin farkına varması gibi Edmund da Maggie'nin karşısında benliğine kavuşmuş, mutluluğa adım atmış; yazarın hedeflediği iyiliğe ve sevgiye ulaşmanın örneğini oluşturmuştur. Böylece metnin içeriği zenginleştirilmiş, diğer metinlerle bağ kurulmuş ve okuyucunun anlamları çözerek metne bağlanması mümkün kılınmıştır.

Sonuç olarak, Iris Murdoch'un İtalyan Kızı adlı romanında, roman kişilerinin ahlaki açıdan daha iyi olmaları adına bir yolculuğa çıktıkları, bu sayede sevgi ve iyiliğe ulaştıkları görülmektedir. Bu yolculuk esnasında yazar, roman kişilerini somut hâle getirmek ve düşüncelerine açıklık kazandırmak adına metinlerarasılıktan yararlanmıştır. Özellikle açık göndermeler kullanarak edebî bir metni görselliğe kavuşturmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen veriler, İtalyan Kızı'nın okuma denemelerine açık olduğunu ve farklı yöntemlerle gerçekleştirilecek olan incelemelerin eserin anlam dünyasını zenginleştireceğini göstermektedir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci yazar %100.
Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ABREVAYA, E. (2006). Lou Andreas-Salomé: Anal Erotizm, Cinsellik ve Yüceltme. *Cogito*, 4, s. 157-168.
- AKIN, H. (2014). Antikçağ'dan Yeniçağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme-Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- AKTULUM, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınları.
- AKTULUM, K. (2016). Kolaj Nedir? Louis Aragon Örneği. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 8(15), s. 3-18.
- AKTULUM, K. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 85, s. 233-256.
- ATMACA, Z. (2019). Rahibe Teresa'nın Hayatı ve Kişiliği (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.
- AYTAÇ, G. (2012). *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- BATUK, C. (2006). Âdem ile Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ile Havva'nın Hayatı. *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), s. 51-96.
- CONRADİ, P. J. (1989). *Iris Murdoch: The Saint and the Artist*. Hong Kong: Mac-Millan.
- ÇELEBİ, N. (2003). Ahlâk, Etik ve Toplum. *Bilge*, 39, s. 3-12.
- ECEVİT, Y. (2012). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERDOĞAN, R. (2020). *Flanör&Flanöz-Modern Çağın Gözlemci Seyyahları (Jean Rhys ve Iris Murdoch Romanları Üzerinden)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ERHAT, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- ERKAN, M. (2011). *Iris Murdoch: Bir Ahlâk Filozofu Olarak Sanatçının Portresi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- EYİGÖR PELİKOĞLU, F. ve KARACA, H. (2019). Fantazmagorik Bir Mekân: 'Alice' İmgesi ve Harikalar Diyarında Dönüşüm, *İdil*, 56, s. 663-680.
- RUOKONEN, F. (2008). Ethics and Aesthetics-Intersections in Iris Murdoch's Philosophy (Doctoral Thesis). University of Helsinki, Helsinki.
- İNCİL (t.y.). <https://incil.info>, Erişim Tarihi: 10.01.2021
- JUNG, C. G. (2012). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.
- KARABOĞA, K. (2009). Shakespeare'in Ütopyasında Siyaset ve Toplumsal Düzen-Fırtına'nın Düşündürdükleri. *Sosyoloji Dergisi*, 3(18), s. 25-42.
- MCBAY MERRİTT, M. (2017). Love, Respect, and Individuals: Murdoch as a Guide to Kantian Ethics. *European Journal of Philosophy*, 25, s. 1-21.

MURDOCH, I. (2019). İtalyan Kızı. İstanbul: Can Yayınları.

PARLA, J. (2012). *Don Kişot'tan Bugüne Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ROWE, A. (2007). *Iris Murdoch: A Reassessment*. London& New York: Palgrave Macmillan.

STONE, M. (2000). *Tanrılar Kadınken*. İstanbul: Payel Yayınevi.

ŞAHİN, M. S. (1993). Cin. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, s. 8-10.

TİLBE, A. (2019). *Yeniötesi Yazında Özkurmaca*. London: Transnational Press.

YILMAZ, E. B. (2011). Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Bilig*, 56, s. 45-56.

EKLER:

Resim 1

Aziz Antonius'un Ayartılması

Kaynak: <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/early-europe-and-colonial-americas/renaissance-art-europe-ap/a/grnewald-isenheim-altarpiece>

Resim 2

Gislebertus'un Saint Lazare Katedrali'ndeki kapı süslemesi

Kaynak: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=259499>

Resim 3

Gislebertus'un Havva'sı

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?curid=192746>

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SICAĞINDA HAFIZ HAKKI PAŞA-SÜLEYMAN NAZİF TARTIŞMASI*

Hafız Hakkı Pasha-Süleyman Nazif Debate in the First World War

Mustafa Fırat GÜL¹

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemi hep savaşlarla geçmiştir. İtibarı başta olmak üzere kaybettiği toprakların bir kısmını kazanabilmek için hayalleri ve hedefleri olan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na büyük umutlarla girmiştir. Bu savaş artık Osmanlı Devleti için varlık-yokluk mücadelesidir. Osmanlı Devleti özellikle Kafkas Cephesini açarken Osmanlı Devleti'nin doğusunda kırk yıla yakın bir süredir devam eden Rus işgalini bitirmeyi hedeflemiştir. Sarıkamış Harekâtı bu cephede önemli bir savaştır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa komutayı bizzat ele almasına rağmen savaş büyük bir hüsrana sona ermiştir. Enver Paşa, hesaplandığı gibi gitmeyen/bitmeyen savaştan sonra adeta enkaza dönmüş haliyle komutayı İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a dönmüştür. Bir taraftan soğuk diğer taraftan tiftis gibi bir baş belasıyla mücadele eden(meye)n ordudan geri kalanlarla elden geleni yapabilme gayretinde olan Hafız İsmail Hakkı Paşa şartlar gereği olsa gerek bazen daha sert emirler vermiştir. Bu emirlerden birisini içeren telgraf Üçüncü Ordunun emri dışında kalan Bağdat Valisi Süleyman Nazif'e de ulaşmıştır. Vali Süleyman Nazif Bey telgraftaki ifadelerle oldukça sert bir yanıt vermiştir. Olaya Dahiliye Nazırı Talat Bey ile Enver Paşa da dahil olmuştur. Arşivdeki belgelere bakıldığında olayın başlangıcı yanlışlıkla giden bir telgraf ve bu telgrafa alışılmışın dışında verilen sert bir cevapla büyüyen tartışmadır. Dahiliye Nazırı Talat Bey'in akliselim davranmasıyla olay daha da büyümeden sonlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Hafız Hakkı Paşa, Vali Süleyman Nazif Bey, Dahiliye Nazırı Talat Bey.

ABSTRACT

The last period of the Ottoman Empire has always passed through wars. The Ottoman Empire, which had dreams and goals in order to gain some of the lands it lost, especially its reputation, entered the First World War with great hopes. This war is now a struggle for existence and absence for the Ottoman Empire. When the Ottoman Empire opened the Caucasian Front, it aimed to end the Russian occupation that had been going on for almost forty years in the east of the Ottoman Empire. Operation Sarıkamış was an important battle on this front. Although the Minister of War and Deputy Commander-in-Chief Enver Pasha took the command personally, the war ended with great disappointment. Enver Pasha returned to Istanbul by transferring his command to Hafız İsmail Hakkı Pasha, one of the important names of the Committee of Union and Progress. Hafız İsmail Hakkı Pasha, who was trying to do his best with the rest of an army that failed to fight against a troublemaker like typhus on the one hand, and on the other hand, gave harsher orders sometimes as required by the circumstances. The telegram containing one of these orders also reached Baghdad Governor Suleyman Nazif, who was outside the order of the Third Army. Governor Süleyman Nazif gave a very harsh response to the statements in the telegram. Interior Minister Talat Bey and Enver Pasha were also involved in the event. According to the documents in the archives of the Ottoman state, it was tried to be evaluated before and after the event.

Keywords: First World War, Caucasian Front, Hafız Hakkı Pasha, Governor Mr. Süleyman Nazif, Interior Minister Mr. Talat.

1. ORCID: 0000-0001-9023-4131

1. Dr. mustafafiratgul@gmail.com

*GÜL, M. F. (2021). "Birinci Dünya Savaşı'nın Sıcığında Hafız Hakkı Paşa-Süleyman Nazif Tartışması", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.475-491.

Makale Geliş Tarihi: 18 Şubat 2021 Kabul Tarihi: 1 Temmuz 2021

EXTENDED ABSTRACT

In a sense, the First World War can be called one of the phases of the plan known as the Oriental question. After the outbreak of war in the center of Europe, the Ottoman State, which was between the Triple Alliance and the Triple Entente, remained unstable until the last moment. On the one hand, Britain, France and-in particular - Russia, on the other hand, tried to attract the Ottoman state to their ranks, sometimes through ambassadors of Germany, sometimes through promises, sometimes by implication or by explicit threat. Many unknown details of Russia's initiatives, especially those of Britain and France, have been revealed in secret documents of the Russian Foreign Affairs Archive recently published. The rulers of the Ottoman State (Government of Ittihat and Terakki), rather than whether they entered the war, said: "who acts together in the interests of the country?" they had an argument. At the beginning of August, the Ottoman State, which declared mobilization, made a secret treaty with the Germans. It is said that this treaty was made especially at the insistence of Enver Pasha. It is a fact that much more justified and different curiosity is needed, rather than questions such as whether the Ottoman state could or could not escape the First World War. One of the most important fronts of the first World War, the struggle for life and death for the Ottoman State, is the Caucasian front. It can be said that the fact that the Caucasian Front, which started with big dreams, ended with great disappointment in the first war, also affected the other plans of the Union and progress government. The first goal or first stage of Operation sarikamis was to re-incorporate the region, which had been under Russian occupation for decades, into the Ottoman country. In an unorthodox decision with the importance and excitement of this, Enver Pasha, the Minister of War and Deputy Commander-in-chief, personally took over the command. But the account in Istanbul did not correspond to Sarikamış and the mountains of Allahukber. In particular, the number of dull soldiers (the martyr is the martyr; Enver Pasha again transferred the current status/command of the operation, which is still being discussed in many ways, to Hafız Ismail Hakkı Pasha, one of the important figures of Ittihat and Terakki, and returned to Istanbul. It's not just the cold that's below zero; it's also morale. In this case, Hafız Ismail Hakkı Pasha tried to do the best he could. Morale is not the only problem that needs to be addressed on the Caucasian front. Besides the problem of soldiers and ammunition that has reached the end, there is a disease. Soldiers, commanders and doctors who have dealt with a nuisance such as typhus, one of the greatest enemies of soldiers throughout history, have been distraught. Harsher orders were given, considering that it would bring success under these conditions. Hafız Ismail Hakkı Pasha's severe communique in the name of seriousness and discipline went to Suleiman Nazif Bey, the governor of Baghdad, who was not authorized by the Third Army, and the already frayed nerves were well stretched. The governor responded quite harshly to Pasha's communiqué. Internal Medicine Minister Talat Bey and Enver Pasha were also involved in the incident. Although the documents contained in the Ottoman archive of the presidency of the State Archives of the Republic of Turkey show how senior managers worked, how the incident of the Pasha and the governor began and ended, two important documents are missing. One of them is a letter or Telegram in the style of a complaint sent by Hafız Ismail Hakkı Pasha to Enver Pasha, and the other is a letter or telegram of Suleyman Nazif Bey, the governor of Baghdad, who wrote a tarziye (apology) to Hafız Ismail Hakkı Pasha at the request (order) of Internal Medicine Nazi Talat Bey. The contents of the first of these two documents (a letter or possibly a telegram) can be learned from a letter from Enver Pasha to Talat Bey. But it is important that the latter be identified, because the governor, who wrote this style reluctantly, is also a fairly famous nasir and poet. The document in question is perhaps stored among other documents in the State Archive.

GİRİŞ

Yakın dönem Türk tarihinin iki bilindik şahsiyeti olan Hafız Hakkı Paşa ile Süleyman Nazif arasında Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında vuku bulmuş tartışma sık karşılaşılan bir durum değildir. En azından kayıtlarda ve hatıralarda nadiren görüldüğünden böyle söylenebilir. Sarıkamış Savaşı'ndaki hareketin önemli komutanlarından olan Hafız Hakkı Paşa hakkında son yıllarda çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. 20. yüzyıl Türk edebiyat ve matbuat dünyasının şahsına münhasır kişiliklerinden olan Süleyman Nazif de yine son dönemde hakkında araştırmalar yapılan birisidir. Hafız Hakkı Paşa ile Süleyman Nazif'in hayatlarının kesiştiği nokta ise Birinci Dünya Savaşı'dır. Savaşın planlandığı gibi gitmemesinin sebep olduğu gerginliğin yanında Hafız Hakkı Paşa'nın yanlış adrese giden telgrafi yüzünden Süleyman Nazif'in verdiği tepki ve sonrasında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin en tepedeki yöneticilerinin de dahil olduğu meseleyi izah etmeden evvel Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsetmenin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sadece Osmanlı Devleti için değil dünyanın birçok devleti için de yıkıcı etkileri olmuş büyük bir hadisedir. Elbette neredeyse her olayın bir sebebi ya da sebepler silsilesi vardır. Savaşın tek nedeni de Franz Ferdinand ve eşi Sophie'nin öldürülmesi değildir (Gül, 2020:742). Bu suikast savaşmak için bahane arayan Avrupalı devletlerce bir sebep olarak değerlendirilmiştir. Savaşarak daha da zenginleşme, sömürmesini genişletme derdinde olan Avrupalı devletler ittifak ya da itilaf bloklarını büyütme çabasıyla planlar yapmışlardır. Afrika kıtası başta olmak üzere yeni sömürge alanları için yapılan planlar arasında, özellikle Rusya için Osmanlı Devleti'nin durumu farklıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya *paylaşılacak miras* gözüyle bakan devletler bunu ne zaman ve nasıl yapacaklarını sıklıkla tartışmışlardır. Ali İhsan Paşa (Sabis), Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni birinin kucağından diğersinin kucağına atılabilecek bir düşkün mevkiinde gördüklerini, Anadolu'nun nüfuz yarışında zemin olarak kullanıldığını yazmaktadır (1990:25).

İttihat ve Terakki Hükümeti, çevresinde olup bitenleri takip ederken yalnız kalmamak için de ittifak arayışlarına girmiştir. Ruslarla kapanmamış bir hesabın varlığını unutmayan dönemin yöneticileri Avrupalı devletlerle ittifak için girişimlerde bulunmuştur. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin önde gelen isimlerinden olan Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Bey ittifak arayışları çerçevesinde ayrı ayrı görüşmeler yapmışlardır. Ruslarla ittifak olmayacağı zaten bellidir. İngilizler ise daha Osmanlı Devleti hiçbir şekilde tarafını belli edecek hareket yapmadığı halde Türklerin sipariş edip son kuruşuna kadar ödediği iki savaş gemisine (Sultan Osman I ve Reşadiye) el koyarak tavrını belli etmiştir (Cemal Paşa, 2006:142). Cemal Paşa hatıralarında Fransa'nın da ittifaka yanaşmadığını, Rusya'ya rağmen hareket etmeyeceklerini anladığını yazmaktadır (2016:129).

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri savaşa girilip girilmemesinden ziyade "kimlerle beraber hareket edilirse ülkenin menfaatine olur?" tartışması yapmışlardır. Almanların Türklerle ittifak hususunda oldukça temkinli olduğu da unutulmamalıdır. Savaşın, Avrupa'nın merkezinde patlak vermesinden sonra Üçlü ittifak ve Üçlü İtilaf arasında kalan Osmanlı Devleti son ana kadar kararsız kalmıştır. Bir taraftan İngiltere, Fransa ve özellikle Rusya; diğer taraftan Almanya elçileri aracılığıyla Osmanlı Devleti'ni bazen vaatlerle etkilemek bazen de ima yoluyla ya da açıktan tehditle kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır. Rusya'nın başta olmak üzere İngiltere ve Fransa'nın bu konudaki girişimlerinin bilinmeyen pek çok detayı yakınlarda yayımlanmış Rus dışişleri arşivi gizli belgelerinden de öğrenilmektedir.¹

İngiltere, Fransa ve Rusya ile yapılan girişimlerin neticesiz kalmasının da etkisiyle Türklerle Almanların ittifak görüşmeleri başlamıştır. Alman Genelkurmay Başkanı Helmut Johann Ludwig von Moltke başta olmak üzere birçok yönetici Türkiye ile yapılacak ittifakın tamamen gereksiz olduğunu, Türklerin modern bir orduya sahip olmadığından dolayı düşünmüşlerdir. Kaiser II. Wilhelm

¹ *Rus Dışişleri Gizli Arşivinin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi*, çeviren ve hazırlayan: Azad Ağaoğlu, Ötügen Neşriyat, 2018

bu sürece bizzat müdahale ederek ittifak görüşmelerinin akim kalmasının önüne geçmiştir (Alkan, 2020: 118). 2 Ağustos 1914'te Türklerle Almanlar gizli olarak anlaşmışlardır. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ile Almanya Büyük Elçisi Wangenheim arasında yapılmıştır (Talat Paşa, 2019: 26-27). Bu antlaşma için özellikle Enver Paşa'nın ısrarıyla yapılmıştır denilmektedir:

“2 Ağustos 1914'te, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı üst düzey yöneticilerinden yalnızca Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Said Halim Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde yürütülen bu ittifak anlaşmasından diğer hükümet yetkilileri ve Meclis-i Mebusan haberdar edilmemiştir” (Gül, 2020:743).

Fakat aynı Enver Paşa, Almanlarla yapılan bu gizli antlaşmanın hemen sonrasında çok ilginç adımlar atmıştır. Rusya'nın İstanbul elçisi Girs'in Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'a 5 Ağustos 1914 tarihinde gönderdiği gizli telgrafta General Leontyev'e Enver Paşa ile görüşmesi için talimat verdiğini, Paşa'nın ifadesine göre seferberliğin Rusya'ya karşı olmadığını, Türkiye'nin kimseye bağlı olmadığını hatta Rusya'nın menfaatine uygun olacaksa 9. ve 11. Kolordulara bağlı bazı birlikleri çekmeye hazır olduklarını yazmıştır (Ağaoğlu, 2018:19, 20).

İttihat ve Terakki Hükümeti üyeleri oldukça zor durumdadır. Bir taraftan Rus tehlikesi diğer taraftan devletin ekonomik yönden çaresizliği gibi sebeplerden dolayı farklı girişimlerde bulunan yöneticiler zaman kazanmaya öncelik vermişlerdir. Almanlarla gizli bir ittifak yapan Osmanlı Devleti'nin Ruslarla flörtünü anla(mlandı)rmak zordur. İttihat ve Terakki Hükümeti, - zahiren de olsa- tarafsızlığını koruduğu günlerde kapitülasyonları da tek başına kaldırdığını duyurmuştur (Gül, 2021:739).

10 Ağustos 1914'te Almanlardan satın alındığı iddia edilen iki gemi ve 29 Ekim'de bu iki geminin dahil olduğu Karadeniz Baskını sonrasında Osmanlı Devleti savaşa dahil olmuştur.² 1 Kasım'da Rusya Osmanlıya savaş açtıktan sonra Rus kuvvetleri Zorgediği, Kucak (BOA, DH.ŞFR, 446/6) ve Karakilise (BOA, DH.ŞFR, 446/7) ve başka noktalardan Osmanlı'ya karşı saldırıya geçmiştir. 5 Kasım'da Birleşik Krallık 6 Kasım'da ise Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Aynı gün Kafkas Cephesi'nde (Narman, Velibaba, Eleşkirt ve Doğubeyazıt) Osmanlı ve Rus orduları çarpışmış ve Ruslar bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır (Arı, 1997:71). 11 Kasım'da Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne savaş açmıştır. 14 Kasım'da Cihad-ı Ekber Fatih Cami'nde okunmuştur (Kaşığığun, 2014: 298). Rus filosu 17 Kasım'da Trabzon'u bombalamıştır (BOA, DH.ŞFR, 47/157). Kafkas Cephesi'ndeki savaşla birlikte onlarca yıldır Rus işgalindeki şehirlerin kurtarılması için Türk ordusu olağanüstü fedakarlıklar yapmıştır.

Kafkas Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelelerinden biridir. Bu cephe sadece Türkiye için değil Avrupalı devletler açısından da savaşın kaderini önemli ölçüde etkilemiştir (Gül-Uzun, 2020:229-246). Ordunun ne kadar zor durumda olduğunu en iyi komutanların bileceği aşikardır. Savaşın ilk zamanlarında cephede olan Aziz Samih Bey şöyle yazmıştır: *“On birinci Kolordu erzak kalmadığından çabuk yetiştirilmesi için feryat ediyordu. Menzil araçları yeterli değildi. Vali bey, bir defalık yüz elli bin kilo erzakı halkın sırtında taşımaya üzerine aldı. Erzurum halkı denenmiş vatan sevgilileriyle bu yükü taşımaya seve seve kabul ettiler. Otuz kiloluk torbalar yaptırıldı. Hele mektep çocuklarının, sırtlarında un torbalarıyla hükümet konağı önünden hareket etmelerindeki fedakârlık ve hamiyet herkesi ağlattı”* (İlter, 2007:10). Sarıkamış Savaşı bu cephenin en önemli savaşıdır ve bu savaşta Türkler hiç ummadıkları bir mağlubiyet yaşamışlardır.

² Emrin kim tarafından verildiği hem o günlerde hem de daha sonrasında epeyce tartışılmıştır. Meclis-i Mebusan tarafından araştırma yapılmıştır. Enver Paşa'yı suçlayanlar olduğu gibi onun öyle karar vermediğini, Alman subayların kendi başlarına davrandığını iddia edenler olmuştur. Maliye Nazırı Cavid Bey ise Enver Paşa'nın emriyle olduğu iddiasındadır (Menteşe, 2019: 141).

1. Hafız İsmail Hakkı Paşa ve Süleyman Nazif Bey

II. Meşrutiyet sonrasında baş döndürücü bir hızda gelişen olayları anlamaya, zamanı yakalamaya çalışan Osmanlı toplumu, özellikle askerî ve sivil yöneticiler kısa süre sonra devletlerini ve kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nın içinde bulmuştur. Daha Balkan Savaşlarının acısını, şokunu atlatamayan başta asker olmak üzere herkesin tedirgin olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'le tartışmasını değerlendirmeden önce yakın dönem Türk tarihinin önemli figürlerinin hayat hikayeleri belgelerin yardımıyla genel olarak anlatılmaya çalışılacaktır. Tarihin ana malzemesinin insan ve insanın da duygusallığı unutulmadan arşivdeki belgelere göre İsmail Hakkı Paşa-Süleyman Nazif Bey tartışmasının öncesi ve sonrasının öğrenilmesi neden tartışıldığını anlamak adına önemlidir.

1.1. Hafız İsmail Hakkı Paşa

İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden olan Paşa, 1879, Manastır doğumludur. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın³ ilk ismi olan İsmail genellikle kullanılmaz⁴. İlk tahsilini Serez ve Köprülü'de yaptığı sırada Kuran-ı Kerim'i ezberlediğinden dolayı "Hafız" diye tanınmıştır. Manastır'da Askeri Rüştiye ve İdadisindeki tahsil sonrasında 1897'de İstanbul'da Harbiye Mektebine kabul edilmiştir. 1899'da teğmen olmuştur (Pir Murat Sivri, 2016:3). 1902'de Harp Akademisini tamamladıktan sonra Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle kıta hizmetine başlamıştır (Hafız Hakkı, Bozgun:9). Önce Manastır'a, daha sonra da Selanik'e tayin edilmiştir. Bulgar çeteleri ile çatışmalara girmiştir. 1904'te kolağası, 1908'de binbaşı olmuştur (Hafız Hakkı, 2014:11).

Viyana'da askeri ataşelik görevi ile bulunduğu sırada, -13 Nisan 1909'da- Otuzbir Mart Vak'ası çıkınca, bu görevinden ayrılıp Selanik'te toplanan Hareket Ordusu'na katılmıştır. Olayların bastırılması üzerine tekrar Viyana'daki görevine dönmüştür (Hafız Hakkı, Bozgun:9). Sultan V. Murat'ın torunu Behiye Sultan ile 1910 yılındaki evliliği sonrasında damad-ı şehriyari olarak da anılmıştır. 1911'de 1. Kolordu Erkân-ı Harbiye-i ikinci reisi; Balkan Savaşı'nda Çatalca savunmasındaki başarı dolayısıyla da yarbay (kaymakam) olmuştur (Sivri, 2016:34).

Padişah V. Mehmed Reşad'ın iradesiyle (11 Ocak 1914 tarihli) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisliği Harbiye Nazırı Miriliva (Tuğgeneral) İsmail Enver Paşa uhdesine verildiğinde reis yardımcılıklarına Miriliva Bronsart von Schellendorf Paşa ile Kaymakam (Yarbay) Hafız İsmail Hakkı Bey'in tayin edilmiştir (BOA, İ.HB, 149/13-1; BOA, İ.HB, 149/13-2). 7 Aralık 1914'te albaylığa (miralay) terfi ederek Kafkas cephesindeki 10. Kolordu Komutanlığına atanmıştır (BOA, İ.HB,163/33-2). Büyük hayallerle girilen ama faciayla neticelenen Sarıkamış Harekâtı'nın enkazını Enver Paşa 7 Ocak 1915'te "Paşa" unvanı verilen Hafız Hakkı'ya devretmiştir (BOA, İ.HB,164/60-2; Sanders, 1999:58).

Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın Erzurum'da geçirdiği 73 günü de (3 Aralık 1914-13 Şubat 1915) içeren ve üç aylık bir dönemi (26 Ekim 1914-23 Ocak 1915) kapsayan günlükleri⁵, kendisinin hasta olma sürecine dair az da olsa bazı bilgiler vermektedir. Erzurum'a 3 Aralık 1914 günü gelen⁶ Hafız İsmail Hakkı Paşa günlüklerinin ikinci defterinde belirttiğine göre, bir ay boyunca banyo yapamamıştır. 19 Ocak 1915 günü Heran (Kırkdikme) ve Azap'taki birlikleri kontrol eden Hafız İsmail Hakkı Paşa, gece saatlerinde Hasankale'deki (Pasinler) Üçüncü Ordu karargâhına döner.

³ Çalışmanın başlığında biz de "İsmail" ön ismini, Hafız Hakkı Paşa'dan başka birisi olarak düşünülebilir, metinde bahsederiz diye bilerek tercih etmedik.

⁴ Babası Süvari Mülazım-ı Evveli (Teğmen) Hacı Halil Efendi, annesi ise Habibe Hanım'dır. Bardakçı, *Günlük*, s.10.

⁵ *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, yay. Murat Bardakçı, İstanbul 2014, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁶ BOA, DH.ŞFR, 451/102 (3 Aralık 1914).

Ertesi gün (20 Ocak 1915) buradaki kaplıcalarda banyo yapar (Hafız Hakkı, 2014:100-101). 21 Ocak 1915 günü Üçüncü Ordu Komutanı yine Hasankale’de bulunmaktadır. Gün boyu buradaki hastaneleri dolaşmış ve hastalarla ilgilenmiştir. Aynı gün Hertev’deki (Otlukkapı) hastaneye giden Paşa, ortamın ve askerlerin pisliğinden bahsettikten sonra pis kokulardan dolayı birkaç defa neredeyse istifra edeceğini belirtir. Daha sonra karargâha dönerken mide bulantısı devam eden Hafız İsmail Hakkı Paşa günlüğünde yazdığına göre, akşam hastalanmaktan endişelenmektedir. Paşa, 22 Ocak 1915 gününe ait satırlarında da sersemliğinin devam ettiğini ve başının döndüğünü ifade etmektedir (Hafız Hakkı, 2014:105, 106). Günlükler 23 Ocak 1915 tarihinde sona erdiğinden bundan sonrasına dair Paşa’nın kaleminden çıkmış herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

1.2. Süleyman Nazif Bey

Süleyman Nazif Bey’in hayatının önemli bir kısmını teşkil eden idarecilik yönünün anlatılabilmesi için arşivlerdeki belgelerden istifade edilmiştir. Daha çok şairliği ve yazarlığıyla bilinen Süleyman Nazif Bey, 1869, Diyarbakır doğumludur. Mardin Mutasarrıfı ve *Miretü’l-İber* ve *Mizanü’l-Edeb* muharriri Mehmed Said Paşa’nın oğludur (DH.SAİDd, 179/251). Çocukluğu ve gençliği farklı şehirlerde geçmiştir. Babasının görevi gereği Mardin’de yaşadığı dönemde tahsilini, bilgisini artırmıştır. Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid (Tarhan) eserleriyle bu yıllarda tanışmıştır.

1891’de babası öldükten sonra Diyarbakır’a gelmiştir. Sonrasında birçok şehirde ve farklı görevlerde bulunmuştur. Diyarbakır’da Vilâyet Matbaası müdürlüğü yaparken aynı zamanda başyazılar yazmıştır. 1895’te, Kölemen Abdullah Paşa’nın kâtibi olarak Musul’a gitmiş; ertesini yıl istifa ederek İstanbul’a gelmiştir. 1897’de, Jön Türklere katılmak için Paris’e gitmiş, aynı yılın Ekim ayında İstanbul’a dönmüştür (Gür, 2010:92). Padişah II. Abdülhamid’in emriyle Hüdavendigâr Mektupçuluğu ile vazifelendirilmiştir (Taşçı, 2015:3). 3 Ağustos 1911 tarihli bir yazıdan Hüdavendigâr Vali vekili Halil Bey’i şikâyet ettiği öğrenilmektedir (BOA, Y.EE, 15/179). Bursa’daki görevi süresinde İbrâhim Cehdî takma adıyla yazdıkları *Servet-i Fünûn*’da yayımlanmıştır (Öztürk, 2014:2).

Süleyman Nazif Bey’in Hüdavendigâr Mektupçuluğundan alınması talebiyle alakalı 21 Eylül 1908 tarihli belgedeki “Ahval-i gayr-ı marziyesi” oldukça ilginçtir (BOA, DH.ŞFR,405/24). Yaklaşık bir ay sonra (25 Ekim 1908) Konya Vilayeti Mektupçuluğuna tayini çıkan (BOA, İ.DH,1470/78) Süleyman Nazif Bey yeni görevine başlamak yerine istifa ederek İstanbul’a gelmiştir. “*Ebüzziya Tevfik ile birlikte “Yeni Tasvir-i Efkâr” adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. İttihat ve Terakkî iktidarını ağır bir dille eleştiren yazıları yüzünden İstanbul’dan uzaklaştırılmıştır*” (Ay, 2016:27).

18 Eylül 1309’da, Basra Valiliğine tayin edilmiştir (BOA, İ.DH, 1477/25; BOA, DH.MUİ, 11/12). Basra Valiliği sırasında Dahiliye Nezareti’ne şikâyetler ulaşmıştır (bkz. BOA, DH.MUİ, 124/60). 26 Eylül 1910’da Basra Valiliği görevinden alınmıştır (BOA, DH.MTV,14/1). 22 Kasım 1910’da Kastamonu Valisi olarak atanmıştır (BOA, DH.MTV, 1/14). Kastamonu’daki vazifesinden sonra Trabzon’da yine vali olarak görev yaparken 16 Şubat 1912’de Trabzon Valiliğinden azledilmiştir (BOA, İ. DH, 1491/50). 16 Eylül 1913’te Padişah V. Mehmed Reşad’ın iradesiyle münhal olan Musul Vilayeti valiliğine eski Trabzon valisi Süleyman Nazif Bey atanmıştır (BOA, İ.MMS, 170/4-2; BOA, İ.MMS, 170/4-3; BOA, İ.MMS, 170/4-4; BOA, BEO, 4213/315953).

Musul Valiliği görevine başlayan Süleyman Nazif Bey’i oldukça zor günler beklemektedir. Zira Balkan Savaşlarından önemli kayıplarla çıkan Osmanlı Devleti’nin içeride ve dışarıda sorunları artmaya başlamıştır. Ülkenin doğusunda ve güneyinde siyasi karışıklık adeta kor ateştir. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldan itibaren uğraşmak zorunda kaldığı Ermeni hareketlerinin yanında 20. Yüzyılın başlarında bazı Kürtlerin de isyan çıkarması yöneticileri oldukça zor durumda bırakmıştır.

Süleyman Nazif Bey de yangın yerine dönmeye başlayan coğrafyada görev yapmıştır⁷. O günlerde uğraşılan meselelerden birisi bölgede eşkıyalık yaparak ahalinin canına ve malına musallat olan Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın bazı aşiretleri de Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırma çabalarıdır. Süleyman Nazif Bey'in görev yaptığı Musul vilayeti sınırlarındaki gelişmeler tahmin edileceği gibi zor ve yorucudur (BOA, DH.ŞFR, 421/18; BOA, DH.KMS,3/34-37; BOA, DH.ŞFR,422/16).

1910'dan itibaren Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın yakalanması için operasyonlar yapılsa da netice alınamamıştır. Süleyman Nazif Bey'in Dahiliye Nezareti'yle yaptığı yazışmalardan anlaşılmaktadır ki 1914 yılının ilk yarısında, devletin itibarı adına çok önemli olduğundan Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın bir an evvel yakalanmasına çalışılmıştır (BOA, DH.ŞFR, 422/59; BOA, DH.KMS, 3/34-48; BOA, DH.ŞFR, 422/117). Bu uğurda subay ve erlerden şehitler verilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 424/22). 19 Nisan 1914 tarihli telgrafa göre uzun zamandır yakalanamayan Barzan Şeyhi Abdüsselam meselesinde hiç umulmadık işler olmuştur. Vali Süleyman Nazif Bey'e göre Musul'daki On ikinci Kolordu Kumandanı Ahmed Esad Paşa, Barzan Şeyhi Abdüsselam'dan rüşvet alarak onu gizlice himaye etmiştir. Ahmed Esad Paşa vazifesine (vatanına) ihanet etmiştir. "1326 [1910] yılında silah altına alınmış askerlerin terhisini talep etmesi ve Barzan operasyonuna son verilmesini istemesi bundan kaynaklanmaktadır" (BOA, DH.ŞFR, 424/48). Vali Süleyman Nazif Bey bu konuda iddialarını boş olmadığını göstermek adına telgrafın sonuna Dahiliye Nezareti ile Harbiye Nezareti'nin bu komutana güveni varsa onun Musul'a vali atanması ve kendisinin görevden alınması gerektiğini de yazmıştır (BOA, DH.ŞFR, 424/48). Yalnızca bir gün sonraki telgraftan Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın ele geçirilen evrakları arasında İsmail Safvet'ten gelen mektuplar, On ikinci Kolordu Kumandanı Ahmed Esad Paşa'nın rüşvet aldığına dair belgeler ile diğer memurlardan gelen destek mektuplarının çıkması Vali Süleyman Nazif Bey'in haklılığını göstermektedir (BOA, DH.ŞFR, 424/53).

Bu olaydan sonra Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın Akra, İmadiye ve Revanduz kazalarındaki etkisi kırılmış ve İran'a kaçarak Şinu tarafına gitmiştir (BOA, DH.ŞFR, 424/88). Barzan Şeyhi Abdüsselam'ın yakalanması ya da öldürülmesi için yardım edenlerden bazıları da Herki Aşireti mensuplarıdır (BOA, DH.ŞFR, 425/6). Barzan Şeyhi Abdüsselam'a kişisel düşmanlığı olan Herki Aşireti reislerinden bazıları kolluk kuvvetlerine yardımcı olmuşlardır (BOA, DH.ŞFR, 425/29). Barzan Şeyhi Abdüsselam 14 Aralık 1914'te, Musul'da idam edilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 455/105).

Sarıkamış Savaşı devam ederken, belgedeki ifadeyle "görülen lüzum üzerine" Musul Valisi Süleyman Nazif Bey'in Bağdat valiliğine ve Bağdat Vali Vekili Mehmed Reşid Bey'in de Musul valiliğine tayinleri düşünülmüştür (BOA, İ.MMS, 193/32). 27 Aralık 1914'te Meclis-i Vükela tarafından karar alınmış (BOA, İ.MMS, 193/3-3) ve 29 Aralık 1914'te Padişah V. Mehmed'in iradesiyle tayin işi neticelenmiştir (BOA, İ.MMS, 193/3-4).

Süleyman Nazif Bey, Bağdat valiliğinin neredeyse ilk günlerinde birazdan izah edileceği gibi yanlış(lıkla) gelen bir telgraf sebebiyle sorun yaşamıştır. Bağdat Vilayeti'nde daha iki ayını bile doldurmadan 24 Şubat 1915'te "Bağdat Vilayeti'nde yapabileceği bir şey olmadığını fark ettiği ve bu nedenle Bağdat valiliği görevini bırakmak istediğini"⁸ yazmıştır (BOA, DH.ŞFR, 462/88).

⁷ Dönemin muktediri olan İttihat ve Terakki üyelerine bazılarının husumeti o günlerde bölgede görev yapan memur ve askerleri dahi hedef haline getirmiştir. 26 Kasım 1913'te Musul Valisi Süleyman Nazif Bey'den Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgraftan anlaşılmaktadır ki Hemvend aşireti reisine yazılmış Osmanlı Halaskaran Cemiyeti damgasını taşıyan bir bildiri Süleymaniye'de polis tarafından ele geçirilmiştir. Bu bildiri İttihat Terakki Cemiyeti'ne bağlı tüm memur ve askerlerin ortadan kaldırılarak rejimin değiştirileceğinden bahsedilmektedir. Yapılan soruşturma sonucu bildirinin İsmail Safvet tarafından hazırlandığı ve onunla ilişkisi bulunan emekli mülazım Abdullah Efendi tarafından kaleme alındığı anlaşılmıştır (BOA, DH.KMS, 3/34-14, 15, 16 ve 17; BOA, DH.KMS, 3/34-18; BOA, DH.KMS, 3/34-22).

⁸ Dahiliye Nezareti'ne, Musul'dan Bağdat'a tahvil buyurulduğum zaman [29 Aralık 1914] ehemmiyet-i asliyesi hasebü'l-hal tezayüd etmiş olan bu vilayette [Bağdat] ifa edilecek hizmet-i vataniyeye davet edildiğimi zannederek memnunen ve müftehiren gelmiş idim. İnkisar-ı daim uğradım. Katiyen görüyorum ki burada yapabileceğim hiçbir şey yoktur. Bilakis yapamayacağım birçok şey karşısında bulunuyorum. Memleketin tali'inden başka hiçbir şeye münfail ve hiçbir kimseden müşteki değilim. Bağdat'tan terhisime müsaade buyurulmasını şahsım kadar bulunduğum vilayete de bir lütuf olmak üzere istirham ederim. Merkezinde haşy olan ihtirasatın(?) cenubunda tehdit etmekte olan düşmandan ziyade mevcudiyetini tahrip etmeğe istidat gösterdiği bu vilayetleri ve hususıyla bu zamanda bir aheng-i pür-vifak idare tesis edilmek vaciptir ve bu vücutta binaen bendeniz çekiliyorum. Ferman. Fi 11 Şubat sene [1]330 [24 Şubat 1915] [imza] Bağdat Valisi Süleyman Nazif.

Bu talebe hemen cevap gelmemiştir. Dahiliye Nezareti'nden haber bekleyen Süleyman Nazif Bey görevini yerine getirmeye devam ve gayret göstermiştir. 11 Mart 1915'te Dahiliye Nezareti'ne çektiği "fevkalade müstaceldir" ibareli telgrafında milli ajansın 10 Mart 1915 tarihli telgrafında bildirilen Salarüddeve'nin büyük bir kuvvetle İran'a geçtiği haberinin kötü bir etki yaptığını, böyle bir gelişmenin aydınlardan alt tabakaya kadar Osmanlı yanına çekilmeye çalışılan İran ahalisi nezdinde Osmanlı Devleti aleyhine bir cereyana sebep olacağını yazmıştır. Vali Süleyman Nazif Bey, haber doğru değilse ajans tarafından tekzip edilmesinin; doğru ise Salarüddeve'nin geri getirilmesinin bir yolunun bulunması gerektiğini belirtmiştir (BOA, DH.ŞFR, 464/94).

Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'in uğraştığı meseleler siyasî ve askerî olaylar ile sınırlı değildir. Bunların yanında bir de hatta daha önemli mesele vebadır. Aylardır veba ile mücadele eden Bağdat vilayetinde iki askerle lekeli hummalı (tifüs) görülünce Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey 15 Mart 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne telgraf göndermiştir. Lekeli hummanın vilayetteki birçok kişiye sirayet etmesinden korkan valinin isteği hastalığın yayılmasının önlenmesi çerçevesinde Musul'dan ayrılacakların muayeneye tabi tutulmasıdır (BOA, DH.ŞFR, 465/33). Bir taraftan da vilayet işlerinin takibi, kadrodaki aksayışların, sorunların çözümü devam etmiştir. Güvenliği ve huzuru sağlaması gereken kuvvetlerden şikayetçi olmuştur. 17 Mart 1915'te Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafında Musul polis müdürü Mehmed Halid Efendi'nin Bağdat polis müdürü olarak atanmasının uygun olacağını bildirmiştir (BOA, DH.ŞFR, 465/66). Süleyman Nazif Bey'in bu talebinden yaklaşık iki hafta sonra (3 Nisan 1915) 13. Kolordu kumandan vekili de valiyi "liyakatsiz ve haksız icraatları var" diyerek Dahiliye Nezareti'ne şikâyet etmiştir (BOA, DH. EUM. KLH, 1/32).

Bir taraftan şubat ayından beridir Bağdat valiliğini bırakmak isteyen ve bu konuda cevap bekleyen diğer taraftan vilayetteki bazı memurla sorunlar yaşayan Vali Süleyman Nazif Bey anlaşıldığı kadarıyla Bağdat'tan biran evvel uzaklaşmak istemektedir. 28 Nisan 1915'te Basra valisi olarak tayin edilmesini istemiştir (BOA, DH. ŞFR, 468/174). 21 Mayıs 1915 tarihli telgraftan Süleyman Nazif Bey'le olan anlaşmazlığı sebebiyle Bağdat Vali Muavini Ahmed Bey'in görevden alındığı öğrenilmektedir. Süleyman Nazif Bey'in valiliğe devam etmesini sağlamak adına tartıştığı kişilerden birinin görevden alınması söz konusu olup olmadığı tespit edilememiştir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 27 Mayıs 1915'te Irak ve Havalisi Kumandanı Nureddin Bey'den Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey hakkındaki fikrini sormuştur (BOA, DH. ŞFR, 53/136). Daha sonraları Sakallı Nureddin Paşa olarak bilinecek olan Irak ve Havalisi Kumandanı, Vali Süleyman Nazif Bey'i hülasa olarak başarılı bulmadığını ve yerine de Bağdat Vali Muavini Ahmed Bey'in geçici olarak bile atanmasının isabetsiz olacağını bildirmiştir. Irak ve Havalisi Kumandanı Nureddin Bey bu konuda böyle düşünmesinin sebebini de vali muavininin çok ihtiraslı olmasıyla izah etmiştir (BOA, DH. ŞFR, 473/7). Süleyman Nazif Bey bu defa da Bağdat Sulh Hâkimi Şevket Efendi'yi 6 Haziran 1915'te Adliye Nezareti'ne görevini suistimal ettiğini bildirerek şikâyet etmiştir (BOA, DH. İ. UM, 78/15).

Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'in vilayetteki birçok memurla sorun yaşaması, gönderdiği şikayetler ve bunlarla alakalı yazışmalar Dahiliye Nezareti'ni bir karar vermek mecburiyetinde bırakmıştır. Irak ve Havalisi Kumandanlığı Süleyman Nazif Bey'in haricinde adı geçen Bekir Sami Bey'in de Bağdat Valiliği'nde başarılı olamayacağını düşünmektedir. Hacı Adil Bey'in bu işe ehil olduğunu ama vilayet dahilinde ve civarındaki hadiselerin de göz önünde bulundurulduğunda zaman kaybına yol açacağını, en münasip kararın vilayetlikle kumandanlığın birleştirilerek idare edilmesini bildirmiştir (BOA, DH. ŞFR, 476/36). 23 Haziran 1915'te Süleyman Nazif Bey, Bağdat Valiliği'nden azledilmiştir. Miralay Nureddin Bey hem kumandan hem de vali olarak (BOA, MV, 241/6); vali muavinliğine ise Mardin Mutasarrıfı Şefik Bey tayin edilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 54/213)⁹.

⁹ Yeni Vali Nureddin Bey göreve devraldıktan hemen sonra Vali Süleyman Nazif Bey döneminde azledilen Muharrem Efendi'yi tekrar vekaleten tayin etmiş ve asaletini talep etmiştir. Bkz. BOA, DH.ŞFR, 480/100.

1915 Haziran'ından sonra memuriyet hayatını noktalamış ve ülkesine, milletine kalemiyle hizmet etmiştir. Süleyman Nazif Bey, son görevi (Bağdat valiliği) hakkında şöyle yazmıştır “*son memuriyetim Bağdat valiliği ise de Bağdat vilâyetinin son valisi ben değilim*” (Ay, 2016: 28).

Millî Mücadele'ye cesur yazılarıyla önemli katkıları olduğundan İngilizler tarafından Malta'da sürgün hayatı yaşatılmıştır (Gür, 2010: 93). Oldukça velut birisi olan Süleyman Nazif Bey'in pek çok eseri vardır¹⁰. 4 Ocak 1927'de vefat etmiştir. Kabri, Edirnekapı Mezarlığı'ndadır (Sametoğlu, 2019: 4).

2. Hafız Hakkı Paşa ile Süleyman Nazif Bey'in Atışmasına Neden Olan Telgraf ve Sonrasındaki Yazışmalar

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivlerinde yer alan belgeler arasında Hafız Hakkı Paşa ile Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'in arasında bir anda başlayan atışmayla alakalı belgeler mevcuttur¹¹. Yukarıda da izah edilmeye çalışıldığı gibi kaçınılmaz olarak girilen Birinci Dünya Savaşı'nda en büyük umutlardan birisi Ruslara karşı kazanılacak zafer sonrasında Türk dünyası ile kavuşabilmektir. Başka bir ifadeyle Turan politikasının başarısı için Kafkas cephesinde muzaffer olmak şarttı. Sarıkamış Harekâtı bu bakımdan çok önemliydi. Fakat umulduğu gibi gitmemiştir.

Üçüncü Orduya bağlı kolordular (9. 10. ve 11.) 1878'den beridir Rusların işgali altında bulunan yerleri yeniden vatan toprağı yapabilmek için hem Ruslarla hem de başka zorluklarla mücadele etmiştir. Bu zorluklar sıradan değildi. Giyecek, yiyecek, ilaç yokluğunun yanında tifüs gibi bir bela zorluklar arasındaydı. Ama hepsinden daha büyük bir düşman vardı: On binlerce askeri donduran şiddetli soğuklar! Sıfırın altındaki 30 hatta 35 derece yüzünden Türk askerinin büyük bir kısmı Allahüekber Dağları'nda adeta heykel gibi donarak dünyaya veda etmiştir (bkz. Gül-Uzun, 2020: 229).

Çok farklı ve fazla anlam yüklenen savaşın kaybedilmesi sonrasında Enver Paşa, komutayı Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a dönmüştür. “Sarıkamış Fatihî” unvanı hayal ederken bitip tükenen ordudan geriye kalanlarla başka hedeflere yönelen Hafız İsmail Hakkı Paşa eldeki imkanlarla kendisine, askerlerine ve ülkesine moral kazandıracak zaferler için görevli herkesin daha fazlasını yapmasını beklemiş, talimatlar vermiştir.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın talimatlarını içeren ve 14 Ocak 1915 tarihli telgraf Erzurum, Van, Bitlis, Elaziz, Diyarbakir, Halep, Sivas, Musul, Ankara, Konya ve Trabzon -ve de her nasılda Bağdat- vilayetlerine gönderilmiştir. Telgrafın talimatı aynen şöyledir:

1. *Seferberlik ilanından itibaren bi'l-umum memurin-i mülkiyenin de memurin-i askeriye gibi cihet-i askeriyeden verilen her türlü evamiri bila-kayd ü şart icraya mecbur oldukları bedihidir.*
2. *Bu emrin tebliği anından itibaren gerek benim tarafımdan ve gerekse menzil müfettişliği ve kolordulardan verilecek her türlü emirleri icrada zerre miktarı tereddüt gösteren memurin-i mülkiyeyi rütbesi her ne olur ise olsun derhal azl ile divan-ı harbe tevdi ettirilecek* (BOA, DH.İ.UM.EK, 6/26-1).

Görüldüğü gibi telgrafın ikinci maddesi oldukça serttir. Burada tehdit edilenler başta valiler ve kaymakamlardır. Görevden azledilmekle hatta divan-ı harp ile tehdit edilenler arasında Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey de vardır. Aslında bu telgraf Bağdat Vilayetine sehven çekilmiştir. Üçüncü Ordu Kumandanlığının yetki sahası dışında bulunan Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey “saygısızlık” olarak nitelediği bu telgrafa aynen şöyle cevap verir:

¹⁰ Süleyman Nazif Bey'in eserleri için bkz. <https://www.biyografya.com/biyografi/13203> (erişim tarihi: 18.01.2021)

¹¹ Bu belgeler ayrıca, Murat Bardakçı'nın 2014'te yayınladığı “Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü” kitabında (belgeler bölümü, 8-16 arası) yer almıştır.

[Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'den Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya],

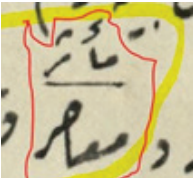
C [cevaptır] 1 [14 Ocak 1915] vusulü 2 Kânunusani sene [1]330 [15 Ocak 1915] [tarihli telgrafa],

Telgrafnamenizi hayretle okudum. Vazife-i resmiye itibarıyla Dahiliye Nezareti'ne ve muntika-i askeriye cihetiyle Irak Umum Kumandanlığına merbut olan Bağdat Vilayeti memur-ini mülkiyesi ne tarafınızdan ne menzil müfettişliğinden emir telakki etmeğe mecburdur. Vezâif-i resmiyenin icabatı ile vecaib-i vataniyenin ilhamatına tevfik-i amal ederken falan veya filan ordu kumandanıyla yine falan veya filan menzil müfettişinin takrir ve takdirini değil kendi vicdanımın telkinini düşünüyorum. Divan-ı harpler taharri-i kusur ederlerse memur-ini mülkiyeye yevm-i kıyamette bile sıra gelmez. Başka vilayetlerin bu telgrafnamenizi ne suretle telakki etmiş olduğunu bilmiyorum fakat ben kendi hesabıma ve rüfeka-yı mesai namına bu tehdid-i muhkiraneye isbat-ı liyakat edecek hiçbir şey yapmış olmadığımızı iddia ile o altı satır tehdit ve tahkiri iade etmek mecburiyetindeyim. Temin-i muvaffakiyet celb-i hürmet etmekle kabil, şunun bunun hüsn-i vazifeperverisine ki haysiyetlerin en rakiki bile umum sırasında hakaret etmek isteyenler hiçbir hürmet celp ve binaenaleyh hiçbir muvaffakiyet temin edemezler. Üç aya karib zamandan beri meâsir-i¹² kahramanesiyle milletin kalbi-şi şükran ve mübahetinde Ardahan kalesi gibi tesehhül(?) etmiş olan ordunun kumandanına böyle lisan-ı infiâl değil tebcil ve dua ile hitap etmek isterdim. Fakat telgrafnamenizin hem lüzumu hem kabiliyet-i ikaiyesi olmayan tehdit ve tahkir vicdanımdan selb-i ihtiyar etti. Mutâ' ve muhterem olmak için insan mutî ve hürmetkar olmalıdır. Ya benim ordu-yı hümayuna taalluk eden vezâifdeki kusurlarımı maddeten tayin ve ispat veya sözlerinizi iptal edecek bir telgrafname istar etmezseniz evza-ı anifiyenize aynı vaz ile mukabele etmekte ısrar edeceğimi beyan ederim (BOA, DH.İ.UM.EK, 6/26-1).

2.1. Enver Paşa'nın Tartışmaya Dahil Olması

Hüsrarla neticelenen Sarıkamış Harekâtı sonrasında ister istemez haletiruhiyesi bozulan Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın yetki alanındaki mülkî amirlere "görevinizi çok iyi yapmazsanız karşılığını nasıl göreceğinizi unutmayın" kabilindeki sert ihtar, ikaz ve tehdit içerikli 60 kelimelik telgrafına Süleyman Nazif Bey 226 kelimeyle, daha sert ifadelerle mukabele etmiştir. Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın bu telgraftan sonra Enver Paşa'ya ne yazdığı tespit edilememiştir. Fakat Enver Paşa'nın olaya müdahil oluşu, Talat Bey'e şikayetname tarzındaki yazısı arşivde yer almaktadır. Bu telgraf, Süleyman Nazif'in telgrafından on gün sonra (25 Ocak 1915) yazılmıştır (BOA, DH.İ.UM.EK, 6/26-2). Üstten alta, tepeden aşağıya neredeyse hiç kimsenin morali kalmadığından sükunetten ziyade alttan almayana "had bildirme" daha isabetli bir çözüm gibi düşünülmüştür denilebilir. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen mektupta Valinin "cezalandırılması ve divan-ı harbe sevk edilmesi gerektiği" istendiğine göre tansiyonun çok fazla yükseldiği anlaşılmaktadır:

¹² Bu kelimenin okunuşunda tereddüt edilmiştir. Osmanlı Türkçesinin önde gelen uzmanları ile istişare edilmiştir. "muasır ve müessir" okunmasının gerekli olduğunu düşünenler olduğu gibi "me'ser" gibi okunması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Belgeden alınan parça ekran görüntüsünde de fark edileceği gibi "me'ser" ya da "meâsir" okunabilen kelimenin altında bir de "muasır" gibi okunacak kelime vardır. Bu kelimenin üstü çizilmemiş üstüne yeni bir kelime yazılmıştır. Emin olunmamakla birlikte Süleyman Nazif Bey'in burada "övünülecek kahmanlık" anlamında "meâsir-i kahramanesiyle" yazmış ve "muasır" kelimesinin üstünü çizmeyi de unutmamıştır. Anlam itibarıyla en uygunu bu diye düşünmekteyiz.

[Harbiye Nezareti'nden],

Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne,

Devletlü efendim hazretleri,

Seferberlik ilanından itibaren bi'l-umum memurin-i mülkiyenin memurin-i askeriye gibi cihet-i askeriyeden verilen evamiri icraya mecbur olduklarından bu misillü evamiri ifa etmeyenlerin divan-ı harplerce taht-ı muahazeye alınmaları tabii bulunduğuna dair Üçüncü Ordu Kumandanlığı tarafından kendi mıntıkası dairesinde bulunan vilayetlere keşide edilen telgrafnamenin her nasılsa Bağdat Vilayetine dahi verilmiş olması üzerine [Bağdat] Vali[si] Süleyman Nazif Bey hal-i harbe giren her hükümetçe kabul olunmuş bir ahvalin istilzam ettiği işbu tebliği her nedense nefsince bir tahkir manasına telakki ederek cevaben ordu-yı mezkur kumandanı Hafız [İsmail] Hakkı Paşa'ya yazdığı telgrafnamede istimal-i lisan-ı unfü şiddetle beraber redd-i hakaret sadedinde iltizam-ı tahkir eylemiş ve müşarün ileyh [Hafız İsmail] Hakkı Paşa'nın dahi Süleyman Nazif Bey'in tecziyesini talebe hak ve mecburiyet vermiştir. Lisan-ı resmi ile vuku bulan her türlü tebligat hiçbir vakitte muhatap için şiga-yı tahkir ile telakki olunamayacağı gibi zaman-ı harpte mıntika-i harp dahilinde bulunan büyük küçük kâffe-i memurinin harp ordusu kumandanından ve ona izafetle ordu kumandanlığı sıfat ve salâhiyetini haiz olan kumandanlardan harbin mucibatından olan ahval hakkında ahz-ı evamir etmeleri icabat-ı zaruriyeden iken Süleyman Nazif Bey'in bu noktada gafllet veya tegafül göstererek böyle bir harp ordu kumandanını taharri-i alaka-i merciiyet gibi hâl-i hazırda düşünülecek esbab ile istihfaf ve tahkire cüret etmesi kendisinin divan-ı harpçe hemen taht-ı muhakemeye alınarak bi-hakkın tecziyesini müstelzem bulunmuştur. Hafız [İsmail] Hakkı Paşa tarafından bazı vilayetlere tamimen yazılan telgrafname ile Süleyman Nazif Bey tarafından cevaben keşide edilen telgrafnamenin suretleri leffen tesyir-i savb-ı samileri kılındı, hengan-ı harpte bir ordu kumandanının tesadüf ettiği böyle bir muamele-i na-revanın cezasız kalması caiz olmadığından bu bâbda icab-ı halin müsaraaten ifasıyla divan-ı harbe tevdi edilmek üzere keyfiyetin inba' buyurulması himem-i aliyye-i nezaret-penahilerinden mütemennadır. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 9 Rebiülevvel sene [1]333 ve fi 12 Kânunusani sene [1]330 [25 Ocak 1915]

[imza] Başkumandan Vekili [ve] Harbiye Nazırı Enver [Paşa]

Fark edileceği gibi Enver Paşa'nın tavrı net ve serttir. Sıklıkla savaş içinde bulunduğu, olağanüstü bir durum içerisindeki şartların gereği hatırlatılan bu mektupta "Süleyman Nazif Bey'in tecziyesini talebe hak ve mecburiyet vermiştir" ifadesinden Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın Süleyman Nazif Bey'in cezalandırılmasını talep ettiği anlaşılmaktadır. Enver Paşa, Hafız İsmail Hakkı Paşa ve Talat Bey bilindiği gibi İttihat ve Terakki'nin önemli isimleridir. Bu olayda Enver Paşa'nın Hafız İsmail Hakkı Paşa'yı hiyerarşiden de öte arkadaşlıkları ve aralarındaki hukuk gereğince desteklediği, onun cezalandırma talebinin hızlı bir şekilde uygulanması isteği anlaşılmaktadır. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın Süleyman Nazif Bey'in divan-ı harbe gönderilmesi talebinde Enver Paşa'dan destek istediği telgraf ya da mektubun tespit edilemediği yukarıda söylenmişti. İlk telgraf (14 Ocak 1915) ve buna gelen cevap (15 Ocak 1915) sonrasındaki mektup (25 Ocak 1915) arasındaki on (10) günde önemli bir hadisenin varlığı belgelerde bulunamamıştır fakat Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın günlüğünden öğrenilmektedir. Günlüğün 19 Ocak 1915 tarihine ait satırlar Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın duygularının önemli bir kısmını göstermesi bakımından çok önemlidir.

2.2. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın Sağlığının Bozulması

Cephe ve cephe gerisindeki durumu yerinde görmek için dolaşan Paşa'nın şahit olduğu bir olay karşısındaki tavrı ve sonrasındaki düşüncesi Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin (asker, memur vs) ve halkın ne durumda olduğunu yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Bardakçı'nın yayınladığı günlüğün 143 ve 144. sayfalarında Paşa, tifüs başta olmak üzere birçok hastalıktan dolayı mustarip olan hastaların yemeklerinin istenilen durumda olmadığından dert yanmaktadır. Titrek ayaklarıyla zor yürüyen bir hasta, suyun parayla satıldığını, parası olmadığı için de matarasına su doldurmaya gittiğini söyleyince Paşa da suyu kimin sattığını sormuştur. "Hademe Dirk" cevabını alan Paşa, "hastane denilen ahıra" girdikten sonra telaşa ve iki kişinin öldüğüne şahit olmuştur. Paşa bundan sonrasını şöyle yazmıştır:

"Su değil, ekmeğe satılıyordu. İri yarı bir çavuş 60 para: 5 kuruşa ekmeğe satılıyordu. Öldüresiye dövdüm. Taşla kafasını ezdim. Firara koyuldu. Yanımda Küçük Münir (mülazım); yetiştim. Münir, herifi altına aldı. Bir kasatura buldum. Kafasını gözünü parçaladım. Hastalar ağasını da berbat ettim.

Of, hele muhacirlerin sefaleti. Ağlayan, el-ayağı donmuş çocuklar; kadınlar; ihtiyarlar... Yarabbi! Ben bu sefalete sebep olmadım¹³. Ben bu harbi tehir için çalıştım. Ben bu muzafferiyeti tam yapmak için uğraştım. Olsun! Bu felaketleri de tamire çalışacağım ve elbette muvaffak olacağım" (Hafız Hakkı, 2014: 100).

Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın morali bu derecedeyken Süleyman Nazif Bey'in de iyi sayılmazdı. Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle bölgenin sorunları artmış ve yöneticiler asayişini sağlamakta oldukça zorlanmışlardır. Yanlışlıkla çekilen bir telgrafa mutadın dışındaki cevap sonrasında Enver Paşa'nın da devreye girmesiyle umulmadık bir duruma gelen meselenin daha da büyümemesi için Talat Bey oldukça akılcı ve sakin yaklaşmıştır.

Talat Bey, 26 Ocak 1915 tarihli telgrafında Süleyman Nazif Bey'e doğrudan özür dilemek yerine bir liderin yapması gerektiği gibi yaparak akliselim davranmanın gerekliliğini ve usulünü hatırlatmıştır. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın tamiminin aslında savaşın gereği olan ve Dahiliye Nezareti'nin daha evvel duyurduğu bir tebliğ olduğunu, Paşa'nın bu ikazları hatırlatırken şiddetli bir lisan kullandığını kabul etmekle birlikte mezkûr tebliğe verilen cevabın da hoş karşılanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Talat Bey savaş bölgesinden uzakta, başkentte olmasına rağmen telgraflar üzerinden tartışan bu iki kişi kadar meşguldür. Ülkenin içinden ve dışından birçok meseleyle uğraşan Talat Bey sükunetini muhafaza ederek Paşa ile Vali arasında birdenbire başlayan ve büyüyen meselenin çözümünde usule uygun bir adımın atılmasını Süleyman Nazif Bey'den rica etmiştir. Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya kendisi gibi Vali'nin de hürmet ve muhabbet gösterdiğini hatırlatarak bu tanışıklığın hatırına Paşa'nın gönlünü alacak şeyler yazmasını isterken şu ifadeleri kullanır: "*şiddetle inkisar-ı hatırını mucib olacak bir tarzda cevap yazmanız muvafık olurdu, her nasılsa onu bir infial üzerine yazmış olduğunuz bu cevabın müşariin ileyh üzerindeki tesiratını izale için kendisini tatyib edecek bir telgrafname yazmanızı ve hüsn-i münasebet-i kadimenizi idame etmenizi bilhassa rica ederim"* (BOA, DH.ŞFR, 49/140).

¹³ Burada önemli bir mesele vardır. Bardakçı'nın 2014'te yayınladığı günlükte "Yarabbi! Ben bu sefalete sebep olmadım" (Hafız Hakkı, 2014: 100) ifadesi 23.12.2012 tarihinde yayımlanmış <https://www.haberturk.com/polemik/haber/805706-hafiz-hakki-pasanin-pismanlik-gunlugu> (erişim tarihi: 23.01.2021) köşe yazısında ise "sebep oldum" denilmektedir. Bardakçı, 2012'de yanlış okumasını 2014'te düzeltmiştir fakat pek çok yerde bu bilgi "Sarıkaş faciasının tek sorumlusu Hafız Hakkı Paşa'dır" tezine kanıt olarak gösterilmektedir. (bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sar%C4%B1kam%C4%B1%C5%9F_Harek%C3%A2t%C4%B1 (erişim tarihi: 23.01.2021); <http://duzceobjektif.com/yazaroku.asp?id=58> (erişim tarihi: 23.01.2021))

2.3. Süleyman Nazif Bey'in Tartışmayı Sonlandırması

Dahiliye Nazırı Talat Bey'in bu ricasına Vali Süleyman Nazif Bey 30 Ocak 1915'te cevap vermiştir. Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya verdiği cevabın ani bir tepkiden dolayı yazılmadığını, sadece valilik makamının şerefini korumak amacıyla cevap vermek zorunda kaldığını ve "emir" buyurulduğu üzere gönderilmesi istenen telgrafi kendilerine çekerek bu sayfayı kapattığını yazmıştır (BOA, DH.İ.UM.EK, 6/26-3; BOA, DH.ŞFR, 459/82).

Fakat arşivde Vali'den Paşa'ya çekilen "tarziye" telgrafi tespit edilememiştir. Bu yazışmalar arasında olması gerektiği halde bulunamayan tarziedeki ifadeler merak konusudur. Çünkü özür mahiyetindeki telgrafi istemeden hatta mecburen yazmak zorunda kalan Vali Süleyman Nazif Bey aynı zamanda edebiyat dünyasının meşhur bir yazarıdır. Nesirleriyle, şiirleriyle ve de polemiklerdeki başarısıyla haklı bir şöhret sahibinin nasıl bir tarziye yazdığı ileride tespit edilebilecek bir belgeden öğrenilebilir. Şimdilik elde olmayan bu tarzileyi okuyan yalnızca Hafız İsmail Hakkı Paşa değildir; Talat Bey de okumuştur. 31 Ocak 1915 tarihli ve Dahiliye Nezareti'nden imzasız olarak çekilen telgrafta Süleyman Nazif Bey'in çektiği telgraftan dolayı teessürlerini belirttiği bir telgraf kaleme aldığı ve bu telgrafta kifayet edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 49/173). Telgraf imzasız da olsa Dahiliye Nazırı Talat Bey'in olduğu ve Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya "bu özürle yetinmek münasip olur" anlamına geldiği aşikardır.

Üçüncü Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa, 1 Şubat 1915 tarihinde Hasankale'de bulunduğu sırada Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafında Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'in tarziesinin geldiğini ve durumu Enver Paşa'ya da bildirdiğini yazmıştır. Ancak "*valiler içinde pek müstesna olan bu ahlaksız herif*" ve "*selamet-i memleket ve muvaffakiyat-ı aliyeleri namına bir dakika [bile] iş başında kalmalarına vicdanen razı olmadığım*" ifadelerinden Paşa'nın sinirinin geçmediği anlaşılmaktadır (BOA, DH.İ.UM.EK, 6/26-4; BOA, DH.ŞFR, 460/8).

Zaten hasta olan Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın durumu daha da kötüleştiğinden cephe hattından Erzurum'a gelmesi gerekmiştir (5 Şubat 1915). Vakit kaybetmeden hastaneye yatırılmış ve tedavi altına alınmıştır (BOA, DH.ŞFR, 460/51). Erzurum Valisi Hasan Tahsin Bey, Hafız İsmail Hakkı Paşa ile yakından ilgilenmiştir. 6 Şubat 1915 gecesinde Paşa'nın ateşi 38,5-39,5 arasındadır. Doktor Süleyman Numan Bey'in muayenesi sonrasında tifüs ya da zatürre teşhisi konulamamış olmasına rağmen Paşa'nın en az bir ay kadar tedavi görmesi ve istirahat etmesinin elzem olduğu belirtilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 460/63). Bir gün sonraki muayenede hastalığın tifüs olduğu anlaşılmıştır. Ateşi 39,5 derece olan Paşa'nın uzun bir tedavi sürecine ve istirahate ihtiyacı vardır (BOA, DH.ŞFR, 460/80). Durumu gün geçtikçe fenalaşan Paşa, 9 Şubat 1915 tarihindeki bilincini kaybetmiştir. Hayatta kalabilmesi için ağızdan sadece süt ve ayran verilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 460/91). Tüm gayretlere rağmen hasta kurtarılamamış ve 12 Şubat 1915 tarihinde vefat etmiştir (BOA, DH.ŞFR, 461/40, BOA, DH.ŞFR, 461/64 ve BOA, DH.ŞFR, 50/10).

SONUÇ

Osmanlı Devleti için ölüm-kalım mücadelesi olan Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri Kafkas Cephesi'dir. Büyük hayallerle başlayan Kafkas Cephesi'nin daha ilk savaşında büyük bir hüsrarla neticelenmesi İttihat ve Terakki Hükûmetinin diğer planlarını da etkilemiştir denilebilir. Sarıkamış Harekatının birinci amacı ya da ilk aşaması onlarca yıldır devam eden acıyı, Rusların işgali altında tutulan bölgeyi tekrar Osmanlı ülkesine dahil etmektir. Bunun önemi ve heyecanı ile alışılmışın dışında bir kararlar Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa III. Ordunun komutasını bizzat ele almıştır. Fakat İstanbul'daki hesap Sarıkamış'a, Allahükber Dağlarına uymamıştır. Donuk asker sayısı başta olmak üzere (ki şehit şehittir; kurşundan ya da soğuktan ölmesi hakikati değiştirmez) birçok açıdan halen tartışılan harekatın mevcut durumunu/komutasını Enver Paşa yine İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a dönmüştür. Sıfırın altında olan yalnızca soğuklar değil; aynı zamanda morallerdir. Bu haletiruhiye ile Hafız İsmail Hakkı

Paşa elden gelenin en iyisini yapmaya gayret etmiştir.

Kafkas Cephesinde baş edilmesi gereken sorun yalnızca moral değildir. Bitme noktasına gelmiş asker ve mühimmat probleminin yanında bir de hastalık vardır. Tarih boyunca askerlerin en büyük düşmanlarından olan tifüs gibi bir baş belasıyla uğraşan asker, komutan ve doktorlar perişan olmuştur. Bu şartlar altında başarıyı getireceği düşünülerek daha sert emirler verilmiştir. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın ciddiyet ve disiplin adına şiddetli tebliğinden birisi Üçüncü Ordunun yetki haricindeki Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'e de gidince zaten yıpranmış sınırlar iyice gerilmiştir. Vali, Paşa'nın tebliğine oldukça sert bir yanıt vermiştir. Olaya Dahiliye Nazırı Talat Bey ile Enver Paşa da dahil olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler üst düzey yöneticilerin ne durumda çalıştıklarını, Paşa ile Vali tartışması olayının nasıl başladığını ve neticelendiğini gösterse de iki önemli belge kayıptır. Bunlardan birisi Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın Enver Paşa'ya gönderdiği şikâyet tarzındaki mektup ya da telgrafken diğeri de Dahiliye Nazırı Talat Bey'in ricasıyla (emriyle) Hafız İsmail Hakkı Paşa'ya bir tarziye (özür dileme) yazan Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey'in mektubu ya da telgrafıdır. Bu iki belgeden ilkinin muhtevası Enver Paşa'dan Talat Bey'e gelen mektuptan öğrenilebilir. Fakat ikincisinin tespit edilebilmesi önemlidir, çünkü bu tarzıyeyi istemeye istemeye yazan Vali aynı zamanda oldukça meşhur bir nâsir ve şairdir.

Hafız Hakkı Paşa ile Süleyman Nazif'in tartışması gazetelere yansımadağı gibi hatırat tarzı eserlerde de fark edilememiştir. Kalemle ve kelamıyla haklı bir şöhreti olan Süleyman Nazif'in eserlerinde bu konuyla alakalı olarak herhangi bir yazıya tesadüf edilememiştir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci yazar %100.
Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.
Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

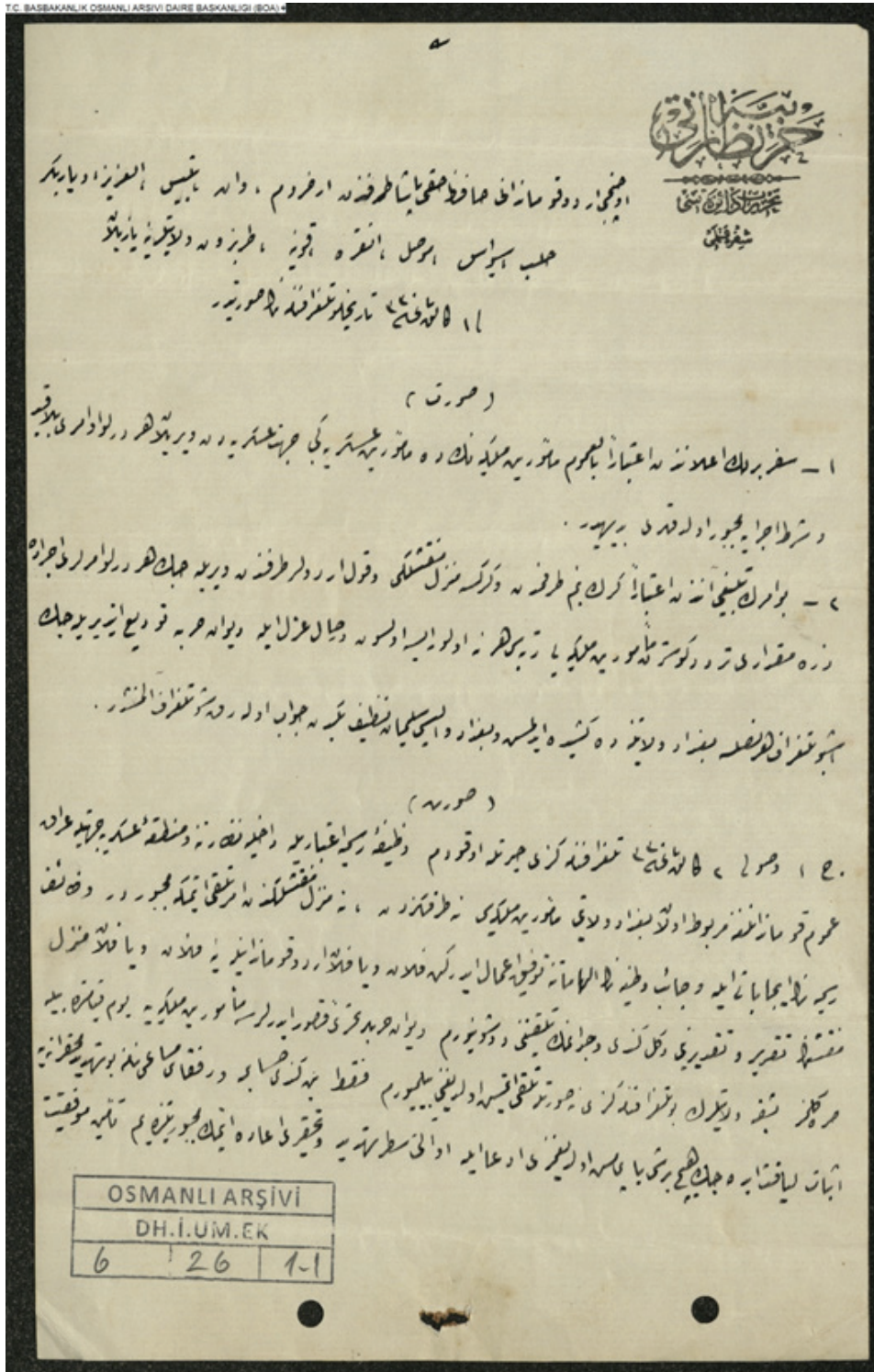
- ALKAN, N. (2020). *İmparatorluğun Son Savaşı*, İstanbul: Timaş Yayınları
- ARI, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları
- AY, İ. (2016). *Süleyman Nazif'in Dergi ve Gazetelerdeki Sanat ve Edebiyat Yazıları (1869-1927)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CEMAL PAŞA (2006). *Hatıralar. İttihat ve Terakki Birinci Dünya Savaşı Anıları*, yay. haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- GÜL, M. F. (2020). Savaşa Düşen Mahkûma Sarılır mı? 1. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Mahkûmlardan Faydalanma Düşüncesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.20, S.23, (741-759)
- GÜL, M. F. Uzun, A. (2020). A New Memory Space: Sarıkamış (Kars/Turkey), *Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*, ed. Gerry O'Reilly, London: Springer, (229-246)
- GÜL, M. F. (2021). Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Kaldırılması Sonrasında Halkın Tepkilerine Dâir Bazı Tespitler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, S.5, (732-754)
- HAFIZ HAKKI PAŞA. (yty). *Bozgun*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- HAFIZ HAKKI PAŞA. (2014). *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. yayınlayan: Murat Bardakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HEKİMOĞLU, S. (2019). *Süleyman Nazif'in (1869-1927) Bütün Yazıları (Başlangıçtan 1909'a kadar) Metin-İnceleme-İndeks*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İLTER, S. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları*, yay. haz. Zekeriya Türkmen-Elmas Çelik, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- KAŞIYUĞUN, A. (2014). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914), Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MENTEŞE, H. (2019). *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. (2014). *Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları (1918-1919) (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Rus Dışişleri Gizli Arşivinin Gizli Belgelerinde Osmanlı'nın Cihan Harbine Girişi* (2018), çeviren ve hazırlayan: Azad Ağaoğlu, Ötügen Neşriyat.
- TALAT PAŞA (2015). *Talat Paşa'nın Anıları*, yay. haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- TAŞÇI, C. (2015). *Süleyman Nazif'in Hadisat Gazetesindeki Yazıları (1919) (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
- SABİS, Ali İhsan (1990), Harp Hatıraları. Birinci Dünya Harbinden Evvelki Hadiseler Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı, Harbe Nasıl Sürüklendik?, Nehir Yayınları.

SANDERS, L. (1999). *Türkiye’de Beş Yıl*, C.1, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

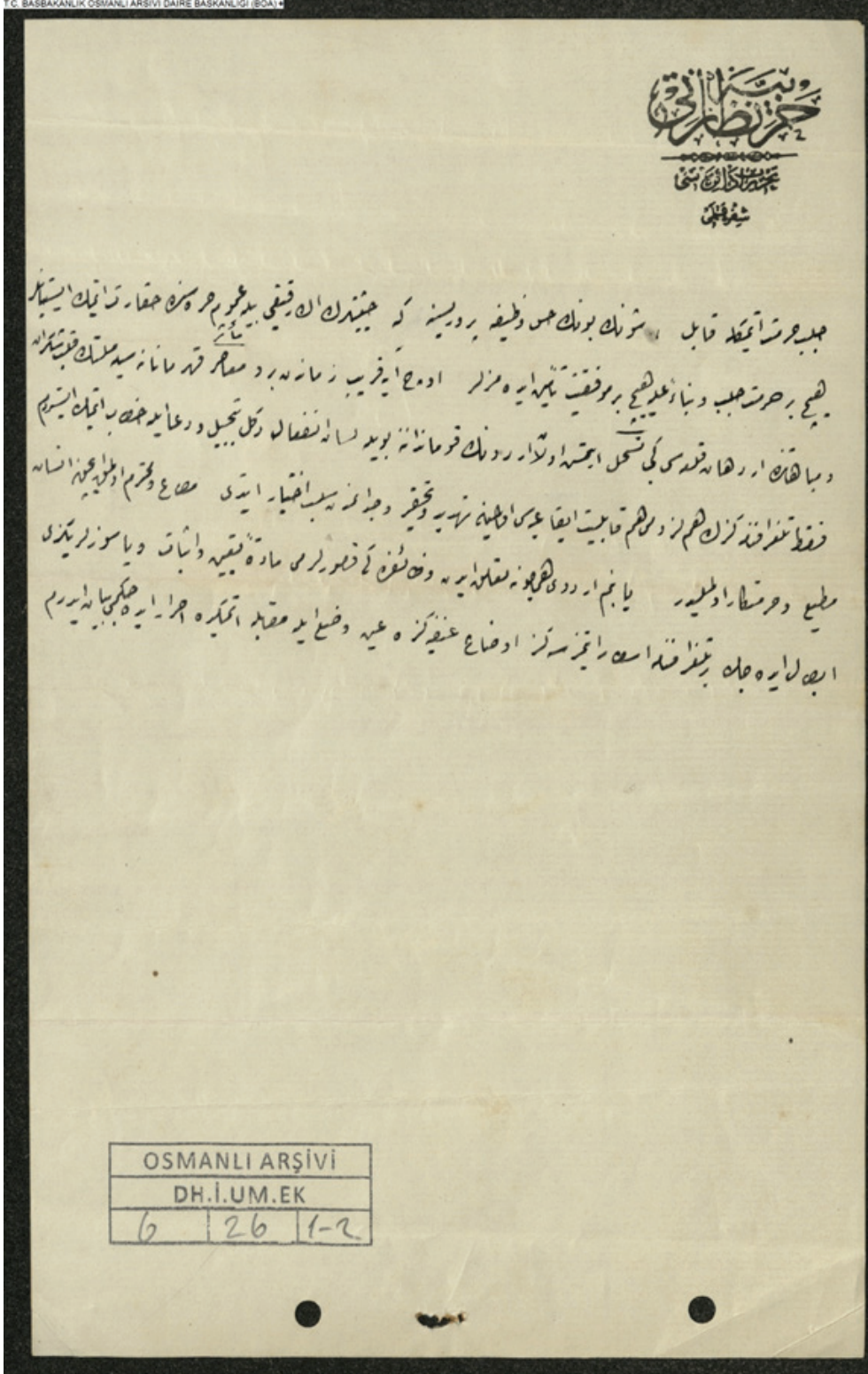
SİVRİ, P. M. (2016). *Manastır’dan Erzurum’a Hafız Hakkı Paşa (1879-1915)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Hafız Hakkı Paşa ile Süleyman Nazif Bey arasında atışmaya sebep olan belge

DH.İ.UM.EK.00006.00026.001

DH.İ.UM.EK.00006.00026.001

POSTMODERNİZM VE JEOMORFOLOJİ İLİŞKİSELİĞİNE KUANTUM MEKANİĞİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ*

A Perspective of Post Modernism And Geomorphology Relationship In Terms Of Quantum

Muhammed ÇETİN¹, Ahmet ÖZKAYA²

ÖZET

Bu makale, Postmodern bir metafor olan kuantum mekaniğinin Jeomorfolojik düşünce yapısında ve uygulamada, jeomorfoloji ilişkisinde meydana gelen dramatik dönüşüm ve değişimleri ele almaktadır. Fen bilimlerinde, özelden fizik biliminde meydana gelen yapısal değişimler, gelişmeler doğa bilimlerinin epistemolojisi, ontolojisini etkilemiştir. Coğrafya ve daha özelden Jeomorfoloji, kökeni neredeyse İnsanlık tarihi kadar eski bir düşünce yapısına sahiptir. Bu düşünce yapısı genel bir bakış açısıyla çeşitli paradigmatik değişimlerden etkilenmiştir. Jeomorfolojinin entelektüel bir disiplin olarak ortaya çıkışı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Ancak bu noktada Jeomorfolojinin insanlık tarihi içinde önemli aşamalardan geçtiği de unutulmamalıdır. Jeomorfolojinin konuları ele alış biçiminde, bilimsel kantitatif iddialarında, yaklaşımlarında ve yöntem bilimi bu dönemde hâkim olan madde odaklı fen bilimleri ve doğa bilimleri felsefesinin etkisi altında kalmıştır. 20. yüzyılın başlarında, fizik biliminde meydana gelen madde ve enerji odaklı entropiler, davranışsal algoritmalar kuantum mekaniğinin gündeme gelmesine ve modern bilimin eleştirilmesine, çeşitli meşrutiyeti sarsılmaların odağı altında şekillenmelere neden olmuştur. Bu sarsılmalar, yeryüzü dinamiklerinde kaotik model gelişimlerine zemin hazırlamıştır. Kaotik sistemler aynı zamanda bağımlı veya bağımsız spatial, temporal, lineer ve non-lineer uyumsuzluklara neden olmuştur. Yapılan değerlendirmelere göre, kuantum mekaniği, sadece modern bilimin “bilimsellik” iddiasını sarsmakla kalmamış aynı zamanda Postmodern bir metaforik algıyla Jeomorfoloji felsefesini ampirist, mantıksal pozitivism ve eleştirel rasyonalizm yaklaşımlarıyla yakından etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeomorfolojik Düşünce, Kuantum Mekaniği, Postmodernizm, Uyuşmazlık.

ABSTRACT

This article deals with the dramatic transformations and changes occurring in the thought structure of Geomorphology and the relationship between geomorphology in practice of quantum mechanics, which is a postmodern metaphor. Structural changes and developments in science, physics in particular, have affected the epistemology and ontology of natural sciences. Earth sciences and more specifically Geomorphology have a mindset that is almost as old as human history. This mindset has been influenced by various paradigmatic shifts from a general perspective. The emergence of geomorphology as an intellectual discipline dates back to the 19th century. However, at this point, it should not be forgotten that geomorphology has passed through important stages in human history. The way geomorphology deals with the subjects, its scientific quantitative claims, approaches and methodology have been under the influence of the substance-oriented philosophy of natural sciences and natural sciences that dominated this period. At the beginning of the 20th century, material and energy-oriented entropies, behavioral algorithms, which occurred in physics, caused quantum mechanics to come to the fore and criticized modern science, and its various constitutionalism was shaped under the focus of shakes. These tremors paved the way for chaotic model developments in earth dynamics. Chaotic systems also caused dependent or independent spatial, temporal, linear, and non-linear conflicts. According to the evaluations made, quantum mechanics did not only shake the claim of “scientific” of modern science, but also closely influenced the philosophy of geomorphology with a post-modern metaphorical perception with empiricist, logical positivism and critical rationalism approaches.

Keywords: Geomorphological Thought, Quantum mechanics, Postmodernism, Decoherence.

1. ORCID: 0000-0003-3652-7624

2. ORCID: 0000-0002-6572-8655

1. Coğrafya Öğretmeni, Yunus Emre Eğitim Kurumları, Nevşehir, muhammed.cetinn.66@gmail.com

2. Yüksek Lisans Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ahmet.ozkaya @std.yeditep.tr

*ÇETİN, M. ve ÖZKAYA, A. (2021). “Postmodernizm ve Jeomorfoloji İlişkiseliliğine Kuantum Mekaniği Açısından Bir Bakış”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.492-509.

Makale Geliş Tarihi: 31 Mart 2021 Kabul Tarihi: 31 Mayıs 2021

EXTENDED ABSTRACT

At the beginning of the 20th century, a number of changes that took place in physical science affected the understanding of natural sciences, natural sciences, geography philosophy and geomorphology philosophy directly or indirectly. As a matter of fact, as a result of the needs for behavioral algorithms, matter and energy-oriented entropy gave birth to complex dynamical systems under the name of quantum understanding. Geomorphology, which dates back to ancient times, has deeply affected human history. During this period, post-modernist understandings directed the dynamics of quantum mechanics to a transformation. In this study, it is aimed to read the transition of geography, especially geomorphology to a multi-paradigm period, the understanding of geomorphology philosophy of the period, the chaotic perspectives in the linear and non-linear dynamics in geomorphology from the perspective of Post-modernism and quantum mechanics. Accordingly, the following questions were sought.

1. To what extent do postmodernism and quantum relationality overlap?
2. How did quantum mechanics affect the philosophy of geomorphology?
3. To what extent have / will developments in physics affect / will affect the handling of events investigated in geomorphology?
4. What kind of changes has / should quantum mechanics create in the language of the studies conducted within the scope of geomorphology?
5. To what extent is the argumentary structure state that supports the quantum mechanics approach in the philosophy of geomorphology correct?

In the research, the national and international literatures were determined in pattern with the conceptual and theoretical framework, and critical and screening readings were made. Later, the determined literature was examined in terms of theoretical, method, paradigm and results and transformed into a bibliographic system. Then, the problem and sub-problems were determined in accordance with the purpose of the research. In the research, interpretative, critical, hermonitic (interpretative) approaches were tried to be carried out together. Numeric or alphanumeric, figure and table characters were used and exemplified in determining the validity of the method. As a result . As a result of the findings obtained, when the existing mindset of quantum mechanics is examined, it has been determined that there is a sophisticated, hyperreal (beyond real), post-modernist metaphorical perception. The following conclusions have been reached in the results of the sections of quantum mechanics and geomorphology philosophy: Quantum mechanics has shaped the understanding of geomorphology from the past to the present, both in terms of philosophical thinking, skills and epistemological aspects. While this formation started in the mental world of the geomorphologists of the period and later affected the geographical discussion environments they were in, it has also dragged the geomorphology studies that he had recently carried out to a different dimension. Another result recorded in the research is the existence of many phenomena and processes that have not yet been fully explained in the language of quantum mechanics. In the research, we tried to explain how quantum mechanics affects geography and geomorphology. However, we do not claim that quantum mechanics is the only reason for the paradigm changes in social sciences, geography and earth sciences in particular, geomorphology. In the transformations experienced, we use many concepts and terms of quantum mechanics to illuminate the uncertainties that are not explained in geography and geomorphology. The phenomena that cannot be explained or cannot be fully explained have been tried to be explained through other concepts.

GİRİŞ

Doğa biliminde meydana gelen teorik ve tekniksel gelişmeler, sosyal bilimlerin ontolojisi ve epistemolojisinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Sosyal bilimlere birleşiminde meydana gelen bu değişim ve dönüşümler doğa bilimlerindeki bilimsel devinimlere kaynaklık etmektedir (Bilgili ve Toprak, 2020:370). Etkilerinin daha çok fizik ve kanunları tarafından temsil edilen doğa bilimleri içinde Kuhncu paradigma başta coğrafya olmak üzere diğer birçok disiplinin çok- paradigmatlı yapısını tek bir bilimsel disiplin çatısı altında eş zamanlı olarak farklı paradigmatlara dönüştürmüştür (Anlı ve Bekaroğlu, 2020:281). Kopernik, Galileo, Kepler ve Newton gibi modern fiziğe katkı sağlayan bilim insanlarının yaptığı çalışmalar Aristoteles/Ptolemy fiziğinde eleştirilere yol açmıştır. Aristoteles/Ptolemy anlayışına göre evren, dünya merkezli, dikey ve yatay düşey hareketlerin görüldüğü, mükemmeliyetçi bir doğa görünümüne sahiptir. Bu doğa görünümüne göre evren doğa felsefesiyle yakından ilişkilidir.

20.yy. başlarına kadar egemen olan Newton fiziği, fizik tarihi içerisindeki önemli argümanlardan birisidir. Bu argümana göre Güneş, gezegenler ve yıldızlar gibi büyük kütleli cisimlerin davranışları rahatlıkla öngörülebiliyordu (Aksakallı, 2020:251-252). Bu manada tanrısallık bir kimliğe bürünen Newton fiziği, hareket olgusunu yeryüzü ve gökyüzü ayrımı yapmadan günümüzde halen kullanılan gündelik dil ile açıklayabilen bilimsel bir çalışmanın ilk ve en olgun örneği olarak bilinmektedir (Ural, 1998:271-283). 20.yy'a kadar egemen olan dil anlayışı bilhassa “*doğa felsefesinin matematik ilkeleri*” ile birlikte yeni bir evren tablosu çizerek felsefe, fizik tarihi ve bilimde hipotetik-dedüktif evren tanımlamasını doğurmuştur (Ural, 1998: 271-283). Bu yeni hipotetik-dedüktif evren tanımlaması eskinin teleolojik (evreni nedensellikten çok amaçlara göre açıklamak) açıklamaları yerine nedenselliği ortaya koymuştur (Bilgili ve Toprak, 2020:370).

Bu çalışmanın amacı, Coğrafyanın özeldir Jeomorfolojinin çok paradigmatlı döneme geçişini dönemin Jeomorfoloji felsefesi anlayışı, Jeomorfolojideki lineer ve non-lineer dinamiklerindeki kaotik bakış açılarını Postmodernizm ve kuantum mekaniği perspektifinden okumayı amaçlamaktadır. Ayrıca kuantum mekaniği çözümlemesiyle Jeomorfoloji ve felsefesi arasındaki gelişimi üzerine kurulu ulusal ve uluslararası literatüre de katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda araştırmada Postmodernizm ve kuantum ilişkiseliliği ne derecede birbirleri ile örtüşmektedir? Kuantum mekaniği Jeomorfoloji felsefesini nasıl etkilemiştir? Fizikteki gelişmeler, Jeomorfoloji de araştırılan olayların ele alınma biçimini hangi ölçülerde etkiledi/etkileyecek? Jeomorfoloji kapsamında yapılan çalışmaların dilinde kuantum mekaniği ne gibi değişimler yarattı/yaratmalı? Jeomorfoloji felsefesi içerisinde kuantum mekaniği yaklaşımını destekleyen argümansal yapı durumu ne derece doğruluk göstermektedir? gibi sorunsallara cevap aranmıştır. Çalışma 2020-2021 yılları arasında yürütülen kuantum mekaniği çözümlemesi, Jeomorfoloji ve felsefesi, Kuantum mekaniği yaklaşımını destekleyen argümansal ve paradigmatlı yapı durumuyla sınırlandırılmıştır.

1. Kuantum Mekaniği

Latince kökenli bir terim olan kuantumun sözlük karşılığı “*ne kadar*” anlamına gelmektedir. Günümüzde kuantum kavramı, çok küçük enerji parçacıkları, atom ve atom altı parçacıklar, madde ve enerji gücü arasındaki ilişkileri tanımlamak içinde kullanılmaktadır. Sözcüğün çoğulu “*kuantadır*” (Bilgili ve Toprak, 2020:370-371). Kuantum mekaniği üzerine ise çeşitli tanımlamalar öne sürülmekte ve tartışılmaktadır. Öne sürülen bazı tanımlamalar ve tartışmalar şunlardır: Kuantum mekaniği süregelen bir döngü olup sadece madde değişiminden oluşmayıp çoğunlukla matematik ile fizik arasında bir formülizasyondur (R. Bes, 2012:5-6). Diğer bir deyişle doğanın düalitesi olup gerçek bir dilemmadır (T. Hecht, 2000:561). Kuantum mekaniğinin ortaya çıkışı elektromanyetik spektral ve ayırt edilebilir enerji seviyelerine dayanmaktadır. Yani klasik fizikteki termodinamik, elektrodinamikler atom, elektron ve elektromanyetik radyasyonu açıklamada yetersizdir. Dahası Schrödinger denkleminin ortaya çıkmasından ve Maxwell’in kuantum teorisi kullanılmadan maddenin ve radyasyonun

herhangi bir fiziksel özelliğini açıklayamadığımız denklemler kuantum mekaniğini gerekli kılmıştır (Dick, 2017:7847).

Kuantum mekaniğinin gelişmesi 20. yüzyıl başlarına, Max Planck'ın çalışmalarına kadar uzanmaktadır (Hendricks, 2016). Kuantum mekaniği kendi içerisinde birçok teorem (Bloch, Wannier durumu, Kronig-Penell)'den oluşur. Bunun dışında birçok deneyi ve hipotezi de içinde barındırmasına rağmen deney, hipotez ve teoremlerden elde edilen kantitatif bulgular, Einstein'ın izafiyet teorisi ve dolayısıyla makro düzeydeki klasik fizik gerçeklikleri ile uyumsuzluk göstermektedir. Yani söz konusu makro fizik çalışmaları ile mikro düzeydeki kuantum fiziği birbirleriyle tam anlamıyla uyuşmamaktadır. Örneğin, kuantum fiziğinde Heisenberg belirsizlik ilkesine göre herhangi bir atom altı parçacığı aynı anda konum ve hızları belirlenememektedir (Rovelli, 2016: 96). Heisenberg, Schrödinger'in dalga kurgusunu geliştirerek istatistiksel bir yorumlayıcı paradigma ortaya koymuştur. Bu yorumlayıcı paradigma zamanla kuantum mekaniğinde önemli bir yer tutmaktadır (Maldonado, 2019:34).

Kuantum mekaniği üzerine çok sayıda yorumlamalar yapılmaktadır. Bu yorumlamalardan en bilineni Kopenhag yorumlamasıdır (Bohr, 1928:580). Kopenhag yorumlaması kuantum mekaniğinin işleyişine getirilen en önemli yorumlamadır. Kopenhag yorumu (Kopenhag olarak adlandırılması Kopenhag Fizik Enstitünde yapılan çalışmalara atfen verilmiştir) (Bilgili ve Toprak, 2020:369). Kuantum mekaniği yorumlaması üzerine Niels Bohr, Werner Heisenberg gibi ünlü fizikçilerin çalışmaları 1925 yılları arasında ön plandadır.

Kopenhag yorumu aslında Bohr'un "*Karşılıklık ve Tamamlayıcılık İlkeleri*" bilimsel düşünce biçiminde bütünselcilik (*holistik*) yönünde önemli değişimlere yol açtı (İnsel ve Akin, 2020:6-7). Bohr (1928:580) kuantum teorisinin en tartışmalı konularından olan dalga-parçacık ikileminin çelişkili görünen durumlarını "Tamamlayıcılık ilkesi" ile tanımlamıştır. Bu ilkede gözlemci ve gözlem süresi ile ilgili olarak özne ve nesne arasında kesin bir çizgi çizilemeyeceğini, deneylerde kullanılan alternatif modellerin çelişkili değil tamamlayıcı ve atom dünyasının bütünsel olarak anlaması dile getirildiğini vurgular (İnsel ve Akin, 2020:6-7).

Kuantumun sınıflaması üzerine de çeşitli yorumlamalar yapılmaktadır (Einstein, 1905). Kuantumun istatistiksel yorumlamaları Born (1928:803)'ün çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Kuantum bilincinin çöküşü üzerine yorumlamaların ilki Neuman (1936:823) ve Wigner (1967:247)'nin çalışmalarında dile getirilmektedir. Kuantum mantığı üzerine ilk yorumlamalar (Birkhoff ve Neuman, 1936:823) çalışmalarında izlenmektedir. Kuantum ilişkiselliği üzerine temel düşünce sistemini Rovelli (2016)'nın çalışmaları temsil etmektedir. Bu yorumlamalar dışında yok oluş teorileri (Girardhi vd., 1986:470; Penrose, 1998:74), kuantum bilgisi teorileri üzerine (Maldonado, 2020:34), kuantumun şekilsel yorumlamaları hakkında da çeşit fikirler öne sürülmektedir. (Fraassen,1972:80; Dewitt,1970:181;Paris,1979:873).

2. Post Modern Bir Metafor Olan Kuantum Mekaniği Anlayışının Jeomorfolojik Çerçevesi

2.1. Araştırmanın Yöntemi

2.1.1. Materyal ve Metot

Bu çalışmada kavramsal ve kuramsal çerçeve ile örüntülü olarak postmodernizm ve kuantum mekaniği çözümlemesi, yerbilimleri özelde ise Jeomorfoloji ve felsefesi konusunda yapılan çalışmalar belirlenip kritik ve taramaya yönelik okumalar gerçekleştirilmiştir. Çalışma hazırlanırken bibliyografya kısmında verilen Türkçe ve İngilizce eserler (Kitap, makale, bildiri) ile elektronik ortamlarda yer alan çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Çoğu bilgi orijinal eserlerden elde edilmiştir. Fakat İngilizce ya da Türkçeye çevirilerin bulunmadığı durumlarda ise orijinal eserlere yapılan atıflar ya da doğrudan

alıntılar şeklinde kullanılmıştır. Dolayısıyla bazı durumlarda orijinal metinler yerine diğer kaynaklardan elde edilen bilgi veri setlerine dayalı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu tür alıntılar yapılırken etik kurallar gereği yanlışla düşmemek adına konu ve yöntem kapsamı yeterliliğinde farklı kaynaklar karşılaştırılmış ve gözden geçirilmiştir. Uyumsuzluk gösteren yorumlamalar ve ideolojiler değerlendirme dışı tutulmuştur. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın amaç, konu ve kapsam yeterliliğine uygun olarak problem ve alt problemler belirlenmiştir. Çalışmada eleştirel, hermeneutik (yorumlayıcı) yaklaşımlardan yararlanarak çalışmaya epistemolojik felsefi zenginlik katılmaya çalışılmıştır. Çalışma amacının ele alınmasında cevapları aranan araştırma sorularına ve hipotezlere odaklanılmıştır. Yöntem sürecinde verilerin analiz edilmesi sırasında kullanılacak kavramsal çerçeve, sınırlılıklar belirlenmiş ve çalışma sonuçlandırılmıştır. Ancak bütün dikkatimize rağmen bazı eksiklerin olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

2.2. Postmodernizm ve Kuantum

Post-pozitivist ya da postmodern paradigma olarak da nitelendirilen bu paradigma, pozitivistin aksine gerçekliğin saf arı bir bilgi olmadığını; düşüncelerimizden, tutumlarımızdan etkilenen, hatalı ve kusurlu olduğunu (fallible) iddia etmektedir (Kaygalak, 2011:52 Özkaya, 2020). Gerçeklik onu inceleyen algısından ve düşüncesinden bağımsız varolamayacağı için gerçekleştirilen bütün gözlemler ve incelemeler araştırmacıların kendi gözlemlerinden görüneni yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle “gerçeği kopyalayan Rönesans çağından gerçek nesneyi yeniden üreten hiperreel” geçiştir (Baudrillard, 2010-2011). Postmodernizm, entelektüel bir söylem olarak modern ve çağdaş koşullar arasındaki bir dizi kırılmayı ve süreksizliği tanımlar (Taylor, 2005:300).

Postmodernizm, modernizmin dayandığı bilimsel temelleri Planck’ın kuantum teorisine dayanır (Durğun, 2015:151). Heisenberg’in belirsizlik ilkesi, Einstein’ın görecelik (izafiyet) teorisi (Erdemir, 2006:52) ve Reichenbach’ın kabul edilebilir mantıksal önermesiyle (Yıldırım, 2012:380) eleştirilmektedir. Post modernizm dayanağını pozitif bilimlerden almaktadır (Üzüm ve Uçkun, 2019:80). Örneğin, sosyal bilimlerin tipik bir uzantısı olan sistem teorisi, örgütsel ekoloji yapılandırması teorisinin temelleri fen bilimlerine dayanmaktadır (Üzüm ve Uçkun, 2019:80). Modernizm ve Postmodernizm yaklaşımlarının dayanağını oluşturan pozitivist ve pozitivist ötesi paradigmların özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Pozitivist Paradigma	Pozitivist Ötesi Paradigma
Gerçeklik basittir ve Evren etkileşimsizdir.	Gerçeklik karmaşıktır ve değişkenlik karşılıklı etkileşimin bir özelliğidir.
Hiyerarşi düzenin ilkesidir.	Hiyerarşi düzendir.
Evren mekandır ve mekanik bir objedir.	Evren holografik olup, her parçası bütünü bilgisini taşır.
Değişim niceliksel ve birikim şeklindedir.	Değişim morfojenetiktir ve sistemler nedensel ve belirsizdir.
Nesnellik zorunludur ve bilme akıl yoluyla gerçekleşir.	Gözlemci gözlenenenden soyutlamış ve mesafeli değildir.

Kaynak: Özdemir, 2014:18-44.

Modernizm, Latince “modo” dan türetilmiş” “modernus” kelimesinden gelmekte olup, eskiden yeniye geçişi ifade etmek içinde kullanılır (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016:151). Modernizm, bütünü kapsayan, yenilikçiliğe ve yeni olana hayranlık duymasıyla karakterize edilir (Murphy, 1999:1-8). Modernizmin özünü rasyonalite oluşturmada olup, Fen ve sosyal bilimlerin pozitivist teorilerinde yer almaktadır (Taylor, 2005).

Postmodernizm bir paradigma, yaşam ve düşünüş tarzı olarak kuantum mekaniğinden etkilenmektedir. Planck’ın kuantum teorisine ilişkin öne sürdüğü karşılıklı etkileşim ve enerji kesikliği gibi kavramlar modernizmin nedensellik ilkesinin eksik yönlerini ortaya çıkarmaktadır (Özdemir, 2014:18). Modernizm etkilerinin görüldüğü Newton paradigması (Mekanik paradigma) ile post modernist, mikro düzeydeki kuantum paradigması algı dünyasına ilişkin unsurlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Newton ve Kuantum Fiziğinin Algı Dünyası.	
Newton Paradigması	Kuantum Paradigması
Maddi, görünür ve somuttur.	Manevi, görünmez ve soyuttur.
Ön görülebilir ve kontrol edilebilir.	Öngörülemez ve belirsizdir.
Parçalar bütünü belirler.	Bütün parçaları belirler.
Dış kaynaktan gelen enerjiye bağımlıdır.	Enerjiyle doludur ve enerji sistemin parçasıdır.
Kaynak: Turan ve Erçetin, 2017:761.	

Kuantum bakış açısı, dünyanın öngörülemez olduğunu vurgular. Bir fenomenin ölçümünde onu etkileyen elemanların kendisinden ziyade elemanlar arasındaki ilişkiler sisteminin mantığını anlamada önemlidir. Zira Kuantum bakış açısının savlarını geleneksel inançlardan çok uzak oldukları için kavraması zordur (McDaniel, 1997:21). Kuantumun vurguladığı belirsizlik bir nevi gerçekliğin doğallığıdır (Dyck ve Gridanus, 2017:32).

2.3. Kuantum Mekaniği ve Coğrafya

Bilgili ve Kocalar (2020) “*Coğrafya nedir?*” adlı çalışmalarında coğrafi disiplinin en temel sorusu olarak bu soruyu tanımlar. Nitekim disiplinlerin zaman zaman nereye doğru evrildiklerini, bilim yapma şekilleri üzerine düşünmesi yaygın olarak rastlanılan bir durumdur. Coğrafyanın 19. yüzyılın sonlarından itibaren bölümleri, araştırma enstitüleri, dergileri, öğrencileri ve akademisyenleri ile bağımsız bir disiplinler bir kimliğe kavuşmuştur (Johnston ve Sidaway, 2015). Bu yüzyılda coğrafya, bir üniversite disiplini olarak önce Almanya’da, kısa bir süre sonra da İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde kurumsallaşmış ve disiplinindeki temel gelişmeler büyük oranda bu tarihten sonra, 20. yüzyılda yaşanmıştır (Bekaroğlu ve Yavan, 2013: 52). 1950’li yıllarda coğrafyada önemli ilk büyük değişimlerden olan “*kantitatif devrim*” tanımlamada kesinlik, mekânsal düzel arayışı, bilim felsefesinin çeşitli konularını ele alan üç temel karakteristik özelliği ile bir dönem yerini korumuştur (Johnston, 2010:155).

Coğrafyada pozitivistimin eleştirilmesi ve kantitatif devrimin ardından gelen çok paradigmatlı dönem, coğrafya disiplininin tekil yerine çoğul bakışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir nevi heterarşik bir yapıya bürünen ve paradigmatlarla ortaya çıkan bakış açılarının çoğulluğu post-pozitivist yaklaşımın hakimliğini gözler önüne serer. Bu çalışmanın amacı doğrudan coğrafi paradigmatlar, kantitatif devrim ve özellikleri olmadığından derinlemesine ayrıntıya girilmeyecektir. 1970’lerde meydana gelen felsefi açılımlar coğrafyada ontolojik ve epistemolojik sorgulamalara neden olmuştur. Çok paradigmatlı dönemde coğrafyanın geleneksel paradigmat çatısını oluşturan bölgeselcilik bölge-

sel coğrafya ve bilhassa çevre-insan faaliyetlerini ön planda tutan çevreci determinist görüşü şiddetle eleştirmiştir. Coğrafyacı Ernste ve Philo (2009), fiziğin dahi klasik (Newton) fizikten izafiyete doğru kuantum fiziğine geçiş belirsiliği (*uncertainty*) kabul ettiğini bu nedenden dolayı da determinizme karşı mesafeli olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Çevresel determinist görüşe göre birbirine karşı iki ayrı kategori olarak ele alınan çevre ve insan yaklaşımı şu sorularla eleştirilmektedir: “İnsan çevrenin bir parçası hatta onun kendisi değil midir?” “İnsanı çevreden soyutlayan, yalıtılmış şekilde gösteren tanımlamada insan çevreden bağımsız algılanır mı?” (Bilgili ve Toprak, 2020:376). Rovell (2016) deneylerinde uzayın boşluktan ibaret olmadığını, atom ve atom altı parçacıkları tarafından doldurulduğunu ve insanın bu uzayın kendisi olduğunu sorgulamıştır. Bu durum coğrafyanın ana paradigması olan mekan ile önemli ölçüde örtüşmektedir. Günümüzde mekan hem üretilen, hem tüketilen, hem de esnek ve canlı bir mekanizmadır.

Gözlenen- gözlemci arasındaki ayrımın kuantum mekaniği sonucunda yıkılması, gerçeklik sorgulamalarına yol açmıştır. Bohr’un kuantum gerçekliğini sorgulaması realist bakış açılarının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu bakış açıları göreceli (*rölativist*) ve postmodernistlerle destekleyici kanıtlar oluşturdu (Wendt, 2015:872). Sosyal bilimler ve dolayısıyla coğrafya, eleştirel coğrafya, beşeri coğrafya, postmodern coğrafya gibi birçok yaklaşımın gerçekliğe olan bakışında kuantum mekaniği şekillendirici bir etmen olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü gerçeklik sorgulanabilir, bağlamsaldır.

2.4. Kuantum Mekaniği ve Jeomorfoloji İlişkiselliği

Kuantum mekaniği ve Jeomorfoloji ilişkiselliğine vurgu yapmadan önce fiziki coğrafyanın tarihsel arka planına ve Jeomorfoloji biliminin geçirdiği evrelere değinmekte yarar vardır. Fiziki coğrafyanın gelişimi incelenirken özellikle 18. yüzyılda güçlenen yerkürenin oluşumuyla ilgili bilimsel düşüncelerin gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü çağdaş manada coğrafya biliminin temelleri bu yüzyıl içerisinde atılmıştır (Karabulut, 2013:407). Fiziki coğrafya, disiplinin, 19. yüzyılın ortalarından II. Dünya Savaşı sonrasında deneyelemeye başladığı kantitatif devrim sürecine dek süregeldiği “*tek kültürcü*” bilme biçimi en önemli kanadını oluşturmaktadır (Bekaroğlu ve Sarış, 2017:42). 19. yüzyılın ikinci yarısında akademik bir disiplin olarak üniversitelerde kurumsallaşmaya başlayan coğrafya, ortam-insan ikiliğine sabitlenmiş tarihsel bir ontolojik görünüm sergilemektedir. Makro ölçekte ele alındığında, söz konusu asimetrinin ilk boyutu, dönemin pastoral yaşam biçimiyle yakından ilişkili ve insan-ortam ekseninde holistik bir bakış açısı ortaya koyar.

Arı (2018), “*Fiziki Coğrafyanın Geri Dönüşü*” adlı başlığında fiziki coğrafya çalışmalarına modern anlamda çeşitli katkılar sağlayan Amerikan akademik coğrafyasının 1980’li yıllara gelindiğinde fiziki coğrafyayı ihmal ettiğini vurgulamaktadır. Bu zayıflamanın ardında çevresel determinizm akımının sağladığı dezavantajlar fiziki coğrafyanın gücünü zayıflatmıştır. Fakat Marcus’un “*Halkanın Tamamlanması: 20. Yüzyılda Fiziki Coğrafya*” çalışması 1980’e kadar Amerikan coğrafyası içerisinde fiziki coğrafyanın konumunu değerlendirir. Marcus’un bu çalışmasında 1970’ler sonrası yaptığı tespit giderek önem kazanmaya başlamıştır. Sonuç olarak fiziki coğrafya, Amerikan coğrafyasında bir bütünlük oluşturacak şekilde henüz eşit ağırlığa sahip olmasada yine de yerini korumuştur (Arı, 2018:31-32).

Yeryüzü şekilleri, iklim özellikleri, bitki örtüsü, peyzaj özellikleriyle birlikte bir örüntüde determinist bir çerçeve sunması fiziki coğrafyanın baskınlığındaki ikinci boyutu teşkil etmektedir. Bu dönemde, fiziksel olanın sosyal olanı kontrol ettiğine ilişkin çevresel determinist paradigmanın yerleşik bir hale gelmesi, sadece disiplin içerisinde yerli bir fiziki coğrafya arka planına sahip olmayan coğrafyacıların efektif çalışmalar yürütemeyeceği görüşünün ileri sürülmesine neden olmuş (örn. Freeman, 1961), aynı zamanda coğrafyayı ve özelden jeomorfolojiyi fizik bilimine yakınlaştırmıştır (Bekaroğlu ve Sarış, 2017:42). Bu yakınlaşma veya pratik tıpkı bir fizikçinin çalışma odasından dışarı adımını atmadan yer atmosferinin kütlelerini hesaplayabilmesi gibi, coğrafyacılarında, çalışma odalarından çıkmadan,

sadece çeşitli tematik haritaları kullanarak Yer'in herhangi bir yerinde hüküm süren fiziksel koşullar (yeryüzü şekilleri, iklim şartları, bitki örtüsü vb.) ile buna bağlı olarak ortaya çıkan yaşam koşulları üzerine öndeyileri formüle edebilme imkanını mümkün kılmıştır. Nitekim bu bakımdan coğrafya, "tek kültürcü" pratiği boyunca fizik bilimine dahada yakınlaşmıştır.

Fiziki coğrafyanın disiplin içerisindeki ağırlığının diğer bir boyutu ise, fiziki coğrafya kapsamında yer alan alt dalların (jeomorfoloji, klimatoloji, kartografya, bitki coğrafyası, toprak coğrafyası vb.), coğrafyanın bütüncül (*holistik*) bakış açısı göz önüne alındığında, "iki kültür" e ayrılmış bilgi yapıları içerisinde hegemonik bir üstünlüğe sahip olan birinci kültüre yakın bir alan oluşturmuştur (Anlı ve Bekaroğlu, 2020:281). Kantitatif devrim sonrası yeni bir araştırma sürecine yönelen fiziki coğrafyada gözlenen bazı değişimlerde fiziki coğrafyacıların muhtelif yeryüzü süreçlerine ilişkin olarak, sahip oldukları bilme biçimlerini altlayan non lineer, metafiziksel ve epistemolojik sorunlara yöneldiği görülür (Brown, 1975:35; Haines vd., 1986; Inkpen, 2005:149).

Karabulut (2013), fiziki coğrafyada özellikle 20. yüzyılda meydana gelen düşünsel değişimleri tarihsel bir zaman periyotunda ele alarak incelemiştir. Buna göre üç periyodik dönem halinde bu düşünsel değişimi sıralayabilmek mümkündür. Bunlar; 1850-1950 arası dönem, 1950-1980 dönemi ve 1980 sonrası dönem. Her bir dönem kendi içerisinde fiziki coğrafya yaklaşımlarında meydana gelen karaktistik değişimlerde incelenmiştir. Bu bağlamda değişim periyodu içinde araştırmacı kronolojik olarak olaylar, insanlar, iddia ve teorilerdeki değişime yol açan görüşleri detaylıca ele almıştır. Çalışmanın bundan sonraki sürecinde jeomorfoloji felsefesi ve kuantum anlayışı, jeomorfoloji felsefesinde yürütülen felsefi yaklaşımlar ve yorumlamalar üzerinde durulacaktır.

Jeomorfoloji, yerşekilleri, ve bunları şekillendiren süreçleri incelemektedir. Jeomorfoloji'nin, 19.yüzyılda entelektüel bir disiplin olarak ortaya çıktığı kabul edilir (Karabulut, 2019: 416). 2000 yılı aşan bilim geleneği içerisinde yeryüzünün nasıl şekillendiği meselesi, jeomorfoloğların üzerinde kafa yorduğu önemli konulardan birisi olmuştur. Başlangıçta temel düşünceye dayalı olan bu fikirler, yerini tartışmalara bırakmıştır. Özellikler antik çağda tartışılan konular arasında yer kürenin oluşumu, gelişimi, insan-ortam ilişkileri önemli yer tutmuştur.

Jeomorfoloji'nin konusu içerisinde yer alan meslelerin ilk defa ne zaman düşüncenin konusu olduğunu söylemek güçtür (Karabulut, 2019: 416). Ancak konu ile ilgili kayda değer bazı düşünceler ilk medeniyetlerin görüldüğü Mezopotamya, Mısır, Çin ve yakın çevresine işaret etmektedir. Bu medeniyetlerle etkileşim halinde olan Antik yunan toplumu, bilimsel düşüncenin doğumuna öncülük etmiştir (Williams, 2003). İlkçağda yerküreyi anlatan kitaplarda yerkürenin oluşumundan bahsedilmemesi düşünülemez bir gerçektir. Uzun bir süre yerşekilleri ile düşünce üretimleri hem coğrafya hem de jeoloji kitaplarında yer almıştır. Fakat daha sonraki yapılan çalışmalarda jeomorfoloji gelişimi yaygınlıkla coğrafi düşünce içerisinde yerini korumuş ve günümüzde çok disiplinli bir görünüme kavuşmuştur (Karabulut, 2019:417).

Beach (1981), Jeomorfolojinin tarihsel gelişimini erken dönem, klasik jeomorfoloji, modern jeomorfoloji aşamaları şeklinde incelemiştir. Erken dönemde filozofların yeryüzü gözlemleri ve dini kitaplardan yararlanılarak yeryüzü süreçleri yorumlanmıştır. Klasik jeomorfoloji, erken dönem ile modern jeomorfoloji arasında bir geçiş temsil eder. Bu ara zonda bazı jeolojik teoriler (*Steno, de Buffon, Yararılış* vb.) göz önüne alınarak teori üretimi safhası başlamıştır. Devamında gerçekleşen süreçte modern jeomorfolojinin başlangıcının ilk kıvılcıklarını görüldüğü *Neptünizm, Werner, Katastrofizim, Diluviyalizm, Üniformiteryanizm* gibi ekoller gelişmiştir. Ardından gelen Lyell Çağı (1830-1875)'nda flüviyalistler, Agassiz glasyal teorileri, strüktüralistler, aşınım kronolojisi, Lyell denizel erozyon teorisi, Darwin'in evrimsel değişim teorileri ön plana çıkmıştır. 1875-1899 devresinde ABD'nin batısında arazi çalışmaları kendini göstermiştir. Bu devrede ABD'li jeolog Powell'in "kaide seviyesi" çalışmaları yanında Gilbert'in "denge+gradesi" önem arz etmektedir. 1899-1945 devresi modern jeomorfolojinin yapıtaşlarından olan Davisian jeomorfolojinin geliştiği devredir. Davis'in "erozyon

döngüsü”, Penck’in “*Denüdasyon*” yorumlamaları jeomorfoloji çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. 1945 sonraki çağdaş jeomorfolojide artık sistematik bir izlençe karşımıza çıkar. Yerkürenin kökeni ve gelişimi ile ilgili bahsi geçen dönemlerdeki teoriler göz önüne alındığında Avrupa’daki bu olumlu bilimsel iklimin etkisiyle, Bilimsel Aydınlanma döneminde çoğalmış ve ivme kazanmıştır (Chorley vd., 1964; Davies, 1969). Tarihsel bir yerküre bilimi olarak jeomorfolojinin temeli bu dönemde atılmıştır (Karabulut, 2020; 569).

Harrison ve Dunham (1998:469) Jeomorfoloji felsefesi içerisinde kuantum mekaniği yaklaşımını benimsemesi yönünde normatif bir yaklaşım öne sürmektedir. Bu yaklaşımlarda çeşitli argümanlar dile getirilmektedir. Bunlar; Kopenhag yorumu ve kuantum mekaniği ile bilinç, farkındalık ve jeomorfolojik manzara (*landscape*) ilişkiselliği üzerine kuruludur. İkinci bir argüman ise realistik ve ampirik yaklaşım ile kuantum bileşenleri arasındaki uyumsuzluktur (*quantum decoherence*). Üçüncü argüman ise kuantum mekaniği, jeomorfoloji içindeki belirsizlikleri ve olasılıkları açıklamada lineer olmayan dinamikleri ve olasılıklı sistem teorilerini açıklamaya yarayan alternatif fikir setleridir. Harrison ve Dunham (1998)’in ilgili bu yorumlamaları aynı zamanda kuantum mekaniğinin coğrafi disiplinde fiziki coğrafya içinde de yer bulabildiğini göstermektedir.

Doğa felsefesi ve ekolojik tabanlı çalışan coğrafyacılar geniş ölçüde metodolojik açıdan bir dizi klasik kuantum kuramı tabanlı entropileri (Shannon vb.) coğrafya ve kuantum mekaniği bireşiminde uygulamaktadır. (Akkurt Gümüş ve Avcı, 2020:147). Araştırmacılar söz konusu çalışmalarında kullandıkları kuantum ve ekolojik tabanlı analizler neticesinde Akdeniz bölgesinde iki akarsu vadisi (Kargı Çayı vadisi ve Karpuz Çayı vadisi)’nde bitki tür çeşitliliği alfa (α) ve beta (β) biyoçeşitlilik indislerini ortaya koymuş ve seçili iki değişkenin bileşik sistem anatomisini oluşturmuştur. Elde edilen sonuçlarda Karpuz Çayı’nda alfa çeşitliliğinin en az olduğu alanlar akarsuyun kaynak çevresi ve üst çıkırında gözlenirken, en fazla olduğu alanlar alt ve orta çıkırda tespit edilmiştir. Beta çeşitlilik ise söz konusu akarsuyun üst çıkırında yüksek, antropojenik faaliyetlerin hakim olduğu alt ve orta kesimlerde düşük olarak hesaplanmıştır. Kargı Çayı’nda ise alfa ve beta çeşitlilik orta kesimde az, yukarı ve aşağı çıkırlarda fazladır. Bu bireşime bağlı çalışmalar aslında kuantumun lineer ve non lineer olasılıksal sistemlerinin de önemini vurgulamaktadır. 1970’li yıllarda bazı Jeomorfoloğlar stokastik ve non lineer dinamik sistem teorilerini jeomorfolojik sistemleri anlamada kullanmaktadır (Phillips 1996:315).

Aktüel coğrafi çalışmalara bakılacak olduğunda coğrafi örüntüler içerisinde bu dinamik sistemler işlenmeye çalışılmaktadır (Wang, 2021:41-42; Bittner, 2019:3-35). Wang (2021), Xisha adası (Çin)’ndeki karakteristik fraktal jeomorfolojik heterojenin tespitinde kuantumun lineer dinamiklerinden olan çok yönlü lineer regresyon algoritmalarını uygulamıştır. Bu doğrultuda bağımlı ve bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Çalışmada kompleks yapıdaki değişkenlerin tespitinde RAGA (genetik algoritma) uygulanarak Xisha adasındaki su örtüsü üzerindeki yeryüzü şekillerinin heterojen karakteri belirlenmiştir. Standart genetik algoritma (SGA) bir tür ikili bir koddan oluşan, uzunluk ve doğrusal dizge uzunluğunu hesaplamada kullanılır (Otto Peralias, 2018). Çalışmada karşılaştırmalı olarak Shidao su bölgesi alanı ile Xisha adasındaki yüzey şekillerinde ölçek dizininde “Yüksek dağ suları, Orta ve düşük eğime sahip dağ suları, Temel sular” bölgeleri belirlenmiştir. Ayrıca bu bölgelerde total yüzey analizi $S(r)$ yanında fraktal geometri analizi D_x maksimum projeksiyon indeksi $max Q(a)$ gibi indeksler uygulanarak arazi örtüsü topografya (eğim, yükselti vb.) ilişkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bittner (2019) ise burada kuantum mekaniğini “*Ortho modüler*”, “*Algebraik yapı*”, “*Hilbert uzayı*”, “*İndeterminist* ve “*Olasılıksal çözümler*” şeklinde yorumlamıştır. Jeomorfolojik süreçleri yorumlamada Phillips (1996) tarafından geliştirilen bir teori sistemi Jeomorfoloji çalışmalarını çok önemli bir dönüğe sevk eder. Özellikle de Jeomorfolojik süreçlerdeki morfodinamik, morfoklimatik ve morfogenetik bölgelerdeki coğrafi örüntüleri yorumlamada kolaylık sağlayan homojen kum ile sızma (*infiltrasyon*) değişkenleri ile oluşturulan bu hipotezler test edilebilir hale gelmektedir.

Son zamanlarda Jeomorfolojide bir dizi stokastik yaklaşımlar (değişken ve rastlantısal) görünür (Werritty, 1997:312; Leopald ve Langbein, 1962:7-117). Bu yaklaşımlarda coğrafi görünümde indirgenemez bir belirsizlik olduğu anlayışı, bir sınırlama yansıması öne sürmektedir. Doğrusal olmayan dinamik sistem teorisinin incelenmesi bir nevi jeomorfolojide indirgenemez belirsizlik görüşünü ortaya çıkarır. Bu görüş ilk defa ortaya atıldığında çoğu Jeomorfoloğlar bu görüşü “*bilimsel arayışa ters düşen umutsuzluk danışmanı*” şeklinde yorumlar. (Werritty, 1997). Ancak, bununla birlikte Jeomorfolojide doğrusal olmayan dinamik teorisinin görünür başarısına rağmen alaka düzeyini sorgulayanlar da olmuştur.

Doğrusal olmayan dinamik sistemler teorisi çoğu Jeomorfoloğ tarafından Jeomorfolojik sistemlere uygulama açısından gerçekleştirilmesi zor bir savdır. Çünkü bu teoride sistem değişkenlerinin toplamı olan küme denkleminde dayanır (Rhoads ve Thorn, 1996:24). Yani bu teknikleri kullanarak sistemlerin yanıtlarında temelde yatan mekanizmaların rolüne ilişkin açıklamalar üretmek zordur. Sonrasında, eğer kuantum veya kaos başlangıç koşullarına duyarlılık olarak tanımlanabiliyorsa o zaman bunlar göreceli bir doğrulukla belirlenemeyeceğinden kuantum belirsizliği kaotik sistemleri anlamamıza bir sınır getirebilir.

Werritty (1997) tarafından öne sürülen bir hipotezde ise evrenin atomik düzeyde belirsiz olduğunu dile getirir. Çünkü seçilen söz konusu ölçek değişikliği çok büyüktür. Fakat bu agrüman makroskopik etkilerin görüldüğü modern kuantum mekaniği kavramlarıyla sürdürülemez. Coğrafya ve Jeomorfoloji temelinde kuantum mekaniğinde şu üç şey dikkate değerdir: İlk olarak gözlemciyi çalışmanın nesnesinde bir şekilde ayrılmış olarak gören realizm ve deneyime dayalı ampirizm kuantum mekaniğinin Kopenhag yorumu ışığında sağlam bir yorumlama olduğunu desteklemez (Harrison ve Dunham, 1998). İkincil olarak jeomorfolojik manzara en iyi şekilde belirsizliklerin ve olasılıkların hâkim olduğu olarak görülebilir. Devamında bu doğrusal olmayan veya stokastik bir perspektiften ziyade kuantum mekaniği ilkeleri doğrultusunda araştırılabilir. Sistemler çevreye bağlıdır ve onunla birlikte gelişirler. Örneğin, eolien (rüzgâr) jeomorfolojik dinamiklerin egemen olduğu kurak ve yarı-kurak topografyada var olan biyotik ve abiyotik amilleri şekillendiren güçler egemen coğrafi çevre içerisinde yer alan insan ve onun faaliyetleri doğrultusunda şekillenir. Dolayısıyla doğal ortam sistemindeki örüntüler birbirinden bağımsız değildir.

Üçüncü argüman ise, jeomorfolojik düşünce ve fiziksel dünya perspektifinde ayrılamaz parçalar bütünüdür. Jeomorfolojik analizler bu açıdan jeomorfolojik manzarayı farklılaştırma, sınıflandırma, ayırt etme ve düzenleme işlevi görür. Bazı jeomorfoloğlar yer şekillerinin ve süreçlerin konumunu tanımlamada belirsizlikler olduğunu öne sürmekte ve görüşlerini coğrafi sınırlar kapsamında değerlendirmektedir (Embleton ve Thornes, 1979:384). Kuantum mekaniği dinamiklerinin jeomorfoloji uygulamalarındaki tipik bir yansıması Engelhardt vd., (1978)'in çalışmalarında görülür. Buna göre, buzul altı durumları (su basıncı, doğal buzul altı driftler, buz yatağı, ayrılma vb.) değişimleri gözlemek amacıyla araştırmacılar sıcak tabanlı bir buzulun altında bazı sondaj delikleri açmıştır. Neticesinde ölçmek istedikleri buzul altı koşullarının, onları gözlemek için açtığı sondaj deliklerinden etkilendiğini fark etmişlerdir. Onlar bu yüzden buzul belirsizlik ilkesi adı altında bilinçli bir şekilde kuantum teorisinin dilini kullanırlar. Benzer bir şekilde jeomorfolojik metotların da kendi belirsizlik ilkeleri olabilir.

Pallas (1741-1811), Rusya'da üç geniş dağ ve kayaç grubunu tanımlamıştır. Tanımladığı bazı bölgelerde denizin varlığıyla ilgili net kanıtlar olduğunu görmüş ve “*Kaotik küre*” olarak adlandırdığı dönemde dağların yükselerek oluştuğuna farz etmiştir (Primefacts, 2007). Phillips (1996), yüzeyel akış, tepe eğimleri döngüsü, kıyı ıslak arazileri ve toprak sistemleri gibi jeomorfik sistemlerden kaynaklan sorunların incelenmesi ve çözümünde kuantum mekaniği metotlarından yararlanmıştı. Phillips (1996)'un “*Earth Surface Systems*” adlı çalışmasının düzen ve karmaşıklık (*order and complexity*) bölümünde yukarıda bahsi geçen jeomorfik sistemler detaylıca incelenmiştir. Eserde bu jeomorfik sistemlerden kaynaklı sorunlar entropi ve kuantum döngüsü ile birlikte çözülmeye çalışılmış-

tır. Çalışmanın “*Order and Complexity*” bölümünde araştırmacı “Chaos” alt başlığında bazı önemli çalışmalarda, zaman serilerindeki belirleyici kuantum ve hidrolojik kayıtlardan, ağaç halkalarından ve topografik görüntülerden, mekânsal verilerden açıkça yararlandığını, ilgilendiğini dile getirmektedir. Benzer şekilde Sangoyami vd., (1996), Utahtaki Great Salt Lake gölünün 1847-1992 serisindeki hacmi analiz etmişler, gölde düşük boyutlu farklı bir aktörün rol oynadığına dikkat çekmişlerdir.

Deusen (1990), ABD’nin kuzeydoğusunda kırmızı ladin (*Picea rubens*) topluluklarında azalmada iklim zorlamaları, asit birikimi ve stand olgunluğu gözlemledi. Buna göre, halka genişlikleri bölgesel düzende karmaşık zaman serilerini göstermektedir. Deusen, halka genişliği verilerine en uygun istatistiksel modellerin deterministik kaos gösterebileceğini bulmuştur. Rubin (1992) ise, mekânsal verilerle ilgili olarak uydu görüntülerinden yararlanarak kumul dalgaları ve rüzgar hareketlerinden kaynaklanan gürültü ve sesteki kaynaklı deterministik kaos ortamlarını tespit etmeye çalıştı. Dalgacıklar arasındaki periyodik olmayan, deterministik, doğrusal olmayan etkileşimler, kuasiperiodisite veya rastgelelikten ziyade, gözlemlenen modellerden sorumlu gibi görünmüştür Rubinin deneyinde. Phillips (1996), Kuzey Carolina’nın doğusundaki Ultisollerin pedojenezini açıklayan modellerin karsız ve potansiyel olarak kuantum bireşiminde olduğunu dile getirmektedir.

2.5. Jeomorfoloji Çalışmalarında Bazı Felsefi Tartışmalar

Bu bölümün amaçları çağdaş felsefi araştırmanın jeomorfoloji ve bu süreçte disiplinin entelektüel derinliğine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Tartışmalar, kısaca her biri ayrı ayrı olan çok çeşitli önemli konuları tanımlamaktadır. Bu tartışmaların gelecek jeomorfoloji çalışmalarında derinlenmesine analiz edilmesine ihtiyaç vardır. Bu sayede jeomorfoloji felsefesinde kapsamlı ileri bir adım atılmış olacaktır. Felsefi analizler, jeomorfolojiye katkıda bulunarak metodolojiyi birleştirici bir rol üstlenerek ve metodolojinin sağlıklı bir kaynak olarak tartışılmasına olanak tanıyacaktır (Rhoads ve Thorn, 1994:119).

Jeomorfolojide incelenen konu, yani yeryüzü şekillerinin (*landforms*) zaman içindeki evriminin incelenmesi, yerbilimleri alanının felsefesini ve felsefi temellerini tam anlamıyla yansıtmaya rağmen (Rhoads ve Thorn, 1994) geleneksel olarak jeomorfoloğlar felsefi tartışmalara katılmaktan kaçınmışlardır (Harrison ve Dunham, 1998). Jeomorfolojide yeryüzü şekilleri (*landforms*) kavramının merkeziliği jeomorfoloğlar tarafından geçmiş yıllarda yeterince ele alınmayan epistemolojik ve metafiziksel bir konudur. Yerçekillerinin tanımlarında sıkça bahsedilmesine rağmen bu tanımlamalar tam anlamıyla yeryüzü şekillerini temsil etmez (Mayer, 1990). Jeomorfoloğların teorisinin jeomorfolojideki rolünden şüphelenmelerinin üç nedeni vardır: Kendilerine jeomorfoloğ olarak adlandırılanların bilimsel bakış açıları, hedeflerindeki farklılıklar görülmekte (Rhoads ve Thorn, 1994), çoğu jeomorfoloğ temel görevlerini saha çalışması ve gözlem olarak kabul etmekte (Rhoads ve Thorn, 1994) ve saha çalışması sırasında saha çalışması ve yerçekilleri arasında kurulan ilişkilerin jeomorfoloğun nihai çalışması olduğu görüşünü savunmaktadır (Khosraftar, 2021). Burada teorisinin bir yapı hesaplaşmasına karşı kapsamlı şekilde yanlış yorumlanması dikkat çekmektedir. Jeomorfoloğlar, teorisinin jeomorfolojiyle ilgili olmadığı, belirli bilimlerle sınırlı olduğu ve hesaplama özelliği olduğu konusunda kendilerini yanıltmamalıdır (Rhoads ve Thorn, 1994).

Doğa bilimlerinde felsefi tartışmaların odağı ise son zamanlarda tartışılmaktadır (Bassett 1994:273; Richards 1994; 195; Rhoads, 1994:90). Bu tartışma döngüsünde jeomorfolojik süreçleri yorumlamada ihtiyaç duyulan ampirist ya da realist yaklaşımlar ön plana çıkar. Jeomorfoloğlar geleneksel bir şekilde geçmiş yıllardaki felsefe tartışmalara katılmışlardır (Richards 1994:195). Bu konu üzerine geniş bir yelpazede felsefi tartışmalar entegre özellikler halinde ortaya koyulmaya çalışılmaktadır (Cloke vd., 1991:109; Pile ve Thrift 1995:1-2; Benko ve Strohmayer 1997; 420; Barnes ve Gregory 1997:520). Geçmişte fiziki coğrafya çalışmalarında değişimler meydana gelmekte ve ilgili konu üzerine bazı jeomorfoloğlar (Richards 1990-1994; Bassett 1994; Rhoads 1994; Rhoads ve Thorn 1996:24-27) çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Başlangıçta bu çalışmalarda jeomorfoloji doğası

üzerinde durulurken daha sonra açık bir şekilde zayıflıklar, değişimler, tamamlayıcı felsefi yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır. Söz konusu çalışmalarda göreceli ampirizm ölçütleri, pozitivizm, eleştirel rasyonalizm temelli bilimsel jeomorfolojik açıklamalar ön planda tutulmaktadır.

Çoğu çalışmada jeomorfoloji felsefesi çoğunlukla iki majör felsefi yaklaşımda yürütülür. Bunlar; ampirizm ve realizm. Bu felsefi yaklaşımlardan birisi olan ampirizmde özellikle mantıksal pozitifite enkarnasyon dikkat çekmektedir. Bu realist yaklaşım son birkaç yıl içinde zemin kazanmaya başlamaktadır (Richards 1990; Richards 1997) ve jeomorfolojide ampirik araştırmaların uygulanması emekleme döneminde kalır. Bilimde öne sürülen tüm felsefi anlayışlar gibi, ampirizm ve onunla türetilmiş epistemolojik ve ontolojik özellik veri setleri bu bilgilerin nasıl bir idea ile ortaya çıktığını sorgulamaktadır. Epistemolojik ampirizm, bilginin deneyim yoluyla kazanıldığını iddia etmektedir. Bu süreç boyunca, araştırmacılar doğal gözlemin ve gözlemcinin rolüne işaret etmektedir. Epistemolojik temelli felsefi anlayışın jeomorfolojiye adapte edilmiş temsili örneklerini flüvyal jeomorfoloji çalışmalarında örneğin, menderesler (*meanders*) üzerine kurulu çalışmalarda görebilmek mümkündür (Dietrich ve Smith, 1983).

Ampirist ontoloji, araştırmacı tarafından doğrudan gözlemlenebilen ve kalıcı bir doğal düzen ile karakterize edilen bir gerçeklik açığa çıkarır. Dünya için kalıcı bir doğal düzen kavramı, ampirizmin mantıksal pozitivist varyantının iki diğer özelliğinin temelini oluşturur. İlki, gözlemlenebilir nedensel mekanizmalar ile olaylar arasında doğrudan ve kalıcı bir ilişki kavramına dayanan Humean nedensellik anlayışını onaylar. Humean nedensellik veya Hume nedenselliğinde, nedensellikte görünen “zorunluluk” hakkında bilgimizin olmadığını, neden ve sonucun birlikteliğinin algılanması dışında bilgimizin olmadığını vurgulamaktadır (Hume, 2007:278). Hume aslında bu vurgusuyla felsefenin nedensellik kavramına ilişkin en makul müdahaleyi yaparak önemli bir katkı sağlar (Kavlak, 2019:442).

Pozitivizm altındaki bilimsel açıklama, olaylar arasındaki sabit bağlantıların tanımlanmasını ve ardından doğrulanmasını gerekli kılar. İkincisi, bu tür açıklamaların evrensel olarak uygulanabilir olduğunu ve bu nedenle görece kolaylıkla modellenen ve tahmin edilebilen ampirik yasalar olarak sunulabileceğini varsayar. Pozitivizm açıklamalarının jeomorfolojik süreçlerdeki yaygın etkilerini mantıksal pozitivizm (*logical positivism*) bağlamında (Baker,2021:8) jeokronoloji, lidar haritalama, jeomorfolojik sistem temelli modellemeler örnek olarak göstermektedir. Ampirizm gibi, gerçekliğinde bir bilim felsefesi olarak uzun bir geçmişi vardır. Aslında, temel iddiaların çoğu Platonik-Sokratik düşünceye kadar izlenebilir (Cloke vd., 1991:109). Gerçekliğin birçok çeşidi vardır. Öne sürülen bazı gerçeklik çeşitleri şunlardır: Simülasyon ve hiper gerçeklik, bütünsel gerçeklik, imaj gerçeklik, kopya-orijinal gerçeklik, gösterge-gösterilen gerçeklik (Baudrillard, 2010-2011-2008). Coğrafyacılar tarafından gerçeklik kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır (Harre ve Madden 1975; Bhaskar, 1978-1989:4-5; Harre, 1986). Özellikle de Bhaskar’lı gerçeklik markası, 1980’li yıllardan itibaren beşerî coğrafyacılar tarafından ciddi oranda ilgi gören eleştirel bir gerçekliktir (Allen 1983:191; Sayer, 1984; 12; Sarre 1987; 3-10; Pratt 1994 -1995:61-64; Yeung 1997:51).

Beşerî coğrafyacılar tarafından yeniden geliştirilen eleştirel gerçekliğin fizik bilimindeki karşılığı “aşkın gerçeklik” (*Transcendent truth*)’dir (Bhaskar,1978). Aralarında Jeomorfoloğlarında bulunduğu tartışma ortamlarında aşkın gerçekçilik bir dönem gittikçe büyüyen bir form haline bürünmektedir (Richards 1990-1994). Jeomorfolojide realist ontolojik kapsayıcı bir alet olarak Bhaskar (1978) tarafından öne sürülür. Bhaskar’a göre üç gerçek realite vardır: Gerçek realite (karşılaştırmalı gerçek başlıklar, yapılar ve üretken mekanikler) ve ampirizm. Bhaskar’a göre her bir baskın gerçeklik koşulu olarak ya da tesadüfen diğerleriyle ilişki içinde olmaktadır.

Bhaskar’ın ortaya attığı bu iddia mantıksal olarak üç şeyi takip eder: Birincisi, gerçeklik nesnelere, süreçlerin ve olayların insan deneyiminden, faaliyetinden veya anlayış tarzlarından bağımsız olarak işleyebileceği ve var olabileceği konusunda ısrar eder. Başka bir deyişle, deneysel olanın ötesinde uzanan bir gerçek özler alanı vardır. Bu, gözlemlenebilir olmayan fenomenlerin varlığını tanımlama

da başarısız olan ampirist ontolojiden açık ve önemli bir sapmadır. İkincisi, realistler dünyayı atomistik yerine yapılandırılmış ve katmanlı olarak görürler. Nesnelere, belirli bir şekilde bir araya getirildiklerinde, bireysel düzeyde sahip olduklarından oldukça farklı nedensel güçler (ve yükümlülükler) sergileme yeteneğine sahip olacak şekilde ortaya çıkan özelliklere sahiptir.

Üçüncü, realizm anlayışı Hume fikrini direkt olarak reddeder. Yerine, realist açıklama güçleri, gerekli yollar, objeler ve yapılar üzerinde durur. Nedensel iddialar, nesnelere özünde var olan ve yalnızca peyzajda üretilebilecekleri somut etkilere türevsel açıdan gerekli olan yetki ve yükümlülükler atıfta bulunur. 20. yüzyılın başlarında pozitivist bilimdeki hakim paradigma olması özellikle doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin pozitivist paradigmaya entegre olması sonucu gerçeklik bizden bağımsız bir şekilde nesnel olarak görünür hale gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başlarında kuantum mekaniğinin ortaya çıkmasına bağlı olarak bilim felsefesinde yaşanan gelişmeler, Kuhncu paradigma görüşü, Freyeband'ın bilimi anarşist bir bakış açısıyla ele alması pozitivist bilimin gücünü sarsmıştır ve pozitivist bilimin eski gücünü kaybetmesi de jeomorfoloji felsefesini paradigmatik ve yaklaşımsal açıdan etkilemiştir.

SONUÇ

Bu araştırma, yerbilimlerinin özelde jeomorfolojinin çok paradigmatik döneme geçişini dönemin jeomorfoloji felsefesi anlayışı, jeomorfolojideki lineer ve non-lineer dinamiklerdeki kaotik, teorik ve teknik bakış açıları postmodernizm ve kuantum mekaniği perspektifinden okumayı ve ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırma planı içerisinde Amaç (problem durumu, alt problemler) literatür (temel kavram ve yaklaşımlar, konu ile ilgili farklı çalışmalar, boşluklar, tartışmalar vb.) belirlenmiş ve kavramsal, kuramsal çerçevede yöntem belirlenmiştir.

Yöntem belirlenme sürecinde kuantum mekaniği dilinin sahip olduğu düşünce yapısı, teoriksel kuramlar, yorumlamalar, teknik ve uygulamalı bakış açıları, jeomorfolojik prensipler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde kuantum mekaniğinin var olan düşünce yapısı incelendiğinde sofistike, hiperreel (*gerçek ötesi*), postmodernist bir metaforik algı olduğu tespit edilmiştir. Kuantum mekaniği ve jeomorfoloji felsefesi bölümlerinde ortaya çıkan sonuçlarda şu neticelere ulaşılmıştır: Kuantum mekaniği hem felsefi düşünce yapısı, becerileri itibarıyla hem de epistemolojik açıdan jeomorfoloji anlayışını geçmişten günümüze şekillendirmiştir.

Kuantum mekaniği dilinde henüz tam anlamıyla açıklanamayan birçok olgu ve işleyişlerin varlığı da araştırmada kaydedilen diğer bir sonuçtur. Araştırmada kuantum mekaniğinin coğrafyayı ve jeomorfolojiyi nasıl etkilediğini açıklamaya çalıştık. Ancak sosyal bilimlerde, coğrafya ve yerbilimlerinde özelde jeomorfolojide yaşanan paradigma değişimlerinin tek sebebinin kuantum mekaniği olduğunu iddia etmiyoruz. Yaşanan dönüşümlerde kuantum mekaniğinin birçok kavram ve terimi coğrafya ve jeomorfolojide açıklanamayan belirsizlikleri aydınlatmada kullanılmaktadır. Açıklanamayan ya da tam olarak açıklık getiremediğimiz olgular başka kavramlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Kuantum mekaniğinin dili farklı versiyonlar ile tekrar formüle edilebilir (Reichenbach, 1944:208). Örneğin, vektörel durumlar, sınıflama tabanlı karmaşık ilişkiler bütünü ve diğer birleşimler. Sonuç olarak jeomorfoloji diğer bilimlerde üstün bir konum bulmayı hedefliyorsa, jeomorfolojik disiplinlerinin felsefesine ve metodolojisine daha fazla odaklanmalı ve yeryüzü şekillerinin ve süreçlerinin jeomorfolojiyi ampirik bilimlere arasına nasıl koyduğunu açıklamaya veya tanıtmaya vurgu yapmalıdır (Khosraftar, 2021). Jeomorfolojinin yerbilimleri, çevre bilimleri ve mühendislik arasındaki çekiciliği ve farklı geçmişlere sahip insanların kendilerini jeomorfolojik olarak tanıtmak istemeleri nedeniyle, bir jeomorfolojik bakış açısına sahip olmalıdır. Bu şekilde temel bilimlere, fiziğe ve yer şekillerine, mekansal analiz kombinasyonu yoluyla ilk adım atılmış olacaktır.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar % 50; İkinci Yazar % 50

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAKALLI, A. (2020). Yeni Fizikten Kaynaklı Dilde Meydana Gelen Dönüşümler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 251-258.
- ALLEN, J. (1983). Property Relations And Landlordism -A Realist Approach. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1(2), 191-203.
- ANLI, Ö.F., ve BEKAROĞLU, C.E. (2020). Makro Epistemolojik Tartışmalar Işığında Coğrafya: Stiller, Paradigma (Lar) ve Modeller. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1), 278-311.
- ARI, Y. (Edi.) (2018). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyası: Genel Bir Değerlendirme. 20. *Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi*, 2. Baskı, 7-283.
- BAKER, V.R. (2020). The Modern Evolution Of Geomorphology—Binghamton And Personal Perspectives, 1970–2019 and beyond. *Geomorphology*, 366, 106684.
- BARNES, T. J., ve GREGORY, D. (Edi.). (1997). *Reading Human Geography: The poetics and politics of inquiry*. Arnold.
- BASSETT, K. (1994). Comments on Richards: The Problems Of ‘Real’ geomorphology. *Earth Surface Processes and Landforms*, 19(3), 273-276.
- BAUDRILLARD, J. (2011). Simülakrlar ve Simülasyon (Çev: Oğuz Adanır) (3. Baskı). Ankara: *Doğu Batı Yayınları*.
- BAUDRILLARD, J., ADANIR, O., ve KARAMOLLAOĞLU, A. (2010). Nesnel Sistem. *Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi*.
- BEACH, G.L. (1981). Geographical Geomorphology: Historical Developments, Contemporary Problems And Future Prospects. (Master Thesis, USA: *Oregon State University*).
- BEKAROĞLU, E., ve SARIŞ, F . (2017). Türkiye’de Fiziki Coğrafya: Değişen Disipliner Pratiğin Ampirik Bir Analizi . *Marmara Coğrafya Dergisi* , 0 (35) , 40-54 . Doi: 10.14781/mcd.291143.
- BEKAROĞLU, E., ve YAVAN, N. (2013). Modern Türk Coğrafyasının Tarihsel Gelişiminde Batılı Coğrafya Okullarının Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1(1), 51-66.
- BES, D. (2012). *Quantum Mechanics: A Modern And Concise Introductory Course*. Springer Science & Business Media.
- BHASKAR, R. (1978). A Realist Theory of Science Harvester Press. *Hassocks, England*.
- BHASKAR, R. (1979). *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique Of The Contemporary Human Sciences*. Routledge.
- BİLGİLİ, M., ve KOCALAR, A. (2020). Coğrafya Nedir? . *Liberal Düşünce Dergisi* , 25 (99) , 145-162 . Doi: 10.36484/liberal.771132.
- BİLGİLİ, M., ve TOPRAK, M.A (2020). Kuantum Mekaniği, Sosyal Bilimler Felsefesi ve Coğrafya. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 369-381.
- BIRKHOFF, G., ve VON NEUMANN, J. (1936). The Logic of Quantum Mechanics. *Annals of mathematics*, 823-843.

- BITTNER, T. (2019). Is there A Quantum Geography?. In *The Philosophy of GIS (209-239)*. Springer, Cham.
- BOHR, N. (1928). Atti del Congresso Internazionale Dei Fisici Como. *Como. Settembre, 1927; Nature.*, 121(78), 580.
- BORN, M. (1926). Quantenmechanik der Stoßvorgänge. *Zeitschrift für Physik*, 38(11), 803-827.
- BOYLE, M., ENGLAND, K., FARİSH, M., BAETEN, G., GİLMARTİN, M., DEVİVO, M.S., ve SİDAWAY, J.D. (2015). Geography and Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945. *The AAG Review of Books*, 5(1), 48-61.
- BROWN, E. H. (1975). The Content And Relationships of Physical Geography. *Geographical Journal*, 141, 35-48.
- CHORLEY, R.J., DUNN A.J. ve BECKİNSALE, R.P. (1964). *The History of The Study of Landforms or the Development of Geomorphology. USA: Routledge.*
- CLOKE, P., PHILO, C., ve SADLER, D. (1991). *Approaching Human Geography: An İntroduction To Contemporary Theoretical Debates. Paul Chapman.*
- DAVIES, G.L. (1969). *The Earth in Decay: A History Of British Geomorphology, 1578-1878. London: American Elsevier Publishing Company.*
- DEUSEN, P. C. V. (1990). Stand Dynamics and Red Spruce Decline. *Canadian Journal of Forest Research*, 20(6), 743-749.
- DEWİTT, B.S. (1970). Quantum Theories of Gravity. *General Relativity and Gravitation*, 1(2), 181-189.
- DIETRICH, W.E., ve SMITH, J.D. (1983). Influence of The Point Bar on Flow Through Curved Channels. *Water Resources Research*, 19(5), 1173-1192.
- DURĞUN, S. (2015). Kuantum Teorisi'nin Sartre'in Varoluşçuluğu Üzerinde Etkileri. Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (24), 151-175.
- DYCK, B., ve GREIDANUS, N.S. (2017). Quantum Sustainable Organizing Theory: A Study Of Organization Theory As If Matter Mattered. *Journal of Management Inquiry*, 26(1), 32-46.
- EMBLETON, C., ve THORNES, J.B. (Edi.). (1979) *Process in Geomorphology. Arnold, London.*
- ENGELHARDT, H.F., HARRISON, W.D., ve KAMB, B. (1978). Basal Sliding and Conditions at The Glacier Bed as Revealed By Bore-Hole Photography. *Journal of Glaciology*, 20(84), 469-508.
- ERDEMİR, E. (2006). Postmodernizmin İşletme Yönetimine Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme. *e-akademi dergisi*, 52.
- ERNSTE, H., ve PHILO, C. (2009). Determinism/Environmental Determinism. KİTCHİN, R., ve THRİFT, N.(Edi.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 102-110.
- FREEMAN, T.W. (1961). *A Hundred Years of Geography, The 'Hundred Years' Series. London: Cox Wyman.*
- GHIRARDI, G.C., RIMINI, A., ve WEBER, T. (1986). Unified Dynamics for Microscopic and Macroscopic Systems. *Physical review D*, 34(2), 470.
- GREGORY, K.J. (2003). *Physical Geography and Geography as an Environmental Science. JOHNSTON, R., ve Williams, M. (Edi.), A Century of British Geography İçinde, (s. 93-136). Oxford: Oxford University Press.*
- GÜMÜŞ, S.A., ve MERAL, A. (2020). Biyoçeşitlilik İndisleri Kullanılarak Öncelikli Koruma Alanı Seçimine Bir Örnek: Kargı Çayı ve Karpuz Çayı Vadileri (Akdeniz Bölgesi-Türkiye). *Coğrafya Dergisi*, (41).
- HAINES-YOUNG, R.H., ve PETCH, J.R. (1986). *Physical Geography: İts Nature and Methods. London: Paul Chapman Publishing.*
- HARRÉ, R. (1986). *Varieties of Realism: A Rationale for The Natural Sciences.*

- HARRÉ, R., ve MADDEN, E. (1975). Causal Powers: A Theory of Natural Necessity. *Basic Blackwell*.
- HARRISON, S., ve DUNHAM, P. (1998). Decoherence, Quantum Theory and Their Implications for The Philosophy of Geomorphology. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 23(4), 501-514.
- HECHT, K.T. (2000). Quantum Mechanics Springer-Verlag. *New York*.
- HENDRICKS, J. (2015). *Quantum Physics*. Lulu. com.
- HUME, D. (2007). An Enquiry Concerning Human Understanding and Other Writings.
- INKPEN, R., ve WILSON, G. (2013). Science, Philosophy and Physical Geography. *Routledge*.
- İNSEL, A., ve AKIN, T. (2020). Almaşık ve Karmaşık Gerçeklere Bütünselci (Holistik) Çözüm Sistemi.
- JOHNSTON, R. (2010). Human Geography (Beşeri Coğrafya). In the History of the Social Science since 1945, BACKHOUSE, R. FONTAİNE, P. (Eds.), s. 155-183. (Çeviri: Suat Yazan, Erdem Bekaroğlu). İçinde 20. *Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi*. Yılmaz Arı (Ed.). 2.Baskı, 2018, s.282-249, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KARABULUT, M. (2013). Fiziki Coğrafya Tarihi ve Felsefesi. *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı*, 19-21 Haziran, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- KARABULUT, M. (2019). Jeomorfoloji Tarihi: Erken Dönem. *International Journal of Geography and Geography Education*, 40 (2), 415-438.
- KARABULUT, M. (2020). Jeomorfoloji Tarihi 2: Gelişme Dönemi (1669-1850) . *International Journal of Geography and Geography Education* , (42) , 567-588.
- KAVLAK, A. (2019). “Nedensellik” Üzerine. Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 18(2), 442-454.
- KAYGALAK, İ. (2011). Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-10.
- KHOSHRAFTAR, R. (2021). Geomorphologists and Overlooking The Philosophy of Science İn Geomorphology. *Physical Geography Research Quarterly*.
- KIRILMAZ, H., ve AYPARÇASI, F. (2016). Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları. *İnsan ve İnsan*, 3(8).
- LEOPOLD, L.B., ve LANGBEIN, W.B. (1962). *The Concept of Entropy in Landscape Evolution* (Vol. 500). *US Government Printing Office*.
- MALDONADO, C. (2019). Quantum Theory and the Social Sciences. *momento*, (59E), 34-47.
- MALDONADO, C. (2020). The World as a Quantum Information Processor.
- MAYER, L. (1990). Introduction to quantitative geomorphology: an exercise manual. *Prentice-Hall International, Inc.*.NJ, 380 s.
- MCDANIEL, R.R. (1997). Strategic Leadership: A View From Quantum And Chaos Theories. *Health care management review*, 22(1), 21-37.
- MURPHY, R.J., ve RICHARD, M. (1999). Theorizing The Avant-Garde: Modernism, Expressionism, and The Problem of Postmodernity. *Cambridge University Press*.
- OTO-PERALIAS, D. (2018). What Do Street Names Tell Us? The ‘City-Text’ as Socio-Cultural Data. *Journal of Economic Geography*, 18(1), 187-211.
- ÖZDEMİR, İ. (2014). Postmodern Düşüncenin Türkiye’de Eğitim Sistemine Yansımaları. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(204), 18-41.

- ÖZKAYA, A. (2020). Post-Coğrafya. Ankara. Kırmızı Çatı Yayınları
- PAIS, A. (1979). Einstein and The Quantum Theory. *Reviews of modern physics*, 51(4), 863.
- PENROSE, R. (1998). Shadows of The Mind: A Search For The Missing Science of Consciousness. *science spectra*, 11, 74-74.
- PHILLIPS, J.D. (1996). 13 Deterministic Complexity, Explanation, and Predictability in Geomorphic Systems. in *The Scientific Nature of Geomorphology: Proceedings of the 27th Binghamton Symposium in Geomorphology, Held 27-29 September, 1996* (Vol. 27, p. 315). Bruce Rhoads.
- PILE, S., ve THRİFT, N. (Edi.). (1995). *Mapping The Subject: Geographies of Cultural Transformation*. Routledge.
- PRATT, A.C. (1994). *Uneven Re-Production: Industry, Space and Society*. Butterworth-Heinemann.
- PRATT, A.C. (1995). Putting Critical Realism to work: The Practical İmplications for Geographical Research. *Progress in Human Geography*, 19(1), 61-74.
- PRIMEFACTS, (2007). History of Geology, *Primefact*, 563, 1-6.
- REICHENBACH, H. (1998). *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. Courier Corporation.
- RHOADS, B.L. (1994). On Being A 'Real'geomorphologist. *Earth Surface Processes and Landforms*, 19(3), 269-272.
- RHOADS, B.L., ve THORN, C.E. (Edi.). (1996). *The Scientific Nature of Geomorphology: Proceedings of the 27th binghamton symposium in geomorphology, held 27-29 september, 1996* (Vol. 27). Bruce Rhoads.
- RICHARDS, K. (1990). Real'geomorphology. *Earth Surface Processes and Landforms*, 15(3), 195-197.
- RICHARDS, K. (1994). 'Real'geomorphology Revisited. *Earth surface processes and landforms*, 19(3), 277-281.
- ROVELLİ, C. (2016). *Seven Brief Lessons on Physics*. Allen Lane.
- RUBIN, D.M. (1992). Use of Forecasting Signatures to Help Distinguish Periodicity, Randomness, and Chaos in Ripples and Other Spatial Patterns. *Chaos: An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science*, 2(4), 525-535.
- SANGOYOMI, T.B., LALL, U., ve ABARBANEL, H.D. (1996). Nonlinear Dynamics of The Great Salt Lake: Dimension Estimation. *Water resources research*, 32(1), 149-159.
- SARRE, P. (1987). Realism in Practice. *Area*, 3-10.
- SAYER, A. (1984). *Method in Social Science: A Realist Approach* (Hutchinson, London).
- STROHMAYER, U., ve BENKO, G. (Edi.). (1997). *Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity*. Blackwell.
- SULOVIĆ, V. (2017). Meaning of Security and Theory of Securitization. *Belgrade Centre for Security Policy*, 1-7.
- TAYLOR, B. (2005). MAY, S., ve MUMBY, D.K. (Edi.). (2004). *Engaging Organizational Communication Theory and Research: Multiple perspectives*. Sage.
- THORN, C.E. (1988). *An İntroduction to Theoretical Geomorphology*. Taylor & Francis.
- TURAN, S., ve ERÇETİN, Ş.Ş. (2017). Okul Yöneticilerinin Kuantum Liderlik Davranışlarının Örgütsel Zekâ Düzeyine Etkisi. *Turkish Studies*, 12(6), 761-782.
- URAL, Ş. (1998). *Bilim Tarihi*. 2.Baskı. İstanbul: *Kırkamabar Yayınları*.
- ÜZÜM, B., UÇKUN, S. (2019). Postmodern Bir Metafor: Kuantum Organizasyonlar ve Kuantum Liderlik. *The Journal Of Social Science*, 3 (5), 80-90. doi: 10.30520/tjsosci.487853.

- VAN FRAASSEN, B.C. (1972). Semantic Analysis of Quantum Logic. In *Contemporary Research in the Foundations and Philosophy of Quantum Theory* (pp. 80-113). *Springer*, Dordrecht.
- WANG, X. (2021). Fractal Characteristics of Geomorphological Heterogeneity in Xisha Islands Waters Under Multiple Linear Regression. *Earth Sciences Research Journal*, 25(1), 41-48.
- WENDT, A. (2015). Quantum Mind and Social Science: Unifying Physical and Social Ontology, *Cambridge University Press*. 872-874.
- WERRITTY, A. (1997). Chance and Necessity in Geomorphology. *Process and form in geomorphology*, 312-27.
- WIGNER, E.P. (1967). Remarks on The Mind-Body Question İn: Symmetries and Reflections. *Philosophical Reflections and Syntheses: The Collected Works of Eugene Paul Wigner (Part B, Historical, Philosophical, and Socio-political Papers)*.
- YEUNG, H.W.C. (1997). Critical Realism and Realist Research in Human Geography: A Method or A Philosophy in Search of a Method?. *Progress in human geography*, 21(1), 51-74.
- YILDIRIM, C. (2012). Bilim Tarihi-16. Basım. *Remzi Kitabevi*, İstanbul.

İNGİLİZ GRAVÜR SANATININ ÖNCÜSÜ THOMAS BEWICK'İN HAYATI VE CHICAGO SANAT ENSTİTÜSÜ'NDE SERGİLENEN ESERLERİ*

The Life of Thomas Bewick, the Forerunner of British Engraving and
His Works Exhibited at the Art Institute of Chicago

Umut Barış USTABULUT¹, Furkan BAYRAK², Yavuz Kaan KONUK³

ÖZET

Thomas Bewick 1753-1828 yılları arasında yaşamış önemli bir ağaç gravür sanatçısıdır. Bewick 19.yüzyılda ağaç baskı resim sanatına yani ağaç gravür sanatına yenilikler getirdiğinden dolayı birçok sanat yazarı tarafından ağaç gravür sanatının modern kurucusu ve öncüsü olarak kabul edilmektedir. Ancak sadece ağaç gravür sanat koluna ekonomik ve daha kalıcı ilkler kazandırdığı kabul görmektedir. Türkiye’de Bewick hakkında herhangi bir yayım bulunmamaktadır. Bewick, ahşap oyma sanatında yaptığı yeniliklerin yanı sıra üretkenliği ile de ön planda olan bir ahşap oyma sanatçısıdır. Ne yazık ki, böylesine önemli bir ahşap oyma sanatçısı Türkiye sanat tarihinde yeterince incelenmemiştir. Ağaç gravür sanatında önemli bir yer tutan sanatçının hakkında yayım yapılmaması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Chicago Sanat Enstitüsü’nün çevrimiçi olarak sergilendiği Thomas Bewick’e ait baskı resim eserler ve araçlar incelenmiştir. İncelemeler sonucu Bewick’in perspektif, ışık-gölge, oran-orantı gibi Rönesans’ta yaratılmış modern resim kurallarına hâkim olduğu, ayrıntılı betimlemeler yaptığı, siyah-beyaz renkleri ve genellikle çok figürlü kompozisyonlar tercih ettiği görülmüştür. Yanı sıra “Teknik-Yapısalcı” eleştiriye göre Thomas Bewick resimlerinde en çok; açık kompozisyon, kapalı form, hareketli simetrik denge, kare kurgu, doğal ışık, dış mekân, siyah-beyaz-gri renk ve zaman var özelliklerini tercih etmiştir. Bu makalede Bewick tanıtılarak Amerika Chicago Sanat Enstitüsü tarafından çevrimiçi ortamda sunulan Bewick’e ait eserlerin yer aldığı koleksiyon, sanat tarihi açısından ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Thomas Bewick, Ağaç Gravür Sanatı, Sanat Tarihi.

ABSTRACT

Thomas Bewick is an important wood engraver who lived between the ages of 1753-1828. Bewick was named as the modern founder and father of wood engraving by many art writers because he brought innovations to the art of wood printing in the 19th century. However, in reality, it is accepted that he only brought economic and more permanent firsts to the wood engraving art branch. There are not any publications about Bewick in Turkey. The fact that there are not any publications about the artist, who has such an important place in the wood engraving art, which is considered as a deficiency. Bewick is a wood engraving artist who is at the forefront with his productivity as well as with his innovations in the art of wood engraving. Unfortunately, such an important artist of wood engraving has not been studied enough in art history in Turkey. In this study, the printmaking works and tools by Thomas Bewick, exhibited online by the Art Institute of Chicago, were examined. As a result of the investigations, it has been observed that Bewick mastered the modern painting rules created in the Renaissance such as perspective, light-shadow, and proportion-proportion, made detailed descriptions, preferred black and white colours and generally multi-figure compositions. Besides, according to the “Technique-Structuralist” criticism, Thomas Bewick mostly in his paintings preferred; open composition, closed form, moving symmetrical balance, square setup, natural light, outdoor space, black-white-gray colour and time features. Accordingly, in this article, Bewick was attempted to be introduced as well as the collection of Bewick’s works presented online to the audience by the American Art Institute of Chicago, and it was tried to be evaluated in terms of Art History.

Keywords: Thomas Bewick, Wood Engraving Art, Art History.

1. ORCID: 0000-0002-9526-090X

2. ORCID: 0000-0002-2870-7644

2. ORCID: 0000-0002-1840-3487

1. Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, umutbarisustabulut@bayburt.edu.tr

2. Doktorant, furkanbayrak2391@gmail.com

3. Öğr. Gör. Yavuz Kaan Konuk, Bayburt Üniversitesi, yavuzkonuk@bayburt.edu.tr

*USTABULUT, U. B., BAYRAK, F. ve KONUK, Y. K. (2021). “İngiliz Gravür Sanatının Öncüsü Thomas Bewick’in Hayatı ve Chicago Sanat Enstitüsü’nde Sergilenen Eserleri”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.510-531.

Makale Geliş Tarihi: 6 Nisan 2021 Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2021

EXTENDED ABSTRACT

Literature Review:

The earliest English book available on the historical development of engraving is William Young Ottley's "An Inquiry the Origin and Early History of Engraving". Although the book was published in a very old year like 1816, it draws attention with its abundant citations. In the first part of the book, the chronological development of the engraving is given in the first 45 pages. Another early book in English is William Emerson's "Practical Instruction in the Art of Wood Engraving", published in 1876. In this book, the author describes the historical development of engraving in a 15-page chapter. Another early book in English is "PRINTS, A Brief Review of Their Technique and History" by Emil Richter, published in England in 1914. The difference of this book from other books is that it handles the historical development of engraving under titles of Italy, France, England, America, Holland, Germany. The earliest thesis on the art of wood engraving and woodcut printmaking in Turkey dates back to 1992, which is written by Oktay Köse, with the title "The art of Woodcut Printmaking and Its Interpretation by German Imprssionists". Another early thesis related to the title of woodprinting or wood engraving is Nilgün Salur's master thesis titled "The Past and Today of Wood Printing Die Brücke and Der Blau Reiter Artists" in 1995. Another thesis with the earliest date on this subject is Ahmet Şinasi İşler's master thesis in 1997, titled "Wood Engraving and Wood Printing from the Past to the Present", which is the most comprehensive thesis on wood engraving and woodcut printmaking. The latest thesis on the title of wood engraving art and wood printmaking art is a masters thesis published in 2006 by Gülten Çatalkaya, titled "Traditional Printmaking Techniques and Original Print Designs (Wood Printing)". In order to obtain information about engraving and original printmaking art, the article of Gürler, Doyran and Yılmaz titled "A Study on Original Printmaking Art" is examined. Although the article is not very detailed on this subject, it is a very important study in terms of drawing the general lines. Again, in order to obtain information about this subject, Hava Küçüköner's master's thesis named "History of the Art of Engraving and Its Modern Applications" is examined. This work of Küçüköner is remarkable in that it gives quite detailed information about the techniques of engraving. The most extensive information about Thomas Bewick's life has been obtained from Iain Bain's "Thomas Bewick a Memoir" and Jenny Uglow's "Nature's Engraver, a Life of Thomas Bewick". Secondly, the publications of the Thomas Bewick Association and the work "THOMAS BEWICK AND HIS PUPILS" by Dobson Austin are utilized in this study.

Methodology:

The problem situation of the study is to make a scientific analysis on Bewick's life. Data on Bewick's life have been obtained from early English main sources and exhibitions. The exhibited works have been evaluated according to the "technical-structuralist" criticism.

Results and Conclusions:

Bewick's printmaking works and tools exhibited by the Art Institute of Chicago are examined, as a result of which it is observed that Bewick preferred black-and-white colors and generally multi-figured compositions, that he mastered modern painting rules such as perspective, light-shadow, proportion, and that he made detailed descriptions. Besides, according to the "Technical-Structuralist" criticism, Bewick's paintings are mostly composed of open composition, closed form, moving symmetrical balance, square setup, natural light, outdoor space, black-white-gray color and time.

GİRİŞ

Farklı araç ve malzeme kullanarak, doğrudan veya kalıplar yapma yolu ile kâğıda veya benzeri malzeme üzerine sanatçı tarafından yapıp basılan resimlere özgün baskı resim denilmektedir. “Baskı resim”, terim olarak ilk kez 1972 yılında Mustafa Aslıer tarafından kullanılmıştır. Bu tarihe kadar *baskı resim*, terimi gravür olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzde baskı resim teriminden farklı olarak grafik sanatlar, baskı sanatı, çoğaltılmış sanat, elle basılmış resim sanatı, gravür sanatı, kazı resim sanatı gibi terimlerde ifade edilmektedir (İşler, 1997: 4). Gravürü, TDK şu şekilde tanımlamıştır: “Ağaç, taş ve metal bir levhanın oyularak işlenmesi ve bunun bir yüzeye basılması tekniğidir.” (sozluk.gov.tr, Aralık 2020). Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü’nde; “Baskı silindirine desenin derinliğine işlenmesi, hak etme.” olarak belirtilmiştir (tubaterim.gov.tr, Aralık 2020). Vikipedi Türkçede; “Bir baskı tekniği olarak, matbaacılıkta ve sanat ürünlerinin yaratımında kullanılan gravür, bir kazıma şekli, çukur baskı veya oyma baskı olarak adlandırılabilir. Baskı yapılacak görüntü ahşap, metal, taş levha üzerine çeşitli yöntemlerle aktarıldıktan sonra levha mürekkeple sıvanır. Levhanın yüzeyi temizlenince mürekkep yalnız çukur yerde kalır ve levhanın üzerindeki görüntü baskı uygulanarak kâğıda aktarılır.” olarak tanımlamıştır (tr.wikipedia.org, Aralık 2020). Wikipedia İngilizcede ise; “Bir tasarımın sert, genellikle düz bir yüzeye bir kalemle oyularak üzerini kazıma uygulamasıdır. Kazımayla istenilen görüntü elde edilir ve baskı yapılarak istenilen yere genellikle kâğıda uygulanır. Gravür baskı resim sanatında en eski ve en önemli tekniklerden biridir.” olarak açıklanmıştır (en.wikipedia.org, Aralık 2020). Cambridge Dictionary’de; “Gravür, tasarımın kesildiği bir tahta veya metal parçası aracılığıyla kâğıda basılmış resim.” olarak ifade edilmiştir (dictionary.cambridge.org, Aralık 2020).

1. Gravür Sanatının Tarihçesi

Gravürün tarihi gelişimiyle alakalı ulaşılan en erken tarihli kitap William Young Ottley’in (1816) “*An Inquiry the Origin and Early History of Engraving*” adlı eseridir. Kitabın birinci bölümünde 45 sayfalık gravürün kronolojik gelişimine yer verilmiştir. William Emerson’un 1876 tarihli “*Practical Instruction in the Art of Wood Engraving*” çalışmada gravürün tarihsel gelişimi 15 sayfalık bir bölümde anlatılmıştır.

Emil Richter’in 1914 yılında İngiltere’de yayınlanan “*PRINTS, A Brief Review of Their Technique and History*” kitabın diğer kitaplardan farkı gravürün tarihsel gelişimini İtalya, Fransa, İngiltere, Amerika Hollanda, Almanya başlıkları altında işlemesidir.

Türkiye’de ağaç baskı resim sanatı ve ağaç gravür sanatıyla alakalı en erken çalışma 1992 tarihlidir. “Ağaç Baskı Sanatı ve Alman Ekspresyonistlerindeki Yorumu” adlı tezinin yazarı Oktay Köse’dir. Köse, ağaç baskı sanatının tarihsel gelişmesini atıf kullanmadan yazmıştır. Nilgün Salur’un “Ağaç Baskının Dünü Bugünü Die Brücke ve Der BlauReiter Sanatçıları” adlı 1995 yılında yapılan yüksek lisans tezi erken dönem çalışmaları arasındadır. Ahmet Şinasi İşler’in “Geçmişten Günümüze Ağaç Gravür ve Ağaç Baskı” adlı 1997 tarihli yüksek lisans tezi ağaç baskı ve ağaç gravür sanatı konusunda yapılmış en geniş kapsamlı tezdır. Ağaç gravür sanatının ve ağaç baskı resim sanatının başlığıyla alakalı en geç tarihli tez çalışması 2016 yılına aittir. “Geleneksel Yazmacılık Teknikleri İle Özgün Baskı Tasarımları (Ağaç Baskı)” adlı yüksek lisans tezi Gülten Çatalakaya’ya aittir. Çatalakaya tezi genel olarak ağaç baskı veya ağaç gravür sanatı hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Gravür ve özgün baskı resim sanatı hakkında bilgiler elde etmek için de Gürler, Doyran ve Yılmaz’ın makalesi incelenmiştir. Makale konuyla alakalı genel hatları çizmesi bakımından oldukça mühim bir çalışmadır (Gürler, Doyran ve Yılmaz, 2019: 411). Yine bu konuyla alakalı bilgiler elde etmek için Hava Küçüköner’in 2012 yılında yaptığı “Gravür Sanatı Tarihi ve Modern Uygulamalar” isimli yüksek lisans tezi incelenmiştir. Küçüköner’in bu çalışması gravür sanatının tekniklerini hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ahşap veya ağaç baskının ilk olarak Çin’de kullanıldığı düşünülmektedir (Ottley, 1816:8). 8. yüzyıl da Japonya’da kullanıldığı başka kaynaktan ise Avrupa’da Karanlık Çağ’da kitap üretim işini tek elinde tutan kilisenin de kitap üretmek için ağaç baskı yaptığı iddia edilmektedir (Richter, 1914: 16). Ağaç

oyma sanatı üzerine kurulan ilke, yani kazınmış bloklardan mürekkeple kâğıt üzerinde baskı alma ilkesi, 13. ve 14. yüzyıllarda tanınmıştır ve tasdik belgelerinde uygulanmıştır. 15. yüzyılın başlarında, Alman kart üreticileri tarafından kartlarına taslak şekiller basma ilkesi benimsenmiştir (Emerson, 1876: 11). Ağaç baskı resim konusunda yazanlar daha çok Avrupalı araştırmacılar olduğu için en eski ağaç baskı resimlerinin 12. yüzyılda Almanca konuşulan ülkelerden yayılarak 1400'lü yıllarda Avrupa'da yüksek oranda üretildiği kabul edilmektedir (Emerson, 1876: 11). Bu ilk dönem ağaç baskı resimler, kazıma teknikleri ve kullanılan aletler fazla geliştirilemediği için az gölgeli kalın hatlardan oluşturulmuştur. Diğer levha maddelerinin kullanımının ve kullanılan aletlerin geliştirilmesi konuları üzerine düşen Kuzeyli Alman sanatçı Albert Dürer ağaç baskı resim alanında ilk önemli sanatsal eserler veren sanatçı olarak kabul edilmiştir (Emerson, 1876: 11). Yine bir kuyumcu olan ve metal gravür alanında eserler üreten Hollandalı sanatçı Martin Schongaur'de Albert Dürer'le birlikte anılmaktadır. Schongaur derin oymalarla beyaz arka planlar yaratmış ve doku yaratmak için çok çeşitli vuruşlar uygulamıştır. İtalya'da ise gravür alanında ilk önemli eserler veren sanatçı olarak Venedikli Titian sayılmıştır. Titian ağaç levha üzerine işlediği ayrıntılı çizgiler, çeşitli renkler, kompozisyon bütünlüğü ve hareketli figürleriyle ilk olma özelliğini almıştır (metmuseum.org, Aralık 2020). Anıtsal gravürler üretmiş olan Andrea Mantegna'da Titian'la birlikte anılmaktadır. Andrea gravürlerinde üç boyutlu görüntüler elde etmek için kısa çizgilerle gölgelendirme tekniği geliştirmiştir. Dürer Titian, Schongaur ve Mantegna'dan etkilenip yeni teknikler öğrenerek 16.yüzyılda gravüre zenginlik ve ayrıntılar kazandırmıştır. Ayrıca Dürer bu yüzyılda Hollandalı sanatçı Lucacvan Leyden ile gravür konusunda yarış içerisine girmiştir. Leyden zarif hareketli figür anlayışıyla ve akıcı vuruşlarıyla oluşturduğu bütünsel kompozisyonuyla Dürer'le yarışa ortak olmuştur. 16.yüzyılda İtalyan gravürücü Marcantonio, heykel görünümlü figürleriyle gravüre yenilikler getirmiştir. Flaman Cornelis Cort, Hollandalı Goltzius adlı gravür sanatçılarından bu dönemde bahsedilmektedir (metmuseum.org, Aralık 2020). Bu yüzyılda mühim olan gravür olaylarından biride kitap basımıyla alakalıdır. Kitap basmak için en çok kullanılan uygulama ağaç baskı olduğu belirtilmektedir. Ağaç baskının kitap resimleme yapımında ucuz ve haliyle kolay olduğundan tercih edildiği düşünülmektedir.

17. yüzyılın başından itibaren metal gravürün yaygınlaşmasından dolayı, ağaç baskı resim gerilemiştir. Bu sanatın beşiği olan Almanya'da da bu gözlemlenmiştir. Bu andan itibaren ağaç baskı resim ihmal edilmiştir. Fakat 18.yüzyılda Thomas Bewick ağaç gravür sanat kolunu canlandırmıştır (Emerson, 1876: 14). Bewick'in çağdaşı ve önemli olan sanatçılar ise Edward Calverd ve William Blake'dir. Yanı sıra Alman Morizvan Schwindyne bu dönem sanatçılarından sayılabilir (İşler, 1997: 60).

Ahmet Şinasi ise tezinde ağaç baskı resim ile ağaç gravürü ayrı birer terim olarak ele almıştır. Ağaç gravürün, ağaç baskının 18. yüzyılda geliştirilmiş farklı bir şekli olduğunu belirtmiştir. Ağaç gravürün ağaç baskıdan farklılığını şu şekilde açıklamıştır:

“Ağaç gravürde yağa doyurulmuş ezilmiş sert ağaçlar kullanılmakla birlikte oyma ve kesme bıçaklarında içleri doldurulmuş çelikler kullanılmaktadır. Ağaç baskıda bahsedilenin tam tersi olur. Bu kullanan aletlerin farklılığı sebebiyle detay açısından elverişli hale geldiğinden dolayı ağaç gravür ağaç baskıdan ayrılır.” (İşler, 1997: 56).

Şinasi 18.yüzyıldan önceki süreçteki tarihsel gelişime ağaç gravürü katmayarak bu tarihsel gelişimi ağaç baskı olarak değerlendirmiştir. Birçok Batı kaynağının da belirttiği gibi 18. yüzyılla birlikte ağaç baskı resim sanatsal değer kazanarak ağaç gravüre dönüşmüştür. Gravür sanatının geliştiği yüzyıllar 15,16 ve 17. yüzyıllar olup İtalya, Hollanda, Almanya bu dönemin gravür sanatının geliştirildiği okullar olmuştur (İşler, 1997: 63). Bu okulları ise Fransa, İngiltere, ABD okulları takip etmiştir. 18.yüzyılda ağaç baskı resim alanında ağaç gravür teknikleri kullanımı artmış bu yüzyıldan sonra özel bir sanat alanı olarak varlığına popüler olmadan devam etmiştir. 19. yüzyılda Pre-Raphaelite grubu bu sanata katkı sağlamıştır (İşler, 1997: 63). Yine aynı dönemde Fransa'da önemli mizah dergilerinde çalışmış Honore Daumer ve Gustave Dore ağaç gravür sanatı alanında eserler üretmişlerdir. Almanya'da bu dönemde Adolf von Menzel ismi ön plana çıkmıştır. Menzel ağaç gravür sanatında genellikle tarihsel konuları işlemiştir. Menzel'in ağaç gravür sanatını âdeta pentüre benzettiği bilinen bir gerçek olmuştur. Bu dönemde Almanya'da Rethel ağaç baskı resim alanında eserler üretmiştir. Münih'de

Mizahçılar adlı bir grup ortaya çıkmıştır (İşler, 1997: 63). Bu grubun öncü sanatçısı Carl Spitzweg'dir. 19. yüzyılda Amerika'da ağaç gravür sanatında Timoty Cole ismi ön plandadır. Cole özellikle ünlü ressamların eserlerini gravüre kopyalayıp yaymasıyla ün kazanmıştır. Ağaç gravür sanatı 1830'lardan sonra yaygınlık kazanmaya başlamış, 1850 yılları ile birlikte resimli kitapların sayısı oldukça artmıştır. Çünkü bu dönemde eğitim yaygınlaşmış gazetecilik ve kitap basım faaliyetleri artmıştır. Dolayısıyla ucuz olan ağaç gravüre sıklıkla başvurulmuştur (İşler, 1997: 61). Ağaç gravür sanatı 20.yüzyılda Arts and Crafts ve Art Nouveau etkisiyle daha da önem kazanmıştır. Bu yüzyılda Charles Shannon, Lucien Pissaro, Charles Ricketts gibi isimler ağaç gravür sanatında ön plana çıkmışlardır (İşler, 1997: 62).

2. Thomas Bewick'in Hayatı ve Ağaç Gravür Sanatındaki Önemi

Thomas Bewick, ağaç gravür sanatına getirdiği yeniliklerin yanı sıra üretkenliği ile ön planda olan bir ağaç gravür sanatçısıdır. Ne yazık ki ağaç gravür sanatında bu kadar mühim olan bir sanatçı Türkiye'de sanat tarihi çalışmalarına gereği kadar konu olmamış, ele alınmamıştır.

Bewick, 1753 yılında İngiltere'de bulunan Norhumberland Kontluğu'nda doğmuştur (Dobson, 1889: 9). Küçük yaşlarda özel hocası Rahip Christopher Grengson tarafından eğitildiği bilinmektedir. Ve bu dönemlerde çizime merak duyduğunu ve savaşa ortamında (Yedi Yıl Savaşları), sık sık doğa izlenimleri yaptığını anılarında dile getirmiştir (Dobson, 1889: 23).

Sanatçı, 14 yaşındayken Newcastle şehrinde gravürcü Ralph Beilby'in yanına çırak olarak verilmiş, sanat kariyeri bu şekilde başlamıştır (Dobson, 1889: 23). Bewick burada 7 yıl çıraklık yapmış bu sürece kitap çizimleri üretmiştir (www.bewicksociety.org, Aralık 2020).

Bewick kendini geliştirdikten sonra Raph Beilby'in şirketine ortak olup bir süre sonra da sekiz kardeşinden biri olan John Bewick'i yanına çırak olarak almıştır (www.bewicksociety.org, Aralık 2020). John Bewick' yaşadığı dönemde İngiltere'nin bilinen illüstrasyon sanatçılarından olduğu bilinmektedir.

Thomas Bewick 1786 yılında İsabella'yla evlenmiş ve bu evlilikten dört çocuğu olmuştur. Bewick öldükten sonra oğlu Robert'in babasının işini devraldığı bilinmektedir. Bewick ortağıyla birlikte kitap gravür işlerini geliştirmiş, müşterilerinin yazdığı kitapları resimlemiş ve bu dönemde en meşhur eserlerinden biri olan Chillingham Bull'u 1789 yılında yapmıştır (www.bewicksociety.org, Aralık 2020). Eser büyük bir tek sayfalık parşömen kâğıt üzerine ağaç gravürle yapılan boğa figürüdür (Fotoğraf 1).

Thomas Bewick'i önemli kılan, ağaç gravürle üretilmiş kitapları ve ağaç gravür sanatına getirdiği tekniksel yenilikler olmuştur. Bu tekniksel yenilikler şu şekilde sıralanabilir; sert ağaçları oyarak baskı levhalar oluşturmak için metal oymacılığında kullanılan ucu sivri içi dolu metal aletler kullanması ve metal gravür kalıp parçaları ile daha ucuz maliyetli olan ağaç gravür kalıp parçalarını bütünleştirmesi oldukça önemli bir yeniliktir. Çünkü ağaç parça metalden daha ucuz olduğu için maliyeti düşürüp, çalışma olanaklarını arttırmıştır. Daha kaliteli ve dayanıklı şimşir ağacından levhalar üretip çok ayrıntılı oyma levhalar yapmış ve oluşturduğu levhaların üzerine uygun mürekkep oranlarını yaratmıştır (Bain, 1979: 257). 16. yüzyıldan sonra popülerliği düşmüş olan ağaç gravür sanatını tekrardan 18. yüzyılda canlandırmaya öncülük etmiştir. Özellikle kaliteli ağaç gravürler üreten sanatçısının siyah üzerine beyaz çizgi tekniğini uygulaması ağaç gravür sanatı için oldukça önemli görülmektedir (Bain, 1979: 257).

Sonuç olarak birçok Avrupalı sanat bilimci tarafından ağaç gravür sanatının en önemli sanatçısı olarak kabul edilmiştir. Ünlü sanat eleştirmeni John Ruskin, Bewick'in ayrıntılı oyma çalışmalarını "Odun kesiminde yapılmış en ustaca şey olarak" nitelendirmiştir (Bain, 1979: 257).

Bewick'in ağaç gravür sanatıyla yarattığı bilinen en önemli eseri 1797-1804 yılları arasında iki cilt halinde yayınlanan "A History of British Bird (1808)" adlı kitabıdır. Bewick bu kitabının çizimlerini doğayı gözlemesinin yanı sıra doldurulmuş kuş koleksiyonları izleyerek oluşturmuştur. Bu çalışması ile modern çevrebilimin kurucularından sayılır. Önemli eserlerinin başında üç cilt olarak yılında

oluşturduğu “Aesop Tales (1812)” ve “A General History of Quadrupeds (1790)” gelmektedir. Ayrıca 1818 yılında Fabl’s adlı masal kitabı da yayınlamıştır (Uglow, 2006: 77).

Thomas Bewick sanat hayatı boyunca atölyesinde birçok çırak yetiştirmiştir. Thomas Bewick’in yetiştirdiği çıraklar hakkında yapılan araştırmalar sonucunda en toplu bilgiyi veren kişi İngiliz yazar Alan Angus’tur. Yazar, Laing Art Gallery, Newcastleupon Tyne, Beilbly iş yeri kayıtlarını, Tyne&Wear Archive Service at Blandford House yaptığı araştırmalar sonucunda bir makale oluşturmuştur. Oluşturduğu makale 1993 yılında The Natural History Society of Northumbria tarafından yayınlanmıştır (Angus, 1993: 21).

Makalede Bewick’in tarafından 1775-1825 tarihleri arasında yetiştirilen çıraklar hakkında çeşitli belgelere dayanarak bilgiler verilmiştir (Angus, 1993: 22). Bu doğrultuda; Bewick’in 28 civarında çırak yetiştirdiği hatta bir ekol oluşturduğu düşünülebilir. Bewick hem eserleriyle hem yetiştirdiği çıraklarla ağaç gravür sanatına mühim katkılar yapmıştır.

Türkiye’de Thomas Bewick hakkında en geniş bilgiye Ahmet Şinasi İşler’in 1997 yılında yaptığı “Geçmişten Günümüze Ağaç Gravür ve Ağaç Baskı” adlı yüksek lisans tezinden ulaşılmaktadır. İşler tezinde Bewick hakkında üç paragraf bilgi vermiştir;

“Thomas Bewick ağaç gravür tekniğinin kurucusu olarak bilinmektedir. Bewick’in kendisi tarafından yapılan kitapları resimlemek için kullandığı hayvan figürleri, manzaralar ve sayfa başlarında bulunan süslemeleriyle bu tekniğin imkânlarının farkına varan ilk kişidir demek mümkündür.

Thomas Bewick bu tarzı artistik ve farklı bir biçimde o kadar güzel kullanmıştır ki bu in metodu haline gelmiştir. Kompozisyonlarını direk olarak kalıbın üzerine oyuyor, beyaz çizgiler yardımıyla doku, ton elde ediyor, siyah ve beyaz lekeleri çok dengeli bir biçimde tasarlıyor. Bu bakımdan eserleri eşsiz birer çalışma olarak değerlendirilmektedir.

Onun bütün başarısı sadece üstün tekniğinde olmayıp aynı zamanda kullandığı malzemenin doğasını çok iyi bilmesidir. Kendisi iyi bir teknisyen olduğu kadar, aynı zamanda çok iyi bir sanatçıdır. Konuları daha çok çocukluğunun geçmiş olduğu kırsal kesimden seçmiştir. Hayvanlar, köylüler, avcılar ve peyzajlar gibi konular işlemiştir.”(İşler, 1997: 59).

3. Thomas Bewick’in Chicago Sanat Enstitüsünde Sergilenen Eserleri

Bewick’in müzede 9 adet ağaç gravür levhası ve kâğıt üzerine ağaç gravür tekniğiyle yaptığı 33 adet baskı resim eseri çevrimiçi olarak sergilenmiştir. Bu sergiye 2020 Aralık ayında ulaşılmıştır. Ulaşılan çevrimiçi sergide müze tarafından Bewick’in baskı resim eserleri ve araçları bilgiler eşliğinde paylaşılmıştır. Fotoğraflar konularına, özelliklerine göre değerlendirme bölümünde ele alınmış ve okuyucuya sunulmuştur. Kataloglaştırılan baskı resim eserleri eleştirmek için biçim eleştiri (teknik-yapısalcı) eleştiri yöntemi kullanılmıştır. Bu eleştiri yöntemiyle alakalı bilgiler için Leyla Varlık Şentürk’ün “Analitik Resim Çözümlemeleri” kitabından yararlanılmıştır.

Leyla Varlık Şentürk eserinde biçim eleştiri hakkında şu şekilde açıklama yapmıştır:

“Resmi plastik açıdan ele alarak değerlendirmek ve açıklamaya çalışmak, onun varoluşsal gerçekliğini bulmaya çalışmaktır. Bu gerçeklik eserin organik bir bütünlüğe sahip olmasıdır. Resmin organik bütünlüğünü oluşturan unsurların keşfedilmesi ve açıklanmaya çalışılmasında kullanılan teknik eleştiri, daha önce de bahsedildiği gibi eseri merkeze alan biçimsel yaklaşımla şekillenmektedir. Bu nedenle teknik açıdan bir eseri eleştirmek için eserin sahip olduğu bütünlüğünü oluşturan biçimsel alt yapıyı görmek gereklidir. Başka bir deyişle resmin plastik olarak incelenmesi için, o eserin sahip olduğu estetik değerlerin neler olduğu bulunmalıdır. Bunlar kompozisyon düzeni, kurgusu, yüzeyin çizgisel organizasyonu, denge, renk, ışık, form, mekân, zaman kavramının ne ya da neler olduğu sorusu ve bu sorulara verilecek cevaplarla açıklanır. Böylece resimde anlatımı güçlendirmek ve/veya konuya vurgu yapmak için aracı olarak bu alt yapı unsurlarını oluşturan temel plastik öğelerin ve bunların bir araya gelişlerini

belirleyen ilkelerin, sanatçı tarafından nasıl koordineli bir biçimde senteze dönüştürüldüğünün cevapları, yapının biçimsel yönünü ortaya koyduğu gibi plastik olarak değerlendirilmesine de yardımcı olur. Kısacası, resmin tüm öğelerinin estetik bir değer olarak bir araya gelişlerini belirleyen ilkelerle olan ortaklığı, izleyicinin resimle karşı karşıya geldiğinde aldığı mesajı ya da estetik yaşantıyı belirler.” (Şentürk, 2012: 22).

4. Değerlendirme

Bu makalede müzede sergilenen bu eserlerin ve araçların fotoğrafları 2’den başlayarak 43’e kadar numaralandırılarak kataloglaştırılmıştır. Katalogu 2 numaradan başlatma sebebi karışıklık yaratmamak için fotoğraflarla aynı numaradan başlatılmak istenmesinden dolayıdır.

Makalede bu numaralandırılan resimlerin biçimselliğini ön plana çıkaran, eseri merkeze alana biçimci yani “Teknik-Yapısalcı” eleştiri yöntemi kullanılacaktır. Resimlere; kompozisyon, kurgu, yön, denge, form, ışık, renk, mekân ve zaman nedir soruları sorulmuştur. Bu sorular müzenin resimlere koyduğu konulara ve başlıklara dayanarak toplu bir şekilde sorulacaktır.

Katalogda 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 numaralı tek sayfa halinde olan eserlerin konusu hayvanlardır. Resimler açık kompozisyon, dairesel kurgu cevabı verir. Hepsinin ana yönü profilden çizilmiş hayvan figürleridir, ara yönleri ise yatak olan sahne arkası ve zeminlerdir. Eserlerin tümü hareketli simetrik dengeyle, kapalı form, doğal ışıkla, dış mekânda, zaman kavramı belirtilmeden oluşturulmuş denilebilir. Resimlerin tamamında renk olarak, siyah, gri ve beyaz kullanılmıştır. Hayvan konulu bu eserlerin sadece 2 numaralı olanı iki figür halinde resimlenmiştir. 3 ve 8 numaralı eserlerde figürün altına sadece zemin verilmiş, bilgilendirme metni ve sahne arkası verilmemiştir. 1, 4, 5, 6, 7, 9, 10 numaralı eserler de ise hem zemin hem sahne arkası hem de bilgilendirme metni verilip, sahne oval bir şekilde resimlenmiştir. Kompozisyon kâğıdın dörtte ikilik kısmını, bilgilendirme metinleri ise dörtte birlik kısmını kaplamıştır. Özellikle ağaç gravür sanatında beyaz çizgi, derinsel betimleme, gerçeğe yakınlık ve perspektif kullanımı Thomas Bewick ismiyle yan yana anılmaktadır (Fotoğraf: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11).

12 numaralı tek sayfa halinde olan eser portre özelliği göstermektedir. Resim profilden çizilmiş olup, kapalı kompozisyon, dairesel kurgu, yatay ana yön, hareketli simetrik denge, kapalı form, idealize ışık, soyut mekân ve belirsiz zaman kavramı özellikleri gösterir. Sanatçı siyah ve beyaz rengi tercih edilmiştir. Sayfanın üçte ikilik bölümünde oval bir kontur içerisine alınmış, profilden omuzdan üzeri resimlenerek büst misali bir erkek figürü oluşturulmuştur. Oval konturun altında ise kâğıdın üçte birlik bölümüne yerleştirilmiş eserdeki kişinin adına yer verilmiştir. Bewick bu eserinde figürünün detaylarını beyaz çizgilerle oluşturup figürü ise âdeta gölgeden yaratmıştır (Fotoğraf: 12).

13, 14, 15, 16, 17, 18 numaralı eserler tek sayfa halinde olup, her birinde çizimlerle bir hikâye anlatılmıştır ve siyah-beyaz-gri renkler kullanılmıştır. 13 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özellikleri göstermekle birlikte ana yönü merkezdeki doğal ışıkla aydınlatılmış oturan ve ayakta duran figürle oluşturulmuş, ara yönleri ise sağ ve sola dönük yatay yönlerden ve en ön sağ, sol köşedeki figürler sayesinde çapraz yönlerden oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı net forum, doğal ışık, iç mekân, zaman var cevapları vermektedir. 14 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özellikleri göstermekle birlikte ana yönü inek ve köpekten, ara yönü arkadaki insan ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var cevapları verir. 15 numaralı; resim açık kompozisyon ve kare kurgu özellikleri gösterir. Ana yönü öndeki iki insan figüründen, ara yönü öndeki ve arkadaki köpekler ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 16 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü öndeki tilki ve kuş figüründen çapraz olarak, ara yönü ağaçlar ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 17 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü öndeki ve sağdaki insan figüründen çapraz olarak, ara yönü soldaki figür ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman

var özelliklerini bulundurur. 18 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü öndeki üç insan ve eşek figüründen çapraz olarak, ara yönleri arkadaki insan figürlerinden ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri de gösterir. Hikâyeler kontur içerisinde kâğıdın merkezine uygulanmış, kâğıdın kısmi bölümleri boş bırakılmıştır. Eserlerde tüm kompozisyonlar birden fazla hareketli figürlerden oluşturulmuştur. Her bir eserlerin kompozisyonların önce dikdörtgen bir kontur içerisine daha sonra ise oval bir kontur üzerine alınışı dikkat çekicidir. Tüm bu konturlar arasında da yukarıdan aşağıya yapılan taramalarda kendini belli etmektedir. Yanı sıra kompozisyonların sahnelerinin ayrıntılı ve derinsel işlenişi etkileyicidir. Özellikle figürlerin elbise detayları ve hareketleri dikkat çekicidir (Fotoğraf: 13, 14, 15, 16, 17, 18).

19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32 numaralı eserler yine tek sayfa halinde olup, müze tarafından bu eserlerin kitap illüstrasyonu olduğu belirtilmiştir. Bu eserlerinin hepsi belirli bir hikâyeye anlatmaktadır ve hepsi birden fazla figürlü kompozisyondan ve siyah-beyaz-gri renklerden oluşturulmuştur. 19 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü sağdaki insan figüründen ve tavuk sürüsünden çapraz olarak, ara yönü ağaçlardan ve nesnelere yatay olarak, ara yön evle çapraz olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri de ifade etmektedir. 20 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü öndeki atlı insan figürü ve köpeklerden yatay olarak, ara yön ağaçlar ve nesnelere yatak olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 21 numaralı resim; açık kompozisyon, kare kurgu özelliklidir. Ana yönü öndeki insan figürleri ve hayvanlardan yatay olarak, ara yön ağaçlardan, köpek, dağ ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 22 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü insan figürlerinden yatak olarak, ara yön masa ve şömineden çapraz olarak, ara yön diğer nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, iç mekân, zaman var özellikleri gösterir. 23 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü insan figürleriyle yatay olarak, ara yön köpek ve ağaçla yatay olarak, ara yön evle çapraz olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 24 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü öndeki insan ve boğa figüründen yatak olarak, ara yön ağaç ve diğer nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 25 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü insan ve ağaçla yatay olarak, ara yön ağaçlar ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 26 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü köpek ve kurt figürüyle yatay olarak, ara yön insanla çapraz olarak, ara yön ağaçlar ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 27 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü soldaki insan figürüyle yatay olarak, ara yön ortadaki insan figürleriyle yatay olarak, ara yön en soldaki figürü, ayna ve sol duvarla çapraz olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, iç mekân ve zaman var özellikleri gösterir. 28 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü ortadaki insan figürleriyle çapraz olarak, ara yön ağaçlar ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân ve zaman var özellikleri gösterir. 29 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü kürsüdeki insan figürü yatay olarak, alt kısımdaki insan figürleriyle çapraz olarak ve ara yön nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, doğal ışık, dış mekân, zaman var özellikleri gösterir. 30 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü soldaki insan figürüyle çapraz olarak, ara yön ortadaki ve soldaki insan figürüyle ve evle çapraz olarak, ara yön arkadaki ağaçlar ve nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, dış mekân, doğal ışık, zaman var özellikleri gösterir. 31 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü kral ve ona yönelen insan figürüyle yatay olarak, ara yön taht zemini, sol ve sağdaki insan

figürleriyle çapraz olarak, ara yön diğer nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, iç mekân, doğal ışık, zaman var özellikleri gösterir. 32 numaralı resim; açık kompozisyon ve kare kurgu özellikleri gösterir. Ana yönü oturan insan figürleriyle yatay olarak, ara yön sol duvarla çapraz olarak, ara yön nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve resim hareketli simetrik denge, kapalı form, iç mekân, doğal ışık, zaman var özellikleri gösterir. 24, 26, 32 numaralı eserlerin kompozisyonlarının en dışına kare kontur onun içine de oval kontur uygulanmıştır. 24 ve 26 numaralı eserin konturları arasındaki dikey tarama çizgileri yine açıkça görülmektedir. 32 numaralı eserin iki kontur arasında ise çapraz taranmalar belirgindir. Diğer numaralarda ise kompozisyonların dışına kare kontur uygulanmıştır. Sanatçı kompozisyon yaratırken perspektif, ışık-gölge kurallarına dikkat etmiştir. Fakat 22, 23, 25, 27, 30 resimlerdeki figürler hariç diğer numaralı resimlerdeki figürlerde naif özellikler görülür. Yine de en önemlisi kitap büyüklüğünde yapılabilen ağaç gravür kalıbının bu denli ayrıntısal olarak işlenişi ne tür bir emeğin ürünü olduğunu kanıtlar niteliktedir (Fotoğraf: 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,32).

33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41 olarak numaralandırılan fotoğraflar kullanılmış ağaç gravür kalıplarıdır. 36 katalog numaralı kalıp sadece bitkisel kompozisyonlu, 37 ve 38 katalog numaralı kalıp insan figürlü kompozisyonlu diğer katalog numaralı kalıplar ise hayvan figürlü kompozisyonlu kalıplardır. Kalıpların ölçülerinin yakınlıkları ve boyadan dolayı kararmışlıkları dikkat çekicidir. Fotoğraflardan görüldüğü üzere kalıplarda sadece siyah ve siyaha yakın boyalar kullanılmıştır. Fotoğraflar kalıpların yukarıdan aşağıya doğru oylum katmanlarını açıkça göstermektedir. Yanı sıra kalıplardaki katmanlara ve ayrıntılara izleyici tarafından dikkat edilince ne kadar ustalık gerektiren bir sanat olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf: 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41).

42 ve 43 olarak numaralandırılmış fotoğraflar vinyet olarak belirtilmiştir. Bilindiği üzere vinyet kitap süslemesidir ve kitap kapaklarında uygulanır. 42 numaralı vinyet; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü köprü ve köprünün iki yanındaki ağaçlarla yatay olarak, ara yön diğer nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve vinyet hareketli simetrik denge, kapalı form, dış mekân, doğal ışık, zaman yok özellikleri de gösterir. 43 numaralı vinyet; açık kompozisyon ve kare kurgu özelliklidir. Ana yönü oturan insan figürüyle çapraz olarak, ara yön diğer nesnelere yatay olarak oluşturulmuştur. Ve vinyet hareketli simetrik denge, kapalı form, dış mekân, doğal ışık, zaman var özellikleri gösterir. 42 numaralı vinyet kâğıdın tamamına uygulanarak yapılmıştır ve konusu peyzajdır. Kompozisyonun merkezine ise sanatçı tarafından kitap başlığı yazılmıştır. 43 numaralı vinyet ise kâğıdın merkezinde dört bölü ikisini kapsar şekilde kompozisyon uygulanmıştır, kompozisyonun altında kâğıdın dört bölü birini kapsar şekilde vinyetin metni yapılmıştır. Kompozisyon oval bir sahnenin içerisinde başı örtülü bir kadın oturur vaziyette betimlenmiştir. Kadının oturduğu zemin ise yatay çizgilerle oval sahneye uygun olarak çizilmiştir. Kompozisyonda perspektif, ışık-gölge ye yine dikkat edilmiştir (Fotoğraf: 42, 43).

Özet olarak “Teknik-Yapısalcı” eleştiriye göre resimler genel olarak şu özellikleri gösterir:

2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31,32, 42, 43 numaralı resimler açık kompozisyon özelliği gösterirken sadece 12 numaralı resim kapalı kompozisyon özelliği gösterir. Resimler kapalı form ve hareketli simetrik denge özelliği gösterir

13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 42, 43 numaralı resimler kare kurgu ve zaman var özelliği, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, numaralı resimler dairesel kurgu ve zaman yok özelliği gösterir. 12 numara idealize ışık, diğerlerinin tamamı doğal ışık özelliklidir.

2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 42, 43 numaralı resimler dış mekân, 13, 22, 27, 31, 32 numaralı resimler iç mekân, 12 numaralı resimse soyut mekân özelliği gösterir.

Chicago Sanat Enstitüsü’nde çevrimiçi sergilenen Thomas Bewick tarafından yapılan 33 baskı resim ve 9 ağaç gravür kalıbı incelenmiştir.

Bewick tarafından yapılan 33 baskı resmin hepsinin tekniği ağaç gravürdür, tek sayfaya uygulanmıştır

ve sadece siyah-beyaz mürekkep kullanılmıştır. Sergilen bu baskı resimler 10’u tekli figürlerden 1’i çoklu figürden oluşturulmuş olup bu figürlerin 10’u hayvan, 1’i insandır.

Sergilenen 6 baskı resim çoklu figürlerden oluşturulmuş kompozisyonlardır ve her biri tek sayfa halinde yapılmıştır.

Sergilen 14 baskı resim yine çoklu figürlerden oluşturulmuş kompozisyonlardır ve yine her biri tek sayfa halindedir fakat müze tarafından diğer 6 baskı resim çoklu figürlü kompozisyonlardan isim olarak ayrılmaktadır.

Sergilenen 9 ağaç gravür kalıbının sanatçı tarafından 2’sine tek figürlü insan kompozisyonu, 6’sına tek figürlü hayvan kompozisyonu, 1’ine sadece bitkisel kompozisyon işlenmiştir.

Sergilen 2 vinyet çalışmasının 1’i peyzaj konulu kompozisyon, 1’i insan figürlü kompozisyon olarak oluşturulmuştur.

Enstitüde sergilen Bewick’in baskı resimlerin 20’si çok figürlü, 12’si tek figürlü, 1’i figürsüzdür. Sergilenen Bewick’e ait ağaç gravür kalıplarının 8’si tek figürlü, 1’i figürsüzdür. Bu müzede sergilenen Bewick’e ait eserlerin ve araçların sayısal verilerine göre Bewick eserlerinde en çok çoklu figür çalışmalarına önem vermiştir denilebilir.

SONUÇ

Thomas Bewick otobiyografisi hakkında yazılan İngilizce yayınlar ve Türkçe yayınlar incelenmiştir. Bu doğrultuda Bewick’in ağaç gravür sanatına getirdiği yenilikler, topluma sunduğu sanat eserleri ve hayatı hakkında bilgiler elde edilmiş ve bu makalede işlenmiştir. Dolayısıyla Bewick’in, çalışkan, üretken ve yenilikçi bir sanatçı ve zanaatçı olduğu söylenebilir.

Bewick uzun yaşamı boyunca ağaç gravür sanatına tekniksel, sanatsal yenilikler ve eserler kazandırmasının yanı sıra birçok çırak da yetiştirmiştir. Bu bakımdan Bewick usta-çırak değerlerine önem vermiştir. Ayrıca bu doğrultuda Bewick’in gravür sanatını öğrendiği ustası Ralph Beilby’in sanat yaşamı hakkında da araştırmalar yapmak gerektiği sonucu çıkarılabilir. Çünkü bu araştırmalar yapıldığı takdirde Bewick hakkında teknik bir kıyaslama yapma şansı doğabilir.

Bewick’in ölümünde sonra Thomas Bewick adına İngiltere’de bir topluluk kurulmuş; bu topluluk Bewick adına ağaç gravür sanatını günümüzde desteklemeye devam etmektedir. Hatta topluluk kurduğu bir bilimsel dergiyle de ağaç gravür sanatına katkı yapmaktadır. Ayrıca İngiltere’de Bewick adıyla otistik çocuklara eğitim vermek amacıyla bir okul da faaliyetlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla İngiliz halkının sanatçıya verdiği değer topluluk ve okul örneğiyle değerlendirilebilir.

Chicago Sanat Enstitüsü’nün çevrimiçi olarak sergilendiği Thomas Bewick’e ait baskı resim eserleri ve araçlar incelenmiştir. İncelemeler sonucu Bewick’in perspektif, ışık-gölge, oran-orantı gibi Rönesans’ta yaratılmış modern resim kurallarına hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca ayrıntılı betimlemeleri, siyah-beyaz renkleri ve genellikle çok figürlü kompozisyonlar tercih etmiştir. Yanı sıra “Teknik-Yapısalcı” eleştiriye göre Thomas Bewick en çok resimlerinde; açık kompozisyon, kapalı form, hareketli simetrik denge, kare kurgu, doğal ışık, dış mekân, siyah-beyaz-gri renk ve zaman var özelliklerini tercih etmiştir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %35; İkinci Yazar: %35; Üçüncü Yazar: %30

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

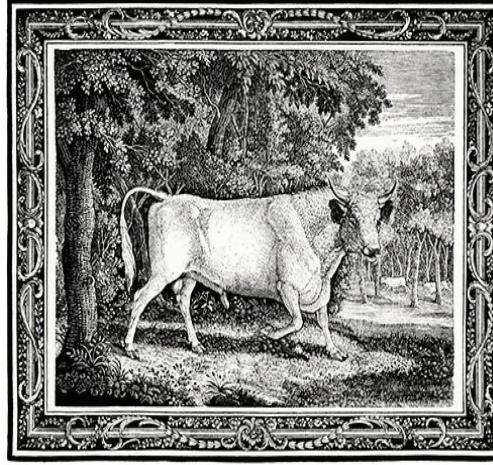
Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ANGUS, A. (1993). “*Thomas Bewick’s Apprentices*”, The Natural History Society of Northumbria: England,
- ART İNSTİTÜTE CHİCAGO, <https://www.artic.edu/artists/33631/thomas-bewick>
- BAIN, I.(1979). *A Memoir of Thomas Bewick Written by Himself.*, Oxford University Press:Newyork, Toronto, Melbournes.
- CAMBRİDGE DİCTIONARY, dictionary.cambridge.org
- ÇATALKAYA, G. (2016). *Geleneksel Yazmacılık Teknikleri İle Özgün Baskı Tasarımları (Ağaç Baskı)*, Yüksel Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- DOBSON, A. (1889). *Thomas Bewick and His Pupils*, Chatto And Windus: England.
- EMERSON, W.A. (1876). *Practical Instruction in the Art of Wood Engraving*, Charler J. Batcheller: Massachusetts, Worcester.
- GÜRLER, Z., Doyran Y.E. ve Yılmaz, B. (2019). Özgün Baskı Resim Sanatı Üzerine Bir Araştırma, *Tyke Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(6),408-429.
- İNTERNET: <http://www.tubaterim.gov.tr/>
- İNTERNET: <https://en.wikipedia.org/wiki/Etching>
- İNTERNET: <https://sozluk.gov.tr/>
- İNTERNET: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Grav%C3%BCr>
- İŞLER, A.Ş. (1997). *Geçmişten Günümüze Ağaç Gravür ve Ağaç Baskı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KÜÇÜKÖNER, H. (2012). *Gravür Sanatı Tarihi ve Modern Uygulamalar*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- RICHTER, E. (1914). *PRINTS: A Brief Review of Their Technique And History*, Houghton Mifflin Company: Cambridge, England.
- ŞENTÜRK, L.V. (2012). *Analitik Resim Çözümlenmeleri*, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- THE BEWICK SOCIETY, www.bewicksociety.org
- THE METROPOLİTAN MUSEUM OF ART, <https://www.metmuseum.org/search-results#!-search?q=engraving&orderByCountDesc=true&page=1&searchFacet=Blog>
- UGLOW, J. (2006). *Nature’s Engraver a Life of Thomas Bewick*, Faber and Faber Limited: New York, United States of America.

EKLER:

Fotoğraf 1. (English Wikipedia'dan)

Fotoğraf 2.

Katalog Numarası: 2

Eserin Adı: The Night-Jar.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 101x123 mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,28.

Fotoğraf 3.

Katalog Numarası: 3

Eserin Adı: Peacock.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 136x109mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,29.

Fotoğraf 4.

Katalog Numarası: 4

Eserin Adı: Leopard.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 70x100mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,23.

Fotoğraf 5.

Katalog Numarası: 5

Eserin Adı: White Throat (Bird).

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 93x122 mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,17.

Fotoğraf 6.

Katalog Numarası: 6

Eserin Adı: Brent Goose.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 101x136mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,27.

Fotoğraf 7.

Katalog Numarası: 7

Eserin Adı: Grosbeak.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 103x136mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,22.

Fotoğraf 8.

Katalog Numarası: 8

Eserin Adı: Fox Hound.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 70x89mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskular ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,18.

Fotoğraf 9.

Katalog Numarası: 9

Eserin Adı: The Serval.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 81x107mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskular ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,14.

Fotoğraf 10.

Katalog Numarası: 10

Eserin Adı: Grey Lag Goose.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 110x137mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskular ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,25.

Fotoğraf 11.

Katalog Numarası: 11

Eserin Adı: Tame Goose.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

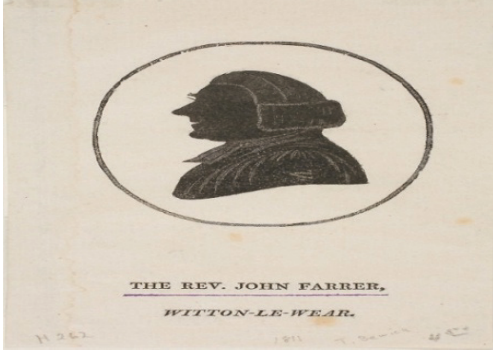
Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 103x124mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskular ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,26.

Fotoğraf 12.

Katalog Numarası: 12

Eserin Adı: Rev John Farrer.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 141x88mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi dokuma kâğıt üzerine ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,19.

Fotoğraf 13.

Katalog Numarası: 13

Eserin Adı: Fable, The Boasting Traveller.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 55x78mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,16.

Fotoğraf 14.

Katalog Numarası: 14

Eserin Adı: Fable.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 53x78mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,24.

Fotoğraf 15.

Katalog Numarası: 15

Eserin Adı: Fable, A Man Bitten by a Dog.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 53x77mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,15.

Fotoğraf 16.

Katalog Numarası: 16

Eserin Adı: Fable.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 55x78mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,20.

Fotoğraf 17.

Katalog Numarası: 17

Eserin Adı: Fable, The Envious Man and the Covetous.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 55x77mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,13.

Fotoğraf 18.

Katalog Numarası: 18

Eserin Adı: Fable.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 53x76mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1935,21.

Fotoğraf 19.

Katalog Numarası: 19

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094a.

Fotoğraf 20.

Katalog Numarası: 20

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094o.

Fotoğraf 21.

Katalog Numarası: 21

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094b.

Fotoğraf 22.

Katalog Numarası: 22

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094c.

Fotoğraf 23.

Katalog Numarası: 23

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094d.

Fotoğraf 24.

Katalog Numarası: 24

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094g.

Fotoğraf 25.

Katalog Numarası: 25

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094e.

Fotoğraf 26.

Katalog Numarası: 26

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094i.

Katalog Numarası: 27

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: . Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094j.

Fotoğraf 28.

Katalog Numarası: 28

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

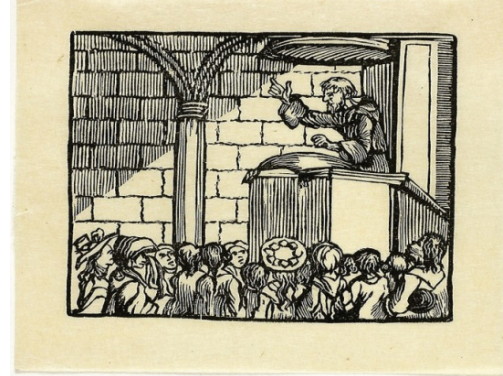
Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094L.

Fotoğraf 29.

Katalog Numarası: 29

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094n.

Fotoğraf 30.

Katalog Numarası: 30

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094p.

Fotoğraf 31.

Katalog Numarası: 31

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094q .

Fotoğraf 32.

Katalog Numarası: 32

Eserin Adı: Book Illustration.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Ölçüsü: 49x50mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Kâğıt üzerine siyah-beyaz çizgi tekniği ile ağaç gravür kullanılmıştır.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Baskılar ve Çizimler Özel Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1980,1094f.

Fotoğraf 33.

Katalog Numarası: 33

Eserin Adı: İngiliz Kuşların Tarihi Adlı Kitaptan Serçe, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1792-1802.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: AH Fensholt'un Hediye Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1952,1075.

Fotoğraf 34.

Katalog Numarası: 34

Eserin Adı: Dört Ayaklıların Genel Tarihi Adlı Kitap İçin Yapılmış Urus veya Vahşi Boğa, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1785-1795.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Joseph Brooks Fair Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1943,1016 .

Fotoğraf 35.

Katalog Numarası: 35

Eserin Adı: Dört Ayaklıların Genel Tarihi Adlı Kitap İçin Siyah At, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1785-1795.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Joseph Brooks Fair Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1943,1015 .

Fotoğraf 36.

Katalog Numarası: 36

Eserin Adı: Kapak ve Raf İçin, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: AH Fensholt 'un Hediye Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1952,1077.

Fotoğraf 37.

Katalog Numarası: 37

Eserin Adı: Çiçek Toplayan Kadın, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Joseph Brooks Fair Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1943,1013.

Fotoğraf 38.

Katalog Numarası: 38

Eserin Adı: Ağacın Altında Şelalede Balık Tutan Adam, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: AH Fensholt 'un Hediye Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1952,1076.

Fotoğraf 39.

Katalog Numarası: 39

Eserin Adı: The Great Plover, İngiliz Kuşların Tarihi Adlı Kitaptan, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1773-1828.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Joseph Brooks Fair Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1943,1017.

Fotoğraf 40.

Katalog Numarası: 40

Eserin Adı: İngiliz Kuşların Tarihi Adlı Kitaptan Yeşil Ağaçkakan, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1792-1802.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Joseph Brooks Fair Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1943,1018.

Fotoğraf 41.

Katalog Numarası: 41

Eserin Adı: İngiliz Kuşların Tarihi Adlı Kitaptan Kırlangıç, Ağaç Gravür Kalıbı.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1792-1797.

Eserin Yapılış Özelliği: Ağaç gravür kalıbı.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Joseph Brooks Fair Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1943,1014.

Fotoğraf 42.

Katalog Numarası: 42

Eserin Adı: Köprü ve Ağaçlı Vinyet.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1797.

Eserin Ölçüsü: 79x99mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Fildişi renkli çizgili kâğıt üzerine kalemle siyah mürekkep.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Leonara Hall Gurley Anıt Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1922,1096.

Fotoğraf 43.

Katalog Numarası: 43

Eserin Adı: Dul.

Eserin Yapıldığı Yer: İngiltere.

Eserin Yapılış Tarihi: 1883.

Eserin Ölçüsü: 107x100mm.

Eserin Yapılış Özelliği: Krem renkli çizgili kâğıt üzerine kalemle siyah mürekkep.

Eserin Sergilendiği Koleksiyon Adı: Leonara Hall Gurley Anıt Koleksiyonu/Chicago Sanat Enstitüsü.

Sergilendiği Yerdeki Referans Numarası: 1922,1587.

BİR ŞEHRİN TARİHİNİ YAŞAMAK: BELFAST MÜZELERİ*

Living the History of a City: Belfast Museums

Meltem YAŞDAĞ¹**ÖZET**

Belfast, 19. yüzyılda dünya lideri sanayi başkenti olarak anılırken 20. yüzyılda şiddetli etnik çatışmaların merkezi olmuştur. 2000'li yılların başına kadar kanlı saldırıların yaşandığı kentte Katolik ve Protestan toplulukların var olma ve üstün gelme mücadelesi farklı alanlarda hala devam etmektedir. Yapılan araştırmalar, siyasilerin ve çeşitli alanlardan kuruluşların arabuluculuk faaliyetlerinin kabul görmediğini, toplum nezdinde ise inandırıcılıklarını yitirdiğini söylemektedir. Böyle bir ortamda müzeler ve sergileme stratejileri, şaşırtıcı biçimde toplumsal uzlaşma için dönüm noktası olmuştur. Bugün Belfast müzeleri, uzak ve yakın tarihi nesnel bir vizyonla halka anlatmayı görev edinmiştir. Bu anlatım, eserden ziyade tamamen ziyaretçiyi ve onun dünya görüşünü hedef alan bir stratejinin parçasıdır. Yeni müzecilik anlayışı Belfast'ta açıkça hem toplumsal uzlaşmanın gelişmesine katkıda bulunmakta, hem de çatışmaların gölgesinde kalmış kent tarihinin zengin öğelerini ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada Kuzey İrlanda'nın başkenti Belfast'ta yer alan müzelerden Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi (*Ulster Folk and Transport Museum*), Ulster Müzesi (*Ulster Museum*) ve *Titanic Belfast* ele alınmaktadır. Araştırma kapsamında önce Kuzey İrlanda ve Belfast tarihine ilişkin kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Sonrasında kentin tarihini doğrudan referans alan müzelerin, ziyaretçisi ile kurduğu iletişim ile nesneden çok özne odaklı sergileme usulleri incelenmiştir. Bu sergileme teknikleri ile yaratılan etkinin ziyaretçi üzerindeki etkileri, müzelerin hedeflerine ulaşip ulaşmadıkları ile müzecilik açısından bir yenilik olup olmadıklarına dair değerlendirilmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Belfast Müzeleri, Kent Tarihi, Kültürel Miras, Sergileme.

ABSTRACT

While Belfast was remembered as a world-leading industrial capital in the 19th century, it was the centre of violent ethnic conflict in the 20th century. The struggle of Catholic and Protestant communities to exist and prevail in the city, where bloody attacks were experienced until the beginning of the 2000s, still continues in different areas. Researches show that the mediation activities of politicians and organizations from various fields are not accepted, and they lose their credibility in society. In such an environment, museums and exhibition strategies surprisingly become a turning point for social reconciliation. Today, Belfast museums take a mission to explain the distant and recent history to the public with an objective vision. This narrative is part of a strategy that targets the visitor and his / her worldview rather than the artefact. The new understanding of museology clearly contributes to the development of social consensus in Belfast and highlights the rich elements of the urban history, which have been overshadowed by the conflicts. In this direction, the study deals with the *Ulster Folk and Transport Museum*, *Ulster Museum* and *Titanic Belfast*, which are among the museums located in Belfast, the capital of Northern Ireland. Within the scope of the research, firstly, information was given about the important periods of Northern Ireland and Belfast history by the author. Subsequently, the communication of the museums, which take direct reference to the history of the city, and the exhibition methods that focus on the visitor rather than the artefact were examined. The researcher evaluates the effects of the effect created by these exhibition techniques on the visitors, whether the museums have achieved their goals and whether they are a novelty in terms of museology.

Keywords: Belfast Museums, Urban History, Cultural Heritage, Exhibition.

EXTENDED ABSTRACT

Belfast is the capital city of Northern Ireland, which is a state in the United Kingdom. Most of the people living in Belfast are immigrants, who have come from England to Ireland since the 17th century. This profile changes partly after the Industrial Revolution, when the city became a world leader in engineering, textile (linen production) and shipbuilding in the 19th century. Although the current population structure has emerged with immigrants from different parts of England, Belfast has never been completely Irish, although it is a part of the island of Ireland. Depending on its demographic structure, the city has been the centre of ethnic conflicts in various periods of history. Undoubtedly, the most violent of these conflicts are those experienced in the 20th century. In this period, which is the name of the sectarian violence that took place between the Catholic and Protestant populations in the second half of the twentieth century; only their religious identity determined which side of the debate individuals were on. This rather bloody civil war, which called *Troubles*, actually ended when the IRA accepted the ceasefire in 1994 and signed the Good Friday Agreement in 1998. This situation, which has various religious and political reasons, has not only shaped the demographic structure of the city, but also its cultural heritage. Museums, telling about the city with its distant and recent past, play an important and active role in the process. Belfast museums aim to tell the divided people of Belfast their common history and their experiences, the ‘who they were’ once. Among these museums, the Ulster Folk and Transport Museum, Ulster Museum and Titanic Belfast, which focus on different periods of the city’s history, were discussed in the research. The Ulster Folk and Transport Museum was established by the council of state in 1958 to effectively explain the struggle for existence of the people of Northern Ireland in the 19th century and the protection of rural life styles after increasing urbanization. It takes the concept of ‘living museum’ one step further, making the visitor a part of the exhibition and therefore the life of Northern Ireland a hundred years ago. One of the most important things that the museum has achieved, apart from the atmosphere it creates with its staff, is its success in preserving the original buildings that will be demolished. The display sign prepared for each building describes the characteristics of the buildings as they were known, their original location and their former residents. The second subject of research is the Ulster Museum, which is Northern Ireland’s first official national museum. The Ulster Museum is also based on the same law and senate decision as the Ulster Folk and Transport Museum. The museum has various galleries from prehistoric era to contemporary art. However, the distinguishing feature of this museum is the new section, which was focused on *Troubles* and opened in 2018. The exhibition includes details of the period, from the first child who died in the clashes to the first rally. In the exhibition, applications that are activated by the visitors such as video sound recording are used extensively. However, the tangible artefacts (a bloody shirt, medals, ephemera etc) of the growing intense tension between the two communities are also included in the same section. Belfast uses Ulster Museum in this context as a satisfying way to deal with the past that still seems contradictory to some. Moreover, while doing so, it makes its visitor directly the main element of the exhibition. The third museum of the study is *Titanic Belfast*. Standing out in the media and social sciences with its tragic story, Titanic is actually very important. Because it is one of the examples that proves Belfast’s leading position in shipbuilding in the 19th century. In every gallery, the museum is built to convince the visitor that the Titanic is far beyond what is known. The museum also tries to tell that Titanic is an important milestone not only for Belfast, but for the whole world. In the museum, the information prepared only based on official sources (person, documents, photographs, sound recordings, etc.) is presented with the mechanisms that can only be activated by the visitor in most areas by taking the visitor into the focus. The economic decline in Belfast caused by the *Troubles* brings to mind the need for the city to take care of its own values as soon as possible, and *Titanic Belfast* emerges with an understanding that refocuses the story of “once upon a time Belfast and its superiorities”.

GİRİŞ

Müzelerin aslında ne olması gerektiği ve işlevi, kültürel miras bağlamında son yirmi yıldır üzerinde en çok tartışılan konulardandır. Müzeler, bir yandan geçmişin kültürel birikimini gelecek kuşaklara aktarırken, diğer yandan kolektif mirasın tam temsiliyetini sağlamak için yoğun çaba harcamaktadır. Bu çaba günümüzde koleksiyonlardaki eserler yerine ziyaretçileri, müzelerin ilgi ve odak noktası haline getirmektedir. Çünkü tarih ve bu tarihi tüm paydaşlarıyla sadece eserler üzerinden ‘anlatmak’, ziyaretçilerin edilgenliğini arttırırken müzeleri *eski tarz* bir kültür mekânına dönüştürebilir. Oysa ziyaretçinin anlatılan tarihin bir öznesi haline gelmesi ya da eser seçiminden sergilemeye ve hatta kısmen de olsa dünya görüşlerini sınırlama olmaksızın bir müze ziyaretinde aktarabilmesi fikri, müzeleri fark yaratan ve sosyal değişime katkı sağlayan bir merkez haline getirmektedir. Uluslararası alanda müze ve müzecilik kavramlarının sosyo-kültürel alandaki karşılığı ya da literatürdeki etimolojisi tartışılırken, Kuzey İrlanda’nın başkenti Belfast, ‘çağdaş’ müzeciliğin ne olması gerektiğini bir adım öteye götürmüştür.

Belfast, Birleşik Krallık’ın bir eyaleti olan Kuzey İrlanda’nın başkentidir. Belfast’ta bulunan nüfusun çoğunluğunu, 17. yüzyıldan itibaren İngiltere’den İrlanda’ya gelen göçmenler oluşturmaktadır. Bu profil, kentin 19. yüzyılda mühendislik, tekstil (keten üretimi) ve gemi inşasında tüm dünyada lider duruma geldiği Sanayi Devrimi sonrasında kısmen değişmiştir. Özellikle 1840’lardaki Büyük Kıtık’tan¹ sonra neredeyse tüm ada nüfusunda ciddi kayıplar yaşanmıştır. 20. yüzyılın başında sanayide ihtiyaç duyulan işgücüne katılmak için İngiltere’nin farklı yerlerinden gelen göçmenler ile bugünkü nüfus yapısı ortaya çıkmıştır (Royle, 2015: 5). Ancak kent, İrlanda adasının bir parçası olmasına rağmen hiçbir zaman tamamen İrlandalı olmamıştır. Bu durum dini, siyasi vb nedenlerden kaynaklanarak kentin sadece demografik yapısını değil, kültürel mirasını da şekillendirmiştir. Meydana gelen kültürel çeşitlilik ile zengin bir kültürel birikim sağlanmıştır. Ortaya çıkan kültürel miras ürünleri ise sayısı 42’yi bulan müzelerde yerini alarak ziyaretçi ile buluşmaktadır.

Belfast müzeleri, çekişmeli siyasi tarihi ve sanayi kültürü üzerine kurulu mirası büyük ölçüde ziyaretçilerine aktaran, ‘kentin öyküsü’nü ziyaretçisi ile ortaklaşa deneyimleyen yerlerdir. Peki Belfast müzelerini, bilinen müzecilik kriterleri anlamında farklı kılan nedir? Öyküsü ve mevcut koşulları altında sınırları zorlayan bir tarih, müzeleri ve bu müzelerdeki sergi temaları ve sunum teknikleri sayesinde nasıl uzlaşmanın yollarını aramış ve sıfırdan bir kültür turizmi yaratmıştır? Bu soruların cevapları kuşkusuz kentin uzak ve yakın siyasi tarihinin detaylarında gizlidir. Bu nedenle araştırmanın bir sonraki başlığı altında Belfast’ın sorunlu ve tartışmalı tarihi anlatılmıştır.

1. Tarihçe

Belfast, Kuzey İrlanda için neredeyse miladi yılların başladığı zamanlardan beri çatışma ve iktidar mücadelesinin merkezi olmuştur². Kentin tarih yazımı İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Galler olarak bilinen coğrafyada kendisini tamamen bağımsızlığa adanmış, ‘din’ temelli bir mücadele üzerinde ilerlemiştir. Kuşkusuz kentin tarihi, İrlanda’nın siyasi geçmişinden bağımsız değildir. Din esaslı siyasi mücadele adanın yüzyıllardır süregelen savaşlarının ana nedenidir. Adanın sorunları, büyük oranda Katolik köylülere ait toprakların yine büyük ölçüde Anglikan³ olan İngiliz göçmenlere verilmesi, dolayısıyla İrlanda’nın yeni ve seçkin toprak sahiplerinin, ‘Protestan Yükselişi’ ile bağlantılıdır. 16. yüzyılda İngiltere’nin ‘İrlanda Krallığı’ üzerinde kontrol sahibi olduğunu iddia etmesiyle neredeyse günümüze varan etnik sorunlar başlamıştır. Özellikle İrlanda’nın seçkin yöneticilerinin uzun yıllar İngiliz yönetimi ile ortak hareket etmesi, ağırlıklı olarak Katolik olan İrlanda yerel halkının inişli, çıkışlı kavgasının odak noktası olmuştur (Sawyer, 2011: 625).

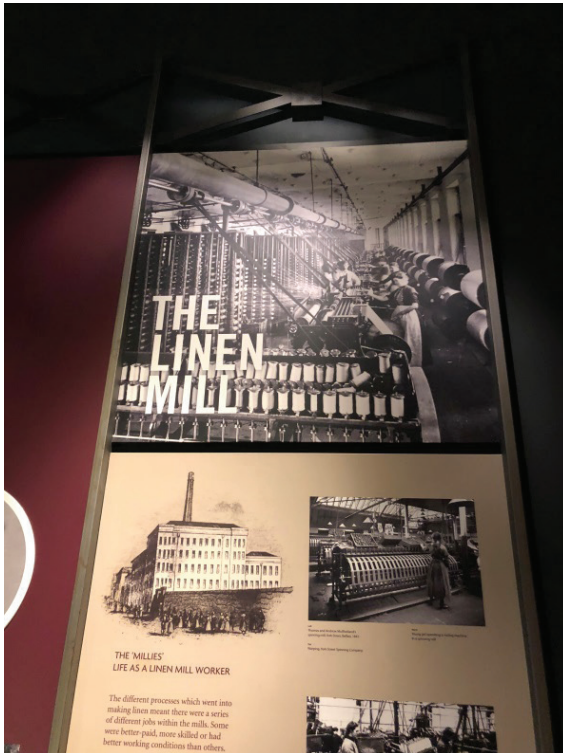
¹ İrlanda’da 1845-1852 yılları arasında yaşanan kitlesel açlık, hastalık ve göç dönemine dair detaylı bilgi için bkz. Ranelagh (1999).

² Kuzey İrlanda’nın tarihine dair detaylı bilgi için bkz. Coohill (2008) ve Dixon (2008).

³ Anglikanizm, İngiltere’de Protestanlığın yerleşik bir biçimidir.

19. yüzyılın hemen başında Britanya ve İrlanda parlamentoları arasında kabul edilen 1801 tarihli son ‘Birlik Yasası’yla Birleşik Krallık topraklarına katılan İrlanda tarafında Belfast, zenginleşen Britanya İmparatorluğu’nun sanayi merkezlerinden biri olarak anılmaktadır. 19. yüzyılda sanayileşme ile Belfast dünyanın önemli keten üretim merkezi haline gelmiştir. Liman yüzyıl boyunca gelişerek özellikle halat ve yelken gibi yeni endüstriyel ürünlerin üretimi ile sanayi kenti olarak bilinirliğini arttırmıştır. Daha da önemlisi, Belfast gemi inşasının⁴ önde gelen üretim yerlerinden biri haline gelmiştir (Resim 1-2)⁵. Ancak bu büyümeye rağmen içeride devam eden çatışmalar ve ekonomik gerilimler nihayetinde ülke genelinde adanın bölünmesini gündeme getirmiştir. 1921 yılına gelindiğinde ada ikiye bölünerek bugünkü Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti ile Birleşik Krallık’ın bir parçası olan Kuzey İrlanda’nın siyasi sınırları çizilmiştir (Coohill, 2008). Kuzey İrlanda’nın başkenti ve merkezi olan Belfast için sorunlar ayrılmadan sonra daha da hız kazanmıştır.

Resim 1 ve 2. Belfast’ın sanayi alanında üretken olduğu yıllara ait görseller, Titanic Belfast.

1920’li yılların başında Kuzey İrlanda’nın kurulması sonrasında bu kez Protestanlar kendilerini İrlanda’da yaşam alanı daraltılmış bir azınlık olarak görürken, Katolikler de Belfast’ta kendilerini kuşatılmış bir azınlık gibi hissetmeye başlamıştır (Bardon, 2005: 406). Sorunları tetikleyen mezhepsel gerilimler, sivil hak ihlalleri, işe alımda ayrımcılık ve sivil hak göstericilerine yönelik şiddet 1940’larda doruk noktasına ulaşmıştır. Genellikle farklı yerlerde ve mesleklerde çalışarak farklı mahallelerde yaşamaya, farklı okullara, mağazalara, kulüplere, derneklere ve hatta farklı kiliselere gitme eğilimlerinin artmasıyla (Coohill, 2008: 157-158) toplumda özellikle İngiliz yönetiminin sona ermesini isteyen Katolikler ile İngiltere’ye bağlılığın devam etmesi gerektiğini düşünen Protestanlar arasında yaşanan gerilim tüm yaşamı durdurma noktasına getirmiştir. 1960’ların sonlarında neredeyse otuz yıl sürecek çok kanlı çatışmaların yaşandığı *Troubles* (Sorunlar) dönemi de böylece başlamıştır.

⁴ Belfast’ın en bilinen gemi inşa şirketlerinden Harland & Wolff bu yıllarda, 1861’de kurulmuştur. 1914 yılına gelindiğinde, 14.000 kişilik işgücüsüyle şehrin en büyük işvereni ve dünyanın en büyük gemi üreticisidir. Şirket, Atlantik üzerindeki ilk yolculuğu trajik bir şekilde sona eren Titanic’in üreticisi olarak tanınmaktadır (Bielenberg, 1994: 93-100).

⁵ Çalışmada kullanılan tüm görseller yazar tarafından araştırma sırasında çekilmiştir.

Belfast'ın yakın tarihinde yirminci yüzyılın ikinci yarısında Katolik ve Protestan nüfus arasında meydana gelen mezhepçi şiddetin adı olan bu dönemde; bireylerin sadece dini kimlikleri tartışmanın hangi tarafında olduklarını belirlemiştir. Katolikler (ağırlıklı olarak İrlandalı Milliyetçiler) ve Protestanlar (çoğunlukla İttihatçılar) birbirleriyle karşı karşıya gelmiş, süreç içinde ortaya çıkan ve adı en çok bilinen ayrılıkçı örgütlerden IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu)'nın gerçekleştirdiği bombalı saldırılar, Belfast merkezine odaklanmıştır. Belfast'ta sivil yaşam güvensiz hale gelmiş ve kent merkezi neredeyse 'kurtarılmış bölgelere' ayrılmıştır (Resim 3). Oldukça kanlı geçen bu iç savaş, IRA'nın 1994'te ateşkesi kabul etmesi ve 1998 yılında *Good Friday Agreement* antlaşmasını imzalamasıyla fiilen sona ermiştir (Nic Craith, 2003: 26). Her ne kadar günlük yaşamı durma noktasına getiren çatışmalar bitmiş olsa da Belfast'ta ara sıra yükselen sivil huzursuzluklar halen devam etmektedir. Bugün Belfast'ta her topluluğun (Katolik ve Protestan) ayrı bir eğitim sistemi ve buna bağlı tarihi öğretimi vardır. Kentin ortasında yüksek duvarlar ile çevrilmiş (Resim 4), kapısı günün belli saatlerinde açılan alanda Katolikler ayrı bir yaşam sürmektedir. Sessiz savaş bu bölgenin duvarlarında yer alan 'siyasi' içerikli resimlere karşılık, yerleşimin hemen karşısında Protestan mahallelerindeki evlerin dış cephelerinde sloganlaşmış resimler (Resim 5) ve o günlerin unutulmaması için atılan bombaların etkisiyle yıkık vaziyette bırakılmış binalarda devam etmektedir.

Resim 3. Sorunlar Dönemi'nde şehrin iki grup tarafından bölünmüş bölgeleri. (Ulster Müzesi). Bu haritaya göre kırmızı ile gösterilen bölge hala kısmen sadece Katoliklerin yaşadığı bölgedir.

Belfast'ın uzun ve sorunlu tarihinin, kenti ülkedeki ekonomik ve kültürel değerler açısından diğer sanayi kentlerinin gerisinde bıraktığı kabul edilen bir gerçektir. Siyasi huzursuzluklar, bir dönem sanayide dünya lideri olan kenti, çağının çok gerisinde bırakmıştır. Bununla birlikte, yaşanan sorunlar çok yakında sona ermesine rağmen Belfast, son yirmi yılda neredeyse askeri işgal altındaki bir kentten kültür turizmi değer kazanan bir yerleşim yerine dönüşmüştür. Kent merkezinin aktif bir şekilde kullanıma açılması, daha da genişletilmekte olan iddialı bir yenileme projesi ile nehir kenarlarının ve liman alanlarının restore edilmesinin ardından yeniden kurulmuştur. Ancak şehri, uzak ve yakın geçmişi ile birlikte anlatan müzeler süreç içinde önemli ve aktif bir rol üstlenmiştir. Belfast müzeleri, şehre dışarıdan gelen ziyaretçilerden önce Belfast'ın bölünmüş halkına ortak tarihlerini ve yaşamışlıklarını, bir zamanlar 'kim' olduklarını anlatmayı hedeflemektedir. Bu müzelerden kent tarihinin farklı dönemlerine odaklanan Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi (*Ulster Folk and Transport Museum*), Ulster Müzesi (*Ulster Museum*) ve *Titanic Belfast* araştırma kapsamında incelenmiştir.

Resim 4. Katolik halkın yaşam alanını diğerlerinden ayıran duvarlardan görünüm.

Resim 5. Katoliklerin karşı tarafında yer alan evlerin duvarlarına yapılan Protestan halk kahramanlarının resimlerinden görünüm.

2. Belfast Müzeleri

Kuzey İrlanda'nın 'sorunlu' geçmişi, yaşamın her alanını ve sektörü etkilediği gibi kültürel miras çalışmalarını da sekteye uğratmıştır. Tarih boyunca kitlesel göçlerin ve çatışmaların merkezinde olan Belfast, yetersiz kültürel miras planlaması ve kültürel harcamalara yeterli bütçe ayırmaması nedeniyle müzecilik alanında istenilen gelişimi gösterememiştir. Aynı nedenle de ulusal müzeleri nispeten geç dönemde varlık gösterebilmiştir. Bu müzelerden ilki 1958 ve 1961 yıllarında açılan Ulster Müzesi ile Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi'dir. "Keşfedin, Katılım Sağlayın ve Keyfini Çıkarın" sloganıyla müzelerin gelişiminde önemli etkisi olan Kuzey İrlanda Ulusal Müzeleri Birliği'ne bağlı olan bu müzeler, kent tarihinin farklı dönemlerine odaklanmaktadır. Başlangıçta koleksiyonları zengin olmamasına rağmen 2000'li yıllardan sonra kültür, eğitim ve turizm alanlarında gelişme göstermiştir. Günümüzde yaklaşık 20.000 sanat eserine, bir milyondan fazla bitki, hayvan ve jeolojik örneğe ve on binlerce etnografik esere ev sahipliği yapan Ulster Müzesi ile Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi,

çalışmanın ilk bölümünü oluşturmaktadır.

Ulster devlet müzelerinden sonra Belfast'ın uluslararası alanda büyük ilgi gören özel müzelerinden Titanic Belfast, ikinci bölümde ayrıca incelenmektedir. Müze dünya çapında ünü olan Titanic gemisinin üretimi ve ilk yolculuğunda trajik bir şekilde batması, aynı zamanda batığın keşfedilmesi gibi süreçleri göz önüne sermektedir. Çalışma kapsamında müzenin özellikle sergileme teknikleri ve hedef kitlesi irdelenmiştir.

2.1. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi

1958'de, artan kentleşmenin ardından kırsal yaşam biçimlerinin korunması ve 19. yüzyılda Kuzey İrlanda halkının bir arada verdiği var olma mücadelesinin etkili bir şekilde anlatılabilmesi amacıyla Stormont Parlamentosu Yasası ile bir halk müzesi kurulmasına karar verilmiştir (Owen, 1988). 1965'te Belfast'ın doğusundaki Cultra bölgesindeki bir arazide açılan Ulster Halk Müzesi, 1967'de ulaşım tarihi seksiyonunun açılmasıyla Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi adını almıştır. Müzenin açılışı 1960'lı yıllarda gerçekleşse de aslında 1930'lardan itibaren yoğun lobicilik faaliyetlerine bağlı bir proje olarak ortaya çıkmış ve bu projenin resmi olarak siyasi destek alması 1950'li yılları bulmuştur. Bu nedenle Kuzey İrlanda halklarının yerleşim hikâyesini anlatan ve on binlerce nesneden oluşan müzenin koleksiyonu, müzenin açılışından çok önce yıllarca süren bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkmıştır (Monaghan, 2000).

Ulster Halk Müzesi, bir açık hava müzesidir. Yüz yıl önce Kuzey İrlanda'daki kırsal yaşamı anlatmayı hedeflemiştir. Amerika'dan İrlanda'ya seyahat eden göçmenlerin yolculukları ve aile öyküleri, toplumun farklı alanlarında yaşam pratikleri, günlük hayatın sosyalleşme alanları, ticaret ve üretim gibi yaşama dair akla gelen her şey, müzenin ziyaretçisine vaat ettiği bilgilerdendir. Ancak müze, bu bilgiyi ziyaretçiyi de müzenin bir ögesi haline getirerek gerçekleştirmektedir. Öyle ki müzenin hedefi arkeolojik bir kazıdan çıkan ya da tarihi geçmişi sebebiyle geçmiş ile özel bağlantılar kuran kültür varlıklarını sergileme ile sınırlı kalmamıştır. 'Yaşayan müze' kavramını bir adım daha ileri götürerek ziyaretçiyi serginin ve dolayısıyla Kuzey İrlanda'nın yüz yıl önceki yaşamının bir parçası haline getirmektedir. Bu deneyim, Arnavut kaldırım sokaklarda yürürken geleneksel ürünleri (el sanatları, yiyecek vb) satan çarşının varlığı ile pekişmektedir. Ancak müzeyi, benzerlerinden farklı kılan bir başka özelliği, ziyaretçinin karşısına çıkan kostümlü müze çalışanlarıdır.

Müze çalışanları yüz yıl önceki yaşama ilişkin fikir veren karakterleri canlandırmaktadır. Canlandırmada ilk bölümde ekonomik açıdan dar gelirli ailelerin yaşadığı mahalle yer almaktadır. Müzeye gelen ziyaretçi bitişik nizamda yerleştirilmiş 3-4 metre karelik evlerden birinin kapısını (Resim 6) çaldığında, eşi Titanic gemisinin yapımında çalışırken hayatını kaybeden ve çocuklarıyla yaşam mücadelesi veren ancak her şeye rağmen umudunu kaybetmemiş bir ev hanımı kapıyı açmaktadır (Resim 7). Yanan ocağın is kokusu, tencerede kaynayan su ve yeme-içme, yaşama ve uyuma dahil her şeyin yaşandığı küçücük bir alana girmek, o dönemin yaşantısının zorlu koşullarını hissettiren bir kurgudur.

Müze çalışanının ziyaretçiyi evine gelen bir misafir olarak görüp koşullarının imkânsızlığına rağmen ağırlamak için çabalaması, ziyaretçiyi de kısa süre içinde etkisi altına almakta ve müzede olduğunu unutturmaktadır. Evin içinde görülen etnografik eserlerin sanki 19. yüzyılda hala kullanılan bir ev eşyası gibi sergilenmesi, sanayi kenti Belfast'ta yaşayan ailenin 7-8 yaşındaki çocuklarının dahi fabrikalarda çalışmak zorunda kalması, ilk bakışta evin sahibesinden öğrenilen bilgilerden sadece birkaçıdır. Kurulan diyalog bir süre sonra ailenin nereden ve nasıl geldiğine dair soru-cevaplara, hatta kaybedilen eşin yasını tutan acılı bir eşin tesellisine kadar varabilmektedir. Bu deneyimin, eserler üzerinde yazılı bir etiketi okuyarak edinilen bilgiden çok daha fazlasını verdiği açıktır ancak ziyaretçiyi bekleyenler bununla sınırlı değildir.

Resim 6. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi girişindeki yapılar.

Resim 7. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi'nde canlandırma yapan müze çalışanı.

Müzedeki üst sokaklara doğru çıktığımızda, ev tipolojisinin değiştiği fark edilmektedir. Bir meydan etrafında düzenlenmiş banka, market, manav gibi birimlerin etrafında iki katlı ve daha ferah yaşam alanları sunan evler olduğu gözlemlenmektedir. Bu evlerden birine girildiğinde bu kez girişinde bir uyarı levhası dikkat çekmektedir. Gezilen ev replikadır yani müzedeki bazı orijinal yapıların aksine aslına benzer bir şekilde inşa edilmiş kopya yapının içinde yine yüzyıla referans veren salon, mutfak, yatak odası ve hatta oyun alanı ayrılmış bir çocuk odasının varlığı ile ziyaretçi bu kez dönemin gelir seviyesi yüksek ailelerinden birinin evinde olduğunu hissetmektedir. Açık hava müzesinin içerisinde gezerken karşılaşılan kostümlü müze çalışanları ziyaretçileri karşıladıkları bir tanıdık gibi selamlarken, fotoğrafçı ve eczanedeki görevliler de dönemin panoramasını bu kez fotoğraflar ve kullandıkları orijinal aletlerle tanıtmaya devam etmektedir (Resim 8).

Resim 8. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi, eczane olarak düzenlenmiş yapıdan görünüm.

Müze çalışanlarının yarattığı atmosfer dışında başarı gösterdikleri en önemli konulardan biri de özgün yapıların korunması konusunda gösterdikleri çabadır. Her bina için hazırlanan teşhir tabelası, yapıların bilindiği zamanki özelliklerini, orijinal konumunu ve eski sakinlerini anlatmaktadır. Ancak dikkat çekici olan, müzede yeniden yaratılan dönemin tarihsel bağlamı hakkında verilen canlandırmayı ön plana çıkartmak amacıyla sınırlı tutulan yazılı bilgidir (Resim 9). Etrafta dolaşarak mümkün olduğunca yapı içlerine yönlendiren ve çok sayıda ‘karakter’ ile diyalog kurulmasını teşvik eden bu uygulama, sadece yabancı değil yerli ziyaretçilerini de tarihin unutulmaya yüz tutmuş detaylarını hatırlamasına olanak tanımaktadır.

Resim 9. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi, yapı içlerindeki bilgilendirme kartları.

Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi'nin diğer bölümünde başlangıçtan modern çağa kadar İrlanda'nın ulaşım tarihi anlatılmaktadır. Müze binasında bölünmemiş tek bir çatı altında, önlerinde tanıtıcı levhalar ile trenler, arabalar, otobüsler, tramvaylar ve bisikletler sergilenmektedir (Resim 10). Bu müzenin öne çıkan bölümü ise Titanic gemisinin Belfast'ta Harland ve Wolff tersanesinde inşa edilmesini, yolculuğunu ve batışını, orijinal eserleri ile sergileyen *Titanica* isimli bölümdür. Ayrıca sergide Titanic ve Titanic ile eş zamanlı inşa edilen kardeş gemileri Olympic ve Britannic'in Belfast'ta nasıl ve neden inşa edildikleri de anlatılmaktadır (Resim 11).

Resim 10. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi, ulaşım tarihinin sergilendiği bölümden görünüm.

Resim 11. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi, Titanica bölümündeki sergilemeden görünüm.

Sonuç olarak Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi, sergileme yöntemleriyle müzenin esas olarak hizmet ettiği yerli halkın kendisi tarafından ziyaret edilmesini de hedeflemektedir. Müzenin içinde yer aldığı coğrafi bölgenin kültürel çeşitliliğiyle ilgili konuları ele alan sergilerin de bulunduğu müzede, ayrıca geleneksel el sanatlarına dair üretim yapılmakta (Resim 12) ve kraliyet ailesi dahil bu ürünler alıcılara ulaştırılmaktadır. Müze ayrıca kırsal yaşamı korumak için büyüyen bir kentte yeşil alanları koruyarak özgün koşullarında yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan kırsal yaşamı anlatan yapıları, müze içine dahil ederek koruma altına almaktadır. Temsil ettikleri dönemi daha iyi yansıtabilmek için kostüm giyen müze çalışanları ile yüz yıldan uzun bir süre önce evlerde, mağazalarda ve işyerlerinde nasıl bir yaşam olduğunu anlatarak ziyaretçiyi başka bir yere ve zamana nakledildiği hissini vermektedir. Ve müze, sadece 'an'ı ziyaretçiye tecrübe ettirmekle kalmayıp kırsal yaşamı korumanın iyi bir yolu olarak müze haline getirilmesinin de faydalı olabileceğini ortaya koymaktadır.

Resim 12. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi, geleneksel hasır ürünleri yapan müze çalışanından görünüm.

2.2. Ulster Müzesi

Ulster Müzesi, Kuzey İrlanda'daki ilk resmi ulusal müzedir. 1958 tarihli Ulster Halk Müzesi Yasası'nın kabul edilmesi ile oluşturulan müzenin kuruluşunda, yasanın kabulünden çok önce Belfast'taki Queen's Üniversitesi'nden akademisyen Estyn Evans (1905–89) büyük bir rol oynamıştır. 1928'de Queen's Üniversitesi'nde coğrafya alanında bir göreve atanan Evans, coğrafi araştırmalar ve özellikle İrlanda'nın kendine özgü halk kültürüne yönelik araştırmalar yaparken, gittikçe yoğunlaşan siyasi çatışmaların çözümü olarak bir müzenin gerekli olduğunu düşünmüş ve eser toplamaya başlamıştır (Sawyer, 2011: 637). Daha önce de belirtildiği üzere Ulster Müzesi bir kamu müzesidir ve Kuzey İrlanda Ulusal Müzeler Birliği'ne bağlıdır. Müze yapısı, Belfast'ın büyük ölçüde orta sınıf olarak tanımlanabilecek halkın yaşadığı bölümünde, iyi korunan Stranmillis Botanik Bahçeleri'nde yer alan bir bölgededir. “Meraklıları büyüleyecek bir dünya” olarak tanıtımı yapılan Ulster Müzesi'nin kalıcı galerileri, çok çeşitli çağdaş sanat eserlerine de ev sahipliği yapmaktadır. Ulster Müzesi'nin sanat koleksiyonu, aynı zamanda çağdaş İrlanda sanatına ait heykel koleksiyonu, kağıt üzerine çalışmalar, çağdaş sanat, moda, seramik, cam, gümüş ve mobilya koleksiyonu ile dikkati çekmektedir. Müze ayrıca teşvik edici tarih galerileri ile İrlanda halkının adaya ilk gelişlerinden günümüze kadar olan hikâyesini anlatırken, doğal dünyanın zenginliğine ve çeşitliliğine dair kalıcı ve geçici sergilere de ev sahipliği yapmaktadır. Müzedeki kalıcı sergiler; Derin Zaman-Jeolojik geçmişimizden bölümler, Kökenler, Fosiller ve Evrim, Azizler ve Alimler, İspanyol Armadası, Keşif Merkezleri, Buz Devri, Dünyanın Hazinesi, Yaşayan Dünya, İlk Halklar, Sanat Galerisi, Deniz Çevremizde, Dünyamıza Açılan Pencere ve Modern Tarih'tir. İlk bakışta ulusal nitelikte kronolojik ve yer yer tematik bir sergilemeye sahip olduğu düşünülen müzeye eklenen kalıcı bir galeri, Ulster Müzesi'ni yakın bir

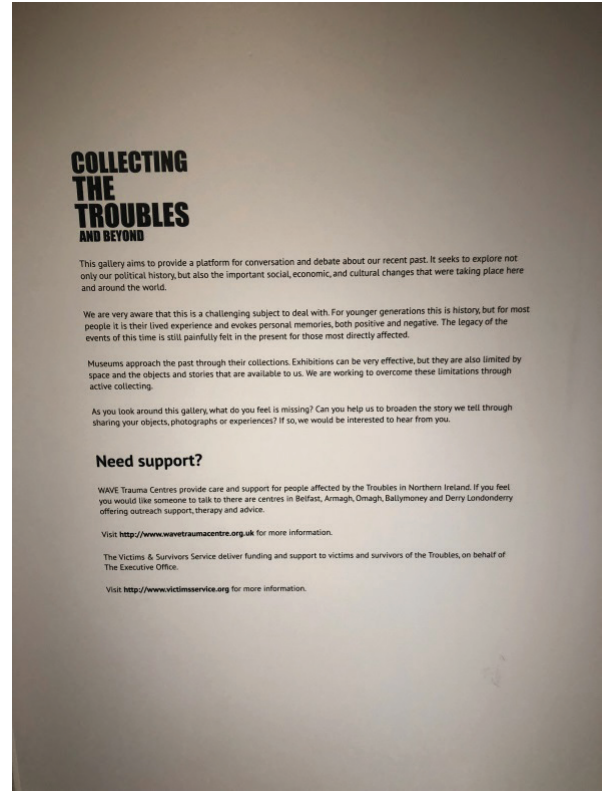
tarihte sadece ülkenin siyasi gündeminin değil, müzecilik bilimini de gündem konusu yapmıştır.

Ulster Müzesi'nin en sıra dışı ve en çarpıcı galerisi 2018 yılında oluşturulmuştur. Belfast'ın çok da uzak olmayan tarihini tüm gerçekleri ile anlatan yeni galerisinin adı 'Sorunlar ve Ötesi (*Troubles and Beyond*)'dir. Aslında Belfast'ın *Sorunlar* tarihi ilk defa bir müze serginin konusu olmamıştır. Yine Ulster Müzesi 2009 yılında ilk kez⁶ siyah beyaz resimler ve tematik metinlerden oluşan 'Sorunlar' konulu geçici bir sergi açmıştır. Bu sergi, bilgilendirici olmasına ve çatışmanın maddi gerçeklere dayalı açıklamasını sağlamasına rağmen, etkisi orijinal eserlerin ve farklı perspektiflerin olmaması nedeniyle sınırlı kalmıştır. Ayrıca sergiye yapılan eleştiriler ve yer yer müzeye fiziksel saldırı boyutuna varan tepkinin ardından sergi tamamen kaldırılmış, hatta müze geçici süreyle ziyarete kapatılmıştır (Leonard, 2008 ve Jones, 2010). Ancak bu ilk tecrübeden sonra Kuzey İrlanda Müzeleri Birliği ile birlikte Ulster Müzesi, "Sorunları ve Ötesi" projesini tasarlayarak kalıcı bir galeri oluşturma fikri üzerine yoğunlaşmıştır. Müze küratörlerinin hala sıcak ve hassas olan bu konuya yaklaşımları, yakın geçmişin daha iyi temsil edilmesini sağlamak adına toplum ve ilgili kuruluşlarla istişare yoluyla diyalogu teşvik etmek ve koleksiyonu geliştirmek yönünde olmuştur. Nihai hedefi maddi kültürün tartışmalı tarihi ve tarih eğitiminin yorumlanmasına 'müze' olarak katkı sunmak olan Ulster Müzesi, 2018 yılında Kuzey İrlanda'daki sosyal, politik, kişisel ve ekonomik yaşamın karmaşık yönlerini keşfetmek için bu kez doğrudan nesnelere de kullanan 'Sorunlar ve Ötesi' galerisini ziyarete açmıştır (Resim 13).

Resim 13. Ulster Müzesi, 'Sorunlar ve Ötesi' galerisi girişinden görünüm.

Resim 14. Ulster Müzesi, 'Sorunlar ve Ötesi' galerisi girişinde sergi küratörünün notu.

⁶ Yakın tarih, tartışmalı doğası göz önüne alındığında sorgulanabilirken, resmi toplum ilişkileri egzersizleriyle uğraşmak, müzenin hükümeti meşrulaştırdığı anlamına da gelebilmektedir. Başlangıçta müzeler çekişmeden kaçınmış ve sorunlu bir toplumda sakinlik vahaları olmayı hedeflemiştir ancak 1990'lardan itibaren müzeler toplum ilişkileriyle uğraşmış ve sergilerinde Sorunlar'ı ele almaya başlamışlardır. Aslında müzenin yakın geçmişin tartışmalı olaylarını halkı yakınlaştırmak için kullanılması ilk değildir. Aynı müze 2003 yılında açtığı "Çatışma: Savaşta İrlandalı" adlı sergisini 2006'da müzenin geçici olarak kapanmasına kadar sürdürmüştür. İrlanda'nın son 5000 yıllık tarihini kapsayan sergi, son kırk yılın çatışmasına dair bir bölüm de içermiştir (Crooke 2001: 125-134).

Galeriyi ziyarete başlamadan önce asılan uyarı tabelası aslında bu defa müzenin niyetinin gerçekten ‘tarih’i yorumsuz ve olduğu gibi anlattığına dair kutuplaşmış iki tarafın ziyaretçilerini ikna etmektir (Resim 14). Tabelada ‘bu serginin amacının kimseyi üzmemek’ olduğuna dair kısa ve net bir bilgilendirme ile birlikte ziyaret sırasında ‘müzelerin sınırlı mekânları’ olduğu göz önünde bulundurularak sadece bu hassas döneme dair anlatılanların değerlendirilmesi talep edilmektedir. Uyarı tabelasında duyurulduğu üzere, küratörün bir müze çalışanı ve kültürel miras temsilcisi olarak amacı ve niyeti kimseyi üzmemektir. Bu nedenle, *Sorunlar*’a katılan veya katılmasa bile yaşananlardan etkilenen her grup, serginin konusu olmuş ve bir şekilde anılmıştır. Bu anlayışla şekillenen serginin bölüm başlıkları; Sivil Haklar 1968, Siyasi gelişmeler, Ulster Savunması, Yaz Şiddeti 1969, Barış Girişimleri, Alay ve Ulster, Bombalama kampanyaları, Omagh 1998, İrlanda Kraliyet Alayı, Staj, İrlanda Cumhuriyeti, Paramiliter güçler, Hapishaneler, Polislik, Kanlı Pazar, İngiliz ordusu ve *Good Friday Agreement*’dır.

Resim 15. Ulster Müzesi, ‘Sorunlar ve Ötesi’ galerisi sergi panoları.

Resim 16. Ulster Müzesi, ‘Sorunlar ve Ötesi’ galerisinde vitrin içi eserler.

Galeride çatışma sonrası Kuzey İrlanda ile ilgili materyaller (suikastler ya da münferit bombalama olayları gibi) de dahil olmak üzere 1969 yazından günümüze kadar kronolojik bir tarih anlatımı; yoğun fotoğraf, dönemin gazete haberleri, afiş ve bildiri metinlerini de içeren efemera ve interaktif uygulamalar ile yapılmıştır. Anlatılan tarihe ilişkin onar yıllık periyodlara odaklanan içerik, o döneme ait geniş bir maddi kültür yelpazesini de içermektedir. Sergilemede birbirine çok yakın, adeta Belfast’ın sokaklarını ve buradaki binaları andıran küçük alanlarda büyük duvar panoları kullanılmıştır (Resim 15). Bu alanların arasında dolaşırken ziyaretçi kendisini, Belfast’ın ortasında hala duvarlardaki resimler ile çatışmaya devam eden Katolik ve Protestanların yaşam alanlarında hissetmektedir. Sergide çatışmalarda ölen ilk çocuktan, yapılan ilk mitinge kadar detaylara yer verilirken, sıklıkla video ve ses kaydı gibi ziyaretçi tarafından harekete geçirilen uygulamalar kullanılmıştır. Bununla birlikte, aynı bölümde, militer faaliyetler ve güvenlik güçleri ile ilgili eserler aracılığıyla temsil edilen artan şiddetli gerilimin maddi varlıklarına da yer verilmiştir (Resim 16). Örneğin 1970’ler

bölümünde ziyaretçiler, Mairead Corrigan'ın Nobel Barış Ödülü madalyası ve Mary Peters'ın Olimpiyat altın madalyasını görürken, Cumhuriyetçi İşçi Partisi temsilcisi Gerry Fitts'in İrlanda Sivil Halklar Birliği'nin düzenlendiği bir protesto yürüyüşünde yaralandığı sırada giydiği kanlı gömleği de görebilmektedir. Kimine göre bu bir müze galerisi için çok fazladır, kimine göre ise gerçeklerin sadece bir kısmıdır. Serginin proje küratörü Karen Logan da benzer bir görüşü savunmuştur:

“Sergi içeriğini hazırlarken aklımızda hep şu düşünce vardı: Hepimizin ortak bir geçmişi varken neden ortak bir hafızamız yok? Bu nedenle ‘Sorunlar’ galerisi, kapsayıcı olmayı ve Belfast’ın tartışmalı tarihinin farklı görüşlerini yansıtmayı hedefliyor. Yorumlayıcı deneyim müzede en önem verdiğimiz konuların başında geliyor. Ulusal müzenin rolü de burada ortaya çıkıyor. Hedeflenen ziyaretçileri belirleyip dönemin temel soru ve sorunlarının ne olacağını düşündük. Olayların tanıkları, tarafları, sivil toplum kuruluşları vb akla gelen herkesle görüştük. Sınırları ve etkisi belirli ancak aynı zamanda güçlü yönleri vurgulayan bir koleksiyon listesi oluşturduk. Her birini bir müze nesnesi haline getirerek en iyi şekilde anlaşılabilirler; ortamlara yerleştirdik, sonrasında on yıl bazında bir tema oluşturup dönemin karmaşık ve çok yönlü olayları ile ilişkilendirdik. Tabii kolay değildi, hiç değildi. Örneğin tek bir duvar panosu için yirmi gün süren personel toplantıları yaptık, her iki tarafın sakinleri ile röportajlar yaptık ve en önemlisi onların hatıra olarak sakladıkları, bazıları artık aramızda olmayan sevdiklerine ait özel eşyaları sergiye katmaları yönünde ikna ettik. Bu maddi varlıklar bazen bir fotoğraf, bazen üzerinde kanı duran bir giysi oldu. Bu da çok konuşuldu. Böyle bir nesne izleyiciyi yeniden provoke eder mi ya da bu bir müze nesnesi olabilir mi? diye. Vardığımız sonuç şu oldu: Belki de artık olmalı, eğer bazı şeyleri konuşmamız gerekiyorsa belki de herkesin ulaşabileceği en doğru platform burası yani hepimizin müzesi”

Belfast'ta bir kent müzesi ile yaratılan bu sergi, ziyaretçilerin sürece bakış açısına meydan okuyan bir galeri olarak herkesi konuşmaya teşvik etmekte ve bir şekilde serginin parçası haline getirmektedir. Zaten müze çalışanları da 2009 yılındaki ilk resmi tecrübeden farklı olarak toplumun da bir süre sonra müzenin tarafsızlığına inandıklarını ve bu nedenle bu serginin varlığını kabul ettiklerini beyan etmişlerdir.⁸ Bu, hem kentin kendi tarihi ile yirmi yıl gibi kısa bir süre içinde yüzleşmesi, hem de müzenin Belfast'ta ihtiyaç duyulan birliği sağlamak adına katettiği çok önemli bir gelişmedir. Çünkü ne akademik kurumların ne siyasilerin ne de sivil toplum kuruluşlarının tarafsız ya da iyi niyetli bir çaba içinde olduklarına inanmayan toplum, müzeyi ve çevresindeki toplulukları, tartışmalı geçmiş büyük ölçüde tarafsız bir zeminde tartışma ve bunlarla yüzleşme fırsatı bulmuştur.

Bennett, müze ziyaretçilerinin sergilenen herhangi bir nesne kadar ‘gösterinin’ parçası olduğunu ve etkin bir şekilde yürütülen müze anlatımının kapsamını genişlettiğini savunmuştur. Ona göre müze, çevresindeki topluluklardan ayrı bir ada olarak var olamaz. Tamamen bir anıt veya tarihi bir monolit değildir ve sürekli gelişen ve yaşayan varlığına katılanlarla ve onlar için konuşmalıdır (1996, 81-112.) Belfast bu bağlamda Ulster Müzesi sayesinde, bazılarına hala çelişkili gelen geçmiş ele almanın tatmin edici bir yolu olarak müzeyi kullanmış, üstelik ziyaretçisini doğrudan serginin ana unsuru haline getirmiştir. Müze tarih öncesi devirlerden bugüne kadar getirdiği galerilerini artık Sorunlar galerisi ile kesintisiz bir şekilde günümüze kadar taşımıştır. Aslında ‘bilinen’ anlamda çok az eser içeren sergi, Ulster Halk ve Taşımacılık Müzesi’nde 19. yüzyılda başlattığı birleştirici tarih anlatımını 21. yüzyıla kadar kesintisiz devam ettirebilmiştir.

⁷ 09.11.2018 tarihinde yazar tarafından yapılan görüşme.

⁸ 09-10.11.2018 tarihleri arasında Ulster Müzesi çalışanları ve sergi ziyaretçileri ile yazar tarafından yapılan görüşmeler.

2.3. Titanic Belfast

Belfast'ın Sorunlar'dan önce uluslararası alanda bilinirliğini arttıran en önemli gelişme kuşkusuz Titanic'tir. Titanic, medyada ve sosyal bilimler alanında trajik hikâyesi ile ön plana çıkarken aslında Belfast'ın 19. yüzyılda gemi inşasındaki lider konumunu kanıtlayan örneklerden olması nedeniyle çok önemlidir. Titanic, 1912'de denizdeki ilk yolculuğuna çıktığında dünyanın en büyük gemisi olarak tanıtılmıştır ve öyledir. White Star Line tarafından hizmete sunulan gemi, Belfast Limanı'nda, artık Titanic Quarter olarak bilinen Queen's Island'daki Harland ve Wolff tersanesinde inşa edilmiştir. Geminin sadece inşa edilmesi 26 ay sürmüştür, nihayetinde 31 Mayıs 1911'de 100.000 izleyicinin şahitliğinde denize indirilmiştir. Gemi, ilk yolcuğundan dört gün sonra batmış ve yolcularından yaklaşık 2200 kişi ölmüştür (Boal, 2012). Belfast'ın sanayileşme tarihinde önemli bir yeri olan Titanic bugün, şehrin zengin tarihinin bu kez mimarisinden sergileme tekniklerine kadar ilgi çeken müzesi ile gündemdedir. Belfast'ın kent merkezinin sınırında, yaklaşık 185 dönümlük eski tersane arazileriyle Avrupa'nın en büyük deniz kenarı yenileme alanında yer alan Titanic Belfast, Titanic'in denize indirildiği noktada her şeyiyle Titanic 'markası'na hizmet edecek bir tasarım anlayışı ile yaratılmıştır. Müzenin konumu, geminin orijinal boyutunda yaratılmış ve Titanic'in filmlere konu edilmiş ön kısmını simgeleyen mimarisi (Resim 17) ve hatta yine geminin aynı bölümüne vurgu yapan otomatik kapıların açılış şekli⁹ (Resim 18) dahi ziyaretçiyi, içeride Belfast'ın ötesinde bir sergilemenin olacağı konusunda hazırlamaktadır.

Resim 17. Titanic Belfast Müzesi.

Resim 18. Titanic Belfast müze giriş kapısı.

⁹Müze içerisinde sensör ile çalışan tüm otomatik kapıların şekli, geminin ön güvertesindeki üçgen şekli oluşturacak şekilde tasarlanmıştır.

Müzedeki geminin inşası, yolculuğu, batışı ve su altı arkeolojisi hikâyesinin yoğun bir şekilde interaktif sergileme ve ses kayıtlarının kullanıldığı dokuz yorumlayıcı ve birbiri ile etkileşimli galerisi aracılığıyla anlatılmaktadır. Bu galeriler; Boomtown¹⁰ Belfast, Tersane Gezisi, Fırlatma (Titanic), *The Fit Out* (Titanic'in içini keşfedin), İlk Yolculuk, Batış, Sonrası, Efsane ve Gerçeklik ve Su altında Titanic'tir. Yapı içinde galeriler haricinde ayrıca geçici sergiler için salonlar, bin kişi kapasiteli özel etkinlik salonu, eğitim ve toplum tesisleri de bulunmaktadır. Müze, bu haliyle kent tarihin gördüğü en büyük müze komplekslerinden biri olarak kabul edilmektedir. Peki müzenin toplum içinde süregelen sorunları ile kültürel miras çalışmaları açısından katkısı ne olmuştur? Bu sorunun cevabını hem müzenin sergileme usullerinde, hem de pazarlama stratejilerinde aramak gerekmektedir.

Titanic Belfast, her galerisinde adeta ziyaretçiyi bugüne kadar Titanic'in bilinenin çok daha ötesinde, sadece Belfast için değil tüm dünya için önemli bir dönüm noktası olduğu konusunda ikna etmek üzerine kurulmuştur. Titanic hakkında yapılan ve kabul gören tüm yorumları geçersiz kılmak için, sadece ve sadece resmi kaynaklara (kişi, evrak, fotoğraf, ses kaydı vb) dayalı hazırlanan bilgi, ziyaretçiyi odak noktasına alarak çoğu alanda yine sadece onun harekete geçirebileceği mekanizmalar ile sunulmaktadır (Resim 19). Böylece adım adım geminin inşasından suya indirilmesine, batışına ve su altında ilk defa keşfedildiği anın görüntüleri ile kaçınılmaz sona doğru bir macera tasarlanmıştır. Sergilemede farklı boyutlarda, özel efektler ile oluşturulmuş dehlizler, bölümler ve tam ölçekli rekonstrüksiyonlar da yer almaktadır. Genel olarak özgün eserler (batıktan kurtarılmış) ve çağdaş malzemeler, Titanic hikâyesini sunmak adına birbiri ile iç içe geçmiş şekilde sunulmuştur. Ulster Halk ve Taşımacılık Müzesi'ndeki Titanic bölümünden farklı olarak burada Titanic ile aynı anda inşasına başlanan diğer iki gemiye dair bilgiye çok az yer verilmiş, tamamen Titanic'in bilinen sonuna doğru giden süreci her yönü ve detayı ile anlatan bir bilgilendirme tercih edilmiştir.

Resim 19. Titanic Belfast, sergilemede kullanılan bilgilendirme panoları.

Resim 20. Titanic Belfast'ta yeniden yapılan kamaralar ve içine yerleştirilen hologramlar.

¹⁰ Belfast'ın 19. ve 20. yüzyılın başında finans merkezi olan bölgesine verilen addır.

Titanic'e ait dev interaktif bilgi panoları, vitrin içerisindeki rekonstrüksiyonları (örneğin kamaralar) ve bu rekonstrüksiyonların çeşitli hologramlarla tasarlanmış hali ile tarih müzesi imajını, galerilerinden bir tanesinde tamamen farklı bir boyuta taşımıştır (Resim 20). Ziyaretçiyi asansöre yönlendiren sergilemede, üç kat yukarı çıkılarak görevli eşliğinde raylı sistemde çalışan tek kişilik arabalara binilmesi sağlanmaktadır. Bu araç, tamamen karanlık bir boşlukta ilerlerken zaman zaman yaklaşan ekranlarda 19. yüzyılda sanayi bölgesindeki ağır çalışma koşulları aktarılmaktadır. Bu bilgi akışı, sergilemeye üçüncü bir boyut katarak ziyaretçiyi aktarılan içerikle eşzamanlı yoğun bir ısı, kuvvetli bir rüzgâr ya da aşırı bir makine gürültüsüne de maruz bırakılmaktadır. Bir müze galerisi bağlamında bu sergileme yöntemi, kişisel düzeyde bağlantıları olan ve yoruma açık bir metot olarak algılanmaktadır. Mimari ile başlayan süreç burada, bir müze deneyiminden çok tamamen bilinçli bir şekilde tasarlanmış iletişim sürecine dönüşmüştür.

Titanic'te ölüm ve felakete duyulan merak Belfast'ta net bir şekilde yeni bir kültür turizmi anlayışının gelişmesine neden olmuştur. *Sorunlar*'ın neden olduğu ekonomik gerileme, kentin bir an önce kendi değerlerine sahip çıkması gerekliliğini akla getirmiş ve "bir zamanlar Belfast ve üstün yönleri" hikâyesine yeniden odaklanan bir anlayışla Titanic Belfast ortaya çıkmıştır. Fakat gittikçe tabakalara ayrılan toplum ve buna bağlı yol kat edemeyen turizm ekonomisi nedeniyle müze, karmaşık ve sosyo-politik açıdan Belfast'a cevapsız sorular sunan bir eğlence merkezine dönüşmüştür. Bölünmüş Kuzey İrlanda bağlamında ise müzenin teması ile bağlantılı olarak daha az ideolojik düşünceler egemen olmuştur.

SONUÇ

Müzeler, uzun zamandır kültürel mirasın yegâne himayecisi kurumlar olarak hedef kitlelerini genişletmek adına çeşitli uygulamalardan yararlanmaktadır. Bu uygulamalar ile birlikte müzenin eser seçimi, içinde bulunduğu lokasyon ve etkileşim halinde olduğu tüm çevresel faktörler de ziyaretçilerin deneyimini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, Belfast müzeleri arasında çalışmanın ana konusu oluşturan üç müzenin de hedefi aslında geniş bir ziyaretçi kitlesini çekmeye çalışmak gibi görünebilir. Bunun nedeni sergileme vizyonlarındaki çeşitliliktir. Ancak şehrin tarihi alt yapısı göz önünde bulundurulduğunda, müzelerin bu tercihinin barış sürecindeki kentin mevcut durumunun devamlılığı üzerine yapılan yatırımlar oldukları anlaşılmaktadır. Ulster Müzesi dışındaki müzelerin bilgiyi sunma anlayışları, ziyaretçilerin sadece kültürle ilgilenen taraflarını beslemek için değil, çoğunlukla çatışma halindeki yaşamın kendisiyle ilgili önyargılarını kırmak içindir. Bir anlamda amaçları Belfast'ı en özgün ve nitelikli değerleri ile düşündürebilmektir. Bu yeni müze vizyonu, bir dereceye kadar müzelerin önceliklerini koleksiyonlardan ziyaretçilere kaydırıldığı daha genel bir çağdaş müzecilik hareketinin yerel bir yansımasıdır. Ve Kuzey İrlanda bağlamında müzelerin *ortak bir geleceğe ulaşmak* için iki kutuplaşmış topluluk arasında arabuluculuk sağlama beklentisiyle desteklenmektedir. Kendini halkın hizmetine adanmış bir kamu kurumu olarak dünyayı daha iyi hale getirmek için ahlaki bir misyon edinmiş Belfast müzelerine bu temsiliyeti getiren, Kuzey İrlanda'da hafıza ve siyaset arasında süregelen aşırı hassas ilişkidir.

Ulster Müzesi ülkedeki tüm müzelerin arasında, *Sorunlar*'dan sonra yakın geçmişin tarafsız anlatımını üstlenerek müzelerde tarih temsiline alışılmış gelmiş tutumlarını etkilemiştir. Belfast tarihinin gelgitli yaşanmışlıklarına dair net bir şekilde propaganda yaparak müzelerin kazandırmak istediği ideolojik bakış açısına emsal teşkil etmiştir. Hatta günlük yaşamın her alanında hala ikiye bölünmüş Belfast'ta topluluklar arasında arabulucu rolünü yansıtmaktadır. Müzelerin toplum katılımına bağlılığını güçlendirmek için geçmişi tamamen farklı bir vizyon ile sunma çabasındaki Ulster Müzesi, içinde bulunduğu toplumu zorlayıcı ancak belki de çok daha fazla faydalı bir görevi sadece 'müze' kimliği ile yerine getirmeye çalışmaktadır. Ayrıca müzedeki değişik ve yine 'zorlayıcı' olarak nitelendirilebilecek sergileme yöntemi ile özellikle ziyaretçinin sergi deneyiminin merkezinde olması ve doğrudan kendi dünya görüşüne dayalı düşünceleri ile bu serginin hem öznesi, hem nesnesi haline gelmesini de sağlamıştır. Bu hali ile Kuzey İrlanda özelinde oldukça genç sayılabilecek müze

sektörü, müzelerin amacının ve misyonunun daha geniş bir şekilde yeniden tanımlanmasına uyum sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ayrımcılığın temel bir sorun olduğu çatışma sonrası Belfast'ta karşılıklı anlayışı teşvik etmiştir. Açıkça Belfast müzeleri anlatım, sergileme ve ziyaretçilerle ilişkiler açısından farklı uygulamalar sunmuş ve böylelikle toplumsal sorunlar ile kentin geleceğine dair yeni bir yol haritası çizmeye çalışmaktadır. Her müze kendine özgü şekillerde tarihle yüzleşirken aslında ortak zeminlere odaklanmışlardır. Bazen yeniden canlandırarak, bazen de daha popüler kültürün tüm olanakları seferber edilerek ziyarete sunulmuştur. Ancak hepsi üzerinde tartışılacak birer platform yaratmıştır.

Sonuç olarak geçmişten günümüze, toplumun gencinden yaşlısına kadar tarihi tecrübe etmiş herkesin, ne kadar zor ve acı verici olursa olsun müzeler sayesinde birçok konunun üstesinden gelebileceği, en azından çok sesli ve ziyaretçisini odak noktası haline getiren bir müzecilik anlayışı ile başlangıç yapılabileceği görülmektedir. Belfast müzeleri, tarihi yorumlamaktan kaçınırken mümkün olduğunca nesnel bir şekilde yeni ya da geliştirilmiş sergileme yöntemleri kullanmışlar, toplumun hem bağışçı sıfatıyla eserlerini emanet ettiği bir birey, hem de müzenin ziyaretçisi olarak iki yönlü özne haline gelmesini sağlamıştır. Böylece toplum, müzeleri daha çok sahiplenmiş, tarihin tarafsız şekilde anlaşılabilirliğini arttırmak için seferber olmuşlardır. Hatta müzelere yeni nesnelere kazandırdıkça sergi deneyiminin değişik ve çok yönlü aşamalarını küratörler ile birlikte deneyimlemişlerdir. Kuşkusuz Belfast müzeleri mükemmel ya da yapılmamış yepyeni bir yöntemi hayata geçirmemektedir. Ancak uzak veya yakın geçmişin karmaşık anlarını ait olduğu topluma uyabilecek biçimde ve tüm toplumu kapsayan bir alan haline getirmiştir. Müzenin tüm birimleri ile her zaman hedefinde olan ziyaretçinin sergi deneyiminin merkezinde olmasını sağlamış ve kendine ait dünya görüşünü müze sergisinin parçası haline getirmesine, sosyolojik ve psikolojik açıdan geçmişle ilk elden yüzleşmesine katkıda bulunmuştur.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %100

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada saha çalışması sırasında The British Museum International Training Programme'dan bilimsel destek alınmıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- BARDON, J. (2005) *A History of Ulster*, Belfast: The Blackstaff Press.
- BENNETT, T. (1996). *The Exhibitionary Complex*, in Thinking about Exhibition, ed. R. Greenberg, S. Nairne ve B. W. Ferguson. New York: Routledge, 81-112.
- BİELENBERG, A. (1994). *Industrial Growth in Ireland; c. 1790-1910*. London: UMI Publishing.
- BOAL, M. O. (2012). *Form Following Function at Titanic Belfast*. https://www.researchgate.net/publication/260099227_Titanic_Belfast. [erişim tarihi 20 Mayıs 2021].
- COOHILL, T. P. (2008) *Ireland. A Short History* (new rev. ed.), Oxford: Oneworld Publications.
- CROOKE, E. (2001). *Confronting a Troubled History: which past in Northern Ireland's museums?* International Journal of Heritage Studies 7(2), 119-136.
- DIXON, P. (2008) *Northern Ireland. The Politics of War and Peace*. Basingstoke vol. 2. New York: Palgrave Macmillan.
- JONES, J. (2010). "Belfast's Ulster Museum and the trouble with the Troubles", *The Guardian*, 19 May 2010. <http://www.guardian.co.uk/artanddesign/jonathanjonesblog/2010/may/19/museums-northern-ireland-troubles> retrieved on 18 Feb 2011.
- LEONARD, J. (2008). *Towards an Oral History of the Troubles: Conflict at the Ulster Museum*, in What Made Now in Northern Ireland, ed. R. Froggat. Belfast: Northern Ireland Community Relations Council, 125-34.
- MONAGHAN, N. T. (2000). *The National Museum of Ireland*. in Buttimer, in The heritage of Ireland. ed. N., Rynne, ve H. Guerin., Cork: The Collins Press, 404-412.
- NIC CRAITH, M., Kockel, U., and Johler, R. (2008) *Everyday culture in Europe: approaches and methodologies*, Aldershot; Burlington VT.: Ashgate.
- OWEN, T. M. (1988). *The Role of a Folk Museum, The Use of Tradition. Essays presented to G. B. Thompson*, ed. A. Gailey. Newry: W. & S. Magowan for HMSO/Ulster Folk and Transport Museum, 75-84.
- RANELAGH, J. (1999). *A Short History Of Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROYLE, S. A. (2015). *Island cities: The case of Belfast, Northern Ireland*. *Miscellanea Geographica*, January vol. 19, No. 2, 5-8.
- SAWYER, A. (2011). *National Museums in Northern Ireland, Building National Museums in Europe 1750-2010*. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. ed. P. Aronsson ve G. Elgenius, EuNaMus Report No 1. Linköping University Electronic Press: 625-651.

SPOR LİSELERİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ İLE GELECEK BEKLENTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ*

Investigation of the Relationship Between Personal Characteristics and Future Expectations of Students Studying in Sports High Schools

Pero Duygu DUMANGÖZ¹, Ramazan SANLAV²

ÖZET

Bu çalışmada, spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kişisel özellikleri ile gelecek beklentileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma iki spor lisesinde gerçekleştirilmiştir. 2020-2021 eğitim öğretim yılında Konya Spor Lisesi'nde (n=330), Türkiye Futbol Federasyonu Meral-Celal Aras Spor Lisesi'nde (n=286) öğrenim görmekte olan toplam 616 öğrenci çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma için etik kurul onayı alınmıştır. Veri toplamak amacıyla kullanılan birinci form, katılımcıların kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Bu formda spor lisesi öğrencilerine cinsiyetleri, yaşları, sınıfları, derslerinde başarılı olma ya da olmama durumları, gelecekte ümitli olma ya da olmama durumları sorulmuştur. İkinci form, Şimşek (2010) tarafından geliştirilmiş olan Gelecek Beklentisi Ölçeği (GBÖ)'dir. Çalışmadan elde edilen kategorik veriler frekans ve yüzde ile sürekli veriler ortalama ve standart sapma ile ifade edilmiştir. Veriler normal dağılım açısından Kolmogorov-Smirnov ve dağılım grafikleri ile incelenmiştir. Sürekli verilerin iki grup arasında karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ANOVA testi kullanılmıştır. Post-hoc analizler varyansların dağılımı gözönünde bulundurularak LSD veya Tamhane T2 testi ile yapılmıştır. Veriler SPSS 20.0 paket programı ile analiz edilmiş ve istatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir. Araştırma bulgularına göre katılımcıların gelecek beklentisi ölçeği toplam puanlarına göre; yaş, sınıf ve gelecekte ümitli olma/olmama değişkenleri açısından anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen mevcut bulgular, gelecek araştırmalarda elde edilecek bulgulara tartışma boyutunda temel oluşturabilir.

Anahtar Kelimeler: Gelecek Beklentisi, Umud, Spor Lisesi, Öğrenci.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to examine the relationship between the personal characteristics of students studying at sports high schools and their future expectations. The research was carried out in two sports high schools. A total of 616 students studying at Konya Sports High School (n=330), Turkish Football Federation Meral-Celal Aras Sports High School (n=286) in the 2020-2021 academic year constitute the universe of the study. The form used to collect data was created by the researchers in order to determine the personal characteristics of the participants. In this form, sports high school students were asked questions about their gender, age, class, whether they were successful or not in their courses, and whether they were hopeful for the future or not. The second form is the Future Expectation Scale (FES), which was developed by Şimşek (2010). The necessary permission for the use of the scale was obtained from the relevant scientist. Categorical data obtained from the study were expressed as frequency and percentage, and continuous data were expressed as mean and standard deviation. The data were analyzed in terms of normal distribution with Kolmogorov-Smirnov and scatter plots. Independent sample t-test was used to compare continuous data between two groups, and ANOVA test was used to compare more than two groups. Post-hoc analyzes were performed with LSD or Tamhane T2 test, taking into account the distribution of variances. The data were analyzed with the SPSS 20.0 package program and the statistical significance level was accepted as $p<0.05$. According to the research findings, according to the total FES scores of the; There was a significant difference in terms of age, class and being hopeful/not hopeful for the future. The current findings obtained as a result of the research can form a basis for the findings to be obtained in future research.

Keywords: Future Expectation, Hope, Sports High School, Student.

1. ORCID: 0000-0002-2827-5538

2. ORCID: 0000-0001-7715-0849

1. Öğr. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, pdumangoz@itu.edu.tr

2. Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, rsanlav@medipol.edu.tr

*DUMANGÖZ, P. D. ve SANLAV, R. (2021). "Spor Liselerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Kişisel Özellikleri ile Gelecek Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.551-561.
Makale Geliş Tarihi: 25 Haziran 2021 Kabul Tarihi: 19 Ağustos 2021

EXTENDED ABSTRACT

During high school, cognitive and behavioral competencies that support young people's future orientations may begin to emerge. For this reason, it is necessary to investigate these periods in which high school students develop their attitudes and behaviors by setting goals for the future. Considering the importance of hope in establishing long-term goals, the aim of this study is to determine whether there is a significant difference between the future expectation levels of students studying at sports high schools and some personal characteristics. The research questions created and tested within the scope of the research are as follows; Q1, is there a difference between the gender variable of the participants and their expectation levels for the future? Q2, is there a difference between the participants' age status variable and their future expectation levels? S3, is there a difference between the class variable and the future expectation levels of the participants? Q4, Is there a difference between the variables of participants' finding/not finding themselves successful in their classes and their expectations for the future? Q5, is there a difference between the participants' hope/hopelessness variable for the future and their expectation levels for the future? The research is in the descriptive survey model, one of the quantitative research methods. The population of the research consists of students studying at sports high schools in Turkey in the 2020-2021 academic year. The sample consists of 299 students in total from sports high schools in Konya and Istanbul, which were selected by the researchers through random sampling. These high schools are Turkish Football Federation Meral Celal Aras Sports High School (Istanbul) and Konya Sports High School. The official permissions required for the application of the questionnaires were obtained from the school principals. In this form, the sports high school students were asked questions about their gender, age, class, whether they were successful or not in their courses, and whether they were hopeful for the future or not. The second form is the Future Expectation Scale (GBS), which was developed by Şimşek (2010). The scale consists of 4 sub-dimensions. These are the economic future, the social future, the educational future, and the personal and professional future. The scale, which consists of a total of 33 items, is in a 5-point Likert type. It has scores ranging from I totally disagree (1) to I totally agree (5). Scores were evaluated as low (1-1.79), below average (1.80-2.59), moderate (2.60-3.39), above average (3.40-4.19) and high (4.20-5) (Şimşek, 2012). Categorical data in the study were expressed as frequency and percentage, and continuous data were expressed as mean and standard deviation. The data were analyzed in terms of normal distribution with Kolmogorov-Smirnov and scatter plots. Independent sample t-test was used to compare continuous data between two groups, and ANOVA test was used to compare more than two groups. Post-hoc analyzes were performed with LSD or Tamhane T2 test, taking into account the distribution of variances. The data were analyzed with the SPSS 20.0 package program and the statistical significance level was accepted as $p < 0.05$. As a result, according to the findings obtained, it was seen that there was an important determinant on the total scores of the future expectation scale according to the variables of age, class and being hopeful for the future. It was observed that the variables of gender and finding/not finding oneself successful were not a determinant of the level of future expectation in this research sample. Investigation of the effects of other individuals on the future expectation of young people in the future may add a different dimension to the subject.

GİRİŞ

Lise dönemleri, gençleri gelecekteki yetişkin rollerini bulmaya, kimliklerini oluşturmaya ve öz tanımlamalar geliştirmeye zorlayan bir zamandır. Gelecek yaşantıları ile ilgili çoğu gelişme bu dönemde kendini göstermeye başlar.

Küreselleşme, toplumsal olay ve dinamiklerin hızla değişmesi, iletişimin ve kişilerarası ilişkilerin boyut değiştirmesi, teknolojik ilerlemeler ve benzeri durumlar özellikle gençler üzerinde birtakım etkilere neden olurken, en önemlisi onların geleceğe yönelik beklentilerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Konate ve Ergin, 2018).

Beklenti kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde “gerçekleşmesi beklenen şey” ve “bireyin belli şart ve durumların alacağı biçimler veya kendisinden beklenenler konusundaki öngörüsü” şeklinde açıklanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü). Lise döneminde gençlerin gelecekteki yönelimlerini destekleyen bilişsel ve davranışsal yeterlikleri ortaya çıkmaya başlayabilir. Bu nedenle lise çağındaki gençlerin gelecekle ilgili kendilerine hedefler koyarak tutum ve davranışlarını geliştirdiği bu dönemlerinin birçok yönden araştırılması gerekir. Nurmi (2004)’ ün yaptığı araştırma sonuçları, gençlerin gelecekle ilgili çok şey düşündüklerini, hatta kültürler arasında bile gelecekle ilgili düşüncelerin içeriğinin neredeyse aynı olduğunu göstermektedir (akt. Schmid vd., 2011).

Snyder ve arkadaşları (1997) umudun yaşam boyu hedefe ulaşmada kritik bir rol oynadığını öne sürmektedir. Snyder’ ın umut teorisine dayanarak yapılmış bazı araştırmalar, umudun akademik başarının da dahil olduğu birçok olumlu gelişimsel sonuçlarla ilişkili olduğunu bulmuştur (akt. Schmid vd., 2011). Yapılan tarama çalışmaları ise gençlerin geleceğe dair iyimser oldukları sonucunu ortaya çıkarmıştır (akt. Konate ve Ergin, 2018). Gençlerin gelecek beklentilerinde görülebilecek bir kaygı durumu ya da motivasyon düşüklüğü, onların akademik başarılarını, kariyer hedeflerini hatta sağlıklarını olumsuz etkileyebilir (Pekrun, vd., 2002; Konate ve Ergin, 2018).

Ülkemizde eğitim sistemi son on yıl içerisinde üç kez değişmiştir. Yapılan değişikliklerin yanı sıra hiç beklenmeyen bir pandemi kriziyle karşı karşıya kalınmış, bu durum beraberinde birçok değişikliği getirmiştir. Önemli değişikliklerden biri de yüz yüze eğitimin yerini, çevrim içi eğitimin almış olmasıdır. Konate ve Ergin (2018), lise öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada, eğitim sistemindeki sürekli değişimin ergenler üzerinde olumsuz etkiler yarattığını öne sürmüşlerdir.

Araştırmanın farklı genç gruplar üzerinde tekrarlanması ve sonuçlarının paylaşılması, sadece konunun incelikli bir şekilde anlaşılmasına değil, aynı zamanda araştırmacı ve uygulayıcıları pozitif gençlik gelişimini teşvik etmek ve gençlere gerçekten umutlu bir gelecek vermek için azami ölçüde faydalı programlar tasarlama araçları sağlayacaktır.

Uzun vadeli hedeflerin oluşturulmasında umudun önemi göz önüne alındığında, bu araştırmada amaç spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin gelecek beklentisi düzeyleri ile bazı kişisel özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesidir.

Araştırma kapsamında oluşturulan araştırma soruları şunlardır;

S1. Katılımcıların cinsiyet değişkeni ile gelecek beklentisi düzeyleri arasında fark var mıdır?

S2. Katılımcıların yaş durumu değişkeni ile gelecek beklentisi düzeyleri arasında fark var mıdır?

S3. Katılımcıların sınıf değişkeni ile gelecek beklentisi düzeyleri arasında fark var mıdır?

S4. Katılımcıların derslerinde kendilerini başarılı bulma/bulmama durumu değişkeni ile gelecek beklentisi düzeyleri arasında fark var mıdır?

S5. Katılımcıların gelecekte ümitli olma/olmama durumu değişkeni ile gelecek beklentisi düzeyleri arasında fark var mıdır?

1. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden, betimsel tarama modelindedir. Bu araştırma ile spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin gelecek beklentisi düzeyleri belirlenmiş ve bazı kişisel özelliklere göre farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırma iki spor lisesinde gerçekleştirilmiştir. 2020-2021 eğitim öğretim yılında Konya Spor Lisesi'nde (n=330) ve Türkiye Futbol Federasyonu Meral-Celal Aras Spor Lisesi'nde (n=286) öğrenim görmekte olan toplam 616 öğrenci çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Formül kullanılarak yapılan örneklem büyüklüğü hesabında en az 238 öğrenciye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. Örneklem seçimine gidilmeyip araştırmaya katılmaya gönüllü olan tüm öğrenciler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın yürütüleceği okul müdürlüklerinden gerekli resmi izinler alındıktan sonra, anketi dolduran 299 öğrencinin verdiği cevaplar değerlendirilmiştir.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın Türkiye'deki iki spor lisesinin öğrencileri ile yapılmış olması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar tüm spor lisesi öğrencilerine genellenemez.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması için iki bölümden oluşan form kullanılmıştır. Birinci form, katılımcıların kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Bu formda spor lisesi öğrencilerine cinsiyetleri, yaşları, sınıfları, derslerinde başarılı olma ya da olmama durumları, gelecekte ümitli olma ya da olmama durumlarına yönelik sorular sorulmuştur. İkinci form ise, Şimşek (2010) tarafından geliştirilmiş olan Gelecek Beklentisi Ölçeği (GBÖ)'dir. Ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar, ekonomik gelecek, sosyal gelecek, eğitsel gelecek, kişisel ve mesleki gelecektir. Toplam 33 maddeden oluşan ölçek, 5 li likert tipindedir. Hiç katılmıyorum (1) ile Tamamen katılıyorum (5) arasında değişen puanlara sahiptir. Puanlar, düşük (1-1.79), ortanın altı (1.80-2.59), orta (2.60-3.39), ortanın üstü (3.40-4.19) ve yüksek (4.20-5) olarak değerlendirilmiştir (Şimşek, 2012). Ölçeğin kullanılabilmesi için gerekli izin, ilgili bilim insanından yazılı olarak alınmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 16.06.2021 tarihinde ve 59 no'lu kararı ile etik kurul onayı verilmiştir. Araştırmacılar tarafından google dokümanlarda hazırlanan veri toplama araçları, araştırmaya dahil olan spor lisesi yöneticileri aracılığıyla örneklem grubuna mail yoluyla iletilmiş ve formları doldurmaya gönüllü olanların araştırmaya katılması sağlanmıştır.

Çalışmada yer alan kategorik veriler frekans ve yüzde ile sürekli veriler ortalama ve standart sapma ile ifade edilmiştir. Veriler normal dağılım açısından Kolmogorov-Smirnov ve dağılım grafikleri ile incelenmiştir. Sürekli verilerin iki grup arasında karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ANOVA testi kullanılmıştır. Post-hoc analizler varyansların dağılımı gözönünde bulundurularak LSD veya Tamhane T2 testi ile yapılmıştır. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucunda alt boyutlara ait Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ekonomik gelecek, .93; sosyal gelecek, .93; eğitsel gelecek, .94 ve kişisel ve mesleki gelecek, .91 dir. GBÖ toplamı için ise Cronbach alfa .95 olarak bulunmuştur.

Veriler SPSS 20.0 paket programı ile analiz edilmiş ve istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

2. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kişisel özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve araştırma sorularına yanıt bulmak amacıyla yapılan analizler sunulmuştur.

Bu çalışma için ölçek toplamı ve alt boyutlarına ait cronbach alpha güvenirlik katsayıları aşağıda belirtildiği gibi bulunmuştur.

Tablo 1. GBÖ Toplamı ve Alt Boyutlarına Ait Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

Gelecek Beklentisi Ölçeği	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Ekonomik Gelecek	7	0,937
Sosyal Gelecek	9	0,935
Eğitsel Gelecek	7	0,941
Kişisel ve Mesleki Gelecek	10	0,914
Ölçek Toplamı	33	0,958

Araştırma kapsamında kullanılan Gelecek Beklentisi Ölçeği'nin Cronbach Alfa değerlerinin yüksek olması, veri toplamak için güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikleri (N) ve (%)

	Ortalama	Standart Sapma
Yaş	15,21	1,31
	n	%
Cinsiyet		
Kadın	130	43,5
Erkek	169	56,5
Derslerinizde kendinizi başarılı buluyor musunuz?		
Evet	187	62,5
Hayır	112	37,5
Sınıf		
9. Sınıf	59	19,7
10. Sınıf	100	33,4
11. Sınıf	65	21,7
12. Sınıf	75	25,1
Gelecekte ümitli misiniz?		
Evet	209	69,9
Hayır	90	30,1

Katılımcıların ortalama yaşı $15,21 \pm 1,31$ olup, %56,5'i erkektir. Derslerinde kendisini başarılı olarak gören katılımcı oranı %62,5'tür. %33,4'ü 10. sınıftadır. %69,9'u gelecekte ümitli olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların GBÖ Puanlarının “Cinsiyet”e Göre T Testi Sonuçları

	Kadın n=130	Erkek n=169	t	p
Ekonomik Gelecek	2,90 ± 1,27	3,01 ± 1,24	-0,763	0,446
Sosyal Gelecek	2,67 ± 1,11	2,76 ± 1,13	-0,684	0,494
Eğitsel Gelecek	3,17 ± 1,13	3,23 ± 1,18	-0,441	0,660
Kişisel ve Mesleki Gelecek	4,25 ± 0,79	3,97 ± 0,94	2,749	0,006*
Ölçek Toplamı	3,30 ± 0,85	3,28 ± 0,89	0,220	0,826

*: $p < 0.05$

Katılımcıların ekonomik gelecek, sosyal gelecek, eğitsel gelecek alt boyutları ve ölçek toplamında cinsiyete göre anlamlı fark yoktur ($p > 0.05$). Kişisel ve Mesleki Gelecek alt boyutu puanları ise kadın katılımcılarda erkek katılımcılara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir ($p < 0.05$).

Tablo 4. Katılımcıların GBÖ Puanlarının “Yaş Durumu”na Göre Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

	Yaş	
	r	p
Ekonomik Gelecek	-0,179	0,002*
Sosyal Gelecek	-0,152	0,009*
Eğitsel Gelecek	-0,200	0,001*
Kişisel ve Mesleki Gelecek	-0,169	0,003*
Ölçek Toplamı	-0,215	0,001*

*: $p < 0.05$

Yaş ile ölçeğin tüm alt boyutları ve ölçek puanı arasında negatif yönde düşük düzeyde istatistiksel açıdan anlamlı ilişki görülmüştür ($p < 0.05$). Yaş arttıkça GBÖ puanları azalmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların GBÖ Puanlarının “Sınıf”ına Göre ANOVA Testi Sonuçları

	9. Sınıf^a n=59	10. Sınıf^b n=100	11. Sınıf^c n=65	12. Sınıf^d n=75	F	p	Post-Hoc
Ekonomik Gelecek	3,37±1,31	2,95±1,11	2,91±1,21	2,70±1,35	3,311	0,020*	a>b,c,d
Sosyal Gelecek	2,94±1,19	2,77±1,02	2,77±1,11	2,43±1,16	2,636	0,050	-
Eğitsel Gelecek	3,52±1,27	3,24±1,07	3,34±1,01	2,79±1,20	5,215	0,002*	a,b,c>d
Kişisel ve Mesleki Gelecek	4,36±0,81	4,11±0,85	4,01±0,88	3,93±0,95	2,971	0,032*	a>c,d
Ölçek Toplamı	3,59±0,94	3,31±0,80	3,30±0,81	3,02±0,90	4,921	0,002*	a,b>d

*: p<0.05

Katılımcıların sosyal gelecek alt boyut puanları sınıfa göre anlamlı fark göstermemektedir (p>0.05).

9. sınıf öğrencilerinin ekonomik gelecek alt boyut puanı diğer sınıflardan anlamlı derecede yüksektir (p<0.05).

12. sınıf öğrencilerinin eğitsel gelecek alt boyut puanı diğer sınıflardan anlamlı derecede düşüktür (p<0.05).

9. sınıf öğrencilerinin kişisel ve mesleki gelecek alt boyut puanı 11. ve 12. sınıf öğrencilerinden anlamlı derecede yüksektir (p<0.05).

12. sınıf öğrencilerinin ölçek toplam puanı 9. ve 10. sınıf öğrencilerinden anlamlı derecede düşüktür (p<0.05).

Tablo 6. Katılımcıların GBÖ Puanlarının “Kendilerini Başarılı Bulma/Bulmama Durumu”na Göre T Testi Sonuçları

	Başarılı Bulan n=34	Başarılı Bulmayan n=86	t	p
Ekonomik Gelecek	3,05 ± 1,28	2,82 ± 1,20	1,549	0,122
Sosyal Gelecek	2,77 ± 1,16	2,63 ± 1,05	1,079	0,281
Eğitsel Gelecek	3,26 ± 1,18	3,11 ± 1,12	1,076	0,283
Kişisel ve Mesleki Gelecek	4,16 ± 0,86	3,98 ± 0,92	1,679	0,094
Ölçek Toplamı	3,35 ± 0,89	3,18 ± 0,83	1,667	0,097

Kendilerini başarılı bulan ve bulmayan öğrencilerin ölçek alt boyutları ve ölçek toplamından aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark yoktur (p>0.05).

Tablo 7. Katılımcıların GBÖ Puanlarının “Gelecekte Ümitli Olma/Olmama Durumu”na Göre T Testi Sonuçları

	Umutlu Olan n=209	Umutlu Olmayan n=90	t	p
Ekonomik Gelecek	3,21 ± 1,22	2,38 ± 1,12	5,561	<0,001*
Sosyal Gelecek	2,93 ± 1,11	2,23 ± 0,99	5,136	<0,001*
Eğitsel Gelecek	3,43 ± 1,13	2,69 ± 1,04	5,309	<0,001*
Kişisel ve Mesleki Gelecek	4,29 ± 0,76	3,64 ± 0,98	5,542	<0,001*
Ölçek Toplamı	3,51 ± 0,82	2,79 ± 0,78	7,042	<0,001*

*: p<0.05

Gelecekte ümitli olan ve olmayan öğrencilerin ölçek alt boyutları ve ölçek toplamından aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark görülmüştür (p<0.05).

Tüm alt boyutlarda ve ölçek toplamında gelecekte ümitli olan öğrencilerin aldıkları puan istatistiksel açıdan anlamlı derecede yüksektir.

SONUÇ

Spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kişisel özellikleri ile gelecek beklentileri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada;

Çalışmanın birinci araştırma sorusu (S1) ile ilgili analiz sonuçlarına göre, katılımcıların cinsiyet değişkenlerine göre, gelecek beklentileri sadece kişisel ve mesleki gelecek alt boyutunda anlamlı bir farklılık göstermiştir. Sonuca göre kadınların kişisel ve mesleki gelecek beklentileri, erkeklerinkine göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p<0.05). Konate ve Ergin (2018) ve Yavuzer ve arkadaşları (2005) tarafından gençlerin gelecek beklentileri üzerine yapılan çalışmada, lise ve üniversite öğrencilerinin en çok meslek sahibi olmayı bekledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bir başka çalışmanın bulgularına göre, erkek öğrencilerin, kadın öğrencilerden gelecek beklentisi ölçeğinin doyum boyutunda daha yüksek puanlar elde ettiği görülmüştür (Tuncer ve Tanaş, 2020). Diğer taraftan Turkey ve arkadaşları (2018) ve Tuncer (2011), cinsiyete göre kadınların lehine anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmamızın bulgularıyla örtüşen bu durum, kadınların erkeklere oranla daha erken olgunlaşmalarının bir sonucu olarak açıklanabilir (Kerpelman, vd. 2002). Cinsiyet değişkeninin önemine dikkat çeken başka çalışmalarda bulunmaktadır (Bilici, 2015; Tosun ve Güntaş., 2018; Ünlü ve Çiçek, 2019). Çalı ve Doğar (2021) ise, spor lisesi öğrencilerinin öğrencilerin cinsiyetlerine göre, kariyer kaygı düzeylerinde anlamlı bir fark bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Cinsiyete ile gelecek beklentisi arasında ilişki olmadığını ileri süren başka çalışmalarda mevcuttur (İmamoğlu ve Edward, 2007; Karakoç vd., 2013). Araştırma sonuçlarındaki bu çelişkili sonuçların okul türüne ve öğretim kademesindeki farklılıklara bağlı olduğu düşünülmektedir. Genellikle gençlerin eğitim aldıkları lise türü doğrultusunda, gelecekteki meslek hayatlarını şekillendirdikleri düşünülürse spor lisesi mezunlarının ülkemizde yaşadıkları istihdam sorunu araştırmaların sonuçlarına etki etmiş olabilir. Araştırmanın ikinci sorusu (S2) ile ilgili analiz sonuçlarına göre katılımcıların yaş değişkeni ile gelecek beklentisi arasında, tüm alt boyutlarda negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir fark bulunmuştur. Katılımcıların yaşları arttıkça gelecek beklentilerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Aslan ve Kaysadu (2018), yaş arttıkça işe ilişkin kaygının da arttığını ve bu durumun beklenti noktasında umutsuzluğu

beraberinde getirdiğini tespit etmiştir. Literatürdeki bu sonuçlar araştırmadan elde edilen sonuçları desteklemektedir. Araştırmanın üçüncü sorusu (S3) ile ilgili analiz sonuçları doğrultusunda, spor lisesi öğrencilerinin, öğrenim gördükleri sınıf değişkeni açısından, eğitsel gelecek alt boyutu dışında, diğer alt boyutlarında anlamlı fark olduğunu göstermektedir. 9. Sınıf öğrencilerinin hem ekonomik hem de kişisel ve mesleki gelecek beklentilerinin yüksek olması, ilerleyen sınıflara göre kişisel gözlemler ve alınan dersler sonucunda kendilerine eleştirel bakamamaları olarak değerlendirilebilir. 12. Sınıfların ise eğitsel gelecek ve ölçek toplam puanlarının düşük olması bu sonucu desteklemektedir. Literatürde araştırma sonucunu destekleyen çalışmalara rastlanılmıştır. Tuncer ve Tanaş (2020), 1. sınıfta okuyanların 2. sınıfta okuyanlara göre gelecek beklentilerinin yüksek olduğunu bulmuştur. Gençlerin geleceklerini planlamada gelecek beklentilerinin rolünü anlamak ve bu tür çalışmaların sonuçlarını göz önünde bulundurmamak, uygulamalı gençlik geliştirme çalışmaları için önemli çıktılar sağlar. Araştırmanın dördüncü sorusu (S4) ile ilgili analiz sonuçlarına göre, katılımcıların kendini başarılı bulma/bulmama değişkeni ile gelecek beklentileri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Akademik başarı ile gelecek beklentisi üzerine yapılmış çalışmalardan elde edilen sonuçlara bakıldığında, iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir (Tuncer ve Tanaş, 2020). Araştırmanın beşinci sorusu (S5) ile ilgili analiz sonuçlarına göre gelecek beklentileri, katılımcıların gelecekte ümitli olma/olmama durumuna göre incelendiğinde tüm alt boyutlarda istatistiksel açıdan, gelecekte ümitli olanlar lehine anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Literatürde bu değişkenin ele alındığı başka bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Bu sonuç gösteriyor ki, spor lisesi öğrencileri günümüz koşullarında gelecekleri ile ilgili ümitlerini yüksek tutmaktadırlar. Lise öğrencilerinin okul türü değişkenine göre gelecek beklentisi düzeylerinin incelendiği bir araştırmada, okul türü spor lisesi olan öğrencilerin, diğer okul türü öğrencileri arasında en yüksek gelecek beklentisine sahip öğrenciler olduklarını bulmuştur (Uluçay vd., 2014).

Sonuç olarak elde edilen bulgulara göre, yaş, sınıf ve gelecekte ümitli olma/olmama durumu değişkenlerine göre, gelecek beklentisi ölçeği toplam puanları üzerinde önemli bir belirleyici olduğu, cinsiyet ve kendini başarılı bulma/bulmama durumu değişkenlerinin ise bu araştırma örneğinde gelecek beklentisi düzeyinin bir belirleyicisi olmadıkları görülmüştür.

Gelecek beklentisini ölçen yapıların, eğitim başarısı (Snyder vd., 2002), hastalıklarla başa çıkma (Haase, 2004) ve ayrıca gençlerin başarılı olduğuna dair daha geniş göstergeler de dahil olmak üzere, ergenlik dönemindeki bir dizi olumlu gelişimsel sonuçla ilişkili olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, ergenlerin gelecek yönelimleri üzerine yapılan araştırmalar, ergenlerin nasıl olumlu gelecekler inşa ettiklerini ve gelecek beklentilerinden nasıl anlam çıkardıklarını anlamak için önemli olabilecek gençlerin bilişsel, duygusal ve motivasyonel özelliklerine dikkat çekmiştir (Nurmi, 2004; Yowell, 2002).

Bu araştırma ile spor liselerinde öğrenim gören gençlerin gelecek beklentisi düzeylerinin belirlenmesi ve kişisel özellikler ile olan ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır, gelecekte gençlerin gelecek beklentisi üzerinde diğer bireylerin etkilerinin araştırılması konuya farklı bir boyut katabilir.

Araştırma, iki spor lisesinin öğrencileri üzerinde yapılmış olduğundan dolayı genelleme yapılamamaktadır. Genellemenin yapılabilmesi için, bu konuda çalışacak araştırmacılara konuya ilişkin farklı değişkenler ve daha geniş örneklemelerin kullanıldığı çalışmaların yapılması, önerilebilir.

Tüm bu sonuçlara göre, spor liselerinde öğrenim gören öğrencilerin gelecek beklentilerinin artırılması için, her şeyden önce üniversitelerde beden eğitimi ve spor kapsamında öğrenim gören mezun öğrencilerin istihdam sorunlarının çözülmesi, okullarda beden eğitimi ve spora ayrılan haftalık ders saatlerinin artırılması, akademik kariyer için yüksek lisans ve doktora eğitimlerinin temelden teşvik edilmesi önerilebilir.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50

Çalışmaya, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 16.06.2021 tarihinde ve 59 no'lu kararı ile etik kurul onayı verilmiştir.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ASLAN, İ. ve KAYSADU, E.A. (2018). Gençliğin gelecek kaygısı ve gençlerin toplumsal beklentisi üzerine bir uygulama: Bingöl ili örneği. III. International Dmitri Yavorenitski European Congress on Social Sciences, 26-28 Kasım İstanbul, Türkiye.
- BİLİCİ, H. (2015). Turizm eğitimi almış sektör çalışanlarının kariyer beklentileri (Fethiye örneği) (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş.; KILIÇ ÇAKMAK, E.; AKGÜN, Ö.E.; KARADENİZ, Ş. ve DEMİREL, F. (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Geliştirilmiş 14. Baskı, Pegem Akademi: Ankara.
- ÇALI, O. ve DOĞAR, Y. (2021). Spor lisesi öğrencilerinin kariyer kaygılarının incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(1), 81-93.
- HAASE, J.E. (2004). The adolescent resilience model as a guide to interventions. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 21, 289-299.
- İMAMOĞLU O. ve EDWARDS A.G., (2007). Geleceğe ilişkin yönelimlerde benlik tipine bağlı farklılıklar. *Türk Psikoloji Dergisi*, 22(60), 115-132.
- KARAKOÇ, A., BİNGÖL, F. ve KARACA, S. (2013). Lise öğrencilerinde ergen öznel iyi oluş ile olumlu gelecek beklentisi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi*, 3(6), 43-50.
- KERPELMAN, J. L., SHOFFNER, M. F., & ROSS-GRİFFİN, S. (2002). African American mothers' and daughters' beliefs about possible selves and their strategies for reaching the adolescents' future academic and career goals. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(4), 289-302.
- KONATE, A.D. ve ERGİN, D.A. (2018). Ergenler için "Gelecek Beklentisi Farkındalık Eğitimi" programının etkinliğinin sınanması. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 13(1), 69-87. doi:10.21612/yader.2018.005
- NURMİ, J.E. (1991). How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review*, 11, 1-59.
- PEKRUN, R., GOETZ, T., TİTZ, W., ve PERRY, P.R. (2002). Academic emotions in students' self-regulated learning and achievement: a program of qualitative and quantitative research. *Educational Psychologist*, 37(2), 91-106.
- SCHMİD, K.L., PHELPS, E. & LERNER, R.M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescent's hopeful future expectations and intentional self regulation in predicting positive youth development. *Journal of Adolescence*, 34, 1127-1135.
- SNYDER, C.R., SHOREY, H.S., CHEAVENS, J., PULVERS, K.M., ADAMS III, V.H., ve WİKLUND C. (2002). Hope and academic success in college. *Journal of Educational Psychology*, 94(4), 820-826.
- SNYDER, C. R., HOZA, B., PELHAM, W. E., RAPOFF, M., WARE, L., & DANOVSKY, M. (1997). The development and validation of the Children's Hope Scale. *Journal of Pediatric Psychology*, 22, 399-421.
- ŞİMŞEK, H. (2012). Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki lise öğrencilerinin gelecek beklentileri ve gelecek beklentilerini etkileyen faktörler, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 5(1), 90-109.
- ŞİMŞEK, H. (2010). Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki lise öğrencilerinin sosyal bütünleşme düzeyleri ve gelecek beklentileri, TÜBİTAK Projesi Sonuç Raporu. Proje No: 109K300
- TOSUN, Ü. ve GÜNTAŞ, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin kariyer beklentileri ve empati eğilimleri. *European Journal of Managerial Research Dergisi*, 2(2), 23-28.
- TUNCER, M. (2011). Yükseköğretim gençliğinin gelecek beklentileri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies* 6(2), 935-948.
- TUNCER, M. ve TANAŞ, R. (2020). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin mesleki eğitime yönelik tutumları ve gelecek beklentileri arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1691-1707.
- TURKAY, H., AYDIN, A.D., GÜNGÖZ, E. BAŞKAN, A.H. ve AYDIN, H. (2018). Spor lisesi öğrencilerinin gelecek beklentilerinin incelenmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(17), 370-378.
- TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜĞÜ, Erişim tarihi: 10.05.2021 Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

- ULUÇAY, T., ÖZPOLAT, A.R., İŞGÖR, İ.Y. ve TAŞKESEN, O. (2014). Lise öğrencilerinin gelecek beklentileri üzerine bir araştırma. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9(2), 234-247. doi:10.12739/NWSA.2014.9.2.1C0616
- ÜNLÜ, G. ve ÇİÇEK, H. (2019). Z Kuşağının kariyer beklentileri: Lise öğrencileri üzerinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 447-458.
- YAVUZER, H., DEMİR, İ. MEŞECİ, F. ve SERTELİN, Ç. (2005). Günümüz gençliğinin gelecek beklentileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 93-103.
- YOWELL, C.M. (2002). Dreams of the future: The pursuit of education and career possible selves among ninth grade Latino youth. *Applied Developmental Science*, 6(2), 62-72.

ENERJİ VERİMLİLİĞİ KAPSAMINDA KONUTLARA YÖNELİK VERGİ TEŞVİKLERİ: BİR VERGİ TEŞVİK MEKANİZMASI ÖNERİSİ*

Tax Incentives For Housings Within The Scope Of Energy Efficiency:
A Tax Incentive Mechanism Proposal

Ali DEĞİRMENDERELİ¹, Leyla DURUKAN²

ÖZET

Enerji verimliliği; enerji bağımsızlığı ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı mücadele gibi küresel zorlukları aşmada “gizli yakıt” olarak kabul edilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve ülkelerin enerji verimli yatırımları teşvik etmesi ile birlikte geline aşamada, talebin karşılanmasında en büyük paya sahip “birinci yakıt” haline gelmiştir. Enerji verimliliği uygulamaları enerji maliyetlerinin azaltılmasında, enerji arz güvenliğinin sağlanmasında, dışa bağımlılığın azaltılmasında, sera gazlarını azaltarak çevrenin korunmasında; yerli enerji potansiyelini artıran ve sürdürülebilirliğe hizmet eden önemli bir yöntemdir. Bu nedenle enerji verimliliği uygulamaları tüm dünyada giderek artan bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Enerjinin verimli kullanılmasını desteklemek amacıyla; dünya genelinde birçok teşvik politikası üretilmekte, geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Enerji verimliliğine yönelik teşvik politikaları, hibe, kredi şeklinde doğrudan sağlanabildiği gibi vergi avantajları şeklinde dolaylı olarak da sağlanabilmektedir. Dünya enerji politikaları incelendiğinde vergi teşviklerinin ağırlıklı olarak sanayi kesimini kapsadığı, konutlara yönelik teşviklerin ise ikincil düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Konutlara yönelik vergi teşviklerinin vergi gelirlerini azaltıcı etkisinden dolayı ülkeler bu konuya gereken ilgiyi göstermemektedir. Ancak yapılan çalışmalar konutlardaki enerji verimliliğinin göz ardı edilemeyecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Bu makale, Türkiye’de ve AB ülkelerinde enerji verimliliği politikaları kapsamında konutlarda enerji verimliliğini artırmaya yönelik vergi teşviklerini analiz etmekte ve vergisel anlamda yeni bir indirim mekanizması önerisi sunmaktadır. Çalışma, Türkiye’deki enerji politikaları, AB enerji politikaları, mevzuat ve literatür taraması yöntemiyle oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enerji verimliliği, vergi teşvikleri, enerji politikaları, konutlarda enerji verimliliği.

ABSTRACT

Energy efficiency; it is considered as the “hidden fuel” in overcoming global challenges such as energy independence and the fight against the negative effects of climate change. With the development of technology and the encouragement of energy efficient investments by countries, it has become the “primary fuel” with the largest share in meeting the demand. Energy efficiency practices reduce energy costs, ensure energy supply security, reduce foreign dependency, protect the environment by reducing greenhouse gases; It is an important method that increases the domestic energy potential and serves sustainability. For this reason, energy efficiency applications are becoming increasingly common all over the world. In order to support the efficient use of energy; many incentive policies are produced, developed and implemented around the world. Incentive policies for energy efficiency can be provided directly in the form of grants and loans, or indirectly in the form of tax advantages. When world energy policies are examined, it is understood that tax incentives mainly cover the industrial sector, while incentives for housing remain at a secondary level. Due to the reducing effect of tax incentives on housing, countries do not show the necessary attention to this issue. However, studies show that energy efficiency in residences has a potential that cannot be ignored. This article analyzes tax incentives to increase energy efficiency in residences within the scope of energy efficiency policies in Turkey and EU countries and proposes a new tax reduction mechanism. The study was created with the method of energy policies in Turkey, EU energy policies, legislation and literature review.

Keywords: Energy efficiency, tax incentives, energy policies, energy efficiency in homes.

1. ORCID: 0000-0002-0302-7909

2. ORCID: 0000-0001-8002-6048

1. Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi, ali.degirmendereli@hbv.edu.tr

2. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Bölümü Doktora öğrencisi, leyla.durukan@hbv.edu.tr

*DEĞİRMENDERELİ, A. ve DURUKAN, L. (2021). “Enerji Verimliliği Kapsamında Konutlara Yönelik Vergi Teşvikleri: Bir Vergi Teşvik Mekanizması Önerisi”, *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 24, s.562-577.
Makale Geliş Tarihi: 12 Ağustos 2021 Kabul Tarihi: 18 Eylül 2021

EXTENDED ABSTRACT

As a result of the increase in social, economic and technological developments, especially urbanization, energy has become more consumed around the world. The continuous increase in the world population has brought about migration to cities, and the demand for energy has increased in parallel with urbanization. With the continuous increase in world energy demand, the inability to increase the energy supply in the same direction has made energy efficiency policies mandatory. The EU has set an energy efficiency target to reduce energy consumption by at least 32.5% in 2030 compared to 2007 consumption estimates. It also aims to reduce net greenhouse gas emissions by at least 55% by 2030, with the ultimate goal of being climate neutral by 2050, to promote energy efficiency in the fight against climate change. Turkey, on the other hand, aimed to reduce the amount of energy consumed per GDP in 2023 by at least 20% compared to its 2011 consumption. In line with all these goals and objectives, each country has created incentive policies by taking into account its own economy and dynamics. Although incentive policies are in the form of grants, credits and tax advantages, it is seen that tax incentives specific to houses are less applied. Housing is responsible for around 40% of EU energy consumption and 36% of greenhouse gas emissions and has great potential. The EU attaches special importance to tax incentives aimed at ensuring energy efficiency in houses, and EU countries make new arrangements in order to evaluate the savings potential in houses. Germany is a pioneer in providing tax incentives to increase energy efficient applications of houses, and important regulations have also been made in France, Italy and Spain. Turkey has regulated the issue of ensuring energy efficiency in its top policy documents. It tries to ensure energy efficiency with laws, regulations and communiqués within the framework of top policy documents. In Turkey's energy efficiency policies, it is seen that the incentives for housing remain at a secondary level. Although it is aimed to use energy efficiently with various grants, credits and tax incentives, there is no direct tax incentive mechanism for residences. In Turkey, residences are the largest energy consumer after the industrial sector. As in the industrial sector, it is considered that residences should benefit from tax incentives that limit their energy consumption and increase their energy-efficient investments. For this purpose, in this study, aimed at providing energy efficiency in residences; It is recommended to expand green buildings and introduce a tax reduction mechanism for property tax and valuable housing tax. Implementing tax incentives to increase energy efficiency in residences will reduce energy consumption and provide added value to the economy. It is considered that the surplus value will be achieved by establishing a good balance between the energy efficiency to be achieved as a result of tax incentives and the budget, not bringing extra burden to the budget, and at the same time setting up a discount mechanism to cover the costs that the homeowners will bear.

GİRİŞ

Temel üretim faktörlerinden biri olan enerji, ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin gelişimi için en önemli unsurlardan biridir. Dünya nüfusunun 2040 yılına kadar 9,0 milyara yükselmesi beklenmekte olup, nüfus artışıyla birlikte, şehirleşmenin, sanayileşmenin, doğal kaynaklara ve enerjiye olan talebin de artacağı aşikârdır. Günlük hayatın hemen hemen her alanında, farklı biçimlerde tüketilen ve ihtiyaç duyulan enerjinin verimli kullanılması da enerjinin kendisi kadar önemli bir konudur. Enerji verimliliği konusu tüm dünyada dikkat çeken bir konu olup; gerek enerji bağımsızlığında, gerek kaliteli bir yaşam standardı oluşturulmasında, gerekse sera gazlarının yarattığı tehlikeden kaynaklı iklimsel boyutta sosyal, çevresel ve ekonomik yapının temel taşı niteliğindedir. Bu nedenle enerji, dünya politikalarına yön vermektedir.

Ülkelerin enerjiye daha az maliyetli ve sürekli bir biçimde ulaşma çabaları enerji verimliliğinin teşvik edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Her ülke kendi enerji arzına ve talebine bağlı olarak destek paketleri oluşturmakta ve enerji verimliliği çalışmalarını artırmayı hedeflemektedir. Enerji verimliliği çalışmaları temel olarak sanayide, binalarda ve ulaşım alanlarında yürütülmektedir. Ülke uygulamalarına bakıldığında, ki ülkemizde de durum böyledir, teşvik mekanizmalarının daha çok sanayi kesimi üzerinde yoğunlaştırmış oldukları görülmektedir. Buna karşın bina sektörünün önemli bir kısmını oluşturan konutlara yönelik teşvik mekanizmaları daha cılız kalmaktadır. Konut sektörü, özellikle enerji verimli yenileme çalışmaları yoluyla, enerji kullanımını ve sera gazı (GHG) emisyonlarını azaltmak için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Nitekim AB'nin enerji politikasının öncelikli hedeflerinden birisi de konut sektöründe enerji tüketimini azaltmaktır. Konutta enerji tüketimini azaltmak için ülkelerin aldığı önlemlerden biri de bu azalmayı teşvik etmek için verilen vergi teşvikleridir. Bu çalışmada AB ülkelerinde ve Türkiye'de enerji verimli konutların artırılmasında yarar sağlayacağı düşünülen vergi teşviklerinin mevcut durumu ortaya konmuş ve bir vergi teşvik mekanizması önerisinde bulunulmuştur.

1. Enerji Verimliliği

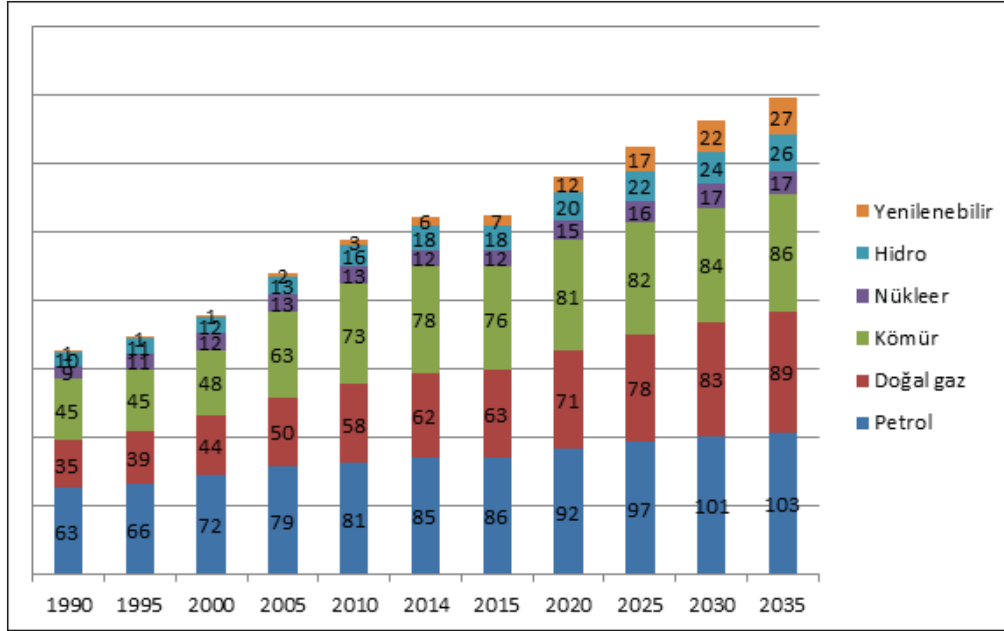
En basit haliyle, maddede var olan ve ısı, ışık biçiminde ortaya çıkan güç olarak ifade edilen enerji, literatürde çok çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Fiziksel terimlerle, bir maddenin, bir cismin veya bir sistemin iş yapabilme yeteneği olarak tanımlanırken, bir başka tanım sıvı yakıt, yanabilir doğalgaz ve kömür gibi yakıt şekilleriyle bunlardan elde edilen ısı ve elektrik olarak veya konforlu bir geçim sağlamak için gerekli olan para olarak ifade edilmektedir (Hepbaşlı, 2010: 10).

Enerji verimliliği; enerji maliyetlerinin yükünü azaltmak, enerjide arz güvenliğini sağlamak, dışa bağımlılıktan kaynaklı riskleri asgariye indirmek, düşük karbonlu ekonomiyi hedefleyerek çevreyi korumak, yerli enerji potansiyelini artırmaya çalışarak sürdürülebilirliğe hizmet etmek gibi ulusal stratejik hedeflere yönelen ve bunları yatay kesen disiplinler arası stratejik faaliyetler bütünü olarak ifade edilmektedir (ENVER, 2020: 3). Enerji verimliliği 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanun'unda ise şu şekilde tanımlanmaktadır; “binalarda yaşam standardı ve hizmet kalitesini, endüstriyel işletmelerde ise üretim kalitesi ile miktarını düşürmeden, birim veya ürün miktarı başına enerji tüketiminin azaltılmasıdır”. Enerji verimliliğini, işin miktarını değiştirmeden kullanılan enerji tüketimindeki azalış olarak özetlemek mümkündür.

Dünya genelinde nüfusla birlikte enerji talebi de sürekli olarak artmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM)'in istatistiklerine göre, 1990'da 5,3 milyar olan dünya nüfusu, 27 yıl içinde %43 artarak 2017 yılında 7,6 milyara ulaşmış olup, bu nüfusun yarıdan fazlası (yaklaşık %54,5'i) kentlerde yaşamakta ve her yıl yaklaşık 75 milyon kişi köyden kente göç etmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 4). Dünya enerji tüketiminin %2,5'ine OECD, %1'inden biraz fazlasına ise Türkiye sahip olup; 2005-2015 arası dönemde dünya enerji talebi yılda ortalama %1,8 oranında artmış, OECD %0,3 azalmış, Türkiye'nin enerji talebi ise %4,4 artarak OECD ülkeleri arasında enerji talebi en hızlı artan ve enerji piyasası en hızlı büyüyen ülke olmuştur (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 25).

Şekil 1’de 1990 ile 2035 yılları arasındaki dünya enerji talebinin mevcut durumuna ve gelecek tahminlerine yer verilmiştir. Yapılan tahminlere göre gelecekte hidro ve yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verileceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, hidro ve yenilenebilir kaynakların enerji arzının istenilen düzeyde arttırılamaması, enerji fiyatlarında yapılan değişiklikler ile enerjide dışa bağımlılık gibi etmenler enerji politikalarında enerji verimliliğini ön plana çıkarmaktadır. Enerji talebindeki genel artış, yeni arz altyapısının kurulmasını ya da enerji verimliliği çalışmaları ile daha az enerjiyle daha fazla üretim yapılmasını gerektirmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 35).

Şekil 1. 1990-2035 Kaynak Bazında Dünya Enerji Talebi

Kaynak: Türkiye Petrolleri, 2016: 4.

Enerji kaynaklarının kıt olması ve enerji rezervlerinin gittikçe azalması, küresel ısınma neticesinde meydana gelen sera etkisi ve iklim değişiklikleri, bütün dünyada enerji politikaları üretilmesini gerektirmektedir (Bayraç, 2009: 118). Tanaka (2011), Brezilya, Çin, Hindistan, Meksika ve diğer bazı ülkelerin enerji politikalarına yönelik nitel araştırma yöntemlerini kullanarak yapmış olduğu araştırmada; destekleyici enerji politikaları formüle etmenin enerji tüketimini önemli ölçüde azaltabileceğini ve enerji verimliliğini artırabileceğini bulmuştur. Enerji verimliliğinin dış enerji ödemelerinin azaltılması, dolayısıyla finansman ihtiyacının düşürülmesi, sektörlerin uluslararası rekabet avantajının artırılması, enerji sektörü kaynaklı salınımların ve kirleticilerin azaltılması gibi ülke ekonomisine ve çevrenin korunmasına yönelik olarak son derece önemli etkileri bulunmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 63). Bu nedenle enerji verimliliği politikalarının titizlikle ve ihtiyacı karşılayacak şekilde planlanması, yürütülmesi ve geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2. Türkiye’de Enerji Verimliliği Politikaları

Ülkelerin ekonomik gelişimi açısından önemli bir girdi olan enerjiye yönelik enerji politikaları da her geçen gün daha fazla önem taşımaktadır. Enerjinin verimli kullanılması bir yandan ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasına öte yandan da toplam sera gazı salınımlarının azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Ülkemizde enerji verimliliğinin sağlanmasına yönelik ilk olarak 2007 yılında Enerji Verimliliği Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun yürürlüğe girdikten sonra binaların barındırdığı enerji potansiyelini daha verimli kullanabilmek adına; Binalarda Isı Yalıtımı Yönetmeliği, Enerji Kaynaklarının ve Enerjinin Kullanımında Verimliliğin Arttırılmasına Dair Yönetmelik ve Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği gibi çok sayıda ikincil ve üçüncül düzeyde mevzuat yayımlanmıştır.

Enerji verimliliğinin genel çerçevesini belirleyen mevzuat seti ile birlikte; 2012 yılında Enerji Verimliliği Strateji Belgesi yayımlanmış ve 2023'te Türkiye'nin GSYİH başına tüketilen enerji miktarının 2011 yılı tüketimine oranla en az %20 oranında azaltılması hedeflenmiştir. 2023 yılı için oluşturulan yedi stratejik amaçtan birisi de; binaların enerji taleplerini ve karbon emisyonlarını azaltmak; yenilenebilir enerji kaynakları kullanan sürdürülebilir çevre dostu binaları yaygınlaştırmaktır. Sonrasında 2017-2023 yıllarını kapsayan Türkiye'nin birinci Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (UEVEP 2017-2023) yayımlanmıştır.

UEVEP ile, enerjinin üretiminden nihai tüketimine kadarki tüm süreçlerde verimliliğin artırılması ve bu suretle enerji yoğunluğunun hem sektörel hem de makro düzeyde azaltılması hedeflenmiştir. UEVEP kapsamındaki eylemler için 2023 yılına kadar 10,9 milyar ABD doları düzeyinde yatırım yapılması ve enerji tüketiminde 23,9 milyon MTEP¹ tasarruf sağlanması hedeflenmektedir (2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2019: 222). 2019 ve 2023 arası dönemi kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda; enerji arzının sürekli, kaliteli, sürdürülebilir, güvenli ve katlanılabilir maliyetlerle sağlanması temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaca yönelik olarak enerji verimliliği kapsamındaki politikalar ise şu şekilde belirlenmiştir:

- “Enerji verimliliği kazanımları ve orman varlığının artırılması gibi ilave tedbirlerle karbon salımının azaltılmasına dair önlemler geliştirilecektir.
- Daha verimli ve kendi enerjisini üreten binalar yaygınlaştırılacaktır.
- Mevcut binalarda enerji verimliliğini teşvik edici desteklemeler yapılacaktır.
- Ulusal Yeşil Bina Sertifika Sistemi kurulacaktır.
- Kamu Binalarında Enerji Verimliliği Projesi uygulanacaktır.”

On Birinci Kalkınma Planı'nda yer alan politikalar kapsamında “Kamu Binalarında Enerji Verimliliği Projesi (KBEVP)” Dünya Bankası desteği ve Hazine ve Maliye Bakanlığının mali güvencesinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından uygulamaya konmuştur. Bu proje ile beş yıl içinde 500-700 kamu binasının yenilenmesi hedeflenmiş olup, kamu binaları enerji verimli bir şekilde yeniden yapılandırılarak enerji tasarrufu sağlanacaktır. Daha verimli ve kendi enerjisini üreten binaların yaygınlaştırılması kapsamında; mevcut binalarda enerji verimliliğini teşvik edici desteklemelerin yapılacağı, Ulusal Yeşil Bina Sertifika Sisteminin kurulacağı alınan tedbirler arasında sayılmıştır (2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2019: 224).

Enerji Arz Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda (2018);

- “Enerji ürünlerinin vergilendirilmesinde uygulanan yaklaşımlar gözden geçirilmeli ve rafinaj özellikleri de dikkate alınarak adil bir vergilendirme yapılmasının gerek karbon salınımlarının gerekse cari açığın azaltılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmelidir.
- TMMOB raporlarına göre, Türkiye'de mevcut düzenlemelerde yeni binalar için yönetmeliklerin öngördüğü şartlar Avrupa'da benzer iklim şartlarına sahip ülkelere kıyasla %30 daha verimsizdir. Mevcut durumda yeni ve satın alınacak/kiralanacak binaların C olan asgari enerji performans sınıfının B veya A sınıfına yükseltilebilmesi için yapılacak yatırımlar özendirilmeli, bina sahiplerine doğrudan ya da dolaylı destekler sağlanmalıdır.
- İnşaat sektöründe kullanılan verimli malzeme, ekipman ve teknolojilere ilişkin kılavuz ve halkın ulaşacağı internet portalı geliştirilmelidir. • Binaların enerji verimli hale getirilmesi için malzeme ve ilgili hizmetler üzerindeki vergilerin azaltılması değerlendirilmelidir.

¹ Million Ton Equivalent of Petroleum kavramının kısaltılmasıdır. **Ton Eşdeğer Petrol (TEP)**, bir ton ham petrolün yakılmasıyla açığa çıkan enerji miktarını tanımlayan bir enerji birimidir.

- Ulusal yeşil bina sertifika sistemi oluşturulmalı; kavram karmaşası yaşanmaması için yeşil bina, sıfır enerjili bina ve sıfıra yakın enerji tüketen bina vb. şekilde sunulan yapılar için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından standartlar geliştirilmelidir.
- Kömür desteği sağlanan enerji yoksulu 3,5 milyon ailenin yaşam standardının daha az enerji kullanımıyla yükseltilmesini teminen atık ısı veya doğal ısınma yöntemlerinin kullanılmasıyla ilave enerji maliyeti oluşturmayacak sosyal konutlar yapılması konusunda TOKİ tarafından sübvansiyonları içeren analizler yapılmalı, kentsel dönüşüm süreci iyi değerlendirilerek toplu konutlarda ve büyük yerleşim birimlerinde değişen yapı stoğu ile beraber yeni binaların tasarımı ve yapımı aşamasında enerjinin verimli kullanılması sağlanmalı, merkezi ve bölgesel ısıtma sistemlerine geçiş yapılmalı, aynı zamanda yenilenebilir enerjinin ısıtma/soğutma amaçlı kullanım oranı artırılmalıdır.”

Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda (2018); konut sektöründe, enerji verimliliğinin artırılması ve yenilenebilir enerji ile ilgili etkin politika ve stratejiler göz önüne alınarak geliştirilmesi ihtiyacının bulunduğu, enerji ve doğal kaynakların verimli ve çevreye duyarlı şekilde değerlendirilmesinin, enerjinin üretiminden nihai tüketime kadar tüm süreçlerde verimliliğin artırılması yaklaşımının konut politikalarına, projelerine ve tasarımlarına yansıtılmasının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca yeni teknolojilerin ve alternatif enerji kaynaklarının, özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş, rüzgâr, su, termal, yeraltı ısı, biyogaz vb.) enerji verimliliği gözetilerek yapı konut inşası sektöründe kullanılması yönünde Ar-Ge çalışmaları desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

3. Türkiye’deki Binalarda Enerji Verimliliği ve Yeşil Binalar

Enerji sanayi, ulaşım ve bina olmak üzere üç ana sektörde yoğun olarak tüketilmektedir. Bina; konut, hizmet veya ticari amaçla kullanılan yapı veya yapı topluluğunu ifade etmekte olup, Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği’ne göre bina; “kendi başına kullanılabilen, üstü örtülü olan insanların içine girebilecekleri ve insanların oturma, çalışma, eğlenme veya dinlenmelerine veya ibadet etmelerine yarayan ve hayvanların ve eşyaların korunmasına uygun yapı” olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de enerji verimliliğine ilişkin mevzuat “konut” özelinde değil “bina” esas alınarak düzenlenmiştir.

Bina (konutu da kapsayan geniş bir çerçeve çizmekte olup) sayıları dünya genelinde nüfusla birlikte şehirleşme oranlarına paralel olarak gün geçtikçe artmaktadır. TÜİK verilerine göre, Türkiye’de 2019 yılında %92,8 olan il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı, 2020 yılında %93 olarak gerçekleşmiştir. Belde ve köylerde yaşayanların oranı ise %7,2’den %7’ye düşmüştür. Nüfusun ve şehirleşme oranlarının artması inşaat sektörünü geliştirmekte dolayısıyla bina sayısı hızla artmaktadır. TÜİK bina sayısının 2021 yılının ilk üç ayında bir önceki yıla göre, %131,8, yüzölçümünün %87,5, daire sayısının ise %105,6 arttığını ve Türkiye’de 11 milyon 598 bin 446 binanın kullanımda olduğunu açıklamıştır. Nüfusun, şehirleşmenin, konutların ve ticari binaların artması enerji tüketimini de artırmaktadır. 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı’na göre, Türkiye’de Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nde kayıtlı toplam 38,4 milyon konut (konut, yazlık/mevsimlik konut ve inşaat halindeki konutlar dâhil) bulunmaktadır. Enerji Verimliliği Derneği (ENVER), ülkemizde tüketilen enerjinin yaklaşık %35’lik bölümünün binalarda tüketildiğini ifade etmektedir.

Kentsel Dönüşüm ve Şehircilik Vakfı’nın (KENTSEV) araştırmasına (2021) göre; Türkiye’nin 6 büyük kentinde 10,5 milyon insan, 17 yaş ve üzeri binalarda yaşamakta ve Türkiye’deki konutların yüzde 80’i de yaşlı statüsünde yer almaktadır. Bu binaların enerji tüketimlerine, enerji tüketimine etki eden faktörlere ve buna yönelik yapılan enerji verimliliği uygulamalarına ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Türkiye’de binalarda enerji tüketimini etkileyen faktörleri; ısı kayıpları, güneş sistemlerinden yararlanılmaması, temiz su sistemleri, ısıtma sistemlerinde kullanılan yakıt türlerinin maliyetleri,

ve binaların yönlenme ve biçimlenmesi ile havalandırma ve soğutma, aydınlatma, ısı yalıtımı ve makine ekipman giderleri olarak sıralamak mümkündür. Enerji tüketimini etkileyen bu faktörlerden kaynaklanan kayıpların önüne geçebilmek için enerji verimliliği mevzuatı kapsamında bağlayıcı düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemeleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2021: 15-16):

- “2.000 m²’nin üzerinde alana sahip yeni binalarda merkezi ısıtma tesis edilmelidir.
- Kamu ve hizmet sektöründe aşağıdaki özelliklere sahip binalar için enerji etütleri zorunludur:
- Kamu sektöründeki binalar: Toplam yapılı alanı 10.000 m²’nin üzerinde ve yıllık enerji tüketimi 250 TEP’in üzerinde olan binalar
- Hizmet sektöründeki binalar: Toplam yapılı alanı 20.000 m²’nin üzerinde olan binalar
- Enerji etütleri kamu sektöründeki binalar için her 10 yılda bir, hizmet sektöründeki binalar için her 4 yılda bir gerçekleştirilmelidir.
- Kamu binalarında enerji tüketimi, 2023 yılına kadar 2010 yılındaki seviyelere nazaran en az %20 oranında azaltılmalıdır.
- Aydınlatma, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, TV seti, buzdolabı, klima, kurutma makinesi, vb. gibi ev aletlerinin belirli bir enerji etiketi olmalıdır.
- Mevcut ve yeni binalara Enerji Kimlik Belgesi alınması zorunludur.
- Yeni inşa edilecek binaların enerji performans ve sera gazı emisyon sınıfı en az C sınıfı olmalıdır.

Türkiye’de sanayi işletmelerinden sonra en fazla enerjinin tüketildiği alanlar olan binalarda enerji verimliliği sağlamanın en etkili yolu binaların yeşil binalar olarak tasarlanması ve yaygınlaştırılmasıdır. Yeşil bina, tasarımında, yapımında veya işletiminde, iklim ve doğal çevre üzerinde herhangi olumsuz etkisi bulunmayan veya olumsuz etkileri azaltan bina olup, şu özellikleri taşımaktadır (World Green Building Council, 2021):

- Enerji, su ve diğer kaynakların verimli kullanımı,
- Güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kullanımı,
- Kirlilik ve atık azaltma önlemleri ve yeniden kullanım ve geri dönüşümün sağlanması,
- İyi iç ortam hava kalitesi,
- Toksik olmayan, etik ve sürdürülebilir malzemelerin kullanımı,
- Tasarım, inşaat ve işletimde çevrenin dikkate alınması,
- Tasarım, inşaat ve işletmede bina sakinlerinin yaşam kalitesinin dikkate alınması,
- Değişen bir ortama uyum sağlayan bir tasarım.

Yeşil binaların enerji verimliliğine ilişkin olarak Dünya Yeşil Bina Konseyi’nin (2021) verilerine göre;

- Avustralya’da yeşil binaların, ortalama Avustralya binalarından %62 daha az sera gazı emisyonu üretmekte ve %51 daha az içme suyu tüketmektedir.
- Hindistan Yeşil Bina Konseyi (IGBC) tarafından onaylanan yeşil binalar, Hindistan’daki geleneksel binalara kıyasla %40-50 enerji tasarrufu ve %20-30 su tasarrufu sağlamaktadır.

- Güney Afrika’da yeşil binalar, her yıl ortalama %30-40 enerji ve karbon emisyonu ve her yıl %20-30 arası içme suyu tasarrufu sağlamaktadır.
- ABD ve diğer ülkelerde LEED sertifikasını alan yeşil binalar, yeşil olmayan binalara göre %25 daha az enerji ve %11 daha az su tüketmektedir.

Türkiye’de ise 2019 itibari ile 434 tane proje uluslararası yeşil bina sertifikasyonuna sahip olup, 2017’de yürürlüğe giren “Binalar İle Yerleşmeler İçin Yeşil Sertifika Yönetmeliği” uyarınca 2021 yılı içerisinde binalara ve yerleşmelere “Yeşil Sertifika” verileceğinden, yeşil sertifikalı bina sayısının daha da artacağı ifade edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2021: 94-95).

4. Avrupa Birliği’nde Binalarda Enerji Verimliliğine Yönelik Vergi Teşvikleri

Binalarda enerji tüketiminin azaltılması ve yüksek enerji tüketimleri tüm Avrupa ülkeleri için temel bir konu olmuştur. Avrupa Komisyonu (2021) binaların, AB enerji tüketiminin yaklaşık %40’ından ve sera gazı emisyonlarının %36’sından sorumlu, yaklaşık %35’inin 50 yaşın üzerinde, bina stokunun neredeyse %75’inin enerji verimsiz olduğunu ve her yıl bina stokunun sadece %1’inin yenilendiğini açıklamıştır. Binalar bu nedenle Avrupa’daki en büyük enerji tüketicisidir. 2007’de AB liderleri 2020 için 3 ana hedef belirlemiştir (European Commission, 2021):

- Sera gazı emisyonlarında %20 azalma (1990 seviyelerinden itibaren)
- AB enerjisinin %20’sinin yenilenebilir kaynaklardan sağlanması
- Enerji verimliliğinde %20 iyileştirme

2020 yılına kadar %20 enerji verimliliğine ulaşmak için her AB ülkesi birincil enerji tüketimi ve nihai enerji tüketimlerine ilişkin kendi ulusal enerji verimliliği hedeflerini belirlemişlerdir. 2007-2014 yılları arasında enerji tüketimi kademeli olarak düşmüş, 2014-2017 yılları arasında ise artmıştır. Aralık 2018’de, değiştirilmiş Enerji Verimliliği Direktifi (AB) 2018/2002 , önceki direktiften bazı özel hükümleri güncelleyerek ve birkaç yeni unsur getirerek yürürlüğe girmiş olup, 2030 için 2007 tüketim tahminlerine kıyasla 2030’da enerji tüketimini en az %32,5 oranında azaltmak için enerji verimliliği hedefi belirlemiştir. Avrupa Komisyonu (2021) iklim değişikliğine karşı mücadelede enerji verimliliğini teşvik etmek için ise, 2030 yılına kadar net sera gazı emisyonlarını en az %55 oranında azaltmayı ve nihai hedefi 2050 yılına kadar iklim açısından nötr hale getirmeyi amaçlamıştır.

2030 iklim ve enerji hedeflerine ulaşmak için, 2021-2030 yıllarında enerji sistemine yıllık 260 milyar Euro ek yatırım gerektireceği, en büyük yatırımın, konut ve üçüncül sektörlerde enerji verimliliğini artırmak için gerekli olacağı ifade edilmiştir (European Commission, 2020: 13). Binalarda, yaklaşan ‘Yenileme dalgası’ girişimi, yenilemeleri artırmayı ve COVID-19’un ekonomik etkisinden kurtulmaya katkıda bulunmayı amaçlamakla birlikte, ayrıca, büyük çaplı yenilemelerden geçen yeni ve mevcut binalar için maliyet-optimum minimum enerji performans gereksinimlerinin gözden geçirilmesi ve neredeyse sıfır enerjili bina standartlarının uygulanmasının, kısa vadede bina stokunun enerji performansını iyileştirmesi beklenmektedir (European Commission, 2020: 14). Mevcut binaların yenilenmesi, AB’nin toplam enerji tüketimini %5-6 oranında ve CO₂ emisyonlarını ise yaklaşık %5 oranında azaltabileceğinden, önemli ölçüde enerji tasarrufu sağlayabilecektir. Enerji verimliliğine yapılan yatırımlar, ekonomiyi, özellikle de Avrupa’nın GSYİH’sının yaklaşık %9’unu üreten ve 18 milyon doğrudan işi oluşturan inşaat endüstrisini teşvik etmektedir (European Commission, 2021) .

AB yüksek düzeydeki enerji tüketimini azaltmak için bir dizi finans, düzenleyici ve vergi eylemi gerçekleştirmiş olup, mali alanda, alınan tedbirlerin sayısı ve türü önemli ölçüde farklılık gösterse de, tüm üye devletler büyük ölçekli stratejiler geliştirmiştir. Bununla birlikte enerji verimliliği iyileştirmeleri nedeniyle vergilerin düşürülmesi, üye ülkelerde büyük dirençle karşı karşıya kalmış olup, sadece birkaçı (Almanya, Fransa, İtalya gibi) özel konutlarda enerji verimliliğini artırmaya yönelik yatırımlar için vergi avantajları sağlayarak bu konuyu düzenlemiştir (Pozo ve Bustos, 2019: 531).

Değişen biçimleri ve çeşitli araçlarıyla enerji sektörünün daha fazla enerji verimliliğine ve yenilenebilir enerjinin artan kullanımına doğru dönüştürülmesi için enerji tüketimini ve CO₂ emisyonlarını azaltmak 1990'lerden bu yana Alman hükümetinin ana stratejisi olmuştur (Grossmann, 2019:150). Alman hükümeti enerji verimliliği hedeflerine yönelik, tüm bina sektörünün (konut ve konut dışı binalar) kilit bir rol oynadığını, nihai kullanım enerjisinin yaklaşık %35'inin ve tüm sera gazı emisyonlarının üçte birinin buna tahsis edildiğini bu nedenle nihai enerji kullanımının azaltılarak ve yenilenebilir enerjilerin payını artırarak 2050 yılına kadar neredeyse "iklim nötr" bir bina stokuna ulaşmayı taahhüt ettiklerini ifade etmiştir (GEG-info, 2021). Almanya'da vergi indirimleri, özellikle ısınma konusunda artan yakıt maliyetlerinden dolayı tüketicilerin yükünü hafifletmeye yönelik olup, en son 2019 yılında "Klimapaketi" ismiyle yeni bir vergi indirim seçeneği sunulmuş düşük seviyede CO₂ salınımlarının ödüllendirilmesi yoluna gidilmiştir (Grossmann, 2019:153).

İtalya ev sahiplerinin enerji verimliliği harcamalarını gelir vergisinden düşmesine imkân sağlayan ilk AB ülkesi olup, 2007'den itibaren ev sahipleri belirli türdeki enerji verimliliği yenilemelerini veya mevcut evlerde yenilenebilir enerji kaynaklarını uygulamak için yapılan harcamaların (ısıtma sisteminin, pencerelerin ve kapıların değiştirilmesi, çatı katı ve duvarların yalıtımı, tüm bina kabuğunun rehabilitasyonu ve sıcak su güneş panellerinin kurulması gibi) %55'ine kadarını gelir vergilerinden düşebilmektedir (Alberini ve Bigano, 2015: 578).

Fransa'da haneleri enerji verimli yenileme çalışmaları yapmaya teşvik etmek için vergi kredileri, sübvansiyonlar ve sıfır oranlı banka kredileri de dahil olmak üzere çeşitli önlemler getirilmiştir. Vergi kredisi planı, vergi mükelleflerinin yenileme giderinin bir kısmını gelir vergilerinden mahsup etmelerine olanak tanımakta, kesinti oranı donanım (örneğin, çift cam %15, çatı ve duvar yalıtımı için %25, ısıtma sisteminin modernizasyonu için %25, yenilenebilir enerjinin benimsenmesi için %40) ve hanedeki kişi sayısına bağlı olarak değişmektedir (Charlier, 2015:470).

İspanya'da binaların enerji tüketimi %31.03 ve sera gazı emisyonları ise 1990'dan beri %20'den fazla arttığından; İspanya konut sektörüne yönelik uygulanabilir farklı normatif ve finansal önlemler alarak tüm konutlarda ve müstakil evlerde enerji iyileştirmesini hedeflemiştir (Pozo ve Bustos, 2019: 530). İspanya'da bazı belediyelerce yeni konutlar hariç diğer konutlara güneş enerjisi sistemleri kurulması durumunda emlak vergisi oranı üzerinden %50'ye kadar bir indirim sağlanmaktadır (Braza ve Romero, 2014: 833). Ayrıca inşaat ruhsatı gerektiren herhangi bir iş veya tesisat için güneş enerjisi kullanan termal veya elektrik tesisatları içeren bina veya tesislere Bina, Tesisat ve Altyapı İşleri Vergisi üzerinden %95'e kadar indirim sağlanmakta olup bu vergi indirimi de yine isteğe bağlı olarak belediyelerce uygulanmaktadır (Pozo ve Bustos, 2019: 535).

Enerji Arz Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na göre (2018); Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) üye ülkelerinde, 2000 ile 2016 yılları arasında konut sektöründeki verimlilik kazanımları, toplamda %22'lik bir artış göstererek nihai enerji kullanımında %7'lik net bir azalma sağlanmıştır. Özellikle Avrupa'da, daha verimli alan ısıtması bu verimlilik artışına önemli bir katkıda bulunmuş olup; ısıtma yoğunluğu (kat alanı başına enerji kullanımı), 2000 yılından bu yana Almanya'da %45, Fransa'da ise %36 oranında azalmıştır.

5. Enerji Verimliliğine Yönelik Türkiye'deki Mevcut Uygulamalar

Türkiye'deki durumu 2011 yılı öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırarak incelemek gerekmektedir. Çünkü 2011 yılında çıkarılan 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu ve akabindeki Binalarda Enerji Performansı Yönetmeliği bu alanda önemli yenilikler getirmiştir. Bu yeniliklerden biri yeni yapılacak binalarda Enerji Kimlik Belgesi alınmasının zorunlu tutulmuş olmasıdır.

Enerji Kimlik Belgesi ile binalarda enerjinin ve enerji kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması, enerji israfının önlenmesi ve çevrenin korunması amaçlanmaktadır. Enerji Kimlik Belgesi asgari olarak binanın enerji ihtiyacı, enerji tüketim sınıflandırması, sera gazı salım seviyesi, yalıtım, ısıtma ve/veya soğutma sistemlerinin verimi ile ilgili bilgileri içeren bir belgedir. Binaların kullanım alanı

başına düşen yıllık birincil enerji tüketimi ile yıllık sera gazı salınımını A ile G arasında değişen bir referans ölçeğine göre sınıflandırılmasını esas almıştır. Bu sınıflandırmada A sınıfı en verimli seviyeyi, G sınıfı ise en düşük verimli seviyeyi ifade etmektedir. Buna göre Yönetmelik kapsamında; enerji kimlik belgesi alacak olan yeni binaların D sınıfı ve daha fazla enerji tüketimine ve CO₂ salımına sahip olamayacağı belirtilmiştir.

Anılan belge uyarınca artık yeni inşa edilecek binalarda enerji verimliliğine yönelik bazı uygulamalar öngörülmüştür. Bunları; dış duvar yalıtımı, çatı yalıtımı, pencere ve kapıların hava sızdırmazlığı, kömür yerine doğal gaz kullanımı, yoğunmalı kombi, aydınlatma için tasarruflu aydınlatma sistemlerinin seçimi, binanın konumunun güneşi daha fazla görecektir şekilde planlanması olarak sıralamak mümkündür.

Sayılan bu enerji performansını iyileştirmeye yönelik zorunlu standartlar, 2011 yılı itibarıyla yeni inşa edilen binalar için öngörülmüş olduğundan, bu tarihten itibaren bu alanda belli bir iyileşmenin sağlandığını söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle yeni binalar artık daha yapım aşamasında, bazı eksiklikleri olsa da, önemli bir enerji verimliliği standardına göre inşa edilmektedir. Dolayısıyla konutlardaki enerji verimliliğini arttırmak konusundaki en sorunlu alan eski yani 2011 yılı öncesi binalar olarak görülmektedir.

Enerji Verimliliği Kanunuyla zorunlu hale getirilen Enerji Kimlik Belgesi alma zorunluluğu, yine aynı Kanunun Geçici 6. maddesi ile 2011 yılı öncesi yapılar için ilk etapta 10 yıl süreyle yani 2017 yılına ertelenmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise belge alma zorunluluğu tekrar 3 yıl daha ertelenerek 2020 yılına uzatılmıştır. Yeni bir uzatma yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla artık tüm yapılar 1 Ocak 2020 tarihine kadar EKB'lerini almış olmaları gerekmektedir. Yasal durum bu olmakla birlikte uygulamada halen çok sayıda binanın bu zorunluluğa uymadığı bilinmektedir.

6. Türkiye’de Konutlarda Enerji Verimliliğine Yönelik Destek ve Vergisel Teşvikler

2011 yılında çıkarılan 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu’nun 8. maddesi “Destekler ve Diğer Uygulamalar” başlığını taşımaktadır. Anılan maddenin b bendinin birinci ve ikinci fıkrasında sadece endüstriyel işletmeler için bir destek öngörülmüştür. Kanun maddesi:

“ 1) Herhangi bir endüstriyel işletmesi için üç yıl içerisinde enerji yoğunluğunu ortalama olarak en az yüzde on oranında azaltmayı taahhüt ederek Genel Müdürlük ile gönüllü anlaşma yapan ve taahhüdünü yerine getiren gerçek veya tüzel kişilerin ilgili endüstriyel işletmesinin, ödenek imkânları gözönüne alınmak ve yüzbin Türk Lirasını geçmemek kaydıyla, anlaşmanın yapıldığı yıla ait enerji giderinin yüzde yirmisi karşılanır.

2) Bu bendin (1) numaralı alt bendi kapsamında taahhütlerin yerine getirildiği endüstriyel işletmelerde, daha sonraki yıllarda enerji yoğunluklarını artıran gerçek veya tüzel kişiler Genel Müdürlük ile ikinci defa anlaşma yapamaz.” hükmünü getirerek bir defaya mahsus yüzbin Türk Lirasını geçmeyecek şekilde enerji giderinin %20’sini karşılayacak bir destek öngörmüştür.

Türkiye’de enerji verimliliği kapsamındaki vergisel teşvikler bakıldığında; yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapan ve mevcut yatırımlarını yenileyen şirketler ile enerjinin daha verimli kullanılmasına yönelik ürünleri geliştirenler firmalar yararlanmaktadır.

15/6/2012 tarihli ve 2012/3305 sayılı Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar kapsamında bir takım vergisel teşvikler sağlanmıştır. Teşvikler; iller baz alınarak belirlenmiş, iller de sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerine göre 6 bölgeye ayrılmıştır. Bölge ayrımı yapılmaksızın; gümrük vergisi muafiyeti ve KDV istisnası sağlanmaktadır. Bölge ayrımı belirli şartlara tabi tutulmakta ve anılan Karar kapsamında belirlenen şartları sağlayanlar ek olarak; vergi indirimi, gelir vergisi stopajı desteği ve KDV iadesinden yararlanmaktadır. Enerji verimliliği konusu Karar’ın “Öncelikli yatırım konuları” başlıklı 17. maddesinin birinci fıkrasının j bendinde düzenlenmiştir. Buna göre; “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının vereceği proje onayına istinaden, yıllık asgari 500 ton eşdeğer petrol

(TEP) enerji tüketimi olan mevcut imalat sanayi tesislerinde gerçekleştirilecek, mevcut durumuna göre en az %15 oranında enerji tasarrufu sağlayan enerji verimliliğine yönelik yatırımlar” teşviklerden yararlanabilecektir.

Bir başka vergisel teşvik de; ticari kazancın gerçek usulde tespitinde, enerji verimliliğini sağlamaya yönelik olarak yapılan giderlerin indirilmesi şeklindedir. Bu kapsamda; bir işletmeye dâhil olan gayrimenkulün iktisadi değerini arttıracak şekilde yapılacak ısı yalıtımı ve enerji tasarrufu sağlamaya yönelik harcamaların, yapıldığı yılda doğrudan gider yazılması mümkündür.

Damga Vergisi Kanun’unda da enerji verimliliğine yönelik olarak damga vergisi istisnası getirilmiştir. Buna göre, binalarda ısı yalıtımı ve enerji tasarrufu sağlamaya ve 17/4/1957 tarihli ve 6948 sayılı Sanayi Sicili Kanununa göre sanayi sicil belgesine sahip sanayi işletmelerince imalat sanayinde kullanılmak üzere yeni makine ve teçhizat alımına yönelik işlemlerde damga vergisi alınmayacaktır.

Türkiye’de konut sahiplerine yönelik enerjiyi daha verimli kullanmasını sağlayacak nitelikte, doğrudan bir vergisel teşvik mekanizması bulunmamaktadır. Konut sektörü, küresel nihai enerji kullanımının %32’sini, enerji ile ilgili CO₂ emisyonlarının %19’unu ve küresel elektrik tüketiminin %51’ini oluşturduğu için enerji ve iklim politikasında kilit bir konuma sahiptir (IPCC, 2014: 8). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2018 yılı verilerine göre, en yüksek enerji tüketimi konut sektöründe olup toplam 21,3 Milyon TEP, Ticaret ve Hizmetler sektörü ise 12 Milyon TEP enerji tüketmiştir.

Aşağıda yer alan Tablo 1’de 2018 yılı elektrik tüketimine yer verilmiştir. Tablo 1’den de görüleceği üzere nihai elektrik tüketiminde konut sektörünün payı %23,45 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: 2018 Yılı Elektrik Tüketimi

Tüketici Türü	Tüketim Miktarı (MWh)					
	Abone	Oran (5)	Serbest Tüketici	Oran (%)	Toplam	Oran (%)
Sanayi	49.104.564,12	29,86	47.891.284,07	69,23	96.995.848,19	41,52
Ticarethane	51.769.098,88	31,48	16.520.154,79	23,88	68.289.253,67	29,23
Mesken	50.145.851,17	30,50	4.624.128,39	6,68	54.769.979,56	23,45
Tarımsal Sulama	8.675.761,25	5,28	123.383,98	0,18	8.799.145,22	3,77
Aydınlatma	4.738.024,53	2,88	17.778,36	0,03	4.755.802,89	2,04
Genel Toplam	164.433.299,95	100,00	69.176.729,59	100,00	233.610.029,54	100,00

Kaynak: Kabakçı, 2019: 9.

Ekonomi sektöründe uzun ömürlü olması ve önemli boyutta enerji tüketmesi nedeniyle binalar enerji verimliliği açısından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Türkiye’de binalarda uygulanacak enerji verimliliğini artırma çalışmalarıyla yıllık 15 milyar dolara kadar tasarruf edilebileceği ve bu tasarruf ile dışa bağımlılık oranının %30 mertebesinde azaltılabilmesi ifade edilmektedir (İMSAD, 2012: 9). Alberini ve Bigano (2015) İtalya’da ev sahipleri üzerinde yaptıkları araştırmada; enerji faturalarında indirimler sunulduğunda, katılımcıların ısıtma ekipmanının enerji verimli olarak değiştirilmesini kabul etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve teşvik miktarındaki her 100\$’lık artışın, ısıtma sisteminin belirtilen koşullarda değiştirilmesi olasılığını %3 puan artırdığı sonucuna varmışlardır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de binaların büyük kısmını ve en fazla enerji tüketimini konutlar oluşturmaktadır (KOÇ Üniversitesi, 2012: 30). Türkiye’de gün geçtikçe hızlı bir şekilde büyüyen

inşaat sektörünün (konut ve konut dışı sektörler de dahil olmak üzere) ülkenin nihai enerji tüketiminin yaklaşık %34'ünden sorumlu olduğu ve sadece konut bina stokunun 2050 yılı itibariyle toplamda %50'nin üzerinde büyümesinin beklendiği ifade edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2021: 13). Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde; konutlara yönelik enerji verimliliği politikalarının belirlenmesinin ve teşvik mekanizmalarının da bu doğrultuda düzenlenmesinin ülke ekonomisinde ve çevrenin korunmasının sürdürülebilirliğinde yaratacağı katma değer gözden kaçmamalıdır.

7. Enerji Verimli Konut Sektörüne Yönelik Vergi Teşvik Mekanizmaları Önerisi

Sanayi sektöründen sonra enerjinin en çok tüketildiği ve yine verimlilik anlamında en çok enerji potansiyelinin bulunduğu alan bina sektörüdür. Bu nedenle birçok ülke, binalarda enerji verimliliğinin yükseltilmesini teşvik etmek için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Kimi teşvikler hibe, kredi, destek gibi doğrudan olmakta iken kimi destekler ise vergi teşvikleri gibi dolaylı olarak sağlanmaktadır. Binaların çoğunluğunu oluşturan konutlara yönelik teşvikler ise diğer alanlara göre daha kısırlı kalmaktadır. Bu konuda AB ülkeleri öncü durumdadır ve birçoğu vergisel anlamda teşvikler sağlayarak konut sahiplerine yönelik enerji verimliliği uygulamalarını özendirilmektedir.

Konutlara yönelik vergi avantajı sağlanması uluslararası akademik yazında da tartışılan bir konudur. Örneğin Pozo ve Bustos (2019), konutlarda enerji verimliliğini sağlamaya yönelik olarak gelir vergisine bir teşvik eklenmesini önermektedir. Lester (2013) satış anında uygulanacak Enerji Verimliliği Transfer Vergisi (EETT) önermektedir. Bu verginin alıcının sorumluluğunda olacağını ve hava koşullarına karşı koruma, pencere değişimi ve HVAC sistemi yükseltmeleri dahil olmak üzere nitelikli enerji verimli güçlendirme projelerinin tamamlanmasının ardından derhal iade edileceğini ifade etmektedir.

Türkiye'de enerji verimli uygulamalarının özendirildiği esas alan sanayi sektörü olup, binalara yönelik olarak vergisel anlamda tatmin edici vergi teşvikleri yoktur. Büyük enerji potansiyeli barındıran konutların yapımında veya yenilenmesine yönelik enerji verimli harcamaların ev sahipleri üzerindeki mali yükünü hafifletmek ve teşvik etmek amacıyla; bazı vergilerde salt bu alana yönelik muafiyet ve indirim mekanizmalarının eklenmesi düşünülmelidir. Önerimiz vergisel avantajların ilk planda henüz enerji verimliliğine yönelik gerekli değişimleri geçirmemiş binalara uygulanması yönündedir. Daha sonra da yeni binalara bu teşviklerin yayılması düşünülmelidir. Bunun için önce binaların yaşlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tutulması ve en yaşlılara daha yüksek bir avantaj getirilmesi gerekmektedir. Böylelikle verimlilik bakımından en sorunlu binaların dönüşümüne daha büyük bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu sınıflandırma yapıldıktan sonra vergisel avantajlar için gerekli yasal değişiklikler yapılmalıdır. Öncelikle Emlak Vergisinde düzenleme yapılarak, enerji verimliliği için gerekli dönüşümleri geçiren eski geçici bir muafiyet sağlanmalıdır. Bu süre beş yıl ile sınırlı olabilir. Ayrıca dönüşüm geçirip değeri artan binaların Emlak Vergisi açısından değerlendirilmesi yapılırken, eski değer esas alınarak daha yüksek vergi ödenmesinin önüne geçilmelidir. Emlak Vergisinin diğer vergilere göre nispeten düşük ve dönüşüm için gerekli giderlerin yüksek olması dolayısıyla bu avantaj tek başına yeterli olmayacaktır. Ek düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır.

Değerli Konut Vergisinde de, Emlak Vergisine benzer bir geçici bir istisna uygulanması yararlı olacaktır. Çok yüksek değerli konutların zaten bu dönüşümü büyük ölçüde geçirdikleri öngörülebilse bile, yine de bu alandaki güçlü kamu iradesini göstermesi bakımından olumlu ekti yaratacağı söylenebilir.

Tapu harçlarında bu binalara indirim uygulanmalıdır. Adı geçen tapu harcı; satışı gerçekleştirilen tüm gayrimenkuller için (konut, iş yeri, arsa, tarla, arazi vb.) tapuda beyan edilen satış bedelinin binde 4'ü olarak hesaplanmaktadır. Dönüşümü gerçekleştiren binaların satışını ve alışını daha cazip getirmek amacıyla oran binde 1 olarak uygulanabilir. Bu indirimin, konut alacakları, özellikle EBK belgesi olan binalara yönelteceğini ileri sürmek mümkündür.

Bir diğer düzenleme de Gelir Vergisi açısından düşünülebilir. Yukarıda da değinildiği gibi ticari

kazancın gerçek usulde tespitinde, enerji verimliliğini sağlamaya yönelik olarak yapılan giderlerin indirilmesine izin verilmiş ve bu kapsamda bir işletmeye dâhil olan gayrimenkulün iktisadi değerini arttıracak şekilde yapılacak ısı yalıtımı ve enerji tasarrufu sağlamaya yönelik harcamaların, yapıldığı yılda doğrudan gider yazılması mümkün hale getirilmiştir. Bu avantajın, konutlara teşmil edilmesi isabetli olacaktır. İşletmeyle alakalı olmayan giderlerin indirilmesine izin verilmemesine bir istisna getirilmeli ve konutlar için yapılacak bu tarz dönüşüm giderlerinin en azından bir kısmının, yapıldığı yılda doğrudan gider yazılması mümkün hale getirilmelidir. Bu uygulama sadece ticari kazançlar için değil öteki kazanç unsurlarına da teşmil edilmelidir. Büyük çoğunlukla beyanname vermeyen ücretli kesim için ise, yaptığı ve tevsik ettiği dönüşüm harcamalarının yine bir kısmını iade alması ya da ödeyeceği vergiden düşülmesi uygulaması getirilmelidir. Böylelikle konut sahiplerinin enerji tasarrufu sağlayan iyileştirme önlemleri almaları teşvik edilecektir.

Benzer uygulamaların birçok Avrupa ülkesinde olduğu görülmektedir. Örneğin, yeşil binalar üzerindeki emlak vergisi değerlendirme teşvikleri, İspanya, Romanya, İtalya, Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Malezya ve Hindistan dahil olmak üzere dünya çapındaki birçok ülke tarafından geniş çapta benimsenmekte ve yapılan araştırmalar söz konusu bu mali teşvikin enerji verimli faaliyetleri artırdığını göstermektedir. (Shazmin, Sipan ve Sapri, 2016: 537). Türkiye'deki konut sahiplerini enerji verimli yatırımları yapmaya güçlü bir şekilde teşvik etmek için vergi sisteminin kullanılmasının verimliliğe olumlu etki edeceği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Tüm dünyada enerji düzenleyicileri ve politika yapımcıları giderek artan bir şekilde fosil yakıt kullanımını ve karbon emisyonlarını azaltmanın birincil yolu olarak enerji verimliliğine dikkat çekmektedir. Bu kapsamda giderek daha fazla ülke, artan enerji ithalatına, kıt enerji kaynaklarına ve iklim değişikliğine bağlı zorlukların üstesinden gelmek için; bir çıkış yolu olarak enerji verimliliğine güvenmektedir. Enerji verimliliği kapsamında yapılacak yatırımların net pozitif yararlar sağladığı tüm dünyaca kabul edilmektedir. Türkiye jeopolitik konumu sayesinde ülkeler arası enerji terminali görevini görse de enerji arzı açısından geri sıralarda kalmakta ve enerji talebi cari açık üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Enerji ihtiyacının üçte ikisinden fazlasını ithal eden Türkiye'de de enerjinin verimli kullanılması, politika yapımcıların öncelikleri arasındadır.

Türkiye'deki enerji verimliliği politikaları incelendiğinde, sanayi kesiminin ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye konutlardan ziyade binaları esas almış ve politikalarını bu doğrultuda geliştirmiştir. Binalara yönelik gerçekleştirilen eylemlere bakıldığında ise ağırlığın daha çok kamu binalarına ve yeni yapılacak binalara verildiği görülmektedir. Bununla birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de binaların büyük bir kısmını konutlar oluşturmakta ve doğal olarak enerji tüketimi de yine en fazla konutlarda gerçekleşmektedir.

Konut sektörüne yönelik olarak AB'nin adımları dikkate değer olup, enerji verimliliği stratejileri için önemli bir konu olmuştur. Konut stokunun enerji verimsizliği, belirgin enerji kullanımının bir nedeni ve dolayısıyla önemli bir potansiyel enerji tasarrufu kaynağı olarak görülmüştür. Konut sektörü, AB ülkelerinde belediyelerden başlayarak AB'ne kadar tüm politika düzeylerinde enerji verimliliğini artırma çabaları için temel bir hedef alan durumundadır. Nitekim COVID-19 salgını ile birlikte birçok ülke evde kalmaya, evden çalışmaya ve uzaktan eğitime geçmiş olup, bu durum konutlarda enerji tüketimlerini fazlasıyla artırarak enerji verimliliğinin önemi bir kez daha ortaya koymuştur. Bu nedenle Türkiye'de de konutların özel bir alan olarak belirlenmesi ve politika oluşturulması gerektiği değerlendirilmektedir.

Türkiye'de konutların çoğu herhangi bir enerji verimliliği kriteri olmadan inşa edilmiş olup, özellikle eski evlerin yüksek enerji tüketimlerine sahip olunduğu bilinmektedir. Ev sahiplerinin evlerini enerji verimli olarak dönüştürmesi belli bir maliyete katlanmayı gerektirmekte, bu maliyetten kaçınmak isteyen ev sahipleri ise eski evlerde yüksek enerji tüketimlerine devam etmektedir. Ev sahiplerinin enerji verimliliğini artırmak için yatırımlar yapması durumunda, ülke ekonomisi daha iyi durumda olacak

ve uzun vadede ev sahipleri de bundan fayda sağlayacaktır. Bununla birlikte ev sahiplerinin ödeme güçlerinin olmaması bu konuda ilerleme kaydetmenin önündeki en önemli engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil binaların yaygınlaştırılması ve mevcut evlerin enerji verimliliği iyileştirmesini artırması için; zorunlu düzenleyici önlemlerin, yardım programlarının ve sübvansiyonların yanı sıra mali teşviklerin benimsenmesi yoluyla teşvik edilmesi gerekmektedir. Eski evlerin enerji verimli olarak dönüştürülmesi ile birlikte yeşil binaların da artırılması noktasında mali teşvik olan vergi teşvikleri önem kazanmaktadır.

Ev sahiplerinin konutlarda enerji verimliliğini en üst düzeye çıkarma ihtiyacına vergi teşvikleri yoluyla duyarlı olmalarını sağlamak önemlidir. Çünkü belli bir maddi teşvik olmadan bu yönde güçlü ve hızlı adımların atılması mümkün gözükmemektedir. Hayat kalitesini artırarak enerji kullanımını en aza indirmeye yönelik yatırımlar, kısa vadede maliyetli olsa da uzun vadede hem mülk sahipleri hem de bir bütün olarak ekonomi ve toplum için katma değeri yüksek olacaktır.

Yazarların katkı düzeyleri: Birinci Yazar %50; İkinci Yazar: %50

Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ALBERINI A. ve BIGANO A. (2015). “How Effective Are Energy-Efficiency Incentive Programs? Evidence From Italian Homeowners”, *Energy Policy*, 52, 576-585.
- BAYRAÇ, H. N. (2009). “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 115-142.
- BRAZA A. S. ve ROMERO M. P. P. (2014). “Evaluation Of Property Tax Bonus To Promote Solar Thermal Systems in Andalusia (Spain)”, *Energy Policy*, 67, 832-843.
- CHARLIER, D. (2015). “Energy Efficiency Investments In The Context Of Split Incentives Among French Households”, *Energy Policy*, 87, 465-479.
- ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI (2021). Bina Sektörü Enerji Verimliliği Teknoloji Atlası, https://webdosya.csb.gov.tr/db/meslekihizmetler/icerikler/atlas_ocak_small-20210126120540.pdf Erişim Tarihi: 31.07.2021
- ENERJİ VERİMLİLİĞİ DERNEĞİ (ENVER) Enerji Verimliliği Bilinç Endeksi Kantitatif Araştırma Raporu 2020, https://www.enver.org.tr/media/catalog/pdf/enerji_verimliliği_bilinc_endeksi_kantitatif_raporu_2020.pdf Erişim Tarihi: 15.07.2021
- EUROPEAN COMMISSION (2020). “2019 Assessment of The Progress Made by Member States Towards The National Energy Efficiency Targets For 2020”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1595408944398&uri=CELEX:52020DC0326> Erişim Tarihi: 28.07.2021
- EUROPEAN COMMISSION (2021). “Commission proposes new Energy Efficiency Directive”, https://ec.europa.eu/info/news/commission-proposes-new-energy-efficiency-directive-2021-jul-14_en Erişim Tarihi: 28.07.2021.
- EUROPEAN COMMISSION (2021). “Energy Performance of Buildings Directive”, https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-efficiency/energy-efficient-buildings/energy-performance-buildings-directive_en Erişim Tarihi: 28.07.2021.
- GEG-INFO (2021). “Auf dem Weg zum klimaneutralen Europa 2050 “Fit for 55”: Umsetzung des EU-Klimaziels 2030”, https://geg-info.de/geg_news/210715_eu_update_richtlinie_erneuerbare_energien_green_deal.htm. Erişim Tarihi:28.07.2021.
- GROSSMANN, K. (2019). “Using Conflicts To Uncover Injustices In Energy Transitions: The Case Of Social Impacts Of Energy Efficiency Policies In The Housing Sector In Germany”, *Global Transitions*, 1, 148-156.
- HEPBAŞLI, A. (2010). Temel Kavramlar, Enerji Verimliliği Ve Yönetim Sistemleri Yaklaşımlar ve Uygulamalar, Esen Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- IPCC (2014). *Climate Change 2014 Mitigation of Climate Change*, Cambridge University Press, The United States of America. <https://books.google.com.tr/> Erişim Tarihi: 28.07.2021.
- İMSAD (2012). Rehber Kitap Binalarda Enerji Verimliliği Finansmanı Türkiye'nin Yol Haritası AB'nin Durum Analizi, Özgün Ofset, İstanbul.
- KABAKÇI, O. K. (2019). *Binalarda Enerji Verimliliği*, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Sunumu, <https://www.dunyaenerji.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/21112019Sunum.pdf> Erişim Tarihi: 30.07.2021.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2018). Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KonutPolitikalariOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf> Erişim Tarihi: 28.07.2021.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2018). Enerji Arz Güvenliği Ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/EnerjiArzGuvenciligi_ve_VerimliliğiOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf Erişim Tarihi: 24.07.2021.
- KOÇ ÜNİVERSİTESİ (2012). Türkiye'nin Enerji Verimliliği Haritası Ve Hedefler, https://www.tskb.com.tr/i/content/486_1_T%C3%BCrkiyenin-enerji-verimliliği-haritasi-ve-hedefler-ana-rapor-Koc-Universitesi.pdf Erişim Tarihi: 30.07.2021.

- LESTER, T.W. (2013). “Dedicating New Real Estate Transfer Taxes For Energy Efficiency: A Revenue Option For Scaling Up Green Retrofit Programs”, *Energy Policy*, 62, 809-820.
- POZO, M.V. ve BUSTOS, J.P.G. (2019). “Tax Incentives to Modernize The Energy Efficiency of The Housing In Spain”, *Energy Policy*, 128, 530-538.
- TANAKA, K. (2011). “Review of Policies and Measures for Energy Efficiency in Industry Sector”, *Energy Policy* 39, 6532–6550.
- SHAZMIN, S.A.A., SIPAN, I. SAPRİ, M. (2016). “Property Tax Assessment Incentives For Green Building: A Review”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 536-548.
- TC CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI, (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> Erişim Tarihi: 29.07.2021
- TÜRKİYE PETROLLERİ (2016). *Ham Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu*, Ankara.
- UNEP (2016). Towards Zero-Emission Efficient And Resilient Buildings Global Status Report 2016, https://www.worldgbc.org/sites/default/files/GABC_Global_Status_Report_V09_november_FINAL.pdf Erişim Tarihi: 27.07.2021
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) Yapı İzin İstatistikleri, Ocak-Mart, 2021.
- WORLD GREEN BUILDING COUNCIL About Green Building, <https://www.worldgbc.org/benefits-green-buildings> Erişim Tarihi: 14.07.2021.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 8/ Sayı: 24 ISSN: 2667-4866